Etnologické rozpravy

2/2004

Téma: **Teórie – témy – metódy – prístupy**

Ústav etnológie SAV
Slovenské národné múzeum v Martine
Národopisná spoločnosť Slovenska

Etnologické rozpravy

2/2004

Bratislava

Obsah

Editorial 9

štúdie

Martin Kanovský
Etnická identita, kognitívny prístup a terénny výskum: Ako na to? 11

Juraj Zajonc
Textilná kultúra Slovenska: od národopisu k etnografii a etnológii materiálnej kultúry 25

téma

Kornélia Jakubíková
Aká je teoretická príprava študentov etnológie 40

Dušan Belko – Martina Bocánová
K problematike výučby teoreticko-metodologických disciplín na Katedre etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 45

Ladislav Mlynka
Muzeológia vo výučbovom programe etnológie v súčasnosti 55

Helena Tužinská
K niektorým zmenám vo výučbe kurzu Metódy a techniky terénneho výskumu na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FFUK v Bratislave 67

Monika Bajčanová
Rozprávka o vlkovi a päťdesiatich kozliatkach (záznam zo zúčastneného pozorovania) 73

Klaudia Buganová
Metódy skúmania a spracovania drobných sakrálnych stavieb na Slovensku 82

Ľubica Herzánová
K metodológii práce s rozprávanými a napísanými životnými príbehmi/životopismi 90

Attila Agócs
Od textu k spoločenskému fenoménu. Premeny vzťahu téma – metóda počas prípravy diplomovej práce 95

Michal Šípoš
Metódy výskumu albánskej komunity na Slovensku – poznámky etnológa 106

Marta Pastieriková
Pracovné metódy a techniky v práci etnomuzeológa 113

Mojmír Benža – Peter Slavkovský
Slovensko a jeho kultúra – jednota z rozmanitostí (genéza novej expozície SNM v Bratislave) 118

Zuzana Drugová
Ako vzniká koncepcia múzea alebo Ako som sa stala riaditeľkou? . 130

Zuzana Kusá
Viac etnografie 140

rozhovor

Antropológia: východiská a výučba.
Rozhovor s Prof. Chrisom D. Knightom (Zhovára sa Helena Tužinská) .....……... 145

diskusia

Diskusia o knihe – Salner, Peter – Kvasnica, Martin: Chatam Sofer Memorial (1762–2000)..... 169

Eva Krekovičová
Stret kultúr v priamom prenose: recenzia 1. 170

Katarína Popelková
Pamätník ako výzva alebo Aké sú prekážky relatívne: recenzia 2. 172

Peter Salner
Poďakovanie recenzentkám 177

správy

Katarína Holbová
Skončil sa XIII. ročník medzinárodného filmového festivalu ETNOFILM v Čadci 179

Zuzana Beňušková
Etnológovia a Etnofilm Čadca, alebo o vyprázdňovaní polí 182

Zuzana Bošeľová
Work in progress seminár: Do novej sezóny s novou adresou! 185

Gabriela Čižmariková
Konferencia Úloha múzeí v procesoch kultúrnej zmeny Rómov 189

Daša Ferklová – Eva Pančuhová
Cesty výstavy Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť 192

Katarína Harmadyová
Kelti na Devíne *196*

Vladimír Potančok
Výstava GOTIKA z cyklu Dejiny slovenského výtvarného umenia 198

Lucia Országhová
Stred Európy okolo roku 1000 (hodnotenie výstavy) *203*

Michaela Ferencová
Spomienky na Dračie mesto.
Niekoľko dojmov zo študijného pobytu v Ljubljane 207

Zoznam autorov 220

Content

Editorial 10

Articles

Martin Kanovský
Ethnic Identity, Cognitive Approach, and Fieldwork: Know-How? .. 11

Juraj Zajonc
Textile culture of Slovakia: from ethnography to ethnology of material culture 25

Theme

Kornélia Jakubíková
On the theoretical preparation of the students of ethnology 40

Dušan Belko – Martina Bocánová
On the problematic of teaching theoretical and methodological courses in the Department of Ethnology and Ethnomusicology of the Faculty of Arts of the Konstantin Philosopher University in Nitra …… 45

Ladislav Mlynka
Museology in present ethnology teaching programme …….. 55

Helena Tužinská
On teaching fieldwork methods 67

Monika Bajčanová
The fairy tale about the wolf and fifty kids (record of the participant observation) ……..... 73

Klaudia Buganová
Methods of research and processing data about small sacral buildings in Slovakia 82

Ľubica Herzánová
To the methodology of work with narrated and written life stories/biographies …… 90

Attila Agócs
From text to social phenomenon. How the theme – method relationship changes during the work on diploma thesis 95

Michal Šípoš
The methods of the research of Albanian community in Slovakia – some ethnological comments 106

Marta Pastieriková
The working methods and techniques in the work of an ethnomuseologist ……... 113

Mojmír Benža – Peter Slavkovský
Slovakia and Its Culture – Unity in Diversity (Genesis of new exposition of Slovak National Museum in Bratislava) 118

Zuzana Drugová
On the conception of a museum or - how I became a director? ……. 130

Zuzana Kusá
More of Ethnography 140

Interview

Anthropology: starting points and training.
Interview with Prof. Chrisom D. Knight (interviewer Helena Tužinská)…… 145

Discussion

Discussion about the book – Salner, Peter – Kvasnica, Martin: Chatam Sofer Memorial (1762–2000) 169

Eva Krekovičová
Clash of cultures in live broadcast: review 1st 170

Katarína Popelková
Memorial as a challenge or the relativity of obstacles: review 2nd 172

Peter Salner
Acknowledgment to the reviewers 177

News

Katarína Holbová
The 13th International Film Festival in Čadca has finished …… 179

Zuzana Beňušková
Ethnologists and Etnofilm Čadca, or about the clearance of the space 182

Zuzana Bošeľová
Work in progress seminar: Into a new seasonwith a new address! 185

Gabriela Čižmariková
The conference Úloha múzeí v procesoch kultúrnej zmeny Rómov [The task of the museums in the processes of cultural change within Roma community] 189

Daša Ferklová – Eva Pančuhová
The journey of the exhibition Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť… [Liptov's masons helped to build Budapest] ……. 192

Katarína Harmadyová
The Celts on Devín [Dowina] …….. 196

Vladimír Potančok
The exhibition GOTHICS
From the cycle History of the Slovak creative art ……..… 198

Lucia Országhová
The centre of Europe around the year 1000 (evaluation of the exhibition) 203

Michaela Ferencová
Remembering the dragon town.
Some experiences form the stay in Ljubljana ……..... 207

List of the authors …….…. 220

Editorial

Témou druhého čísla Etnologických rozpráv v roku 2004 je problematika *teórií, tém, metód a prístupov*. Pokúsili sme sa otvoriť a z čo najväčšieho množstva uhlov nazrieť na otázky súvisiace s budovaním, overovaním stability a pevnosti týchto oporných stĺpov každej vedeckej poznávacej snahy, každého odborného počinu. Pohľady smerované „do kuchyne" etnológov majú tentoraz odhaliť nie to, *čo robíme,* ale *ako to robíme,* a *prečo práve tak*.

Vybraných autorov sme požiadali, aby reflektovali tento proces v našej disciplíne v jeho šírke a hĺbke, z aspektu, ktorý si každý z nich zvolil. Príspevky, ktoré ponúkame, sa venujú nastolenej téme od univerzitnej výučby teórií a metód terénnej a muzeálnej práce cez popisy hľadania vhodných ciest až po príklady ich praktického uplatňovania a využívania v odbornej praxi. Do pozornosti sa tu stavia vedomý výber určitého - celkom konkrétneho, toho a nie iného - postupu na dosiahnutie cieľa, jeho artikulovanie a dôsledné dodržiavanie na jednej strane, efektívnosť práce, prezentovanie a uplatnenie dosiahnutých poznatkov či pracovných výsledkov na strane druhej.

Pretože sme sa snažili „lúčom" zvolenej témy „presvietiť" celé číslo, nastolené otázky dominujú v trinástich textoch rubriky *téma*, v dvoch úvodných vedeckých *štúdiách* i v *rozhovore* s britským antropológom a pedagógom. *Diskusia* je venovaná knihe o stavbe židovského mauzólea v Bratislave a *správy* prinášajú viacero pohľadov etnológov na dianie v odbore i okolo neho.

Naším zámerom bolo, aby mozaikovitý obraz tvorený množstvom dynamicky vzájomne poprepájaných plôch poskytol čitateľom nielen celý rad podnetov na úvahu, ale aj trocha neobvyklý pohľad na možnosti a obmedzenia, šírku a hĺbku záberu odboru, v sfére ktorého sa pohybujeme. Pohľad na to, *či*, *prečo* a *nakoľko* je každý z nás viditeľný a čitateľný, či to je, alebo nie je dôležité pre nás samých a náš odbor.

Katarína Popelková

Editorial

The second issue of the Ethnological Accounts 2004 is dedicated to the problems of theories, topics, methods and approaches. We tried to open as many topics as we could from as many points of view as possible, concerning the building and proving the stability of these columns of any scientific efforts and of any professional performance. This time the look into the "ethnological kitchen" should reveal how we do our work and why we do it in certain way, rather than just what we do.

We asked some authors to describe this process taking place in our discipline in its width and depth from the perspective that every one of them has chosen. The contributions that we offer deal with the introduced topic, from the theoretical and methodological training in museology in universities to the search of suitable ways of solving problems, and finally offer examples of application and using these ways in practice. Attention is given on one side to the conscious choice of the certain approach (definitely this one, not some other) to the problem, its articulating and consistent observing, and on the other side to the effectiveness of the work, to the presentation and application of obtained knowledge and results of the work.

We tried to "illuminate" the volume by the "beam" of the chosen theme. Therefore introduced questions dominate in the thirteen texts in the part *The theme*, in two introduction *papers* and in the *interview* with a British anthropologist and pedagogue. *Discussion* is dedicated to the book on building of Jewish museum in Bratislava, while *accounts* offer many opinions of ethnologists on the events in the discipline and outside of it.

Our aim was to create mosaic image of dynamically connected areas to offer the readers impulses for reflection as well as unusual view of our discipline's possibilities and limits, of its width and depth. We offer reflections on the questions: *if, why* and *how* every one of us can be seen and read, and if it is important for ourselves and our discipline.

Katarína Popelková

Etnická identita, kognitívny prístup a terénny výskum: Ako na to?

Martin Kanovský

Kľúčové slová: etnicita, psychologický esencializmus, sociálna identita, kognícia
Keywords: ethnicity, psychological essentialism, social identity, cognition

In this article, author tries to show that to explain ethnic identities, we need to evoke both anthropological and psychological explorations. The recent research results in cognitive psychology are provided, namely, the psychological evidence concerning the essentialist reasoning about social groups in everyday thought. Some empirical data from the field-work in Western Ukraine (Transcarpathia) are presented and discussed.

Ak to mám povedať na rovinu, veľmi sa mi priečia otázky a zadania typu „Ako sa vlastne zosúlaďuje teória s faktami?", „Ako sa vlastne prechádza od faktov k teórii a od teórie k faktom?" „Ako sa má postupovať v teréne?" Netvrdím, že tieto otázky nie sú dôležité a podstatné – problém však spočíva v tom, že sú absolútne nevhodne sformulované a v takejto formulácii nesú so sebou predpoklady, ktoré sú jednoducho a doslova absurdné. Nemôže existovať rozumná odpoveď na absurdnú otázku: absurdná otázka však môže byť príležitosťou na to, aby sme odstránili absurditu jej predpokladov (pokiaľ sa to vôbec dá) a skúsili ju nastoliť znovu a lepšie. Hovoriť však všeobecne o týchto otázkach tak, aby to malo zmysel, hlavu a pätu, predpokladá určité filozofické poznatky (v tomto prípade poznatky z epistemológie, filozofie vedy a metodológie sociálnych vied). Aj keď sú tieto otázky pre antropológiu a etnológiu dôležité, *nie sú* to otázky antropologické ani etnologické. A buďme úprimní, aby sme nehovorili do vetra: tieto predmety sa v našej disciplíne nevyučujú a práce z tejto oblasti sa systematicky nečítajú, nediskutujú a necitujú. Aby neboli moje poznámky pochopené zle hneď na začiatku: *netvrdím*, že bez takéhoto filozofického poznania sa nedá robiť veda (napr. antropológia či etnológia) – a v protiklade k Bourdieumu netvrdím dokonca ani to, že sa bez neho nedá robiť *dobrá* veda (v zmysle rastu poznania, nie v morálnom zmysle). Lenže robiť dobrú vedu a *reflektovať* túto svoju aktivitu sú dve rozdielne veci.

Vráťme sa však k veci: Prečo sú tie otázky z úvodu vlastne absurdné? V čom spočíva absurdita ich predpokladov? Nuž, pre začiatok v tomto: mlčky sa predpokladá, že existuje nejaké nevinné a prirodzené, každému známe a dostupné rozdelenie na *teóriu* a *fakty*. Nemyslím si, že oznamujem veľkú

novinu, keď poviem, že je to ilúzia: o tom, že to tak nebude, každý už aspoň počul (aj keď nie vždy sa podľa toho je ochotný či schopný zariadiť). Počuť, ba dokonca aj súhlasiť, je jedna vec – niečo zmysluplné s tým urobiť, iná vec, a zložitejšia.

S únavnou stereotypnosťou som počul mnohokrát opakovanú vetu: „Ja nie som žiaden teoretik (žiadna teoretička)“. Kto by slovo „teória“ nepoznal a chcel by vyvodiť jeho význam z toho, ako sa používa (nasledujúc pochybnú sémantiku neskorého Wittgensteina), musel by dospieť k presvedčeniu, že v našej disciplíne označuje niečo podozrivé, tak trochu zvrátené, akoby nejakú chorobu, ktorú treba rozchodiť, vyliečiť a ktorá rozumného človeka raz prejde (napríklad „v teréne“).

S poľutovaním treba konštatovať smutný fakt, že ilúzia zostane ilúziou, nech by sme robili čokoľvek – to je vlastnosť ilúzií. Jediné, čo sa dá urobiť „v teréne“ je to, že terén nám pomôže nahradiť horšiu teóriu lepšou. Alebo predsudky síce chatrnou, no predsa len teóriou. Alebo predsudky inými predsudkami. Alebo pomôže k tomu, že nemilé (teda nepotvrdené) dôsledky teórie vedú k jej lepšej formulácii. Je tu však jedna nepríjemnosť: aby sme mohli zlepšovať teóriu, najprv si musíme nejakú osvojiť (na rozdiel od predsudkov, ktoré má automaticky každý z nás, bez námahy na ich vytváranie či dokonca uvedomovanie si). Aj chatrná teória je *vždy* lepšia než predsudky, ale nižšie sa zostúpiť nedá: do terénu sa dá ísť buď s predsudkami, alebo s teóriou. *Tertium non datur.*

Najhoršie zo všetkého je však toto: neuvedomujúc si predsudky a predpoklady, ísť na výskum s tým, že sa nazbierajú „fakty“, a nejakým mimoriadnym úsilím (čítaním, štúdiom, písaním, citovaním na základe analógií, voľných asociácií či podobnosti slov atď.) sa k nim potom akosi „prilepí“ nejaká teória. A keď nie, tak zostanú aspoň „fakty“. Alebo eseje, či správy. Snáď ich niekto niekedy k niečomu použije, veď ich hodnota je vraj nesporná. Majme aspoň množstvo zaujímavostí, podrobností, štatistických údajov, nahrávok, fotografií, záznamov, výstav, prepisov, esejí – musí predsa raz prísť doba, keď sa kvantita premení na kvalitu, ako povedal dnes už málo citovaný klasik. A keď sa to nedeje, je úplne zrejmé, prečo je to tak: kvantita sa nemôže premeniť na kvalitu preto, lebo kvantita je vraj „nekompletná“. Máme málo údajov. A čo horšie, miznú nám pred očami, a tak ich treba „zachrániť“, inak sa nám kvantita na kvalitu nepremení nikdy. Treba vyvinúť viac úsilia pri hromadení. A počul som, že sú aj takí, čo tvrdia, že kvantita sa nám na kvalitu predsa premenila už dávno (alebo tu vždy bola hneď od začiatku). Len o tom nikto z akejsi ťažko pochopiteľnej konšpiratívnej zlomyseľnosti tvrdošijne nechce nič vedieť...

Nuž, ako hovoria Američania, toto koleso sa síce krúti, ale nie je na ničom zavesené, a tak pohyb dopredu nebude. Aj keby (pripusťme na chvíľu) sa dali

nazbierať čisté fakty, prešla už doba, keď niekoho zaujímajú. Nie sme v časoch Montaigna a Rousseaua, ani v časoch Herdera a Dobšinského, ba dokonca ani v časoch Frazera, Boasa a Malinowského. *Každý* vie, že všetky sociálne a kultúrne skupiny majú zvyky, obyčaje, piesne, príslovia, životné štýly, umelecké a úžitkové predmety, spôsoby bývania, rituály a náboženské predstavy atď. Ukázať, že nejaká skupina tam a tam ich má také a onaké, je samo osebe pre vedecký výskum bezpredmetné (hoci nie bezpredmetné pre dobrú esej, reportáž, muzeálnu zbierku či výstavu). Niečo chýba – práve teória. Zlá správa je, že tá sa tam nedá len tak prilepiť. Teória je vždy niečo všeobecné. Jednotlivé fakty sú vždy niečo konkrétne. V empirickej vede (na rozdiel od matematiky či logiky, ktoré hrajú úplne iné hry), a je úplne jedno, či ide o vedu sociálnu či prírodnú – mimochodom, ak niekto tvrdí alebo predpokladá, že sociálne vedy vrátane antropológie sú literatúrou či esejistikou, nič v tomto článku nebude pre neho nijako užitočné – teda v empirickej vede musia byť fakty a teória starostlivo preverované, budované a zbierané tak, aby boli navzájom relevantné. Je jednoducho *nemožné* najskôr nazbierať fakty a potom k nim prilepiť teóriu (nuž, nie ani tak nemožné, ale skôr bezcenné). Takéto veci nikto nebude skúmať, čítať, citovať ani sa k nim vyjadrovať, lebo sú *passé* ešte predtým, ako sú vôbec publikované. Alebo uložené do depozitára či skrine. Môžeme síce potriasať hlavami a trúsiť trpké slová, že „veľa sa urobilo“ a nikto si to nevšíma, ale nič sa na tom nezmení. Niežeby nebola ochota – mnohí zo zdvorilosti, kvôli predvedeniu erudície či z iných dôvodov (obhájenie PhD, napríklad) všeličo citujú, lenže nič to neznamená pre rast poznania. Niežeby s tým mnohí *nechceli* úprimne niečo urobiť, ale s „materiálom“ bez teoretickej relevancie sa jednoducho nič *nedá* urobiť.

Takže po týchto úvodných, zdanlivo trpkých a mierne či dosť nehanebných slovách prejdime k dôležitejším veciam. Nemienim podávať všeobecné návody „ako na to“, ani dobré rady, ani epistemologické školenia. Mienim úplne zreteľne a jednoducho predviesť jeden z pokusov, ktorý som urobil ja sám.

Takže začína sa vždy zásadnými predpokladmi, ktoré sa nezdôvodňujú, ale iba uvedú. Nemusia sa vždy uvádzať, no čitateľ si ich potom musí pracne domýšľať. Ale vždy tam budú. Zásadné predpoklady našej disciplíny sa týkajú toho, ako vysvetľovať sociálne a kultúrne javy. Niektorí sa (úplne mylne) domnievajú, že v predpokladoch ide o *definície*. Opakujem, nie sme a nebudeme matematici, nebudujeme axiomatický systém, a nepotrebujeme nič definovať. V prvej fáze ide iba o charakterizovanie základných predpokladov.

Napríklad, zásadným predpokladom kognitívnej antropológie je to, že sociálne a kultúrne javy sú kauzálnymi reťazcami mentálnych reprezentácií (niečoho, čo sa deje v mysliach jednotlivcov) a verejných produkcií (správaní a činov interagujúcich, komunikujúcich ľudí). Keďže mentálne reprezentácie (predstavy, presvedčenia, želania) a mentálne procesy sú *príčinami* ľudského

správania (činov a výpovedí) a iných výtvorov (napríklad artefaktov, umeleckých diel, nástrojov, obydlí), a tieto ľudské činy môžu následne spôsobiť ďalšie mentálne reprezentácie v ďalších mysliach, kognitívna antropológia predpokladá toto: aby sme vysvetlili nejaký sociálny jav, potrebujeme poznať *mentálne reprezentácie a procesy* na jednej strane, a *sociálny kontext* na strane druhej. Ide o základné predpoklady, ako som už povedal, a teda ich nebudem zdôvodňovať. Sú takí – a je ich veľa – čo si myslia, že na vysvetlenie sociálnych/kultúrnych javov stačí sociálny/kultúrny kontext sám. Až podozrivo často však používajú termíny ako „interpretácia", „význam", „vnímanie", „sémantika", „symbolizovať", „reflektovať", „predstava" a celú galaxiu iných podobných, čisto mentalistických termínov. Nemám nič proti tomu, keď niekto mlčky predpokladá, bez toho, aby o tom vedel alebo dokonca popierajúc to, mentálne stavy a procesy – ale nemyslím si, že to môže byť na niečo užitočné, pokiaľ ide o vysvetlenie.

Takže toľko k základným predpokladom. Keď sú stanovené, musia sa urobiť dve veci: (1) určiť konkrétne sociálne javy, ktoré chceme vysvetliť a (2) určiť teóriu či teórie, ktoré chceme preveriť. Nech sú naším sociálnym javom etnické klasifikácie, respektíve otázka, ako a na základe akých kritérií ľudia zaraďujú seba samých a iných ľudí do etnických skupín. Pre kognitívneho antropológa (spomeňte si na základné predpoklady) to znamená toto: ako si ľudia *reprezentujú* etnické skupiny? Akým psychologickým, kognitívnym procesom podliehajú tieto reprezentácie/predstavy, a ako sa uplatňujú v konkrétnych sociálnych kontextoch? Nebudem sa tu samozrejme púšťať do debát medzi „primordializmom" a „konštruktivizmom". V kognitívnom kontexte je otázka, či etnické skupiny „reálne existujú" zle položená – je úplne bezpredmetné, či reálne existujú alebo nie: ľudia si ich *reprezentujú*, a nemôže byť nijakých pochybností o tom, že ľudia si môžu reprezentovať aj neexistujúce či pozorovaniu neprístupné javy. Samozrejme, *stôl* si budú ľudia reprezentovať inak než *zlatú horu* či *Nemcov*, nevraviac o *Duchu Svätom*, ale práve to robí otázku „*ako si ľudia niečo reprezentujú?"* ešte naliehavejšou.

Takže ešte raz: ako si ľudia reprezentujú etnické skupiny? Ľudia všetkých kultúr a období sa dokážu či dokázali bez obtiaží začleniť do nesmierneho množstva sociálnych skupín – rodina, klub, sociálna trieda, profesijná skupina, subkultúra, športový tím, politická strana, rasa, náboženská komunita, záujmový krúžok, gender atď. Robíme to ľahko a bez námahy, prirodzene a automaticky. Ako kognitívny antropológ mám toto podozrenie (takéto podozrenie sa nazýva všeobecnou hypotézou): neexistuje náhodou nejaký kognitívny psychologický systém, ktorý sa zaoberá práve spracovávaním ľudských reprezentácií sociálnych skupín? Teda toho, ako si ľudia formujú predstavy práve o skupinách? Takéto univerzálne kognitívne systémy napríklad dokázateľne existujú v prípade reprezentovania si predmetov, rastlín a zvierat, myslí iných

ľudí, matematických úkonov, syntaxe jazyka a mnohých iných javov. Ako by takýto systém mohol vyzerať a ako nám môže pomôcť vysvetliť etnické klasifikácie?

Etnicita zohráva minimálne od modernizácie čoraz dôležitejšiu úlohu pri formovaní identity. Čo je na nej také, čo stojí za vysvetlenie? Napríklad Gellner, Barth a Anderson sa pokúsili s väčším či menším úspechom vysvetliť, prečo a za akých sociálnych, historických a kultúrnych podmienok sa etnicita a národ stali takými dôležitými. Ja však chcem zostúpiť ešte o poschodie nižšie a ukázať, ako sa na týchto procesoch podieľa ľudská myseľ. Dokonca sa tak trochu neskromne domnievam, že iba vtedy môže byť vysvetlenie kompletné. Prečo? Pretože *všetky* doterajšie prístupy (úplne správne) jednoducho *predpokladali*, že skupiny *sú už reprezentované*, a následne skúmali, ako a prečo sa tieto reprezentácie alebo skupiny samotné stali ekonomicky, sociálne a kultúrne dôležitými. Nie je jednoducho možné, aby som nejakej skupine pripísal ekonomický, sociálny či historický význam bez toho, aby som si ju bol schopný *reprezentovať* ako skupinu. Samozrejme, že sa dá ukázať, že takéto „skupiny" a ich reprezentácie sú produktom imaginácie (Anderson), dôsledkom sociálno-ekonomických zmien spojených s modernitou (Gellner), produktom interakcií nastoľujúcich sociálne hranice (Barth). Ako zvyčajne, Weber to videl úplne jasne už dávno – nemôžete si predstavovať, vymyslieť, túžiť či organizovať nejakú skupinu, ak nemáte reprezentáciu tejto skupiny (teda „hodnotu", ako to nazýval on). Skupina môže existovať aj bez reprezentácie – vtedy to však nič neznamená, a najmä to neznamená nič pre sociálnu vedu. Podľa Webera skupina bez reprezentácie nie je *sociálnou* skupinou. Naopak, môže tu byť reprezentácia bez skupiny – vtedy to však *môže* niečo znamenať, a ak sa táto reprezentácia rozšíri na základe politických, historických, sociálnych a ekonomických okolností, jedného dňa tu nielenže bude skupina, ale príslušníci tejto skupiny budú pevne presvedčení, že skupina tu bola od nepamäti a niekedy budú ochotní za ňu aj život položiť.

Gellner, Anderson aj Barth (na rozdiel od Webera) sa niekedy tvária, akoby sa príťažlivosť tejto reprezentácie (etnickej skupiny) dala vysvetliť výhradne sociálnymi, kultúrnymi a ekonomickými dôvodmi. To je však mierne povedané neopatrnosť: ak poskytujeme vo vysvetlení nejaké miesto reprezentácii – a to v tomto prípade musíme – sme nútení počítať so *všetkými* kauzálnymi procesmi, ktoré sú jej príčinami. A niet reprezentácie bez kognitívneho procesu reprezentovania – ak povieme, že „kultúra" či „skupina" si reprezentuje a predstavuje samu seba a iné skupiny ako etnické skupiny, je to iba nepresný spôsob, ako tvrdiť, že mysle mnohých konkrétnych ľudí si reprezentujú skupinu. A ak to robia mysle jednotlivcov (a aké iné mysle by to mohli robiť?!), robia to pomocou kognitívnych procesov. A môžeme sa staviť, že tieto procesy budú *značne* zložité (napríklad, nepovedali ste o nich vonkoncom nič, ak ste

pravdivo, no zbytočne vyhlásili, že ide o vnímanie „my“ a „oni“ – iba ste poukázali na jeden z výsledkov tohto procesu). Prečo by však práve sociálne vedy mali byť jednoduché?

Takže, čím sa vlastne líši reprezentovanie etnických skupín a (napríklad) reprezentovanie profesijných skupín a politických strán? To nie je pre sociálne vedy vôbec triviálna otázka. Množstvo správ hovorí o etnickom násilí a etnických konfliktoch. Kto však počul, že by vytiahli do ulíc architekti proti pekárom? Alebo basketbalisti proti učiteľom?

Ak sa bližšie pozrieme na štruktúru reprezentácie etnickej skupiny, zistíme jednu pozoruhodnú vec – členovia etnickej skupiny sú reprezentovaní ako ľudia, ktorí zdieľajú nejakú *esenciu*, teda niečo podstatné, skryté a určujúce identitu, zdieľané od generácie ku generácii. Pekár sa môže rekvalifikovať, vyštudovať a stať architektom. Basketbalista učiteľom. Dokonca (v súčasnosti) katolík protestantom. Ale Nemec Maďarom? Číňan Poliakom? Teraz nevravíme o občianskej príslušnosti – Nemec môže samozrejme získať maďarský pas, presťahovať sa do Budapešti, naučiť sa perfektne po maďarsky: ale podľa konštrukcie reprezentácie etnických skupín, ľudia nie sú náchylní pripustiť, že sa *stal* Maďarom. (Je zrejmé, že nehovorím o filozofoch, literátoch či etických nadšencoch. Objektom môjho skúmania sú spontánne predstavy bežných ľudí, nie vznešené diskusie intelektuálov či vzletné články v novinách, hoci aj tie nepochybne prispievajú k procesu reprezentovania, v rámci určitých skupín). Tento esencializmus nie je niečo, čo je výmyslom filozofov – psychológovia (tak kognitívni, ako aj sociálni) dokázali, že už malé deti majú sklon esencializovať niektoré skupiny objektov. Najnovšie výskumy, inšpirované Douglasom Medinom a zhrnuté v dielach, ktoré nedávno publikovali Susan Gelmanová a Vincent Yzerbyt, sú jednoznačné: esencializmus je zakorenený v spôsoboch, ako si naša myseľ organizuje poznatky o svete, sociálnom i prírodnom. A antropologické výskumy ukázali, že esencializmus nie je kultúrnym produktom našej spoločnosti, ani fantáziou vedcov či antropológov: niet ľudskej komunity, ktorá by neesencializovala určité ľudské skupiny. Inak povedané – byť príslušníkom rasovej či etnickej skupiny, alebo kasty, alebo klanu, atď. znamená mať spoločnú identitu, ktorá je produktom nejakej esencie: niečoho, čo prechádza generáciami, je príčinou vonkajších vlastností a správania a nie je to bezprostredne pozorovateľné.

Upozornenia: 1. netvrdím ani nenaznačujem, že takáto „esencia“ reálne existuje. Pripomínam, že skúmame štruktúru *reprezentácie*, nie štruktúru sveta. Tvrdím iba to, že ľudia si reprezentujú túto esenciu spolu s reprezentáciou etnických skupín.

2. Netvrdím, že ľudia musia mať či majú nejakú *vedomú* informáciu či poznatky o tejto esencii. Dokonca netvrdím, že ľudia musia vedieť a uvažovať, *čo je* touto esenciou. Tvrdím, že ľudia majú *reprezentáciu* esencie, nie *poznatky o* esencii. Ide o myslenie *pomocou* esencie, nie myslenie *o* esencii. Pripomínam, že dávno pred objavom DNA si ľudia reprezentovali napríklad tigrov ako prírodný druh, majúci nejakú esenciu: niečo, čo sa dedí a je zodpovedné za vonkajšie vlastnosti, výzor, správanie a identitu. Prečo je trojnohý biely tiger, ktorému sa transplantuje levia koža (to je iba myšlienkový experiment, nikto to neurobil), stále tigrom? Opakujem: esencia je iba spontánnou nevedomou predstavou, že existuje „niečo“, čo robí napríklad Slováka Slovákom a Maďara Maďarom.

3. Netvrdím, že sa esencia skladá z nejakých konkrétnych objektívnych vlastností, ktoré používame, keď *rozoznávame* príslušníkov etnickej skupiny. Napríklad, jazyk je veľmi dôležitou vlastnosťou členov etnickej skupiny, ale – nie je ani *nevyhnutný* (je americký Slovák, ktorý vie iba sto slov šarišského dialektu, Slovákom?), ani *dostatočný* (naučiť sa hoci aj perfektne jazyk nevytvorí samo osebe etnickú identitu). To isté platí pre bydlisko, občianstvo, región, oblečenie, výzor, zvyky, ba dokonca aj pre tzv. etnické povedomie alebo vlastné rozhodnutie o príslušnosti. Podľa reprezentácie ľudí, človek sa môže rozhodnúť, či bude pekárom alebo architektom, občanom Nemecka či Maďarska, ale nie, či bude Maďarom alebo Nemcom. Skôr je to tak, že tieto vlastnosti sú *dôsledkami* alebo *príznakmi* tejto esencie než jej zložkami či príčinami.

4. Netvrdím ani nepredpokladám, že esencia je produktom mysle a spoločnosť či kultúra na ňu nemajú vplyv – práve naopak, esencializmus je iba *spôsob*, *ako organizovať poznatky o sociálnych skupinách*, ale nikdy sám osebe tieto konkrétne poznatky neposkytne. Konkrétne poznatky poskytujú interakcie v konkrétnej sociálnej skupine. Príklad: to, či bude jazyk, oblečenie alebo náboženstvo súčasťou či príznakom etnickej identity, nevyplynie nikdy z kognitívnej schopnosti esencializovať. Táto kognitívna schopnosť to iba spojí s predstavou esencie. Práve preto boli márne všetky snahy určiť *objektívne, vonkajšie* znaky etnicity: *všetko* a *hocičo* môže byť znakom etnicity. Rovnako márne boli opačné snahy ukázať, že ak nič nemôže byť *a priori* a vopred znakom etnicity, etnická identita je záležitosťou mocenských manipulácií či ľubovoľných výmyslov malých intelektuálnych skupín, buditeľov, kalendárov a učebníc, skrátka: sociálno-kultúrnou konštrukciou. Nie: Hocičo môže byť znakom etnicity, *pokiaľ je to (a) poskytnuté lokálnym kultúrnym a sociálnym prostredím a (b) spracované univerzálnym kognitívnym mechanizmom na esencializovanie ľudských skupín.*

5. Treba si uvedomiť aj ďalšiu vec, ktorú napríklad Fredrik Barth úplne prehliadol: samotné sociálne interakcie medzi skupinami a vnútri skupín nikdy nemôžu vyprodukovať etnickú klasifikáciu, pretože každá sociálna interakcia a komunikácia má obrovský, v podstate nekonečný počet rôznych znakov a aspektov. Niektoré aspekty sociálnych interakcií sa však, ako Barth ukázal, používajú ako znaky etnickej identity. Lenže ako môže člen tejto skupiny *ve-*

dieť, respektíve naučiť sa, *ktoré* z aspektov týchto interakcií to budú? Barth nemôže mať taký príbeh, že na to, aby sa niekto dozvedel, *ktorý* aspekt danej sociálnej interakcie je vlastne etnickým znakom (gesto, prízvuk, oblečenie, výzor atď.), potrebuje *ďalšiu* sociálnu interakciu, ktorá na to poukáže – s ňou bude presne ten istý problém, aký je s tou prvou: ak nemáte reprezentáciu sociálnej skupiny ako niečoho esenciálneho, *je nemožné*, aby sociálna interakcia samotná určila niečo ako etnický príznak tejto skupiny. Je nemožné považovať nejakú pieseň, oblečenie, jedlo, typ správania, rozprávku za niečo *typicky slovenské*, ak nemáte reprezentáciu (hoci aj vágnu a nepresnú) Slovákov ako skupiny. Typická slovenskosť nejakého sociálneho javu, kultúrnej zvyklosti či artefaktu sa musí prostredníctvom sociálnej interakcie prepojiť s kognitívne spracovanou esencialistickou reprezentáciou, *ktorá už musí byť tam*. Ľudská myseľ je vrodene nastavená na to, aby hľadala príznaky esencie, a sociálna interakcia iba pripojí tieto konkrétne príznaky (typické znaky) k reprezentácii esencie. Sociálna interakcia bez reprezentácie by bola iba nekonečným regresom večných pokusov a omylov. (Aby som bol spravodlivý voči Barthovi: v najnovších prácach explicitne priznáva, že jeho teória etnicity si vyžaduje kognitívny prístup, aby bola koherentná).

Vráťme sa však opäť ku konkrétnym veciam. Máme pred sebou všeobecnú (kognitívnu) teóriu etnických klasifikácií, ktorá predpokladá univerzálny kognitívny proces (esencializáciu) a konkrétne sociálne interakcie v historicky danej skupine. Teraz potrebujeme z tejto všeobecnej teórie odvodiť konkrétne hypotézy, ktoré sa dajú testovať v konkrétnom teréne. Doposiaľ sme hovorili o všeobecných vlastnostiach esencializmu – esencia (ako základ etnickej identity) má byť podľa reprezentácie ľudí niečo, čo je nemenné, prechádza z generácie na generáciu, a formuje konkrétne správanie a výpovede ľudí (inak by bola nanič – kognitívne procesy, ktoré kauzálne nepôsobia na ľudské správanie, sa nedajú použiť na vysvetlenie sociálnych javov).

Existujú tri konkrétne spôsoby, ako vyvodiť z tejto teórie testovateľné hypotézy. Všetky tri predstavujú návrhy, ako vyzerá etnické usudzovanie. Preberme si tieto návrhy a pokúsme sa ich overiť v teréne.

Rita Astuti

Rita Astuti sa pokúsila dlhodobým výskumom na Madagaskare v populácii rybárov Vezo ukázať, že táto skupina vôbec nemá esencialistické klasifikácie vlastnej skupiny napriek tomu, že esencialisticky klasifikujú napríklad zvieratá. Podľa Vezov byť príslušníkom skupiny jednoducho znamená správať sa ako Vezo – teda vedieť zhotoviť kanoe, chytať ryby, atď. Každý, kto sa to naučí, je Vezo. Vezovia sa nerodia ako Vezovia – stávajú sa nimi. Byť Vezom znamená chodiť ako Vezo, chytať ryby ako Vezo, vedieť plávať ako Vezo. Podľa Astuti to znamená, že etnická identita Vezov je dynamická a určená konkrétnym správaním – Vezo je ten, kto koná ako Vezo. Príslušník populácie Masikorov (vnútrozemská komunita, ktorá pracuje na poliach a v záhradách) sa môže stať Vezom, keď sa presťahuje na pobrežie a naučí sa to, čo treba, správa sa tak. A naopak: Vezo sa môže stať Masikorom, keď sa presťahuje do vnútrozemia a pestuje plodiny v záhrade.

Astuti tvrdí, že etnicita Vezov nie je esencialistická. Vezovia majú esencialistické predstavy, napríklad o zvieratách: ryby sú *karaza* – teda druh, ktorý sa *neučí* byť rybami, ale je nimi od narodenia, a nemôže to zmeniť. Všetky prírodné druhy sú *karaza*: majú esenciu, *raza,* ktorá sa dedí, je nemenná a určuje ich správanie. Astuti vlastne chce ukázať, že je chybou spájať etnicitu s vrodenosťou a nemennosťou, ako sa to tak často deje. Etnická identita nemusí byť vždy vrodená a nemenná. Inak povedané, Astuti tvrdí, že môže existovať etnická identita, ktorá nie je esencialistická.

Francisco Gil-White

Gil-White sa snaží pomocou svojho výskumu medzi Torguudmi v Mongolsku ukázať, že opak je pravdou. Podľa neho je etnicita vždy založená na esencialistickej predstave vrodenosti. Tvrdí, že ľudia používajú kognitívny esencialistický systém, ktorým spracovávajú prírodné druhy (rastliny a zvieratá), na klasifikovanie ľudských skupín, a to preto, lebo vnímajú reálne kultúrne rozdiely medzi ľudskými skupinami. Reálne, konkrétne kultúrne rozdiely medzi skupinami (nie jednotlivé podrobnosti, ktorými sa od seba líšia konkrétni ľudia) spôsobujú to, že sa „zapne“ esencialistický kognitívny systém, pôvodne určený na klasifikáciu živých bytostí. Gil-White tvrdí, že niet etnickej identity bez esencialistickej predstavy vrodenosti. Podľa reprezentácií ľudí sa človek *rodí* s etnickou identitou – tá prechádza z generácie na generáciu biologickou reprodukciou (upozorňujem opäť, že aj Gil-White je v kognitivistickom tábore: netvrdí, že takáto vrodená identita *existuje* – tvrdí to, že takto si ju ľudia *reprezentujú*). Podľa neho neexistuje univerzálny kognitívny systém na spracovanie reprezentácií ľudských skupín: reprezentácie ľudských skupín sú spracovávané univerzálnym kognitívnym systémom na spracovanie reprezentácií prírodných druhov, ktorý je „zapnutý“ reálnymi kultúrnymi diferenciami medzi ľudskými komunitami.

Lawrence Hirschfeld

Hirschfeld desaťročia skúma, ako si malé deti (od 4 do 12 rokov) v rôznych kultúrach osvojujú predstavu rasy. Jednoznačne ukazuje pomocou množstva experimentov, že existuje univerzálny kognitívny systém na spracovanie informácií o ľudských skupinách (tento systém nazýva „ľudová sociológia“). Predstava rasy nevzniká tak, že deti pozorujú reálne rozdiely a potom aplikujú systém na spracovávanie predstáv o živých druhoch („ľudovú biológiu“). Repre-

zentácie ľudských skupín vznikajú *paralelne* s reprezentáciami živých druhov, a okrem toho, jestvujú veľké rozdiely v základných princípoch oboch systémov – napríklad deti nepredpokladajú hybridizáciu živých druhov (nepripúšťajú kríženie medzi prírodnými druhmi), no nie je pre ne problém pripustiť a pozorovať rasovo a etnicky zmiešané manželstvá a potomstvo. Hirschfeld súhlasí s tým, že ľudia majú predstavu o rase ako o esencii, ktorá je vrodená a daná biologicky, ale tvrdí, že máme univerzálny kognitívny systém na spracovávanie predstáv o ľudských skupinách (ľudovú sociológiu), ktorého princípy sú odlišné od princípov systému na spracovanie predstáv o prírodných druhoch (od ľudovej biológie).

Testovanie v teréne

Samozrejme, pochopiť a správne interpretovať tieto teórie si vyžaduje mať nielen v úvode spomenuté epistemologické predpoklady (ak ich niekto nezdieľa, nemôže sa ku *konkrétnym* teóriám v danej oblasti relevantne vyjadriť, hoci môže argumentovať proti samotným *predpokladom*), ale aj znalosti konkrétnej metodológie danej disciplíny. Práve znalosť konkrétnej metodológie umožňuje navrhnúť spôsoby empirického testovania.

Všeobecne sa za dôkaz etnických reprezentácií, ba dokonca esencializmu považuje takzvaná „switch-at-birth / adoption task“, voľne preložené ako „test zámena pri pôrode / adopcia“. V tejto úlohe ide o to, aby informátori rozhodli o (etnickej) identite človeka, ktorý bol pri pôrode zamenený s iným dieťaťom (alebo adoptovaný) a vychovávali ho nie vlastní, ale adoptívni rodičia. Inak povedané, táto úloha testuje to, či je etnická identita podľa predstáv informátorov zviazaná s biologickým *pôvodom*, teda či je *vrodená*, alebo je spojená s *výchovou*, a teda *získaná*. Ak informátori štatisticky významným spôsobom uprednostňujú vrodenosť etnickej identity, môže to byť zároveň považované za dôkaz esencializmu (alebo primordializmu, podľa antropologickej terminológie), pretože ťažko si možno predstaviť predstavu *vrodenosti*, ktorá by nepredpokladala, že *niečo* (nejaká biologická esencia) prechádza z rodičov na deti. Gil-White v prípade rozdielu medzi torguudskými Mongolmi a Kazachmi, rovnako ako aj Hirschfeld v prípade rasových reprezentácií v USA ukazujú, že informátori (dospelí v Gil-Whitovom výskume, deti v Hirschfeldovom) skutočne vykazujú esencialistické predstavy, spojené s vrodenosťou identity.

Nebudem sa teraz zaoberať Hirschfeldovou argumentáciou, podľa ktorej si deti rasové predstavy neosvojujú pozorovaním prostredia, ale odvodzujú ich na základe kultúrnych správaní a informácií dospelých, ani Gil-Whitovou teóriou, podľa ktorej ľudia vnímajú reálne kultúrne rozdiely ako produkt vrodených etnických identít. Domnievam sa, že výskumy, ktoré uskutočnil Gil-White v Mongolsku, sú radikálne nekompletné, a vychádzajúce z neúplných predpokladov, a vedúce k nepresným záverom, zatiaľ čo Hirschfeldove výskumy, relevantné pre rasové klasifikácie, sú formulované dostatočne presne a všeobecne, ale nedajú sa priamo použiť pre etnické klasifikácie bez špecifikácie, o ktorú sa práve chcem pokúsiť.

Môj argument je takýto: vrodenosť esencie je iba *jednou z možností* získania tejto esencie, a rozhodne *nie jedinou* možnosťou. Aj keď asi nemôže jestvovať vrodenosť bez esencializmu, podľa mňa si možno celkom dobre predstaviť *esencializmus bez vrodenosti*. Inak povedané, mohlo by to byť aj tak, že ľudia by mali reprezentácie esencie, ale esencia podľa ich predstáv by *nebola* vrodená. Je zásadnou chybou stotožňovať *esencializmus* a *vrodenosť* – to vedie k mylným predpokladom, podľa ktorých kultúrne skupiny, ktorých členovia nepostulujú vrodenosť pri teste zámeny/adopcie, *nemajú* esencializmus.

Podľa môjho návrhu sú reprezentácie etnicity *esencialistické*, no nie sú spojené s predstavou *vrodenosti*. Inak povedané, predpokladám, že informátori nemusia súhlasiť s vrodenosťou etnicity, a napriek tomu ju chápať esencialisticky.

Ako to testovať? Moja teória predpokladá tieto empirické dôsledky: (1) Etnická identita nie je spojená s vrodenosťou – teda (v protiklade k teórii Gil-Whita) informátori nepostulujú vrodenosť pri teste zámena/adopcia; (2) Etnická identita je esencialistická – informátori (v protiklade ku konštruktivistickým teóriám alebo k teórii Rity Astuti) postulujú nemennosť etnickej identity a nemožnosť jej získania na základe seba-identifikácie, vlastných rozhodnutí, štátnej príslušnosti či iných vonkajších kritérií. (3) Sú rôzne spôsoby získavania esencialistických sociálnych identít: *rasová* identita bude spojená s vrodenosťou, *etnická* nemusí byť. A môžeme si predstaviť aj iné spôsoby získavania esencialistických identít.

Môj výskum bol podstatne rozsiahlejší, a preto uvediem iba tú časť, ktorá je relevantná pre testovanie týchto spomenutých záverov. Počas dlhodobého stacionárneho výskumu v Storožnycji, Zakarpatská oblasť, Ukrajina, v multietnickom prostredí, som zadával ľuďom (okrem iných príbehov) vlastnú adaptáciu úlohy zámena/adopcia, ako aj úlohy, týkajúcej sa zmeny etnicity v dospelosti. Úlohy som zadával ako semi-formálne interview počas bežných rozhovorov (v ukrajinčine) s tým, že ide o bežné, konkrétne príhody z mojej skúsenosti. Keďže Gil-Whitove interviews v Mongolsku (môj hlavný terč) boli – nie celkom šťastne – formulované v termínoch zmiešaných rodín (otec Kazach, matka Mongolka), zadával som viaceré verzie: zmiešané manželstvo, i homogénne manželstvo. Tu sú vzorky príbehov:

1. „Poznám jednu rodinu. Otec je Ukrajinec, matka Slovenska. Žijú na Ukrajine a hovoria po ukrajinsky. Majú syna – kým je tento syn?“
2. „Poznám jednu rodinu. Otec je Ukrajinec, matka Slovenska. Žijú na Slovensku a hovoria po slovensky. Majú syna – kým je tento syn?“

3. „Mal som jedného priateľa, jeho otec i matka boli Ukrajinci. Keď mal 3 mesiace, jeho rodičia zomreli pri nehode a adoptovala ho slovenská rodina. Vyrástol na Slovensku a hovorí slovensky. Kým je tento syn?“
4. „Počul som o jednom človeku, ktorého obaja rodičia boli Ukrajinci. Vyrástol na Ukrajine, keď mal 30 rokov, presťahoval sa na Slovensko, naučil sa slovensky a žil tam ďalších 30 rokov. Kým je teraz?“

Podľa Gil-Whitovej teórie a výsledkov z Mongolska by mali všetky odpovede preferovať vrodenosť: informátori by mali v každej verzii odpovedať, že spomenutý človek je *Ukrajinec*. Lenže výsledky nepotvrdili túto predstavu. V zadaní (1) síce postulovalo ukrajinskú etnicitu 75 % informátorov ($n = 132$, $p < 0{,}03$), v zadaní (2) iba 27 % informátorov ($n = 132$, $p < 0{,}02$), v zadaní (3) – klasická úloha adopcie – iba 8 % ľudí ($n = 132$, $p < 0{,}01$), no v zadaní (4) až 86 % ($n = 132$, $p < 0{,}02$). [Doplnok: n = počet subjektov vo výskumnej skupine, p = tzv. hladina významnosti, resp. pravdepodobnosť toho, že výsledok bol dosiahnutý náhodným spôsobom].

To je zaujímavá pravidelnosť v reprezentáciách ľudí, ktorá vôbec nepodporuje tvrdenie, že ide o ľubovoľné konštrukcie. Ľudová sociológia akoby predpokladala, že etnická identita sa získava socializáciou/výchovou v určitom prostredí, určitým jazykom. Dôležitá je však *socializácia* ako proces, nie napríklad *jazyk* ako výsledok. Naučiť sa jazyk neskôr, v dospelosti, nestačí. *Napriek* tomu je táto identita esencialistická – nemožno ju zmeniť (ako ukazuje zadanie 4), pretože sa nemožno „odsocializovať“, teda stať sa etnicky niekým iným iba na základe presťahovania sa, práce, občianstva, naučenia sa hovoriť atď.

Veľmi zaujímavé výsledky dostaneme, keď do úloh namiesto identity „Ukrajinec“ dosadíme identitu „Róm“. Vtedy sú výsledky oveľa viac v súlade s Gil-Whitovými predpokladmi. Nebudem uvádzať presné čísla (tie budú predmetom iných publikácií), ale v prípade rómskej identity sú ľudia oveľa náchylnejší postulovať zásadnú úlohu vrodenosti. (Napríklad, ak je otec Róm a matka Ukrajinka, jazyk a prostredie ukrajinské, iba 58 % informátorov považuje syna za Ukrajinca, v porovnaní s 83 %, ak sa úloha nastolí v termínoch Slovák/Ukrajinka. Ak $n = 132$, rozdiel je mimoriadne štatisticky významný, $p < 0{,}01$). Dá sa to kvalitatívne vyjadriť asi tak, že Rómov spracovávajú ako *rasovú* skupinu, nie ako *etnickú* skupinu, teda predstava vrodenosti je v tomto prípade oveľa významnejšia. Mimochodom: zrejme presne tak vnímajú Mongoli Kazachov. Gil-Whitovi som navrhol, aby sa pokúsil zadať tieto úlohy svojim informátorom pri ďalšom výskume tak, aby v nich vystupovali *vnútromongolské* etnické skupiny – napríklad Torguudi verzus Burjati.

Tieto výsledky potvrdzujú predpoklad, že etnická identita je esencialistická, ale nie vrodená. Ako som už spomenul, môžu jestvovať mnohé spôsoby získania identity, dokonca aj v rámci esencializmu. Neprítomnosť vrodenosti nemôže byť interpretovaná ako neprítomnosť esencializmu. Napríklad, Kainantuovia z Papuy-Novej Guiney, ktorých etnickú identitu popísal Watson, tiež nemajú predstavu o vrodenosti: podľa nich sa etnická identita *získava*, avšak nie (priamo) výchovou a socializáciou, ale skôr prostredníctvom *krajiny:* tým, že žijú na určitom mieste, že jedia dané plodiny a zvieratá, že pijú miestnu vodu, dýchajú miestne povetrie atď. Esencia teda podľa ich predstáv *prechádza* do nich z krajiny, nie je vrodená, no ani osvojená socializáciou. Hocikto, kto od narodenia dostatočne dlho žije na danom mieste a robí to, čo oni, sa *stáva* Kainantuom. Najslabšiu verziu esencializmu majú zrejme Vezovia, ktorých spomína Asuti. Domnievam sa však, že aj ona sa mýli, keď tvrdí, že nemajú esencialistickú identitu a všetko je určené tým, ako sa v danej chvíli správajú. Podľa môjho návrhu majú Vezovia slabú verziu esencializmu, podľa ktorej sa esencia (etnická identita) získava činnosťou. Keby nemali esencializmus, keby to bolo tak, ako tvrdí Astuti, že Vezo je Vezom, keď práve *koná* ako Vezo, ich identita, ktorá by *bola* performatívna a určovaná iba správaním, by ustavične vznikala a zanikala (ako Astuti aj tvrdí). Znamená to, že keď niekto nechytá ryby a spí vo svojej chalupe, *nie je* Vezo? Cez deň je Vezo a v noci nie? Ak niekto z nich cestuje na tri dni do vnútrozemia, *prestáva byť* Vezom? Ak niekto je starý a nevládny, a teda nepodieľa sa na daných aktivitách, *prestáva byť* Vezom? A sú Vezami automaticky aj všetci, čo rybárčia na morských pobrežiach? Cimšjani, Inuiti, či Holanďania? Nedomnievam sa, že Vezovia majú takéto predstavy. Skôr pripúšťajú to, že esencia sa *získava* činnosťou (nie to, že *je* činnosťou), je exkluzívna (nemožno byť zároveň Vezom i Masikorom), nemenná (aby sa zmenila, musí sa podniknúť nový kauzálny proces – naučiť sa byť Masikorom) a spojená s daným prostredím (tie isté činnosti vykonávané úplne inde nevedú k jej získaniu – inak by bol každý farmár kdekoľvek na svete automaticky Masikorom a každý rybár Vezom).

Mohli by sme hovoriť aj o iných spôsoboch získavania esencie – napríklad rituálnou iniciáciou, účasťou na mystériu, atď. To však presahuje rámec tejto práce. Ak to mám rekapitulovať, dá sa povedať, že esencializmus je univerzálnym kognitívnym spôsobom, ako organizovať poznanie o sociálnych skupinách. V každej kultúre sú niektoré skupiny esencializované, a to univerzálnym spôsobom, a niektoré nie, no každá kultúra má vlastnú ľudovú sociológiu. *Prvky* tejto ľudovej sociológie sú kultúrne podmienené, no nie jej základné *princípy,* ktorých je obmedzené množstvo. To, ako esencializmus a ľudová sociológia funguje (aké kauzálne predstavy vzbudzuje, ako sa osvojuje a komunikuje) je *nevyhnutné* poznať, ak chceme vysvetliť sociálne a kultúrne identity. Ak sú tieto identity založené na predstavách a reprezentáciách (a to sa nedá poprieť), musíme poznať nielen sociálne procesy, pomocou ktorých sa tieto predstavy osvojujú a komunikujú, ale aj kognitívne procesy, ktoré sú pre ich osvojovanie rovnako zásadné. Naše mysle sú organizované tak, že *niektoré* predstavy si osvojujú ľahšie než iné. Nijaká analýza *samotných* sociálnych

procesov nám však nikdy nemôže pomôcť odhaliť kognitívne procesy, pretože tieto sociálne procesy sú čiastočne *výsledkom* kognitívnych procesov. Najabsurdnejším a najneplodnejším nápadom v dejinách každej disciplíny vždy bolo to, keď sa niekto pokúšal vysvetľovať *príčiny* pomocou ich *dôsledkov*: to je podcenenie kauzálnej zložitosti sveta, a najmä podcenenie kauzálnej zložitosti sociálneho sveta. Kognitívne procesy sa nezrkadlia v sociálnych javoch priamo (presne tak, ako sa sociálne javy nezrkadlia v kognitívnych procesoch priamo), ale tvoria zložité interakcie: a to je dôvod, prečo musí sociálny antropológ a etnológ (pozorovateľ a skúmateľ sociálnych procesov) spolupracovať s psychológom (pozorovateľom a skúmateľom mentálnych javov). Nuž, *nemusí,* ak mám byť presný – lenže v takom prípade by išlo doslovne o zázrak, keby sa mu podarilo vysvetliť tie sociálne javy, pre ktoré je konštitutívna percepcia, interpretovanie, symboly a reprezentácie ľudí. Každému želám veľa šťastia pri spoliehaní sa na zázraky.

Literatúra

ANDERSON, Benedict: *Immagined Communities,* London : Verso, 1983 (2. vyd 1991)

ASTUTI, Rita: *People of the Sea: Identity and Descent among the Vezo of Madagascar*, Cambridge [England] ; New York : Cambridge University Press, 1995.

BARTH, Fredrik: Introduction, v: BARTH, Fredrik (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries*, Bergen, Universitetsforlaget; London, Allen & Unwin, 1969. (2. vyd. Prospect Heights, Ill. : Waveland Press, 1998.)

BARTH, Fredrik: Boundaries and Connections, v: COHEN, Anthony P. (ed.): *Signifying Identities*, Routlege: London & New York 2000.

GELLNER, Ernest: *Nations and Nationalism,* Ithaca : Cornell University Press, 1983.

GELLNER, Ernest: *Nationalism,* Washington Square, N.Y. : New York University Press, 1997

GELMAN, Susan: *The Essential Child: Origins of Essentialism in Everyday Thought*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2003.

GIL-WHITE, Francisco: Are Ethnic Groups Biological „Species“ to the Human Brain? Essentialism in Our Cognition of Some Social Categories, v: *Current Anthropology,* 42/2001, n. 4

HIRSCHFELD, Lawrence: *Race in the Making: Cognition, Culture, and Child's Construction of Human Kinds*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1996.

WATSON, James B.: Other People Do Other Things: Lamarckian Identities in Kainantu Subdistrict, Papua – New Guinea, v: LINNEKIN, Jocelyn & POYER, Lin (Eds.): *Cultural identity and Ethnicity in Pacific*. Honolulu: University of Hawaii Press 1990.

YZERBYT, Vincent, JUDD, Charles M. & CORNEILLE, Olivier (Eds.): *Psychology of Group Perception: Perceived Variability, Entitativity, and Essentialism*, New York: Psychology Press, 2004.

Textilná kultúra: od národopisu k etnografii a etnológii materiálnej kultúry

Juraj Zajonc

Kľúčové slová: kultúrna história, etnológia textilnej kultúry, ľudová kultúra, tradičná kultúra, materiálna kultúra, archeológia, dejiny umenia, národopis
Keywords: cultural history, ethnology of textile culture, folk culture, traditional culture, material culture, archeology, history of art, ethnography

The author deals with the content of the concept of textile culture. He describes the process of its definition as the example of the development from ethnographic to ethnological (anthropological) understanding of material culture as the object of this/these as well as other scientific disciplines on culture, history and society. The author also concentrates on the relationship of folk and traditional textile culture from the perspective of ethnography, ethnology, history of art and archeology. He stresses the importance of the study of textile technology as the base of knowledge of the textile culture for any discipline mentioned above.

Vonkajším prejavom vývoja vednej disciplíny a zmien, akými sú zásadné posuny v paradigme, rozširovanie či špecifikácia pohľadu na objekt i obohacovanie metodického inštrumentára, je zvyčajne inovácia jej vedeckého jazyka. Jeho prostredníctvom vedný odbor komunikuje s inými disciplínami, v ňom reflektuje svoje postavenie v systéme vedy i vzťah k odborom rovnakého zamerania v iných krajinách (napríklad prostredníctvom vlastného názvu odboru). Vzťah pojmov a termínov k označovaným javom, procesom a kategóriám však nepodlieha zákonitosti, podľa ktorej každý nový pojem znamená aj zmenu v jeho obsahu a rovnako ani podstatná zmena v poznaní určitej časti, prvku okolitého sveta nemusí vždy priniesť nový vedecký termín. Dôležitejšie ako úvaha o ponechaní starého či nového pojmu je permanentné vymedzovanie, explikácia jeho obsahu. Nie zmena názvu, ale obsahu nazývaného prvku znamená skutočný posun vpred.

Predmetom tohto príspevku je obsah pojmu textilná kultúra. Proces jeho vymedzovania slúži ako príklad smerovania disciplíny od národopisného k etnologickému (antropologickému) chápaniu materiálnej kultúry ako predmetu tejto/týchto, ale aj iných disciplín o kultúre, dejinách a spoločnosti.

Textilná kultúra: vymedzenie pojmu

Významným, hoci dnes ešte nie v celej šírke reflektovaným medzníkom vývoja slovenskej etnografie smerujúcej od národopisu k etnológii je *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (ďalej EĽKS).[1] Toto dielo možno označiť za poslednú, aj keď už nie úplne národopisnú (etnograficko-folkloristickú) syntetickú prácu o tradičnej kultúre Slovenska,[2] ktorá vytvorila východisko pre posun etnografie z pozície subdisciplíny národopisu, zameranej na skúmanie hmotnej a duchovnej kultúry (EĽKS 1, 1995: 125), do polohy metódy etnológie. EĽKS je aj jedným z medzníkov štúdia textilnej kultúry Slovenska. Okrem toho, že je posledným dielom poskytujúcim jej syntetický obraz,[3] zohrala význam aj v procese definovania vlastného pojmu textilná kultúra, ktorý som vymedzil a používam ako strešný pojem pre označenie jednej časti kultúry so spoločnými znakmi v jej materiálnej zložke.

V rámci štruktúry EĽKS bola „textilná problematika" začlenená do tematickej lexikálnej oblasti *1. Materiálna kultúra*[4] a bola spracovaná predovšetkým v heslách zaradených do jej lexikálnej skupiny *D. Získavanie surovín a ich domácke, remeselné a manufaktúrne spracovanie*, prípadne v rámci jej lexikálnej skupiny *H. Odev.* Ako autor i redaktor tohto tematického okruhu som preštudoval všetky dostupné publikované práce etnografov, viaceré práce historikov i historikov umenia späté s danou tematikou. Spoznal som tak šírku jej rozpracovanosti, prístupy aplikované pri jej štúdiu i povahu základnej bázy poznatkov a údajov.

Najširší záber a najvyššie miesto v pomyselnej hierarchii pojmov spätých s touto problematikou mali pri spracúvaní EĽKS (a majú i v jej publikovanej podobe) heslá *textil* a *textília.*[5] Pojem *textil*[6] je definovaný ako „súhrnné označenie textilných surovín (vlákno, pradivo), polotovarov (priadze) a výrobkov (tkaniny, pleteniny, plsti a i.)…" (EĽKS 2, 1995: 257), vychádza teda z

[1] Bližšie o jej vzniku a význame pozri ZAJONC, J. 1994: Vznik a miesto Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska v procese skúmania vývoja tradičnej kultúry a formovania národopisu/etnológie na Slovensku. In *Slovenský národopis*, 42, č. 2, s. 207–213.

[2] Dielo malo pracovný názov *Encyklopédia národopisu Slovenska.*

[3] Jedinou monografiou o textilnej kultúre Slovenska je práca *Slovenský ľudový textil* (1957). Vznikla v Ústredí ľudovej umeleckej výroby a jej objektom je *ľudový textil.* Údaje o druhoch textilnej výroby obsahuje aj práca J. Paličkovej-Pátkovej *Ľudová výroby na Slovensku* (1992).

[4] EĽKS bola rozdelená na 5 tematických lexikálnych oblastí: 0. Teória a dejiny národopisnej vedy, 1. Materiálna kultúra, 2. Spoločenská kultúra, 3. Obradová kultúra, 4. Umelecká kultúra. Tematické lexikálne oblasti boli rozdelené na lexikálne skupiny, ktorých bolo spolu 30 (EĽKS 1, 1995: 6).

[5] Ich škálu i štruktúru spracovala Jarmila Paličková-Pátková v rámci celej problematiky domáckej výroby a remesiel, pričom viaceré zo zásadných koncepčných aj obsahových otázok konzultovala v dobe zostavovania heslára s Emou Markovou.

[6] Na koncipovaní hesla som sa podieľal ako spoluautor spolu s Margitou Méryovou a Jarmilou Paličkovou-Pátkovou.

jeho materiálnej povahy. Pojem *textília*[7] je vymedzený ako „súhrnný názov pre všetky predmety zhotovené z textilu, … všetky výrobky z textilu (z tkaniny, z úpletu a pod.), ktoré sú vyrobené za určitým cieľom a majú konkrétne použitie" (EĽKS 2, 1995: 257–258). Uvedené pojmy boli východiskom môjho vnímania prvkov textilnej kultúry v procese ich vzniku a v procese ich fungovania v určitom kultúrnom prostredí. Pojmy nereprezentujú len dve základné oblasti textilnej kultúry z materiálneho hľadiska (surovina – technika – produkt), ale predovšetkým dva aspekty jej vnímania, ktoré uplatňujem pri jej štúdiu.[8]

Jedným z hlavných metodických princípov tvorby EĽKS bola vyváženosť obsahu jednotlivých hesiel a komplexnosti ich spracovania v rámci lexikálnych skupín. Na základe východiskových prameňov i podľa zásad výstavby hesiel som sa sústredil predovšetkým na charakteristiky materiálnej stránky artefaktov, technologických postupov tradičného textilu na Slovensku. Zisťoval som však, že problematika textilnej kultúry zasahuje aj do ostatných tematických lexikálnych oblastí a že pojmy *textil* a *textília* nie sú postačujúce ako strešné pojmy na označenie tejto časti kultúry. Preto som začal uvažovať o strešnom pojme *textilná kultúra.* Pretože však nebol uvedený ako samostatné heslo, včlenil som ho do textu hesla *textil* v spojení s konštatovaním: „Do tradičnej textilnej kultúry – významnej zložky materiálnej kultúry územia Slovenska – sa okrem textilných surovín a výrobkov zahŕňajú nástroje, techniky, ako aj všetky využívané poznatky" (EĽKS 2, 1995: 257). Na pomenovanie lexikálnej skupiny, na tvorbe ktorej som sa podieľal, som navrhol spojenie *materiálna kultúra – tradičný textil.* Toto označenie sublexikálnej skupiny bolo akceptované a je uvedené v časti o členoch redakčného tímu diela (EĽKS 1, 1995: [4]).

Okrem práce na EĽKS bol ďalším podnetom úvah o pojme textilná kultúra začiatok môjho pedagogického pôsobenia na Katedre textilnej tvorby Vysokej školy výtvarných umení od roku 1995. Pre potreby vyučovacieho procesu, v ktorom majú študenti získať teoretické znalosti i praktické skúsenosti, bolo potrebné pripraviť materiály o vývoji, charaktere a podobách textilnej kultúry Slovenska od praveku do súčasnosti. Spočiatku sa s problematikou zoznamovali len v rámci predmetu Staré textilné techniky. V súčasnosti je výučba rozdelená na teoretickú časť v rámci predmetu Teória textilných techník[9] pre študentov 1.

[7] Heslo som spracoval autorsky samostatne.

[8] *Textil* chápem ako širšie, súhrnné označenie textilných surovín (vlákno, pradivo) a z nich zhotovených výrobkov (plsť, priadza, pletený, tkaný, viazaný textil). Pod označenie *textílie* zahŕňam predmety zhotovené z textilu za určitým účelom a konkrétnou funkciou (napríklad odevné textílie, obradové textílie). Pokým pri štúdiu *textilu* je východiskom hľadiskom technika, ktorou bol zhotovený (plstenie, pradenie, pletenie, tkanie, viazanie), u *textílií* je to predovšetkým ich funkcia (Zajonc 2002a: 46).

[9] Teória textilných techník – cieľ predmetu: „poskytnúť komplexný kultúrno-historický pohľad na hlavné skupiny ručne zhotovovaného textilu – plsť, pletený, tkaný, viazaný textil – ako na súčasť tradičnej textilnej kultúry Európy so zamením na územie Slovenska; objektom je textilná kultúra od

ročníka a teoreticko-praktickú časť v predmete Staré textilné techniky[10] pre študentov 2. až 4. ročníka.[11]

Výsledkom uvedených poznatkov, úvah a podnetov je všeobecné vymedzenie *textilnej kultúry ako komplexu predmetov, praktických skúseností a zručností, teoretických poznatkov, názorov a predstáv spätých s týmito predmetmi a procesmi ich výroby i používania*. Predmetmi sú produkty ako výsledok rozličných fáz spracovania textilných surovín textilnými technikami (napríklad vlákno, priadza, textil, textília) i nástroje, pomôcky a zariadenia používané v tomto procese. Predmety môžu byť súčasťou ručnej i v rozličnej miere mechanizovanej výroby realizovanej v rozličných organizačných formách.

Pri vymedzovaní textilnej kultúry som videl istú paralelu v pojme agrárna kultúra (poľnohospodárstvo). Autor rovnomenného hesla P. Slavkovský ju v EĽKS vymedzil ako „cieľavedomé pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat“, pričom problematiku štúdia agrárnej kultúry delí na: „(1.) sledovanie vývinu, regionálnych a etnických rozdielov v technologických komponentoch poľnohospodárskej výroby (náradie a jemu zodpovedajúca organizácia práce…); 2. sledovanie ich sociálnych ekvivalentov – kolektívu ľudí (rodina, spoločenstvo), ktorí v tejto organizácii práce pracovali, spôsoby preberania nahromadených kultúrnych hodnôt, ako i vzťahy, ktoré na pozadí agrárnej kultúry vznikali“ (EĽKS 1, 1995: 15). Agrárna kultúra je však úzko spojená so spoločenstvami pestovateľov plodín (roľníci, vinohradníci a i.), chovateľov a pastierov zvierat, v ktorých boli tieto činnosti hlavným zamestnaním a podmieňovali celkový charakter ich kultúry, spôsobu života. Aj ťažisko vymedzenia textilnej kultúry je v jej predmetnej zložke, ktorá má v podobe špecifických prejavov vzťahy k sociálnej, duchovnej, umeleckej sfére kultúry. Z materiálnej, predmetnej zložky vychádza aj jej základná špecifická definícia, podľa ktorej je *textilná výroba proces získavania textilných surovín a ich spracúvanie textilnými technikami na textil a textílie.* Textilná kultúra má však v porovnaní s agrárnou kultúrou v škále zamestnaní príslušníkov spoločenstiev odlišné postavenie[12] a je silno previazaná s výtvarnou kultúrou. Tak ako u

praveku do súčasnosti vo všetkých spoločenských vrstvách (slohový i ľudový textil) a subkultúrach (sakrálny – profánny textil, textil etnických, náboženských a iných skupín) a to z hľadiska jej vývoja a prejavov po stránke technologickej, úžitkovej i znakovej“ (Informačný list predmetu na školský rok 2004–2005; autor: J. Zajonc).

[10] Staré textilné techniky – cieľ predmetu: „Prehĺbenie teoretických poznatkov o jednotlivých tradičných textilných technikách, získanie praktických zručností z technológie ručných textilných techník a ich tvorivá aplikácia, osvojenie si schopností identifikovať textilné techniky a vytvárať nimi repliky štruktúr a textílií“ (Informačný list predmetu na školský rok 2004–2005; autor: J. Zajonc).

[11] Názvy predmetov boli určené zo strany VŠVU.

[12] Napríklad v 1. polovici 20. storočia bola domácka výroba tkanín rozšírená na väčšine územia Slovenska. Oblastný alebo len lokálny charakter mala výroba paličkovaných čipiek alebo textilu zhotovovaného pletením na krosienkach, často realizovaná len malým počtom osôb v lokalite.

iných výrobných odvetví je aj pri štúdiu textilnej kultúry pozornosť sústredená vo veľkej miere na jej produkty, ktoré majú odlišnú povahu ako produkty agrárnej kultúry. Špecifický je aj vplyv textilnej kultúry na formovanie spôsobu života a charakter kultúry spoločenstva.

Ľudová alebo tradičná textilná kultúra?

V retrospektívnom pohľade na *ľudový textil* sa v slovenskej etnografii pod toto označenie zahŕňa predovšetkým textilná výroba a jej produkty existujúce v roľníckych, roľnícko-pastierskych a roľnícko-dobytkárskych spoločenstvách. Tento úzko produkčný pohľad[13] spätý s obyvateľstvom vidieckych sídel sa rozširuje o remeselnú textilnú výrobu v dedinskom prostredí i v sídlach mestského charakteru.[14] Dôvodom je fakt, že remeselníci mali vzťahy s obyvateľmi vidieka (napríklad vyrábali pre nich textil) a ich výrobné postupy a výrobky, spôsoby organizácie práce predstavovali staršie vrstvy textilnej kultúry.

Termín ľudový textil sa používa aj vo význame označenia tej časti textilnej kultúry, ktorá tvorí protiklad historického textilu, viažuceho sa k iným než ľudovým vrstvám. Existencia pojmov rozdeľujúcich textilnú kultúru na ľudovú a slohovú je podmienená do veľkej miery tým, že textilná kultúra je okrem etnografie, etnológie aj objektom záujmu dejín umenia zameraných na slohové, vysoké umenie. Existuje oblasť, v ktorej sa záujem týchto dvoch disciplín o textilnú kultúru stretáva[15] a príbuzné sú aj niektoré prístupy k jej štúdiu. Rozdiel je v tom, že dejiny umenia aplikujú pri pohľade na kultúru estetické kategórie a že historici umenia interpretujú dejiny textilnej kultúry ako dejiny historického textilu. Je to podmienené aj východiskovým súborom pamiatok textilnej kultúry, ktoré tvoria súčasť slohovej kultúry. Textilné pamiatky z období pred 18. storočím, ktoré by bolo možné označiť ako ľudové, sú v podmienkach Slovenska zriedkavosťou. U mnohých pamiatok, aj v dobe od 18. storočia, nie je možné spoľahlivo určiť ich príslušnosť (vznik, používanie) k spoločenskej skupine či vrstve.

Etnografii bližšie princípy uplatňuje v pohľade na textilnú kultúru archeológia. Hoci sa obe disciplíny odlišujú charakterom pramennej bázy, z ktorej vychádzajú, majú možnosť vzájomne dopĺňať svoje poznatky,[16] a to nielen o vý-

[13] Ide o textilnú výrobu pre vlastnú potrebu a domácku výrobu.

[14] Pozri napríklad časť *Textilné materiály* v práci Paličková-Pátková 1992: 143–186.

[15] Napríklad textil a textílie vyrábané remeselníkmi (napríklad Marková 1968, Toranová 1984), v aktuálnom pohľade textil z produkcie ÚĽUV-u stojaci medzi textilom vyrábaným za posledných 100 rokov v dedinskom prostredí a textilom ako súčasťou užitého umenia 20. storočia.

[16] Etnografia pomáha archeológii na základe svojich poznatkov pri identifikácii postupov použitých na výrobu textilu, pri rekonštrukcii podoby nástrojov, textílií a ich funkcií (napríklad Staňková 1964, 1967). Etnografia môže na základe archeologických poznatkov retrospektívne sledovať napríklad výskyt textilných techník, rozšírenie výroby druhov textilu, použitie materiálov i s tým

voji a povahe materiálnej kultúry spoločenstiev, ale aj o ich duchovnej a sociálnej kultúre. Vzhľadom na povahu archeologických pamiatok textilnej kultúry, na ich fragmentárnosť i nedostatok údajov o ich funkcii či príslušnosti k spoločenskej vrstve, nie je v komunikácii týchto dvoch disciplín primárne dôležité zaradenie textilného artefaktu k ľudovému či historickému textilu. Sú to skôr otázky identifikácie technológie zhotovenia, použitého materiálu, funkcie textílie a z toho vyplývajúcich sociálnych vzťahov, duchovných prejavov. Výsledkom archeologického, prípadne etnograficko-archeologického skúmania je už konkrétnejšie zaradenie artefaktu do spoločenskej alebo profesijnej štruktúry spoločenstva.

Označenie ľudový textil vychádza z konštruktu pojmu ľud, ktorý nemožno jednoznačne vymedziť.[17] S ohľadom na jeho vágnosť a nejednoznačnosť je odborne korektné spájať prvky textilnej kultúry so zamestnaneckými, profesijnými a inými sociálnymi skupinami, alebo ich zaradiť do vrstvy v štruktúre spoločnosti obdobia, do ktorého spadá ich vznik, existencia, zaznamenanie výskytu (napríklad roľnícky, meštiansky, šľachtický textil). Ďalšou možnosťou je definovanie príslušnosti prvku k prostrediu alebo kultúrnej sfére (napríklad vidiecky, mestský, profánny, sakrálny textil). Tento istý prístup možno využívať aj u prvkov textilnej kultúry označovaných ako historické.

Opustením pojmu ľudový a historický je možné odstrániť bipolárny charakter vnímania textilnej kultúry a vnímať jej štruktúru plastickejšie vo vzťahu k štruktúre spoločnosti, ktorej je súčasťou. Sledovanie existencie rovnakých prvkov textilnej kultúry (napríklad technologických postupov, druhov textilu či predstáv a názorov) často poukazuje na ich výskyt v rozličných kultúrnych prostrediach. Podobne skúmanie fungovania konkrétneho artefaktu vedie k zisteniam o jeho prechode cez viaceré sociálne skupiny a spoločenské vrstvy. Preto je snaha zaradiť každý prvok textilnej kultúry do rámca ľudového alebo historického textilu kontraproduktívny. Toto konštatovanie sa nedotýka len artefaktov, údajov, s ktorými sa môže bádateľ stretnúť v teréne, v prostredí ich vzniku, fungovania, výskytu. Rovnako zavádzajúci charakter má takéto rámcovanie textilných artefaktov tvoriacich zbierky múzeí, ku ktorým často okrem lokality pôvodu a obdobia zaradenia do muzeálneho fondu neexistujú ďalšie údaje. Označenie ľudový alebo historický pridané k artefaktu sekundárne, napríklad na základe formálnej analýzy, komparácie s údajmi z literatúry, má čisto povahu konštruktu. Limitujúci je tento prístup aj vtedy, ak sa artefakt, o ktorom vieme, že vznikol a následne bol používaný vo viacerých kultúrnych

súvisiacu podobu prejavov duchovnej, sociálnej kultúry (napríklad Barber 1992, Stegman-Rajtár 1998).

[17] Podľa Milana Leščáka je ľud „najpočetnejšia vrstva národa, zahrnujúca predovšetkým tvorcov materiálnych hodnôt, ktorá má rozhodujúci vplyv na základné formovanie praktických činnosti a spôsob spoločenskej organizácie práce“ (EĽKS 1, 1995: 315).

prostrediach, dostane na základe jedného rozhodnutia do etnografického alebo historického fondu múzea. Tak možno napríklad v národopisných fondoch múzeí nájsť meštianske či sakrálne textílie získané pri terénnom výskume etnografom a opačne. Uvedené skutočnosti zasahujú do procesu poznávania textilnej kultúry a to už do jeho východiskovej pramennej bázy. Buď tým, že vopred určujú jej štruktúru, ktorá môže ovplyvniť následnú interpretáciu, alebo tým, že majú selektívny charakter, ktorý neumožní bádateľovi spoznať celú sumu relevantných artefaktov, údajov a pod.

Účelné je vzhľadom na historické zameranie etnografie, dejín umenia i archeológie rozlišovať v textilnej kultúre zložku, ktorú možno označiť ako *tradičnú*. Jej vymedzenie má síce tiež povahu konštruktu, je však jednoznačnejšie definovateľná a vedie k pohľadu na textilnú kultúru ako kontinuálnu líniu kultúry.[18] Objektom štúdia textilnej kultúry je však celá jej šírka vrátane prvkov, zvyčajne označovaných ako *nové* alebo *netradičné*. Tieto buď vôbec nie sú, alebo do určitej miery sú späté s tradičnou zložkou kultúry[19] a potencionálne sa môžu stať jej súčasťou.

Uplatňovanie uvedených zásad, ktoré sú mojím metodickým východiskom pri štúdiu textilnej kultúry, ju umožňuje vnímať ako celistvú zložku kultúry bez nutnosti jej primárnej segmentácie podľa časových, sociálnych rovín alebo príslušnosti do sfér záujmu tej či onej disciplíny. Súčasne vytvára priestor pre vznik spoločných širších východísk štúdia textilnej kultúry akceptovateľných pre viaceré disciplíny.

Technológia – základ štúdia textilnej kultúry

Začlenenie textilnej kultúry do oblasti materiálnej kultúry predznamenáva, že základom jej poznania je štúdium materiálnej stránky, teda jej štúdium ako druhu materiálnej výroby. Nazdávam sa, že v tejto oblasti zohráva kľúčové postavenie etnografia, ktorá má pri svojom zameraní a špecifickej výskumnej metóde priameho pozorovania, bádania priamo v reálnom časopriestore i konkrétnom sociálnom prostredí, možnosť zaznamenať a poskytnúť relatívne v najväčšej miere objektívne a komplexné údaje i poznatky. Etnografická deskripcia technologických postupov, nástrojov, materiálov, produktov, ale aj názvoslovia, foriem organizácie práce tvorí základ rekonštrukcií minulých spôsobov výroby v archeológii,[20] je nepostrádateľným východiskom identifikácie

[18] Daniel Luther ju v etnografii a folkloristike definuje ako „kategóriu vyjadrujúcu prenášanie kultúrnych hodnôt koncentrovaných v kolektívnom vedomí z generácie na generáciu…, ktoré spoločenstvo preberá ako naďalej aktuálne“ (EĽKS 2, 1995: 263).

[19] Bez spojitosti môžu byť postupy, vzory pôvodom z inej geografickej či kultúrnej oblasti. Rozličnú mieru spojitosti môžu mať inovácie ako výsledok individuálnej kreativity alebo zmien ekonomickej, sociálnej štruktúry spoločenstva.

[20] Konkrétnym príkladom je rekonštrukcia zvislého tkáčskeho stavu so závažiami používaného v dobe bronzovej, ktorá bola realizovaná pre Mestské múzeum v Bratislave na výstavu Kelti na

techník či organizačných foriem výroby textilných artefaktov, ktoré sú v centre pozornosti dejín umenia. Bez dostatočne hlbokej znalosti materiálnej stránky predmetu či procesu nie je zaručená správnosť následných analýz a interpretácií dotýkajúcich sa ich sociálnych, duchovných či umeleckých stránok a vzťahov.

Tento názor vychádza zo štúdia textilnej kultúry Slovenska, ktoré nadobudlo systematický charakter od polovice 90. rokov 20. storočia predovšetkým v súvislosti s mojou prácu na EĽSK a pri budovaní dokumentačných fondov Ústavu etnológie SAV. Materiál, z ktorého je artefakt zhotovený, i použitá technika predstavujú v celom procese identifikácie a skúmania prvé charakteristiky, ktorými začíname predmet definovať ako kultúrny artefakt. Ide o vlastnosti, ktoré možno v porovnaní s ostatnými charakteristikami predmetu určiť pomerne presne, jednoznačne, a to aj v prípade absencie akýchkoľvek iných údajov. Určenie materiálu a techniky môže byť následne jediným ukazovateľom smeru pre úvahy o funkcii, význame artefaktu v spoločenstve alebo aj o spoločenstve samotnom. Štúdium a dokumentovanie textilných techník ako úlohy základného výskumu je dôležité aj z hľadiska ich ochrany ako súčasti nehmotného kultúrneho dedičstva s možnosťou ich oživovania, uchovávania a rozvíjania v živej podobe (napríklad publikácie a kurzy ÚĽUV-u vychádzajúce z týchto poznatkov).

Štúdium textilnej kultúry tvorilo stabilnú a významnú zložku slovenského národopisu i etnografie, no zameranie na technológiu nebolo kontinuálne a systematické. Pozornosť bola sústredená predovšetkým na textil a textílie[21] a s nimi súvisiacu malú časť textilných techník. Hoci práce Emy Markovej, ktorá smerovala ku komplexnému štúdiu textilnej kultúry, sú založené na primárnom poznaní textilnej technológie ako základu kultúrnohistorického štúdia textilu a zachytávajú širšiu škálu techník (napríklad Marková 1957, 1966, 1968, 1972), nemá etnografia ani iné kultúrnohistorické odbory na Slovensku dostatočne širokú a komplexnú bázu poznatkov tohto druhu, ktoré vychádzajú z reálií Slovenska, dostatočne reflektujú širší, minimálne stredoeurópsky a majú syntetický charakter. Veľké množstvo údajov obsahujú vlastivedné a národopisné

Devíne. Funkčná rekonštrukcia, ktorú sme spolu s dvoma archeologičkami zhotovili v januári až apríli tohto roku, vznikla na základe etnografických poznatkov o textilnej kultúry Škandinávie i Slovenska a archeologických údajov s použitím autentických prvkov (hlinené závažia nájdené na Devíne).

[21] Bol to predovšetkým textil zaujímavý z estetického hľadiska, hlavne zdobené tkaniny a paličkované čipky. S tým súvisí zameranie na technológiu výšivky (Chlupová a kol. 1986), paličkovanej čipky (Marková 1962) a tkania (Marková 1976). Z textílií to boli opäť zdobené obradové, bytové a v najväčšej miere odevné textílie (napríklad Stehlíková 1966, Mintalová 1991, 1993). Dôkazom je vyčlenenie odevných textílií (odevu a obuvi) ako jedinej samostatnej zložky z celku tradičnej textilnej kultúry a jej štúdium v širšom kontexte odievania (napríklad Nosáľová 1983, Gazdíková 1991).

monografie a príspevky v periodikách,[22] archívne materiály uložené v inštitúciách zaoberajúcich sa kultúrnohistorickým štúdiom technológie textilnej kultúry (múzeá, Ústav etnológie SAV, ÚĽUV a i.). Existujúce syntetické práce etnografického charakteru zamerané na danú problematiku vychádzajú z časovo a priestorovo ohraničených poznatkov (Slovenský ľudový textil 1957, Stehlíková 1961, Gazdíková 1993). V čase vzniku znamenali posun vpred, no pre súčasné potreby štúdia textilnej kultúry v zmysle vyššie uvedeného vymedzenia už nepostačujú: na jednej strane dostatočne hlboko nereflektujú špecifiká a šírku škály tradičných textilných techník a na strane druhej ich nezaraďujú do širších časových a priestorových kontextov. Nesystematický charakter poznatkov o materiálnej zložke textilnej kultúry sa odráža aj v jednej zo základných zložiek etnografie, ktorou je dodnes používaný systém triedenia dokumentov. Na viacerých miestach má nelogickú, technologické hľadisko dôsledne nerešpektujúcu roztrieštenú podobu. Potrebám súčasnej dokumentačnej práce pre túto oblasť kultúry už nevyhovuje.[23] Nedostatočná pozornosť venovaná textilným technikám sa odráža aj v odbornej literatúre.[24]

Uvedené zistenia boli jedným z dôvodov prípravy grantovej úlohy *Tradičná textilná kultúra Slovenska – súvislosti a paralely,* VEGA reg. číslo 2/2076/22, v rokoch 2002–2004. Projekt som pripravil s cieľom získať, spracovať a sprístupniť textové a obrazové informácie, ktorých syntéza, komparácia s publikovanými údajmi a interpretácia doplní kultúrno-historický obraz vývoja textilnej kultúry Slovenska a umožní naznačiť jej špecifické i paralelné črty vo vzťahu k tradičnej textilnej kultúre strednej Európy. Systematické sústreďovanie údajov výskumom v teréne, v múzeách i z publikácií potvrdilo môj predpoklad, že je nutné realizovať komplexnú kritickú revíziu poznatkov o textilných technikách ako východisku štúdia textilnej kultúry Slovenska. Hlavným výsledkom revízie

[22] Tieto majú rozličnú vedeckú hodnotu, ktorá závisí od znalostí autora v oblasti textilných techník, materiálov (zorientovanosť autora v problematike už pri výskume, výber relevantného respondenta, kritické spracovanie údajov z terénu, alebo len publikovanie zistení bez hlbšej obsahovej analýzy s nepresnosťami, nejasnosťami). Príkladom vedecky kvalitnej a prínosnej práce založenej na technologických východiskách je stať Jitky Staňkovej *Domácka výroba plátna a súkna* v monografii Horehronie I (Staňková 1969).

[23] Triednik používaný v Ústave etnológie SAV obsahuje napríklad v skupine *L. Výroba – L.1. rastlinné materiály – L.1.e.* vlákno položky *e3. pletiarske techniky (sieťovanie, háčkovanie, pletenie a iné), e4. krajkárske techniky, e5. povrazníctvo, e6. výšivkárstvo…. e8. ostatné práce s textilnými vláknami, e9. tkaniny, textílie vôbec, e12. iné* (citované podľa Horváthová 1989: 35–36). Uvedená časť nevhodne združuje rozdielne textilné techniky (sieťovanie je technika viazania nie pletenia), v jednotlivých úrovniach je disproporčný (oproti konkrétne definovaným položkám obsahuje otvorené položky „e3. …a iné“, „e.8 ostatné práce…“, „e12. iné“) a spája nerovnocenné pojmy (e.9 tkaniny, textílie vôbec), je neúplný (chýbajú techniky viazania).

[24] Časté je najmä nesprávne zaraďovanie jednotlivých techník do technologických skupín alebo ich nesprávna identifikácia (napríklad v textoch pod vyobrazeniami textílií), čo svedčí o neznalosti ich technologických princípov.

je budovanie ich systematiky,[25] kde som nadviazal na práce Emy Markovej i Alžbety Gazdíkovej. Textilné techniky som rozdelil výlučne na technologickom základe na techniky zhotovovania textilu a techniky výzdoby textilu. Ďalej som sa venoval predovšetkým prvej kategórii techník, ktoré som na základe technologického princípu, ktorými sa z vlákna alebo z priadze stáva textil, rozdelil na 4 technologické skupiny: plstenie, pletenie, tkanie a viazanie. Dodržiavajúc stále výlučne technologické hľadisko ich ďalej člením na podskupiny, prípadne medziskupiny a na druhy, teda jednotlivé techniky.[26] Výhodou tejto systematiky je, že ju možno dopĺňať o nové zistené druhy techník, ich varianty i o techniky známe mimo územia Slovenska. Systematika tvorí bázu všetkých prístupov k textilnej kultúre, ktoré uplatňujem vo vedeckej, pedagogickej, popularizačnej i praktickej činnosti.

Od kultúrnej histórie k etnológii textilnej kultúry

Základným metodickým prístupom poznávania materiálnej kultúry využívaným aj pri štúdiu textilnej kultúry Slovenska je deskripcia jej prvkov. Získané údaje sú východiskom formálnej analýzy, ktorá stojí na počiatku skúmania podoby, tvaru artefaktov, povahy procesov a následnej morfologickej alebo genetickej typologizácie. Hlavnými otázkami, na ktoré sa snažia etnografi, archeológovia odpovedať interpretáciou sumy údajov sú vývoj predmetu, postupu jeho zhotovovania a jeho funkcia v kultúre spoločenstva. Hoci je vznik a fungovanie textilného artefaktu vždy spojený s človekom, v zornom poli odbor-

[25] Prvými publikovanými výstupmi je séria príspevkov nazvaná *Premeny vlákna* (Zajonc 2002a – 2004d) a práca o tradičných spôsoboch prípravy osnovy na Slovensku (Zajonc 2002).

[26] Napríklad technologická skupina: pletenie
podskupina: pletenie zo sústavy nití
druhy techník: kosé pletenie prstami
pletenie prstami zo slučiek (*kantáre*)
pletenie na krosienkach
pletenie paličkami (paličkovanie)
medziskupina (smerom k tkaniu): zápästková technika [opletanie osnovy viacpramenným útkom]
tkanie na kartičkách [bližšie k tkaniu; opletenie útku osnovou]
tkanie ihlou [vpletanie útku do osnovy ihlou]
polotkanie [striedavé vpletanie jedného a vtkávanie druhého útku]
podskupina: pletenie z jednej nekonečnej nite
druhy techník: pletenie ihlou
pletenie háčikom
pletenie háčikom na cievke / na ráme
pletenie háčikom na vidlici
pletenie ihlicami
medziskupina (smerom k viazaniu a výšivke): spojovacie stehy [v spojení s tkaninou]
šitá čipka – gatre [v spojení s tkaninou]
šitá čipka [ako samonosný textil]

ného záujmu je často iba súbor predmetov s ich vzťahmi. A to aj vtedy, ak sa pri hľadaní odpovedí a výbere možných interpretácií využívajú poznatky o spoločenstve, vzťahoch jeho členov medzi sebou alebo k artefaktu. Tento okruh prístupov z pohľadu disciplíny, v ktorej pôsobím, označujem ako etnografický a je prítomný aj v iných historických disciplínach zaoberajúcich sa materiálnou kultúrou. Tak možno etnografiu zjednodušene chápať v istom zmysle aj ako „dejiny ľudovej výtvarnej kultúry“ alebo archeológiu vnímať ako špecifickú „etnografiu hmotnej kultúry“.

Ak chápeme etnológiu nie len ako posun historickej disciplíny od deskripcie k interpretácii, ale predovšetkým ako humanitnú vedu o človeku a o spoločnosti, zmenou východísk jej definovania sa mení aj povaha jej objektu. Zo sféry predmetov, výrobných postupov sa záujem presúva na človeka ako súčasť spoločenstva, na jeho vzťahy k sociálnej, duchovnej i hmotnej realite. Prvky materiálneho sveta tu vystupujú ako prostriedky na pochopenie samotného spoločenstva, vzájomných vzťahov jeho členov, vzťahov s členmi iných spoločenstiev či k pochopeniu vývoja spoločenstva. Ak sa v tejto pozícii ocitnú prvky textilnej kultúry, vnímam to ako etnologický prístup k tejto zložke materiálnej kultúry. V prípade, že sa do skúmania človeka ako sociálnej bytosti a základného prvku sociálnych skupín, spoločenstiev alebo do ich kultúry zahrnie aj biologická zložka jednotlivca (napríklad psychická stránka osobnosti), považujem to za prechod do oblasti sociálnej alebo kultúrnej antropológie.

Premietnutie zjednodušeného vymedzenia etnografického, etnologického a sociálno- či kultúrno-antropologického prístupu do skúmania textilnej kultúry Slovenska ukazuje, že najväčšia časť poznatkov je výsledkom etnografického prístupu patriaceho do širokého prúdu kultúrnej histórie, presnejšie dejín materiálnej kultúry. Menšia časť poznatkov vychádza z etnologického prístupu. Sú to napríklad práce o fungovaní prvkov textilnej kultúry v procese vývoja spoločenstiev, vo formovaní vzťahov ich príslušníkov a pod.[27] Najmenšia je skupina prác, v ktorých sa v rozličnej miere uplatnili antropologické prístupy.[28]

Hoci za základ každého z uvedených prístupov k štúdiu textilnej kultúry považujem dôkladné poznanie jej základných materiálnych charakteristík, na rozšírenie etnologického, prípadne antropologického pohľadu na túto časť materiálnej kultúry Slovenska to nepostačí. Okrem zaradenia textilnej kultúry Slovenska do širších časových, priestorových i kultúrnych súvislostí je potrebné rozšíriť teoretickú i metodologickú bázu skúmania celej materiálnej kultúry o nové koncepty a prístupy. Etnografi by mali opustiť metódu tvorby vlastných reprezentácií, konštruktov obrazu textilnej kultúry len na základe súborov predmetov, údajov z písomných prameňov. Je potrebné orientovať sa predo-

[27] Napríklad Jakubíková 1988, Štefániková 1991, Zajonc 2004.

[28] Sú to napríklad práce O. Danglovej zaoberajúce sa vývojom výzdoby a dekóru, ktorá nazerá do oblasti textilnej kultúry o.i. aj pohľadom vizuálnej antropológie (napríklad Danglová 1973, 2001).

všetkým na skúmanie vzťahov artefaktov a ľudí v autentickom prostredí cez ich vlastné reprezentácie skutočnosti vyjadrené vo výpovediach či v ich konaní.

Záver

Hoci z pohľadu praktickej životnej skúsenosti i z pozície vedca sa možno zdá, že na rozdiel od myšlienky či predstavy je možné ľahšie uchopiť (a nie len vo fyzickom zmysle) každý predmet alebo čokoľvek, čo možno zmerať, odvážiť, charakterizovať tvarom či farbou. Aj keď svet predmetov primárne funguje na prísnych fyzikálnych pravidlách, veci vnímané ako kultúrne prvky sveta ľudí a ich vzťahov majú špecifické dimenzie.[29] Ich uchopenie či pochopenie je často možné len mimo hmotného sveta v našej mysli.

Materiálna kultúra, ako je táto časť kultúry súhrnne označovaná, zahŕňa podľa Ch. Tilleyho, „každý artefakt vyrobený ľuďmi, od balíčka zemiakových lupienkov po minulú či súčasnú krajinu“ (Tilley 2001: 258). Tilley charakterizuje materiálnu kultúru z etnografického aspektu ako relačnú a kritickú kategóriu, ktorá nás vedie „k reflexii vzťahov medzi subjektom a objektom, lebo sa priamo dotýka nášho vnímania sociálnych bytostí vo svete ako aj podmienok, v ktorých človek žije“. Súčasne poukazuje na nejednoznačnosť tejto kategórie, čo je dané nemožnosťou jasne vymedziť hranicu medzi kultúrou a prírodou: domáce zvieratá, kultúrne rastliny sú zároveň aj výtvormi človeka, ale spôsob ich výroby sa líši od spôsobu zhotovenia sekery (ibid). Uvedené konštatovania, rovnako ako úvahy, ktoré smerovali k vymedzeniu pojmu textilná kultúra ukazujú, že žiadny prvok kultúry či spoločenstva nemožno vtesnať do jedného pevne určeného rámca, a to ani vtedy, ak má svoju materiálnu podobu. Opustiť monolineárny pohľad na kultúru očami národopisu minulých desaťročí, znamená prijať pravidlo, že vymedzenie objektu vedeckého záujmu disciplíny je neustály proces: objektom je každá oblasť sociálneho bytia, do ktorej vstupujeme, obývame ju, prípadne sa o ňu delíme s inými disciplínami, až sa pre nás stane súčasťou priestoru našich vedeckých aktivít.

Literatúra a dokumenty

BARBER, E. J. W. 1992: *Prehistoric Textiles: the Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with special Reference to The Aegan.* Princenton : Princenton University Press. 508 s.

[29] Ch. Tilley konštatuje, že „vo vnútri aj v okolí predmetov sa nachádzajú rôzne druhy času, ktoré zásadne formujú ich významy ako aj ich vzťahy s ľuďmi“ a ďalej uvažuje o „sociálnom čase“ ako o základe pre určenie kontextuálne a historicky relatívneho sociálneho významu a hodnoty vecí (Tilley 2001: 263). Vychádzal som zo slovenského prekladu práce Ch. Tilleyho Ethnography and Material Culture (2001); preklad Mgr. Z. Búriková, 2004.

DANGLOVÁ, O. 1973: K otázke variačného procesu v hontianskej výšivke. In *Slovenský národopis*, 21, s. 23–49.
DANGLOVÁ, O. 2001: *Dekor – symbol.* Bratislava : Veda. 240 s.
Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1, 2. Bratislava : Veda, 1995. 484+448 s.
GAZDÍKOVÁ, A. 1991: *Ženské čepce v ľudovom odeve*. Martin : Osveta. 120 s.
GAZDÍKOVÁ, A. 1993: Textilné techniky v ľudovom prostredí. In *Zborník Slovenského národného múzea*, 87, Etnografia 34, s. 150–161.
HORVÁTHOVÁ, E. 1989: *Úvod do etnografie a folkloristiky*. Bratislava : Univerzita Komenského. 176 s.
CHLUPOVÁ, A. a kol. 1986: *Slovenská ľudová výšivka*. Bratislava : Alfa. 538 s.
JAKUBÍKOVÁ, K. 1988: System a funkcja darów weselnych. Prace Etnograficzne, zv. 25, s. 31–55.
MARKOVÁ, E. 1957: Po stopách krosienok. In *Slovenský národopis*, 5, s. 47–85.
MARKOVÁ, E. 1962: *Slovenské čipky*. Bratislava : Slov. vyd. krásnej literatúry. 277 s.
MARKOVÁ, E 1966: Tkanie kartičkami na Slovensku. In *Sborník Slovenského národného múzea*, Etnografia 7, 60, s. 57–72.
MARKOVÁ, E. 1968: Slovenské preberané tkaniny 15.–19. storočia. In *Slovenský národopis*, 16, s. 202–225.
MARKOVÁ, E. 1972: Ľudová pletená obuv z vlny. In *Slovenský národopis*, 20, s. 610–629.
MARKOVÁ, E. 1976: *Slovenské ľudové tkaniny*. Bratislava : Vyd. SAV. 446 s.
MINTALOVÁ, Z. 1991: Odborné spracovanie obrusov v múzeách na Slovensku. In *Múzeum*, 36, č. 3, s. 9–11.
MINTALOVÁ, Z. 1993: Uteráky v zbierkach múzeí na Slovensku. In *Zborník Slovenského národného múzea,* 87, Etnografia 34, s. 120–149.
NOSÁĽOVÁ, V. 1983: *Slovenský ľudový odev*. Martin : Osveta. 220 s.
PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J. 1992: *Ľudová výroby na Slovensku*. Bratislava : Veda. 224 s
Slovenský ľudový textil. Ed. A Pranda. Martin : Osveta, 1957. 154 s.
Sociální a kulturní antropologie. Praha : Sociologické nakladatelství, 1993. 157 s.
STAŇKOVÁ, J. 1964: Etnografické marginálie z období Velkomoravské říše. In *Český lid*, 51, 1964, s. 334–347.
STAŇKOVÁ, J. 1967: Textil ze 13.–15. století v archeolgických výzkumech Českých zemí. In *Český lid*, 54, 1967, s. 155–169.
STAŇKOVÁ, J. 1969: Domácka výroba plátna a súkna, In *Horehronie I. Ľudové zamestnania.* Ed. J. Podolák. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, s. 355–469.
STEGMAN-RAJTÁR, S. 1998: Spinnen und Weben in Smolenice-Molpír. Ein Beitrag zum Wirtschaflichen und religiös-kultischen Leben der Bewohner des halstattzeitlichen „Fürstensitzen“. In *Slovenská archeológia*, XLVI–2, s. 263–287.
STEHLÍKOVÁ, M. 1966: Ľudové zdobené plachty v Slovenskom národnom múzeu v Martine a múzeách na Slovensku. Banská Bystrica : Stredoslovenské vydavateľstvo. 134 s.
STEHLÍKOVÁ, M. 1961: Staré textilné techniky na Slovensku. In *Sborník Slovenského národného múzea*, 55, s. 77–92.
ŠTEFÁNIKOVÁ, Z. 1991: Funkcie a formy národného odevu na Slovensku. In *Slovenský národopis*, 39, s. 37–50.

TILLEY, Ch. 2001: Ethnography and Material Culture. In *Handbook of Ethnography*. Ed. P. Atkinson … [et al.]. London : Sage Publications, s. 258–272.

TORANOVÁ, E. 1984: *Výšivka minulých storočí*. Bratislava : Tatran. 160 s.

ZAJONC, J. 1994: Niekoľko poznámok k fungovaniu tkanín v procese identifikácie slovenského obyvateľstva juhozápadného Zemlína. (Pokus o analýzu). In *Južný Zemplín. Štúdie o etnokultúrnom vývoji národnostne zmiešanej oblasti.* Bratislava : NÚ SAV, s. 166–123.

ZAJONC, J. 2002: Tradičné spôsoby prípravy osnovy na Slovensku. In *Etnološka istraživanja. Ethnological Researches.* Ed. I. Šestan. Zagreb : Etnografski muzej, vol. 8, s. 11–57.

ZAJONC, J. 2002a: Premeny vlákna. Podoby plsti – plstenie a splsťovanie. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 3, č. 1, s. 46–49.

ZAJONC, J. 2002b: Premeny vlákna. Od vlákna k niti. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 3, č. 2, s. 47–50.

ZAJONC, J. 2002c: Premeny vlákna. Od rohože k čipke.In *Remeslo, umenie, dizajn*, 3, č. 3, s. 46–50.

ZAJONC, J. 2002d: Premeny vlákna. Slučky a očká. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 3, č. 4, s. 45–48, 54.

ZAJONC, J. 2003a: Premeny vlákna. Medzi pletením a tkaním. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 4, č. 1, s. 47–51.

ZAJONC, J. 2003b: Premeny vlákna. Z osnovy a útku. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 4, č. 2, s. 47–51.

ZAJONC, J. 2003c: Premeny vlákna. Na začiatku bol uzol. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 4, č. 3, s. 47–51.

ZAJONC, J. 2003d: Premeny vlákna. Niť plná uzlíkov. In *Remeslo, umenie, dizajn*, 4, č. 4, s. 41–51.

ZAJONC, J. 2004: Slovenská čipka – ku genéze konštruktu kultúrneho prvku. In *Narodne i/ili nacionalne čipke; Folk and/or national Laces.* Zbornik radova sa znanstveno-stručnoga skupa. Ed. T. Petrović. Lepoglava : Turistička zajednica grada Lepoglave – Grad Lepoglava 2004, s. 99–131.

Príspevok vznikol v rámci grantového projektu *Tradičná textilná kultúra Slovenska – súvislosti a paralely,* VEGA reg. číslo 2/2076/22.

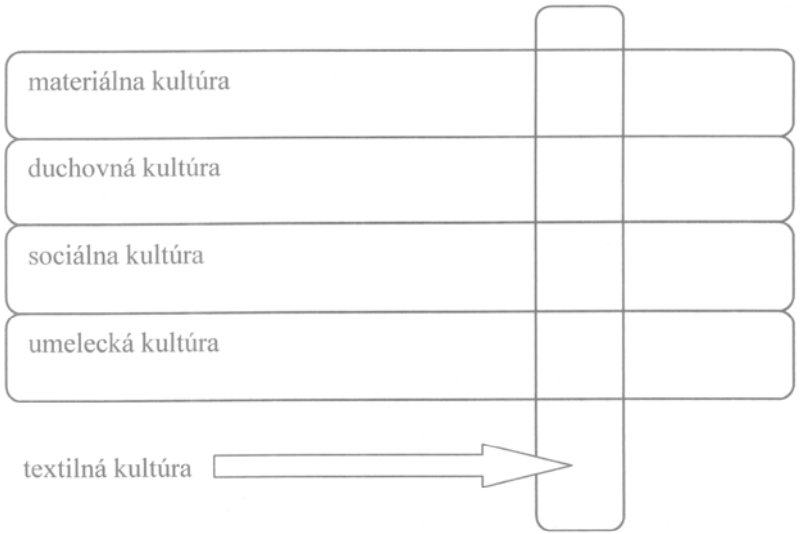

obr. 1 Etnografické vymedzenie textilnej kultúry

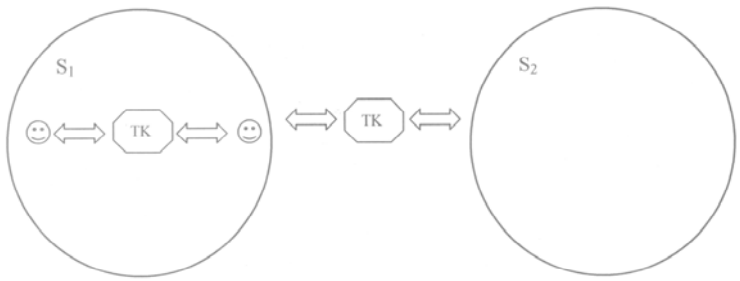

obr. 2 Etnologické vymedzenie textilnej kultúry

TK – prvok textilnej kultúry S – spoločenstvo ☺ člen spoločenstva

Aká je teoretická príprava študentov etnológie

Kornélia Jakubíková

Kľúčové slová: etnológia, teória, výučba
Keywords: ethnology, theory, training

The paper deals with the problems of training of students in the Department of ethnology and cultural anthropology of the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava. After presenting concise account of the past situation the author treats the present state of affairs. She presents the conception of theoretical training, courses schedule, aims of the courses as well as the reflection of certain limits and deficiencies.

Začnem krátkym historickým exkurzom siahajúcim do čias môjho štúdia (1962–1967). Ako som si overila v svojom indexe, žiadna špeciálna prednáška z teórie národopisu neexistovala, hoci jeden z profesorov (A. Melicherčík) bol autorom knihy „Teória národopisu“ (1945). Bolo to jednoducho preto, že vtedy jedinou možnou a platnou teóriou bola teória marxistická, z ktorej sme mali v každom ročníku prednášky a semináre. To mala byť naša dostatočná teoretická základňa. Samozrejme, že to neznamenalo, že sme sa celkom nič nedozvedeli, ale bolo to len to, čo naši učitelia do svojich prednášok tak povediac „prepašovali“ a nie ucelený výklad. Oficiálne sa samostatná prednáška o teoretických smeroch našej vedy objavila v študijnom programe v polovici 70. rokov, čo súviselo s príchodom P. Skalníka na našu katedru. Išlo o jednosemestrálnu prednášku, ktorá bola v 1. semestri 1. ročníka !!! Ako mi potvrdili tí, čo to vtedy absolvovali, takéto zaradenie nemalo veľký zmysel. Po odchode P. Skalníka prebrala výučbu teórie E. Horváthová, ktorá v roku 1975 nastúpila na katedru z Národopisného ústavu SAV. Prednáška ostala v rovnakom rozsahu i časovom zaradení (1. semester 1. ročníka). Jej obsahom boli jednak nemecké teórie (Riehl, Hoffmann-Krayer, Naumann, Schwietering) + významní slovanskí vedci (Niederle, Moszyński, Zelenin) a klasický evolucionizmus a neoevolucionizmus. Neskôr sa rozšírila aj o funkcionalizmus, štrukturalizmus a americkú kultúrnu antropológiu, po roku 1989 aj o koncepcie ruskej a sovietskej etnografie a informáciu o aplikácii marxistickej metodológie v slovenskej vede. Pritom to stále bola len jednosemestrálna prednáška, ibaže už (chvalabohu) presunutá do 2. ročníka štúdia. Stále tu však bol minimálny priestor na tak rozsiahlu a náročnú problematiku (ako vtedajší absolventi doslova povedali: „boli to tak tri vety o každom smere“). V roku 1991 dostala teoretická výučba

väčší priestor – pribudol ďalší semester, v ktorom som ja začala prednášať novšie a nové teoretické smery. Po smrti doc. Horváthovej som obidva semestre prednášala ja, pričom tieto dnes už 2 kurzy pod názvom „Teória a metodológia 1, 2“ sú zaradené do 3. ročníka. Postupne sa aj tento rozsah 2-hodinovej dotácie v dvoch semestroch pociťoval ako nedostatočný (tak zo strany pedagógov ako aj študentov) a tak sme ho od akademického roku 2002–2003 ešte rozšírili o textový seminár, ktorý vedie doc. M. Botíková. Zaradili sme aj ďalší jednosemestrálny kurz „Teórie folkloristiky“ (prof. M. Leščák). Obsahy týchto kurzov sú predmetom štátnej záverečnej skúšky.

Toľko k histórii a základnej pasportizácií výučby teórie na našej katedre. Tento typ údajov by som ešte doplnila porovnateľnými informáciami o iných katedrách na Slovensku a z blízkeho zahraničia (Brno, Praha, Krakov, Ľubľana). Na katedrách v Trnave (Katedra etnológie Univerzity Cyrila a Metoda) a v Nitre (Katedra etnológie a etnomuzikológie) je výučba v podstate taká ako u nás. Je to dvojsemestrálny kurz doplnený v Nitre čítacím (textovým) seminárom a v Trnave jednosemestrálnym kurzom z metodológie. Porovnanie so študijnými programami uvedených zahraničných katedier z 90. rokov 20. storočia vychádza tak, že Brno (Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity) osobitný kurz o teóriách nemá (aspoň podľa názvu), čo však nemusí znamenať absenciu výučby teórie. Praha (Ústav etnológie Filozoficka fakulta Karlovy Univerzity) má asi tak ako my, ale Ľubľana (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filosofska fakulteta) má viac („Úvod do metodológie“ v 1. ročníku, „Dejiny teórií etnológie a antropológie“ v 2. aj v 4. roč., „Súčasné teórie o spoločnosti a kultúre“ 2. a 3. roč., „Teoretický seminár“ v 4. roč.). Krakov (Instytut etnologii a antropologii kulturowej Uniwersytet Jagiellonski) má niekoľko kurzov z teórie vedy (teória poznania, logika), filozofie a dejín („Teória a histórie civilizácie“), okrem nich ešte kurzy etnologické („Humanistika a etnologia“, „História etnologického myslenia“), ako aj ďalšie špeciálne venované jednotlivým vybraným smerom (funkcionalizmu, štrukturalizmu, semiotike, hermeneutike, fenomenológii, etnometodológii), pričom každému z nich je venovaný celý semester, prednášajú ich rôzni pedagógovia a sú povinné pre všetkých študentov. Jasne to dokumentuje nadpriemernosť krakovskej katedry v teoretickej výučbe.

Prejdem teraz k tomu, čo má byť hlavným obsahom tohto príspevku, čiže aká je koncepcia výučby teórie, na čo sa zameriava a čo je jej cieľom.

Zvolenou koncepciou a obsahom kurzu „Teória a metodológia 1, 2“ som chcela naplniť hlavne tieto zámery:

1. Aby boli študenti vzdelaní a zorientovaní v dejinách teoretického myslenia v etnológii, kultúrnej a sociálnej antropológii a vôbec v sociálnych vedách, čo samozrejme zahŕňa aj súčasné smery.

2. Aby získané poznatky vedeli využiť a aplikovať pri spracovávaní rôznych tém v rámci svojich seminárnych, ročníkových, ale najmä diplomových prác.
3. Aby im tieto poznatky boli potrebné a využiteľné aj v ich zamestnaní/praxi.

Kým zámer 1. sa v zásade darí splniť, čo potvrdzujú nielen absolvované skúšky a štátnice, ale aj konštatovanie absolventiek, ktoré v rámci svojho doktorandského štúdia boli na zahraničných univerzitách a to v tom zmysle, že boli dostatočne zorientované. So zámerom 2. to už, žiaľ, tak dobre nevychádza. Len slabou útechou mi môže byť, že podobná situácia je aj na Katedre archeológie, ako mi povedal prof. E. Krekovič, ktorý tam prednáša teóriu. Naplnenie či nenaplnenie zámeru 3. závisí od toho, kde sa absolvent uplatní. Ak v akadémii alebo na VŠ, výučba teórie sa mu javí ako nedostatočná. Ak pôsobí inde (v spoločenskej praxi teórie sa mu vidí zbytočne veľa. V ostatnom období však čoraz častejšie zo strany študentov zaznieva práve požiadavka naučiť ich viac praktické veci („skills“ – zručnosti). Aj podľa programovej manažérky European University Association A. Bitušíkovej je cieľom vychovať takých vedeckých pracovníkov, ktorí budú schopní zamestnať sa aj v inom, než akademickom svete.

Popri uvedených zámeroch som sa snažila splniť ešte ďalší, a to: vyhnúť sa prejaveniu subjektívneho názoru v hodnotení prezentovaných teórií. Snažila som sa nič nezatracovať, ale ani nevelebiť a nepropagovať. Či sa mi to podarilo – to musia posúdiť študenti. Z tohto môjho zámeru o objektivitu a nestrannosť vyplynulo, že som sa snažila venovať všetkým prezentovaným teóriám približne rovnaký čas. Niekedy to bolo dosť ťažko dodržať (napríklad je takmer nemožné vysvetliť štrukturalizmus za pár hodín). Uvedomujem si, že uplatňovaním tohto prístupu študenti získavajú len základné informácie o určitej teórii a nie je možné ísť do hĺbky. Tento nedostatok má čiastočne odstrániť textový seminár, ale aj zvolený spôsob skúšania. K nemu patrí požiadavka, aby si každý študent sám vybral jeden smer, ktorý ho najviac zaujal a ten si dôkladne osvojil na základe štúdia doporučenej literatúry. Moje doterajšie skúsenosti však naznačujú, že dosť často kritériom pri výbere zvoleného smeru nebýva ani tak jeho kvalita, ako skôr jeho ľahkosť, jednoduchosť, či dostupnosť literatúry. (Ospravedlňujem sa tým študentom, pre ktorých to neplatí.) Ešte na zdôvodnenie mnohosti prezentovaných smerov chcem uviesť, že v podstate to zodpovedá realite súčasného stavu v etnológii/kultúrnej antropológii, kde platí pluralita vedeckých názorov a volanie po jednej všeobjímajúcej teórii sa považuje za prežitok. Je však možné, že takýto typ štúdia povedie k teoretickému eklekticizmu.

Teraz konkrétne k obsahu kurzov „Teória a metodológia 1, 2“. Úvodné prednášky sú z teórie kultúry, čo považujem za potrebné vzhľadom na to, že všetky smery pojednávajú o kultúre. Oboznamovanie s históriou teoretického myslenia nezačínam od Adama, ale od Edwarda (Tylora), či obrazne povedané, vynechávam obdobie tehotenstva a začínam až zrodením tejto vedy ako akademickej disciplíny a jej otcom E. B. Tylorom (čiže evolucionizmom). Nasleduje difuzionizmus (hoci je už vlastne passé), francúzska sociologická škola (E. Durkheim, M. Mauss), funkcionalizmus (B. Malinowski), F. Boas ako otec-zakladateľ americkej kultúrnej antropológie a naň nadväzujúce psychologické orientácie označované ako „kultúra a osobnosť“ (R. Benedict, M. Mead, R. Linton). Ďalší semester začíname štrukturalizmom C. Lévi- Straussa a potom sa venujeme teóriám, ktoré síce nie sú výlučne etnologické, ale výrazne sa v tejto vede (aj v slovenskej) uplatňovali. Ide o sociologické/sociologizujúce prístupy, semiotiku, axiológiu a systémový prístup. Ďalšia časť druhého semestra je venovaná novším, či novým smerom – kultúrnej ekológii (na čo si pozývam príslušných dostupných expertov), sociobiológii, kognitívnej antropológii a symbolickej/interpretatívnej antropológii C. Geertza. V závere hovoríme o aktuálnom stave, problematike a preferovaných témach súčasnej etnológie/kultúrnej antropológie. V tomto druhom semestri viac času venujeme seminárom, na ktorých študenti referujú a diskutujú o významných dielach súčasných sociálnych vied (P. Bourdieu, A. Giddens, Z. Baumann, M. Disman).

Po oboznámení sa s týmto curriculum iste mnohých napadne, prečo tam chýba to, či ono. Niečo z týchto predpokladaných otázok a námietok dokážem zodpovedať. Napríklad: funkčný štrukturalizmus a teória komunikácie tam nie je jednoducho preto, že na to máme na katedre experta (prof. M. Leščáka), ktorý to prednáša v rámci svojho kurzu „Teória folkloristiky“. Priznávam, že hermeneutika (W. Dilthey, H. Gadamer), ktorá je aplikovaná v rámci etnometodológie chýba preto, že som ju proste nezvládla. Závažnejším nedostatkom je absencia francúzskej historickej školy Annales (F. Braudel). Za závažný ho možno považovať najmä z toho dôvodu, že etnológia je stále oficiálne (t.j. v nomenklatúre vedeckých disciplín) zaraďovaná medzi vedy historické. Avšak realita tomu už celkom nezodpovedá. Podľa L. Valenciovej – L. Wachtel je už definitívne včlenenie antropológie do systému sociálnych vied. Priznávam, že aj v teoreticko-metodologickej výučbe prevláda táto sociálna orientácia. Hoci som deklarovala snahu o objektívnosť, predsa sa tu zrejme odrazilo to, že aj vo vlastnej práci uplatňujem viac prístupy sociologické ako historické (je to určitý paradox, vzhľadom na to, že som dcéra historika a navyše odchovaná historickým materializmom).

V čom som si ešte vedomá nedostatkov, či mám pochybnosti? Je to v zaradení týchto kurzov do sledu študijného programu (ako som už spomenula, sú t. č. v 3. ročníku). Opakovane sa však objavujú požiadavky študentov, aby to bolo skôr, čo odôvodňujú potrebou byť teoreticky pripravení na terénny výskum, ktorý je povinne po 1. a 2. ročníku. Ale zase prednášať teóriu prvákom, ktorí ešte ani nevedia, čo je etnológia, je dosť nezmyselné. V prvom ročníku majú aspoň základné teoretické pojmy v rámci „Úvodu do etnológie“, „Úvodu do folkloristiky“ (Mgr. H. Tužinská). Závažnejšia pochybnosť (takmer hraničiaca s istotou, že je to nedostatočné) sa týka toho, že kurzy sú viac o teóriách ako o metodológii. Takisto pociťujem ako negatívum, že v novom kreditnom

systéme neplatí povinný tzv. spoločný základ, v rámci ktorého všetci študenti filozofickej fakulty absolvovali základy (dejiny) filozofie. Dnes tieto kurzy patria len medzi povinne voliteľné predmety a keďže filozofia je považovaná za „ťažkú“, veľká časť študentov si ju nevyberie, teda neabsolvuje. Zorientovanosť v základných filozofických kategóriách chýba potom v mnohých špeciálnych predmetoch, osobitne však v teórii a metodológii.

Na doplnenie úvah o tom, aká by mohla/mala byť výučba teórie, uvediem ešte predstavy/požiadavky študentov. Podľa nich by každý smer mal prednášať ten, kto je jeho zástancom a uplatňuje ho v svojej práci. Myslím, že táto požiadavka je všeobecne ťažko realizovateľná, ale obzvlášť v našich podmienkach, kde málokto je jednoznačným stúpencom jednej teórie. Okrem iného to potvrdil aj cyklus diskusií organizovaných v rokoch 2000/2001 M. Kanovským – „Sociálna a kultúrna antropológia – problémy, perspektívy, výučba“. Napriek tomu, že jednou z požiadaviek organizátora bolo aj deklarovanie príslušnosti k určitému teoretickému smeru, či jeho aplikácia na výskumný materiál – okrem výnimiek (G. Kiliánová, ktorá prejavila uznanie teórii C. Geertza) nikto z ďalších účastníkov sa v tom jednoznačne neprejavil (včítane mňa). K tomu ťažko niečo dodať.

Predstavila som koncepciu a stav výučby teórie, aká je toho času na našej katedre s tým, že si uvedomujem jej limity i nedostatky. Radi privítame všetky (reálne) návrhy na jej skvalitnenie. Aby výučba bola na takej úrovni, aby naši absolventi boli schopní výrazne sa spolupodieľať nielen na poznávaní, ale aj na formovaní súčasnej spoločnosti a jej kultúry.

Literatúra

BITUŠÍKOVÁ, A. 2004: Čo nás čaká a neminie v spoločnej Európe. In *Etnologické rozpravy* ,1, s. 82–87.

BENŽA, M. 2004: Budúcnosť výučby etnológie na slovenských univerzitách. In *Ethnomusicologicum* III. Bratislava, s. 131–138.

DROPPOVÁ, Ľ. 1991: K systému a programu štúdia národopisu na FF UK. In *Národopisné informácie*, 1, s. 5–13.

CHORVÁTHOVÁ, Ľ. 1991: Koncepcia výuky etnografie na FiF UK z pohľadu PhDr. P. Skalníka. In *Národopisné informácie*, 1, s. 15–28.

JASIEWICZ, Z. – POSERN-ZIELINSKI, A. 2003: Ethnology Studies at Polish Universities after 1989. In *Between Tradition and Postmodernity Polish Ethnography at the Turn of the Millenium.* Warszawa.

JASIEWICZ, Z. – POSERN-ZIELINSKI, A. 2003: Studia etnologiczne na uniwersytetach polskich po r. 1989. In *Lud*, s. 13–44.

MUCHA, J. 2003: Teaching Anthropology in Post – 1989 Poland. In *Educational Histories of European Social Anthropology*. N.Y., Oxford.

VALENSIOVÁ, L. – WACHTEL, L. 1998: Historická antropologie. In *Český lid*, 3 s. 193–207.

K problematike výučby teoreticko-metodologických disciplín
na Katedre etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Dušan Belko – Martina Bocánová

Kľúčové slová: čítanie, komunikácia, interpretácia, komparácia textov, nové problémy v etnológii
Keywords: reading, communication, interpretation, comparing texts, new problems in ethnology

The paper deals with the content of the theoretical and methodological courses in the Department of Ethnology and Ethnomusicology of the Faculty of Arts of the Konstantin Philosopher University in Nitra. The authors focus on the course "History of anthropological thinking" which offers to the students review of the basic anthropological literature, which is supposed to help them in their further study and primary orientation in the problematic of ethnology and folkloristic. The students have to read and interpret texts which they are studying. The course "Ethnology of contemporary art, film, documentary film, theater presentations and expositions" follows the course "History of anthropological thinking". The authors deal also with the content of the course "Theory and methodology of anthropology", which aims on characterization of the key problems and basic fields of research of ethnology as well as social and cultural anthropology. They pay attention also to the analysis of the chosen sets of issues.

Hneď na úvod je nutné upozorniť, že výučba samostatných teoreticko-metodologických disciplín sa na Katedre etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (ďalej iba v skratke KEaE) v opísanom rozsahu a orientácii realizuje len od minulého akademického roka 2003/2004, t. j. druhým akademickým rokom, čo znamená, že akékoľvek zhodnocovanie jej dosahu a podielu na pripravenosť poslucháčov KEaE na ďalšie potencionálne odborné pôsobenie v našom vednom odbore je v čase tvorby tohto príspevku (október 2004) predsa len značne predčasné. Napriek tomu reagujeme na výzvu redakcie Etnologických rozpráv a predkladáme aspoň bazálne informácie o rozsahu a základnej orientácii výučby teoreticko-metodologických disciplín na KEaE.

Koncepcia teoreticko-metodologických disciplín, tak ako ju prezentujeme v nasledujúcich textových pasážach, bola predložená v roku 2001 ako časť podkladov z navrhovaných vyučovaných disciplín na KEaE v rámci akreditač-

ného konania. Po schválení predloženej koncepcie akreditačnou komisiou sa teoreticko-metodologické disciplíny mohli zaradiť – počnúc, ako už bolo uvedené, akademickým rokom 2003/2004 – do vyučovacieho procesu. Samozrejme, pre úplnosť je nutné pripomenúť, že tej-ktorej čiastke z rozsiahlej teoreticko-metodologickej problematiky našej vednej disciplíny sa parciálne venovali viacerí vyučujúci na KEaE v rámci jednotlivých odborných študijných predmetov aj pred akademickým rokom 2003/2004, de facto od založenia katedry; ucelená teoreticko-metodologická problematika prezentovaná v rámci samostatných študijných disciplín sa však vskutku začala realizovať až od uvedeného akademického roku.

Predložená koncepcia z roku 2001, podľa ktorej sa v súčasnosti realizuje výučba teoreticko-metodologických disciplín na KEaE, je v princípe obsiahnutá v štyroch samostatných študijných disciplínách: „Dejiny antropologického myslenia 1“, „Dejiny antropologického myslenia 2“, „Teória a metodológia etnológie 1“ a „Teória a metodológia etnológie 2“. Prvé dve uvedené študijné disciplíny sú koncipované ako semináre, ich výučba sa realizuje v treťom a štvrtom semestri, teda v druhom roku základného štúdia magisterského študijného programu, a ich základným cieľom je oboznámenie poslucháčov so základnými dielami významných vedcov v oblasti študovaného odboru, vnímanie ich diela v zodpovedajúcom kultúrno-historicko-spoločenskom priestore, prezentácia vlastného vnímania textu, pričom konkrétna osnova oboch predmetov je zameraná na spoločnú analýzu študovaných textov vzhľadom na dobu vzniku a, samozrejme, aj vzhľadom na súčasné interpretácie a tendencie v našom vednom odbore.

Popri seminároch o dejinách antropologického myslenia – ktoré sú zamerané na analýzu vybraných diel významných reprezentantov nášho vedného odboru a ktoré sú tak pre poznaniachtivých poslucháčov nespochybniteľne dobrým základom, ako aj výborným predpokladom pre efektívnejšie porozumenie širšieho okruhu otázok a problémov prednášaných v nasledujúcich (nielen) teoreticko-metodologických disciplínách – tvorí akúsi druhú či nadstavbovú čiastku výučby teoreticko-metodologických disciplín na KEaE ucelená prezentácia teoreticko-metodologickej problematiky, ktorá sa realizuje v rámci dvoch samostatných študijných disciplín nazvaných ako „Teória a metodológia etnológie 1“ (ďalej iba v skratke TME1) a „Teória a metodológia etnológie 2“ (ďalej iba v skratke TME2). Fakt, že ucelená teoreticko-metodologická problematika je rozčlenená do dvoch samostatných študijných disciplín je zapríčinený rýdzo praktickými dôvodmi; ak má byť výučba každej jednej študijnej disciplíny zrealizovaná a aj zhodnotenie výsledkov študentov z danej disciplíny ukončené v rámci jedného semestra, tak konkrétnou príčinou rozdelenia ucelenej teoreticko-metodologickej problematiky do dvoch samostatných študijných disciplín je značná rozsiahlosť predmetnej problematiky, ktorú – ak nemá dôjsť k mimoriadnej redukcii informačného obsahu – nemožno vtesnať do výučbového obdobia iba jedného semestra.

Výučba oboch študijných disciplín, TEM1 i TME2, sa realizuje v piatom a šiestom semestri, teda v poslednom roku základného štúdia magisterského študijného programu, a prebieha vo forme prednášok i seminárov, pričom počet hodín prednášok a seminárov za jeden týždeň je 1/1 (za jeden semester 12/12). Priebežné hodnotenie oboch študijných disciplín je založené na sumárnom zhodnotení aktívnej účasti každého poslucháča minimálne na dvoch tretinách predpísaného rozsahu výučby, úspešnom vykonaní písomného testu v priebehu semestra, zreferovaní seminárnej práce pred ostatnými poslucháčmi počas semestra a včasnom odovzdaní kompletne vyhotovenej seminárnej práce a samostatne vyhotoveného výskumného projektu na konci semestra. Spôsob ukončenia oboch študijných disciplín spočíva v úspešnom vykonaní ústnej skúšky, pričom kreditné ohodnotenie a príslušná známka, ktorá sa poslucháčovi udelí, je bilanciou všetkých výsledkov jeho činnosti, teda súhrnným zhodnotením jeho aktivity na seminároch, kvality odovzdanej seminárnej práce a výskumného projektu a v neposlednom rade, samozrejme, i schopnosti správne formulovať myšlienkové konštrukcie a verbálne zargumentovať vlastný názor na vybrané tri otázky z teoreticko-metodologickej problematiky počas ústnej skúšky.

Čo sa týka konkrétnych cieľov a osnov TME1 a TME2 – ako povinných študijných disciplín, ktoré musia poslucháči úspešne absolvovať v rámci základného štúdia magisterského študijného programu ako nevyhnutnú podmienku postupu do hlavného štúdia magisterského študijného programu – predstavuje študijná disciplína TME1 vstupnú časť uceleného teoreticko-metodologického bloku prednášok a seminárov a je tematicky zameraná predovšetkým na charakterizáciu kľúčových pojmov a základných oblastí výskumu etnológie, sociálnej a kultúrnej antropológie, ako aj na analýzu vybraného (zdôrazňujeme, že vskutku iba vybraného) komplexu problémov z teoreticko-metodologických smerov, ktoré sa v etnológii, sociálnej a kultúrnej antropológii sformovali do prvej polovice 20. storočia.

Ako veľmi potrebné vnímame zaradenie seminárnej časti výučby, ktorá sa realizuje prostredníctvom Dejín antropologického myslenia. Ich obsahovú náplň tvorí čítanie a následná interpretácia vybraných textov, ktoré považujeme za základné pre dobré uchopenie problematiky v ďalších semestroch štúdia. Preto sa orientujeme na práce, ktoré budú poslucháči nevyhnutne potrebovať na to, aby adekvátne uchopili prednášané témy v študijnom predmete Teória a metodológia. Z tohto dôvodu sme prijali koncepciu, ktorá umožní načítaním prác získať schopnosť aspoň primárne sa orientovať v problematike. Semináre sú zložené z dvoch častí. Náplňou prvej je uviesť študentov do dobového kultúrneho, ale pokiaľ je to nevyhnutné pre správne vnímanie vedeckých prác aj spoločensko-politického kontextu. V tejto časti prezentujeme vplyvy, ktoré boli určujúce pre toho-ktorého vedca na jeho vedecké snaženie, poukazujeme na obsahovú náplň jednotlivých pojmov v danom čase a priestore. Analyzujeme prínosy a negatíva jednotlivých smerov v etnológii a sociálnej a kultúrnej an-

tropológii, nové paradigmy myslenia ovplyvnené jednotlivými vedcami. V tejto fáze sa snažíme o charakteristiku kľúčových pojmov a ich miesta v študovanom vednom odbore. Súčasťou úvodných častí je aj oboznámenie sa so životom a základnými dielami autorov prác. Vzhľadom na pomerne vysoký počet poslucháčov sú rozdelení na dve skupiny, aby sa zlepšila vzájomná komunikácia a taktiež preto, aby každý zo študentov mal možnosť samostatne prezentovať svoje dojmy a postrehy.

Časovo obsažnejšia je časť vyhradená na diskusiu o prečítanej literatúre. Vyžadujeme aktívnu účasť a samostatnú prezentáciu, prípadne i komparáciu s inou odbornou literatúrou. Počas dvoch semestrov štúdia (s prihliadnutím na prerozdelenie študentov) sa oboznámia študenti s prácami J. G. Frazera (Zlatá ratolest, Praha 1997; Zlatá ratolest – druhá žeň, Praha 2000), J. J. Bachofena (O materskom práve, Trnava 1942), M. Halbwachsa (Pôvod náboženského vedomia podľa E. Durkheima, Bratislava 1997), B. Malinowského (Argonauci zachodniego Pacyfiku, Warszawa 1967), R. Benedictovej (Vzory kultúry, Bratislava 1999), L. Lévy-Bruhla (Myšlení člověka primitivního, Praha 1999), L. H. Morgana (Pravěká společnost..., Praha 1954), C. Lévi-Straussa (Smutné tropy, Praha 1996; Štrukturálna antropológia I, II, Bratislava 2000), S. Freuda (Totem a tabu, Praha 1991), R. van Dulmena (Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích, Praha 2003), K. Lorenza (Osm smrtelných hříchů, Praha 1990). Posledné dve dvojhodinové stretnutia sú vyhradené prezentácii prác, ktoré si každý zo študentov prečítal zo svojho vlastného záujmu. Od poslucháča očakávame, že bude schopný samostatne prečítané prezentovať po obsahovej stránke a schopnosť uchopiť text aj z pohľadu určitého smeru. Tu má poukázať na styčné body, prípadne odhaliť inšpirácie inou literatúrou, či vedeckým spôsobom myslenia.

Vzhľadom na to, že sa spomínané semináre stretli s úspechom, na žiadosť študentov sme sformovali aj výberovú prednášku, ktorá je určená tým, ktorí absolvovali semináre z Dejín antropologického myslenia. „Etnológia a folkloristika v súčasnom umení, filme, dokumentaristike, javiskovej prezentácii a expozíciách“ je plne postavená na aktívnom záujme študentov, od ktorých očakávame samostatné vyhľadávanie zaujímavých tém v spomínaných oblastiach kultúry a vedy. Výsledným výstupom nie je iba ústna prezentácia, ale i seminárna práca na tému, ktorá najviac zaujala. Predbežne sú stanovené bádateľské okruhy s pracovnými názvami: prvým z nich je múzejná prezentácia etnologických zbierok, kde študenti na príklade dvoch, alebo viacerých múzeí majú dokladovať úroveň prezentovania zbierok i ich výpovednú hodnotu. Zaraďujeme sem nielen pútavosť prezentovania zbierok, ale aj ich aktuálnosť, pružnosť v reagovaní na zmeny v potrebách spoločnosti, lektorský výklad. Predbežne sme vybrali Západoslovenské múzeum v Trnave a Slovenské národné múzeum v Bratislave. Druhým tematickým okruhom je spracovanie spomínanej tematiky vo forme filmu inšpirujúceho sa uvedenou témou a dokumentárnym filmom. Sem sme zatiaľ zaradili filmy Himaláje, Pán veľrýb,

Baraka a iné. Z dokumentárnych filmov študenti vyberajú tie, ktoré sú bežne prístupné prostredníctvom televízie, filmy National Geografic a dokumentárne filmy z vydavateľstva časopisu Kokteil. Tu majú možnosť poukázať na výpovednú hodnotu filmu, alebo uchopenie problematiky prioritne cez estetický rozmer. Ďalším okruhom sú časopisy orientované na cestovanie a cudzokrajné etniká – Lidé a země, Kokteil. Očakávame, že záujem sa sústredí aj na tému Prezentácie etnológie a folkloristiky na internete. Keďže študenti našej katedry majú intenzívny záujem o javiskovú prezentáciu a sú vo väčšej miere aj členmi folklórnych súborov ako hudobníci, či tanečníci, pomáhajú realizovať folklórne slávnosti a festivaly, je len prirodzené, že naša pozornosť sa bude zameriavať aj týmto smerom.

Spomínaná výberová prednáška sa v tomto akademickom roku realizuje prvýkrát. Poslucháči, ktorí prejavili o ňu záujem sú študentmi tretieho a štvrtého ročníka Veríme, že práve študenti budú tými, ktorí sa budú podieľať aktívne na tvorbe seminárov. Ich výstupom bude zaujímavý materiál v textovej i obrazovej podobe. Bolo by zmysluplné zamyslieť sa, či by nebolo vhodné prezentovať výsledky poslucháčov v rámci konferencie, prípadne uvažovať o ich publikovaní. Túto prácu s poslucháčmi a Dejiny antropologického myslenia vnímame ako prípravu na prednáškový cyklus Teória a metodológia.

Konkrétnu osnovu TME1 možno stručne zhrnúť nasledovne: Prvé hodiny prednášok a seminárov sú venované charakterizácii predmetu štúdia etnológie. Skrz predmet štúdia, súbor používaných metód a výskumných cieľov etnológie sa analyzujú rozličné jestvujúce definície našej vednej disciplíny, ako aj vzťah etnológie k príbuzným vedným disciplínám; v centre záujmu sú teda pojmy „kultúra“, „spoločnosť“, „človek“ a ich najrozmanitejšie ponímanie v etnológii a taktiež aj prístupy k štúdiu týchto kľúčových kategórií v príbuzných vedných disciplínách. K ďalším kľúčovým pojmom, ktoré sú poslucháčom predostierané na analýzu, patria staršie i novšie názvy špeciálnych vedných disciplín, ako napríklad „ľudoveda“, „národopis“, „folkloristika“, „etnografia“, „antropológia“, „kultúrna antropológia“, „sociálna antropológia“, eventuálne i ďalšie pomenovania, a ponímanie týchto názvov v odbornej etnologickej a antropologickej literatúre. Počas nasledujúcich hodín sa poslucháčom predostierajú informácie o etnológii a antropológii ako o dvoch možných zdrojoch reflexie človeka, spoločnosti a kultúry, teda predkladá sa dicentrický, tzv. „kontinentálno-európsky“ inštitucionálny model, v rámci ktorého sa etnológia a sociálna/kultúrna antropológia ponímajú ako rovnoprávne a komplementárne disciplíny o človeku, spoločnosti a kultúre, a zároveň ako doplňujúci protipól sa predostierajú aj informácie o monocentrickom, tzv. „anglo-americkom“ inštitucionálnom modeli, podľa ktorého sa sociálna/kultúrna antropológia chápe ako multidisciplinárny vedný odbor o človeku, spoločnosti a kultúre, v rámci ktorého sa etnológia prezentuje iba ako jedna z mnohých antropologických subdisciplín. V danom kontexte sú poslucháči oboznamovaní nielen s rozmanitými tendenciami antropologizácie etnológie, ale i s trendmi istej etnologizácie an-

tropológie (anthropology at home). Tiež sa im predostierajú informácie o klasifikácii a celkovej charakterizácii ďalších antropologických subdisciplín, ako i o základných oblastiach výskumu etnológie, sociálnej a kultúrnej antropológie. Počas ďalších hodín prednášok a seminárov sa pozornosť orientuje na analýzu rozličných definícií ďalších kľúčových, v rámci diskurzívneho spôsobu myslenia de facto mimoriadne fundamentálnych pojmov, ako napríklad „paradigma“, „epistéma“, epistemológia“, „hypotéza“, „teória“, „veda“ a taktiež i „metodológia“, „metodika“ či „metóda“, s následnou detailnou charakterizáciou hlavných kvalitatívnych a kvantitatívnych metód využívaných v etnológii. Približne v polovici semestra sa predostierajú stručné informácie o vývine a základných líniách etnologického a antropologického myslenia, s dominantným akcentom na charakterizáciu, kľúčové pojmy, paradigmy a východiská teoreticko-metodologických smerov, ktoré sa v etnológii, sociálnej a kultúrnej antropológii sformovali do prvej polovice 20. storočia, pričom následne sú tieto stručne predložené informácie detailizované na vybranom komplexe konkrétnych teoreticko-metodologických problémov počas celej druhej polovice výučbového obdobia piateho semestra. Keďže sa postupuje podľa jednotlivých výskumných smerov, tak vždy sa najprv predostiera celková charakterizácia a ideové zdroje toho-ktorého teoreticko-metodologického smeru a následne sa pozornosť orientuje na analýzu vybraného komplexu problémov príslušného smeru. Ako prvý teoreticko-metodologický smer sa na prednáškach a seminároch z TME1 preberá evolucionizmus, s konkrétnym zameraním na evolucionistické štúdium príbuzenských, právnych a politických inštitúcií, ako aj na evolucionistické štúdium náboženstva a mágie. Počas ďalších hodín sa preberá difuzionizmus, najprv so zameraním na európske difuzionistické školy v etnológii a antropológii, následne na americký historizmus, so špeciálnou analýzou doktríny kultúrneho relativizmu. Nasleduje analýza funkcionalizmu, ako európskej systémovej teórie kultúry, s konkretizujúcim rozborom funkcionalistickej teórie potrieb a inštitúcií. Neobchádza sa ani problematika britskej štrukturálno-funkcionalistickej antropológie a problematika funkčného štrukturalizmu v československej národopisnej vede, s akcentom na vzájomnú komparáciu ich kongruentných i diferenčných atribútov. V procese výučby potom nasleduje analýza konfiguracionizmu, ako americkej systémovej teórie kultúry, s konkretizujúcim rozborom superorganickej teórie kultúry, koncepcie kultúrneho rastu a predostierajú sa aj informácie o štúdiu kultúrnych vzorov a kultúrnej konfigurácie. Študijnú disciplínu TME1 završujú informácie o etnopsychologicky orientovaných výskumoch osobnosti a kultúry, so špeciálnym zameraním na analýzu koncepcie kultúrneho determinizmu a koncepcie statusu a role. Pritom upozorňujeme, že túto predostretú, konkretizovanú osnovu TME1 dotvárajú aj niektoré ďalšie vybrané problémy z oblasti teórie a metodológie etnológie, ktoré si počas výučbového obdobia semestra poslucháči individuálne volia ako témy svojich seminárnych prác.

Študijná disciplína TME2 predstavuje druhú a priamo nadväzujúcu časť teoreticko-metodologického bloku prednášok a seminárov a je tematicky zameraná predovšetkým na analýzu vybraného (opäť zdôrazňujeme, že vskutku iba vybraného) komplexu problémov z teoreticko-metodologických smerov, utvorivších sa v etnológii, sociálnej a kultúrnej antropológii v druhej polovici 20. storočia. Konkrétnu osnovu TME2 možno stručne zhrnúť nasledovne: Prvé hodiny prednášok a seminárov sú venované základným ustanoveniam etického kódexu antropológov, rozmanitým definíciám etiky, s konkretizujúcim zameraním na etiku v etnologickom výskume. Možno by bolo na prvý pohľad vhodnejšie zaradiť bazálne informácie o etike v etnologickom výskume do TME1 ako do TME2, faktom ale je, že úvodné hodiny TME1 sú i tak dosť preplnené dátami o iných problémových okruhoch a navyše problém etiky (nielen) v etnologickom výskume sa začal výraznejšie dostávať do popredia záujmu až circa v posledných dvoch desaťročiach, čo je i dôvod zaradenia predmetnej témy do TME2. Na ďalších hodinách sú poslucháči stručne oboznamovaní o vývine a základných líniách etnologického a antropologického myslenia, s dominantným akcentom na charakterizáciu, kľúčové pojmy, paradigmy a východiská teoreticko-metodologických smerov, utvorivších sa v etnológii, sociálnej a kultúrnej antropológii v druhej polovici 20. storočia, pričom následne sú tieto stručne predložené informácie detailizované na vybranom komplexe konkrétnych teoreticko-metodologických problémov. Keďže aj v šiestom (obdobne ako v piatom) semestri sa postupuje podľa jednotlivých výskumných smerov, tak vždy sa najprv predostiera celková charakterizácia a ideové zdroje toho-ktorého teoreticko-metodologického smeru a následne sa pozornosť orientuje na analýzu vybraného komplexu problémov príslušného smeru. Ako prvý teoreticko-metodologický smer sa na prednáškach a seminároch z TME2 preberá štrukturalizmus, s konkretizujúcim zameraním na štrukturálnu antropológiu, jej teoretické východiská, významných predstaviteľov a základný rozbor ich najdôležitejších diel, s následným akcentom na osobnosť Claudea Lévi-Straussa a jeho štrukturálnu analýzu totemizmu a mytologických systémov. V priebehu ďalšej výučby sa preberá neoevolucionizmus, s konkretizujúcim zameraním na štrukturálnu antropológiu, jej teoretické východiská, významných predstaviteľov a základný rozbor ich najdôležitejších diel, s následným akcentom na osobnosť Leslieho A. Whitea a jeho koncepciu univerzálnej evolúcie kultúry, ale, samozrejme, neobchádzajú sa ani ďalšie ucelené spôsoby chápania, sústavy názorov i reflexií a vôbec celkových spôsobov nazerania na zmysel existencie človeka, spoločnosti a kultúry, napríklad vo forme predostretia koncepcie multilineárnej evolúcie kultúry, či koncepcie špecifickej a všeobecnej evolúcie kultúry ako dvoch komplementárnych aspektov na sociokultúrnu realitu. V danom kontexte sa predkladajú aj ďalšie detailnejšie informácie o osobnosti Juliana H. Stewarda a jeho koncepcii antropológie ako kultúrnej ekológie a v rámci teoreticko-metodologického bloku prednášok a seminárov o ekologickej antropológii je nevynechateľnou osobnosťou Marvin Harris a jeho koncepcia kultúrneho mate-

rializmu. V druhej polovici šiesteho semestra sa pozornosť presúva na analýzu novej etnografie ako hľadania novej paradigmy reflexie kultúry, jej teoretických východísk, významných predstaviteľov, ako aj na základný rozbor ich najdôležitejších diel, s konkretizujúcim akcentom na analýzu kognitívnej antropológie, etnovedy a etnosémantiky, a v širších súvislostiach sa prezentuje aj osobnosť Della H. Hymesa a jeho koncepcia etnografie reči. V procese výučby nasleduje symbolická antropológia, pričom poslucháčom sa akcentuje napríklad osobnosť Mary Douglasovej a jej koncepcia antropológie ako štúdia symbolických foriem kultúry, ďalej osobnosť Victora W. Turnera a jeho koncepcia antropológie ako interpretácie symbolov, či osobnosť Clifforda Geertza a jeho koncepcia antropológie ako umenia a literárneho žánru. Študijnú disciplínu TME2 završujú informácie o postmodernizme, s následným konkretizujúcim zameraním na postmodernú antropológiu, jej teoretické východiská, významných predstaviteľov a základný rozbor ich najdôležitejších diel, pričom sa upozorňuje na diferenciáciu teoreticko-metodologických prístupov v súčasnej etnológii, sociálnej a kultúrnej antropológii, so snahou o základnú charakterizáciu v súčasnosti jestvujúcich špecializovaných etnologických a antropologických subdisciplinárnych orientácií. Celkom na záver výučby TME2 sa ešte poslucháčom detailnejšie prezentujú niektoré trendy súčasnej etnológie, sociálnej a kultúrnej antropológie, ktoré sa v odbornej verejnosti chápu ako isté hľadania nových syntéz skúmania sociokultúrnej reality, napríklad trendy vo forme sociobiologickej a kulturologickej perspektívy, ako dvoch akoby antipólov výskumného kontinua, ale zároveň i možných komplementárnych bádateľských pohľadov na zmysel existencie človeka, spoločnosti a kultúry. Pritom upozorňujeme, že túto predostretú, konkretizovanú osnovu TME2 dotvárajú (obdobne ako v prípade TME1) aj niektoré ďalšie vybrané problémy z oblasti teórie a metodológie etnológie, ktoré si počas výučbového obdobia semestra poslucháči individuálne volia ako témy svojich seminárnych prác. Napokon ešte pripomeňme, že predložená koncepcia výučby teoreticko-metodologických disciplín na KEaE sa realizuje v základnom štúdiu magisterského študijného programu, čiže de facto v prvom stupni vysokoškolského štúdia (Bc.), v ktorom je odborný profil absolventa v rámci získavania teoretických vedomostí vymedzený z hľadiska akreditačných podmienok zvládnutím základných (zdôrazňujeme základných) teoretických východísk vlastného vedného odboru. Až vo vyšších stupňoch vysokoškolského štúdia, teda v hlavnom štúdiu magisterského študijného programu, de facto v druhom stupni vysokoškolského štúdia (Mgr.) a najmä v treťom, doktorandskom stupni vysokoškolského štúdia (PhD.), je odborný profil absolventa stanovený, v rámci získavania teoretických vedomostí, zvládnutím najnovších teoretických a metodologických trendov vlastného vedného odboru, ako aj trendov v príbuzných (samozrejme, podľa príslušnej špecializácie) vedných disciplínach. Na ich základe má nachádzať a prinášať vlastné vedecké riešenia skúmaných problémov z oblasti záujmu našej vednej disciplíny. Znamená to, že predložená koncepcia výučby teoreticko-metodologických disciplín na KEaE je len istým základom a v závislosti od individuálnych požiadaviek poslucháčov vo vyšších ročníkoch, či už hlavného, alebo doktorandského stupňa vysokoškolského štúdia, bude možné na tomto základe stavať.

Pred ukončením príspevku o problematike výučby samostatných teoreticko-metodologických disciplín na KEaE spomeňme ešte aspoň niekoľko faktov, ktoré sa striktne vzaté neviažu len k predmetnej problematike, ale o ktorých sa v širších odborných kruhoch všeobecne vie len veľmi málo, eventuálne nič, keďže sa skôr udejú v akomsi zákulisí; napriek tomu je vhodné ich uviesť, aby i človek, ktorý nie je priamo spätý s univerzitným prostredím bol ako-tak oboznámený aj s niektorými okolnosťami, ktoré môžu značným spôsobom ovplyvňovať priebeh, flexibilitu, variabilitu, ba i kvalitu výučby. Už v úvode príspevku sme uviedli, že prezentovaná koncepcia teoreticko-metodologických disciplín bola predložená v roku 2001 ako časť podkladov z navrhovaných vyučovaných disciplín na KEaE v rámci akreditačného konania, pričom pri študijných disciplínách TME1 a TME2 bolo stanovené, že budú prebiehať v treťom roku základného štúdia magisterského študijného programu vo forme prednášok a seminárov, v konkrétnom počte 12 hodín prednášok a 12 hodín seminárov za jeden semester. Vo februári 2004, teda tri roky po odovzdaní predmetných podkladov, krátko pred začiatkom letného semestra akademického roka 2003/2004, však bolo jednotlivým katedrám Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre oznámené, že výučbové obdobie letného semestra sa pre tretí ročník základného štúdia magisterského študijného programu skracuje z dvanásťtýždňového na desaťtýždňové, na čo ale nebol žiadny pedagogický pracovník vopred upozornený pri vypracúvaní podkladov k jednotlivým študijným disciplínám. Konkrétne v praxi to znamená, že osnovy – ktoré boli a sú rozpracované na dvanásť samostatných tém a ktoré boli nevyhnutnou súčasťou vyššie zmienených podkladov (odovzdaných v roku 2001) – všetkých študijných disciplín vyučovaných v treťom ročníku základného štúdia magisterského študijného programu vypracované na presne stanovený počet tém sa majú poslucháčom prezentovať v skrátenom čase. Ak prihliadneme aj na pomerne značné množstvo štátnych či cirkevných sviatkov počas výučbového obdobia, neraz sa stáva, že pôvodne stanovený rozsah dvanásťtýždňovej výučby je nutné vtesnať do deviatich (alebo i menej) týždňov, a pôvodne stanovený rozsah výučby sa redukuje o jednu štvrtinu (alebo i viac). Kvantitatívne obmedzenie výučby nielenže neprispieva k celkovej kvalite vyučovacieho procesu, ale môže mať i nemalý vplyv na informačný obsah predkladaný v rámci predmetných študijných disciplín, ktorý je z uvedeného dôvodu pochopiteľne takisto redukovaný.

Ďalším faktom je problém tzv. (ne-)flexibility a (ne-)variability výučby jednotlivých študijných disciplín. Samozrejme, tento problém sa netýka len výučby teoreticko-metodologických disciplín a tiež nie iba KEaE, respektíve širšie nie len Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, ale týka sa de facto všetkých

slovenských univerzitno-edukačných pracovísk. O čo konkrétne ide? Občas sa v odborných publikáciách objavujú informácie, že výučba jednotlivých študijných disciplín je na našich univerzitno-edukačných pracoviskách, v porovnaní so zahraničnými, značne nepružná, málo sa meniaca až mimoriadne strnulá. Po pozornom prečítaní predchádzajúcej textovej pasáže je vcelku pochopiteľné, že čas, ktorý uplynie medzi vytvorením konkrétnej osnovy tej-ktorej študijnej disciplíny, jej schválením v rámci akreditačného konania a následným zaradením do vyučovacieho procesu je vskutku rozsiahly, pričom dané, objektívnymi faktormi zapríčinené časové rozpätie môže u človeka menej zasväteného do tohto procesu vyvolávať dojem, že výučba jednotlivých študijných disciplín je ozaj nepružná, nemenná, až strnulá. Isteže, vždy sa dajú do tej-ktorej študijnej disciplíny vsunúť aj najnovšie poznatky o danej problematike – čo vždy závisí, záviselo a aj bude závisieť od osobnostného a odborného rastu konkrétneho vyučujúceho –, ale predsa len daný rámec výučby je de facto pevne určený niekoľko rokov vopred a má sa podľa stanovených pravidiel aj čo najpresnejšie dodržiavať. To napokon neraz vyžadujú aj poslucháči, ktorí pozorne sledujú, či sa na hodinách ozaj napĺňajú konkrétne informačné obsahy jednotlivých študijných disciplín tak, ako je to uvedené v študijných programoch. A navyše, ako perličku k problematike tzv. zníženej variability a flexibility výučby, môžeme uviesť konkrétny príklad z praxe. Študijný program pre nedávno nastúpivších prvákov (september 2004) je, a to nielen na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre, zafixovaný aj v elektronickom systéme, v Akademickom informačnom systéme, a nemožno ho meniť. To znamená, že pre poslucháčov, nastupujúcich do prvého ročníka v akademickom roku 2004/2005 je táto výučba fixovaná až do akademického roku 2008/2009. Ak podklady k viacerým študijným disciplínám boli vypracované ešte minulý rok v rámci akreditačného konania, znamená to, že medzi vytvorením konkrétnej osnovy študijnej disciplíny a jej prezentáciou napríklad v piatom ročníku (v roku 2008) uplynie celých dlhých šesť rokov…

Na záver príspevku znova zdôrazňujeme, že v tu prezentovanom rozsahu a orientácii prebieha výučba len druhý akademický rok. Jej koncepciu, uskutočňovanú v základnom štúdiu magisterského študijného programu (v prvom stupni vysokoškolského štúdia) chápeme v zmysle vymedzených akreditačných podmienok ako zvládnutie teoreticko-metodologického fundamentu nášho vedného odboru, na ktorom bude možné v ďalších stupňoch vysokoškolského štúdia stavať. Pritom opakujeme, že akékoľvek zhodnocovanie dosahu a podielu výsledkov predloženej koncepcie na pripravenosť poslucháčov KEaE na ďalšie potencionálne odborné pôsobenie v našom vednom odbore je v súčasnosti vskutku mimoriadne predčasné. Aké konkrétne ovocie výučba teoreticko-metodologických disciplín poslucháčom KEaE prinesie, preukáže čas.

Muzeológia vo výučbovom programe etnológie v súčasnosti

Ladislav Mlynka

Kľúčové slová: muzeológia, študijný program, koncepcia
Keywords: museology, study programme, conception

Article theme is museology teaching as a part of ethnology study programme. Established on preceding conceptions of ethnomuseologic teaching, explains aims and intentions of present teaching conception linked with broad heritologic and universal museologic concept. In article is said about direction of lectures, content of seminars and aims of museum praxis. Values niveau and forms of co-operation with museums. Points at critical words to study programme and at changes made in museology study conception which were affected by actual social conditions.

Muzeológia vo výučbe národopisu

Výučba etnológie, resp. národopisu, či etnografie a folkloristiky má už svoju vyše 80-ročnú históriu, počas ktorej sa formovala jej špecifická tvár, jedinečnosť a originalita v úzkej spojitosti so súdobými spoločensko-politickými podmienkami v rámci štátu a jeho školskej politiky, ale aj v interakcii so svetom vedy na Slovensku i v spoločenstve európskych univerzít. Možno teda hovoriť o vlastnej tradícii študijného odboru, so všetkými pozitívnymi a negatívnymi dimenziami tohto pojmu. K výrazným črtám, resp. znakom štúdia etnológie – národopisu patrí jej orientácia na potreby múzejnej praxe, aj keď opäť s dôrazom na rôznu mieru intenzity v priebehu uplynulých rokov. Zakladateľské osobnosti národopisu ako univerzitného odboru medzivojnového obdobia (vznik odboru sa datuje do roku1921) boli ľudia orientovaní na riešenie praktických problémov doby a na aplikáciu teoretických poznatkov do praxe. To platí tak o osobe Karla Chotka, ale predovšetkým Antonína Václavíka, spolupracovníka s múzeami v Bratislave a v Martine, ktorý bol spoluautorom expozície Slovenského národného múzea v Martine roku1938 (Halmová 2000: 147–156) a autorom sprievodcu po múzeu, či Viléma Pražáka, ktorý pracoval v Slovenskom vlastivednom múzeu v Bratislave a v 30. rokoch externe prednášal základy terénneho národopisného výskumu. V povojnovom období významnú úlohu pri formovaní univerzitného štúdia zohráva Rudolf Bednárik, pred vojnou kustód Slovenského národného múzea a jeho dlhoročný spolupracovník (Michálek 1998: 112–117, Halmová 1993: 221–223). Bednárikova orientácia na prejavy materiálnej kultúry a výtvarného umenia je všeobecne

známa. Menej známou je skutočnosť, že už v 50. rokoch prednášal na odbore národopis muzeológiu Ján Hanušin, vtedajší riaditeľ Slovenského národného múzea v Bratislave. Zameranie jeho muzeologických prednášok poznám len z ústneho podania, resp. odvodené dedukciou z jeho publikovaných muzeologických štúdií (Chlebana 1990: 617–619, Mlynka 2000: 229–231).
Zásluhou spomenutých kolegov, ale aj ďalších etnografov, pôsobiacich v múzeách, najmä Štefana Apáthyho, Michala Markuša, Jána Komu, Ondreja Polonca, ale aj Josefa Beneša, sa sformovala etnografická muzeológia na Slovensku. Tento generačný potenciál vyvrcholil v šesťdesiatych rokoch prelomovým zborníkom „Národopisná práca v múzeách na Slovensku".[1] Tým výraznou mierou prispel aj k vytvoreniu základov všeobecnej muzeológie, ktorú v československých podmienkach od 60. rokov 20. storočia predstavovala tzv. pražská a brnenská muzeologická škola.[2] Je preto príznačné, že pri zrode zborníka stál Štefan Mruškovič a autorsky prispel aj mladý Igor Krištek.[3] Š. Mruškovič neskôr nadviazal na uvedené zásadné muzeologické dielo a s kolektívom pracovníkov Slovenského národného múzea v Martine pripravil známu odborno-metodickú príručku Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax. SNM Martin 1993. Heslovite by som ešte pripomenul, že k vedcom, ktorí prispeli k formovaniu tzv. všeobecnej muzeológie na Slovensku patria, prirodzene, aj neetnológovia, ako napríklad Ladislav Šášky, Anna Gregorová, autorka monografie Múzeá a múzejníctvo (Gregorová 1984), základy literárnej muzeológie položil Mišo A. Kováč, v prírodných vedách Ilja Okáli, ale i ďalší autori.[4]

Koncepcia muzeológie v rámci študijného odboru etnológia

Vrátim sa však k muzeológii ako študijnému predmetu, resp. v súčasnom kreditovom systéme kurzu v rámci študijného odboru etnológia. Tá sa stala stabilnou súčasťou výučbových programov od polovice 70. rokov 20. storočia, zabezpečoval ju externe Š. Mruškovič. Ako učebnú pomôcku univerzita vydala aj jeho skriptá Etnografická muzeológia, s podtitulom Vznik a vývoj muzeálneho hnutia na Slovensku vo vzťahu k českým krajinám do roku 1945 (UK Bratislava 1979, 104 s.). Výučba prebiehala v dĺžke 1 semester v priebehu 3. ročníka štúdia. Tak ako si to veľká časť absolventov štúdia národopisu strednej generácie dobre pamätá, Š. Mruškovič sa v prednáškach venoval predovšetkým

[1] K téme formovania sa muzeológie a jej vzťahu k etnológii pozri aj príspevok Z. Z. Stránského „Vztah muzeologie a národopisného muzejnictví." Múzeum 36, 1991, č. 2, s. 10–12

[2] V Prahe boli jej predstaviteľmi najmä J. Neústupný, J. Špét, J. Beneš, v Brne J. Jelínek a najmä Z. Z. Stránský, pozri aj Mlynka 1999: 92.

[3] Š. Mruškovič vykonával funkciu riaditeľa Etnografického múzea SNM v Martine (1963–1975) a následne do roku1989 riaditeľa SNG v Bratislave, I. Krištek bol pracovníkom Etnografického múzea SNM od roku 1959, v rokoch 1975–1988 vo funkcii riaditeľa.

[4] Ako špecializovaná muzeológia sa na Slovensku okrem etnomuzeológie chápe aj literárna muzeológia a novšie i ekomuzeológia.

historickým súvislostiam múzejného hnutia u nás, s akcentom na druhú polovicu 19. storočia a v úzkej väzbe na vývoj národopisnej vedy. V úvode prednášok sa venoval teórii múzejnej práce a klasifikácii prameňov, ostatné vstupy venoval podrobnej historiografii múzejného fenoménu v jednotlivých európskych krajinách, počnúc Anglickom, Nemeckom, Poľskom, až po jedinečné Vatikánske múzeá. Na základe obsahu prednášok bola na konci semestra skúška. Súčasťou prípravy sa stala i prax v múzeu, vykonávaná kolektívne v múzeu v Martine.[5]

Po roku 1989 prednáška z muzeológie zostala v učebnom pláne etnografie a folkloristiky, externe ju zabezpečoval Peter Maráky, ktorý vypracoval jej koncepciu ako tzv. skladačky, t. j. na jej realizácii sa podieľali viacerí prednášatelia so svojimi špecifickými témami (cca 6–7 spolupracovníkov). Bola teda postavená širšie, s väčším dôrazom na témy z oblasti aplikovanej muzeológie a ochrany kultúrneho dedičstva.

Koncepcia kurzu „muzeológia" od roku 1992

Moja koncepcia zamerania štúdia muzeológie, ktorú som mal možnosť realizovať po príchode na katedru od školského roku 1992/93, vychádzala z vlastných skúseností študenta i absolventa štúdia národopisu. Mal som možnosť zažiť a prakticky vyskúšať možnosti i mieru uplatnenia získaných poznatkov v organizáciách na ochranu kultúrneho dedičstva, konkrétne v oblasti ochrany pamiatok i v múzeu. Pri príprave som sa oboznámil s už spomenutými predchádzajúcimi koncepciami muzeológie ako študijného programu. Veľmi mi pomohli skriptá Z. Z. Stránského Úvod do muzeologie (Brno 1972),[6] v ktorých sú publikované vtedajšie koncepcie výučby muzeológie ako študijného odboru takpovediac z celého sveta (s. 15–25), vrátane študijného programu Medzinárodnej rady múzeí ICOM (s. 20). Neskôr som sa dostal aj ku koncepciám štúdia muzeológie na iných univerzitách (Krakov, Opava, Ľubľana), najviac ma však ovplyvnil profil štúdia muzeológie na univerzite v Brne, ktorá bola aj dlhodobo profilovaná ako samostatný študijný odbor a akceptovaná v západoeurópskych muzeologických kruhoch. Z hľadiska rozsahu štúdia som kurz postavil ako dvojsemestrový, v kombinácii prednáška/seminár a spojený s muzeálnou praxou v dĺžke 10 dní. Súčasťou, či skôr doplnkom študijného programu mala byť aj exkurzia po Slovensku (exkurzie sa po roku 1989 z finančných dôvodov neorganizovali). Z koncepčného a obsahového hľadiska

[5] Moja osobná skúsenosť s kolektívnou praxou v Martine – okrem odborných prednášok ctihodných bradatých pánov z múzea a šarmantných dám, ktoré nás zasvätene uvádzali do „múzejnej prózy" sa s praxou spájala aj iskrivá poézia spoločenského života, ktorý sme tam viedli.

[6] Doplnené vydania skrípt Z. Z. Stránského vyšli neskôr pod názvom Úvod do studia muzeologie. Brno 1980, 1984, 2000. Na Slovensku vydal nové skriptá: STRÁNSKÁ, E. – STRÁNSKÝ, Z. Z.: Základy štúdia muzeológie. Fakulta prírodných vied UMB Banská Bystrica 2000.

bol podstatnou zmenou prechod od úzko zameranej etnografickej muzeológie k všeobecnej muzeológii, resp. k muzeológii v širšom, heritologickom chápaní,[7] v ktorom by dostala väčší priestor aj problematika ochrany pamiatok ako významnej súčasti kultúrneho dedičstva. Oblasť múzejníctva a pamiatkovej starostlivosti je poznačená spoločným historickým vývinom, organizáciou a riadením ako blízkych odborov v sfére kultúry, ale tiež analogickými funkciami a problémami (napríklad evidencia a dokumentácia, metódy ochrany a obnovy hmotnej podstaty pamiatok, princípy prezentácie a pod.). Ako súčasti hmotného kultúrneho dedičstva sa líšia z hľadiska „hnuteľnosti", keďže hnuteľné pamiatky sú dominantne chránené ako zbierkové predmety v múzeách, nehnuteľné pamiatky ako kultúrne pamiatky v rámci ochrany pamiatok. V teoretickej rovine ide o dva podobné aspekty: aspekt muzeality, ktorý vyjadruje zvláštny vzťah človeka k realite, atribúty i nositeľov tohoto vzťahu ako kultúrnej hodnoty (Stránská – Stránský 2000: 61–63) a aspekt monumentity, čiže pamiatkovosti ako špecifického vzťahu, odvíjajúceho sa z historického vedomia človeka, z vedomia dejinnosti. Jeho atribútom je aj vzťah k pôvodnému prostrediu pamiatky ako „nenahraditeľnej ontologickej hodnote, zakladajúcej vzťah človeka a sveta" (Richter 1970: 18).

Podľa môjho názoru novým prvkom bola aj snaha dať vývoj muzeológie u nás do širšieho medzinárodného kontextu, najmä prostredníctvom informácií o Medzinárodnej rade múzeí (ICOM) a jej výboroch,[8] ako aj tzv. pridružených organizáciách, z ktorých je zrejme najznámejšia Asociácia európskych múzeí v prírode,[9] ale aj Medzinárodná organizácia pre poľnohospodárske múzeá AIMA, kde aktívne pôsobí napríklad Slovenské poľnohospodárske múzeum v Nitre a ďalšie organizácie.

ICOM prijal o.i. napríklad svoj Štatút ICOM (roku 1974), veľmi závažný dokument Etický kódex povolania (roku 1986),[10] vydáva bulletin ICOM NEWS, a ďalšie materiály. V roku 1982 boli súborne publikované medzinárodné dohovory a charty partnerskej organizácie UNESCO, Medzinárodnej rady pre pamiatky a sídla ICOMOS.[11] Ako dôsledok dohôd Helsinskej

[7] Heritologické chápanie muzeológie presadzoval chorvátsky bádateľ Tomislav Šola od roku1972, bližšie pozri Waidacher 1999: 93, Stránská – Stránský 2000: 50, 84.

[8] Ide napríklad o Medzinárodný výbor pre národopis – ICME, pre muzeológiu – ICOFOM, pre regionálne múzeá – ICR, atď., celkove 22 výborov. Pozri Múzeum 1989, č. 3, s. 71–72.

[9] Jej členom je od roku 1991 Únia múzeí v prírode na Slovensku, o čo sa zaslúžil hlavne M. Kiripolský a dnešný predseda Únie M. Sopoliga.

[10] Publikovaný bol v časopise Múzeum 1989, č. 2, s. 70–76, doplnené vydanie pozri Múzeum 2002, č. 2 – príloha.

[11] ŠUJANOVÁ, O. (Ed.): Ochrana pamiatok. Medzinárodné dohovory, odporúčania, charty a rezolúcie. ÚŠPS Bratislava 1982, 304 s., na prácu nadväzuje Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 1. Diel – Charty a odporúčania. ICOMOS Slovensko, Bratislava 2002, 112 s.

konferencie o spolupráci v Európe (roku1975) a s nástupom gorbačovovskej éry v 2. polovici 80. rokov 20. storočia sa predsa len rozšírili kontakty so svetom „kapitalistickej cudziny", čo sa prejavilo napríklad aj v publikačnej činnosti časopisu Múzeum, a tým uľahčilo realizáciu mojich zámerov.[12] Myslím aj na ľahšiu dostupnosť odbornej literatúry a budovanie knižnice katedry, ktorú som dostal po príchode na fakultu v roku 1991 na starosť.[13]

Náplň a štruktúra kurzu

Obsah prednášok som vymedzil do ôsmich základných okruhov problémov: Úvod do muzeológie – muzeológia ako veda, terminológia; Dejiny múzejníctva a muzeológie u nás a vo svete, ICOM; Typy múzeí a galérií, ich štruktúra, legislatíva; Základy muzeológie – teoretická muzeológia; Špeciálna muzeológia – etnomuzeológia; Národopisné múzeá a múzeá v prírode; Muzeografia – aplikovaná muzeológia; Ochrana kultúrneho dedičstva a kultúrne pamiatky, legislatíva, organizácia, medzinárodné dokumenty. Rozšírenie obsahu prednášok som premietol do označenia predmetu ako „muzeológia a heritológia".[14] Súčasťou úvodu je vstup o význame a poslaní prednášok z muzeológie, kde okrem objasnenia zmyslu štúdia sa poslucháčov snažím nadchnúť pre poznávanie a prácu v múzeu.[15] Pokúšam sa ich pripraviť na možný šok, vyplývajúci z iného poslania a cieľov práce v múzeu, odlišnej metodiky práce v inštitúciách aplikovanej vedy a nutnosti akceptovať iné legislatívne prostredie (zákony, vyhlášky, štatút organizácie atď.). Legislatíva podstatným spôsobom determinuje pôsobenie svojich pracovníkov, inštitúcie majú značne odlišné priority ako je tomu v oblasti tzv. čistého, základného výskumu.

Zároveň som sa usiloval posunúť štúdium muzeológie k praktickým cieľom, okrem nepravidelného oboznamovania so systémom evidencie, dokumentácie, konzervácie zbierkových predmetov som položil veľký dôraz na metodiku prípravy a najmä hodnotenia výstav a expozícií, ktoré považujem za užitočné aj pre tých absolventov, ktorí nebudú pracovať v múzeu. Osvojenie metodiky preverujem jej aplikáciou na posúdenie spoločne navštívených výstav

[12] V redakcii časopisu Múzeum predovšetkým zásluhou výkonnej redaktorky Márie Rihákovej (informácie o ICOM, príspevky zahraničných muzeológov, rozhovory). Prínosom bol v tomto smere nepochybne aj vznik samostatných Národných komitétov ICOM a ICOMOS v roku 1993.

[13] Obnovili sme výmenu publikácií so SNM-Etnografické múzeum v Martine a skompletizovali základné edičné rady kníh, v SNM prejavila veľké pochopenie a ústretovosť vedúca Vydavateľstva SNM Dr. B. Egyházy-Jurovská, na Pamiatkovom úrade Dr. V. Plávková.

[14] Popri prednáškach muzeológie v rámci študijného odboru etnológia zabezpečovala naša katedra od roku1996 bakalárske externé štúdium muzeológie a kultúrneho dedičstva. Na bakalársku formu štúdia muzeológie sme získali akreditáciu i podľa nového vysokoškolského zákona, garantom je doc. M. Paríková. Pozri aj Mlynka 2000:19–21.

[15] K otázkam etnomuzeológie som sa v tom čase vyjadril v príspevku Výuka etnomuzeológie: význam, súčasný stav a perspektívy. Múzeum 42, 1997, č. 2, s. 24–25, tu je aj stať o „pôvaboch muzeológie" na s. 25.

a expozícií v rámci seminárov formou kritických esejí, kvázi recenzií. V poslednom období to bola veľká medzinárodná výstava Stred Európy okolo roku 1000 na Bratislavskom hrade (roku 2002), výstava Gotika v Slovenskej národnej galérii (2004), expozícia Klenotnica v SNM na Hrade, či naposledy v októbri 2004 Slovensko – jednota z rozmanitosti.[16]

Riešil som i dilemu, či má byť štúdium ešte vo väčšej miere orientované na praktické činnosti. V múzeách na Slovensku pracovalo do roku 1989 najviac absolventov štúdia etnológie, v roku 1989 konkrétne zamestnávali slovenské múzeá až 91 etnológov. Po revolúcii v novembri 1989 sa aj počty pracovníkov múzeí značne redukovali, ale po zhruba 10 rokoch regresu a stagnácie zrejme nastalo oživenie. Navyše vznikla potreba nahradiť tých odborných pracovníkov, ktorí odišli do dôchodku. Riaditelia viacerých múzeí sa na nás obracali s požiadavkou odporučiť absolventov štúdia na ich pracovisko, záujem o prácu v múzeách zo strany poslucháčov bol však minimálny.[17] Základným problémom je zrejme malá finančná atraktívnosť práce v múzeách, poslucháči sa skôr orientujú na lepšie platenú prácu mimo odboru. Napriek tomu viac ako 10 absolventov našej katedry nastúpilo v posledných rokoch do slovenských múzeí, aj keď sa tu dlho „nezohriali" a dlhšie zostala pracovať asi polovica z nich.

Otázka, či kvôli cca 5 % absolventov, ktorí nastúpia do múzeí, resp. sféry ochrany kultúrneho dedičstva treba orientovať štúdium aj na tréning praktických zručností, je stále otvorená. Škola takéto priestory nemá a ich zriadenia či údržba by boli príliš nákladné.[18] Možnosť oboznámiť sa s praktickými činnosťami v konzervátorských alebo výstavníckych dielňach múzeí prípadne v reštaurátorských ateliéroch pamiatkárov je v súčasnom modeli štúdia počas dvoch semestrov využiteľná skôr sporadicky. Zostáva však hlavnou súčasťou muzeálnej praxe. Riešením by mohlo byť zapojenie sa školy do reálnych výstavných projektov múzeí, ako som to videl napríklad na sesterskej katedre v Ľubľane. Problémom sa potom stáva posúdenie práce jednotlivca v „anonymite kolektívu", dlhší časový horizont prípravy a realizácie výstav, pri ktorom by sa len máloktorý ročník dočkal aj finalizácie svojho snaženia, a napokon nezáujem múzeí o takúto formu spolupráce. Nedostatok praktických cvičení kompenzujem aj zapájaním do prednášok ľudí z praxe, ktorí prichádzajú sprostredkovať svoje skúsenosti z práce v múzeu, nezištne, teda bezodplatne. Konajú sa skôr nepravidelne ako systematicky, v priemere 1 „hosťujúci" externý kolega za semester.

[16] Príklady dvoch študentských prác (recenzií výstav), ktoré vznikli v rámci kurzu muzeológie (autormi sú poslucháči etnológie Lucia Országová, Vladimír Potančok) pozri v rubrike *Správy* tohto čísla Etnologických rozpráv.

[17] Už dlhší čas sa nám nedarí vyhovieť napríklad žiadosti riaditeľky Gemerského múzea Dr. O. Bodorovej, ktorá má záujem prijať absolventa štúdia etnológie do ich múzea.

[18] Touto cestou sa vydali napríklad kolegovia na odbore muzeológie Filozoficko-prírodovedeckej fakulty Slezské Univerzity v Opave.

Ťažisko seminárov spočíva okrem návštevy múzeí, galérií, príp. predajní starožitností (1–2 návštevy za semester) a hodnotiacich recenzií k nim v práci s literatúrou a v príprave seminárnych prác na vybranú tému, ktoré potom poslucháči prednášajú formou referátov. Súčasťou hodnotenia semestra je krátky previerkový test, v druhom semestri aj ústna skúška.

Muzeologická prax ako súčasť kurzu

Praxe v múzeu, ktoré sa v čase môjho príchodu na Katedru už neorganizovali, sa mi podarilo obnoviť, avšak v inej podobe. Keďže financie na kolektívne praxe v SNM v Martine sa stali minulosťou, prešiel som na formu individuálnej praxe v múzeu. Prax sa vykonávala po predbežnej dohode s riaditeľmi múzeí na základe sprievodného listu katedry, s určením jej odborného obsahu, rozsahu (10 dní), a s dátumom nástupu poslucháča do múzea. Aby náklady študentov boli čo najnižšie, mohli ju vykonať v múzeu v mieste bydliska, resp. v okresnom sídle múzea, alebo počas skúšobného obdobia v Bratislave, v Mestskom múzeu, v Slovenskom národnom múzeu – Historickom múzeu, prípadne jeho ďalších múzeách.[19] Sledoval som tým aj zámer pomáhať utvárať vzťah absolventov k svojim regiónom a zároveň poskytnúť odbornú pracovnú silu múzeám. Nie všetky múzeá to takto pochopili, vyskytovali sa problémy s úrovňou odbornosti a profesionality vykonanej praxe. Podľa novej koncepcie, prijatej od roku 2003, môžu poslucháči po 3. ročníku (6. semestri) absolvovať prax alternatívne, t.j. ako klasickú terénnu prax, alebo prax v múzeu. Muzeálnu prax po skončení kurzov muzeológie môžu však vykonávať iba v troch slovenských múzeách: v Mestskom múzeu v Bratislave (garant Dr. R. Vidová), v SNM-Etnografickom múzeu v Martine (Dr. A. Gazdíková) a vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach (Dr. K. Buganová). Pochopiteľne, muzeálna prax bola dohodnutá s riaditeľmi múzeí a vykonáva sa s ich súhlasom. Obsahová štruktúra praxe bola vopred prerokovaná a vychádza z našej „objednávky", ktorá pokrýva všetky základné odborné činnosti múzea, zároveň je aj obsahom sprievodného listu pre skupinu poslucháčov. Konkrétny plán praxe pripraví pracovník múzea, ktorý ju realizuje so svojimi kolegami.[20] Zároveň sa „praktikanti" podieľajú na plnení aktuálnych úloh múzea (príprava výstav, aktivizačných programov a pod.). Múzeum vydáva absolventom potvrdenie o vykonaní praxe, v ktorom zhodnotí aj ich prístup k zvereným úlohám. Poslucháči si počas praxe vedú denník, ktorý obsahuje okrem popisu vykonávaných prác aj správu o priebehu praxe, prípadne problémoch s ňou spojených. Denník a po-

[19] Pokiaľ boli poslucháči na študijnom pobyte v zahraničí, mohli prax vykonať aj v tamojších múzeách. Takéto praxe sa uskutočnili napríklad v Prahe alebo v Krakove.

[20] V roku 2003 pripravila kvalitný program muzeálnej praxe Dr. R.Vidová so svojimi kolegami v Mestskom múzeu v Bratislave, navyše bez nároku na honorár, za čo im aj pri tejto príležitosti ďakujem.

tvrdenie o vykonaní praxe sú podkladom pre získanie kreditov, po starom zápočtu.

Ďalšou novinkou, spojenou s praxou v múzeu, je príprava tzv. postupovej práce (ako ročníková práca). Na základe vykonanej praxe predložia absolventi odbornú prácu v rozsahu minimálne 40 strán, v ktorej analyzujú činnosť múzea, resp. niektorú z jeho odborných činností. Práca je založená na hodnotiacom, kritickom prístupe poslucháča a jeho zisteniach, získaných počas praxe, ale opiera sa aj o príslušnú literatúru k danej téme (napríklad výstavy a expozície múzea, aktivizačné programy, práca s návštevníkom, ochrana zbierkových predmetov atď.). Prezentácia postupových prác je verejná, s oponentským posúdením pedagóga a za účasti odborného pracovníka múzea, ktorý prax zabezpečoval. Novinkou je aj skutočnosť, že „muzealizácii" svojich poznatkov sa nevyhnú ani autori „nemúzejných" výskumných projektov, teda terénnej praxe, ktorí výsledky svojej postupovej práce sprostredkúvajú formou „muzeálnej prezentácie", hmotnými dokumentmi, na paneloch, vizuálnymi prostriedkami, a pod., v rámci malej, ale slávnostnej vernisáže.[21]

Dôležitým doplnkom prednášok a seminárov z muzeológie sú aj exkurzie, na ktorých možno v teréne ilustrovať mnohé príklady prístupov k tvorbe expozícií i prezentácii pamiatok. Po krátkej prestávke na prelome 80. a 90. rokov sa ich podarilo obnoviť najskôr ako jednodňové, neskôr ako 5–6 dňové podujatia, zamerané na územie Slovenska. V posledných rokoch sa pokúšame striedať domáce exkurzie s krátkymi zahraničnými výjazdmi do okolitých krajín (Česká republika, či skôr Morava, Rakúsko, Maďarsko, Poľsko). Ťažisko trasy je postavené na prehliadke významných pamiatok a historických sídiel, tak mestských ako aj vidieckych, na návšteve múzeí, vrátane múzeí v prírode. Koncepčnou zmenou je aktivizácia účastníkov exkurzie: poslucháči si vopred pripravia krátky výklad, referát ku konkrétnej lokalite, pamiatke či regiónu na trase exkurzie, na základe odporúčanej literatúry. Organizácia exkurzií je však stále finančne náročnejšia, komplikovanejšia a bez podpory zo strany fakulty.

Prednosti a problémy muzeológie

Mojím odkazom, posolstvom, ktoré sa usilujem tlmočiť poslucháčom, je idea, že práca v múzeu môže byť z hľadiska uspokojenia odborných ambícií atraktívna, príťažlivá, môže človeka napĺňať. Záleží na osobnosti, či sa dokáže presadiť odborne, so svojimi vlastnými predstavami zatraktívnenia múzeí pre návštevníkov, s novým generačným pohľadom (Mlynka 1997: 24–25, 1999: 94–95). Zároveň sa snažím o to, aby boli pripravení na pôsobenie v oblasti aplikovanej vedy, kde je prioritou operatívna činnosť pri napĺňaní poslania múzea. Je predovšetkým na nich, či dokážu zmiesť „posvätný prach múzea" a

[21] Výstavnícke panely nám na prezentáciu výsledkov postupových prác poskytlo Slovenské národné múzeum v Bratislave, vďaka jeho riaditeľovi Dr. P. Marákymu.

nahradiť ho zmysluplnou prácou s aktuálnym obsahom, ktorý zaujme súčasného návštevníka. Teda nie mentorovať, ale ho aj zabaviť a poučiť, pôsobiť na emócie i rácio.

Veľkou výhodou katedry je jej fungovanie v širšom odbornom „zázemí" špecializovaných inštitúcií na ochranu kultúrneho dedičstva v Bratislave a úzka spolupráca so SNM v Martine. S kolegami v Martine sme uzavreli dohodu o spolupráci, ktorá nám umožňuje výmenu literatúry i realizáciu už spomenutej odbornej praxe. Podobnú dohodu máme podpísanú aj s generálnym riaditeľom SNM v Bratislave, ktorá nám dáva možnosť napríklad využívať ich priestory, navštevovať výstavné programy, expozície múzea. A do tretice je tu veľkorysá dohoda o spolupráci s Pamiatkovým ústavom, dnes Pamiatkovým úradom v Bratislave, na základe ktorej sa do prednášok a cvičení zapájajú aj niektorí pracovníci úradu, oboznamujú nás so svojimi špecializovanými pracoviskami, poskytujú na výmenu výsledky svojej edičnej činnosti.

Domnievam sa, že z uvedeného je zrejmé, že prepojenie výučby s prácou v múzeu je pomerne široké a intenzívne. Nemyslím si, že by sme mali urobiť z katedry „učilište" muzeológie, resp. muzeografie. Vecou diskusie môže byť tiež miera „etnologickosti" súčasného študijného predmetu. Vychádzam však z princípu, že muzeológia ako veda je len jedna a špecializované subdisciplíny uplatňujú všeobecnú teóriu a metodológiu muzeológie na špecifický fond zbierkových predmetov, využívajúc pritom, pochopiteľne, aj metodológiu tzv. podporných, resp. zbierkotvorných disciplín, v našom prípade etnológie. Že zasa naopak, subdisciplíny muzeológie sa podieľajú na formovaní jej metodológie, platí v prípade etnológie dvojnásobne, pretože etnológia, resp. etnografia stála takpovediac „pri kolíske" česko-slovenskej muzeológie, najmä prostredníctvom jej nestora Josefa Beneša (Stránský 1991: 11). Vzhľadom na svoju prax v podstatnej časti prednášok dokladám a ilustrujem svoj výklad príkladmi z nášho odboru. Keďže sa v kreditovom systéme rozsah kurzu rozšíril v 4. semestri na 3 hodiny, považujem súčasný časový priestor za dostatočný.[22]

Aktuálnosť a perspektíva muzeológie

Otázku, či poslucháčov dostatočne pripravujeme na podmienky liberálnej trhovej ekonomiky, je ťažké jednoznačne zodpovedať. Usilujem sa sprostredkovať im názory úspešných manažérov, pôsobiacich v múzeách (P. Maráky – SNM Bratislava, J. Papco – Múzeum Bojnice, M. Číž – Múzeum sv. Anton). Naposledy v roku 2002 mali naši poslucháči možnosť počuť „naživo" Dr. J. Papca, riaditeľa Múzea Bojnice, múzea s najvyššou návštevnosťou a ekono-

[22] Na základe overovania dopadu prednášok a pripomienok absolventov by možno stálo za úvahu perspektívne zaradiť po prvom kurze muzeológie a heritológie muzeálnu prax a druhý kurz dať ako povinne voliteľný.

micky sebestačného.[23] Okrem toho si v prípade záujmu sami môžu zapísať prednášky z manažmentu kultúry, ktoré ponúka katedra kulturológie našej fakulty. Sú tu tiež isté prestížne vzory, ktoré ukazujú cestu, ako sa možno v nepriaznivých podmienkach súčasného múzejníctva presadiť. Je to idea otvoreného múzea, ktoré prijíma podnety z prostredia a reaguje na ne, komunikuje s verejnosťou atraktívnymi výstavami, expozíciami a sprievodnými podujatiami, v interakcii s návštevníkom prostredníctvom aktivizačných programov, do ktorých zapája aj subjekty zo svojho zázemia.[24] Úspešné múzeum spolupracuje v regióne cez kluby priateľov múzea s občianskymi aktivitami, podnikateľskými subjektami a neodmieta ani podujatia komerčného charakteru. Nad chladom konzervatívnych sálových expozícií v súťaži o návštevníka víťazia hradné a kaštieľske expozície, múzeá v prírode, ktoré poskytujú väčší priestor pre tvorivosť a fantáziu a návštevníkovi ponúkajú aj kus krásy a romantiky zašlých čias.

Pochopiteľne, výučba by mala reagovať na aktuálne problémy v ochrane kultúrneho dedičstva, a zároveň sa usilovať aj o spätnú väzbu z prostredia, pre ktoré ľudí formuje. Domnievam sa, že dianie v odbore poznám pomerne dobre, udržiavam si odborné aj osobné kontakty s bývalými kolegami v slovenských múzeách aj na pracoviskách ochrany pamiatok. Zúčastňujem sa seminárov a konferencií organizovaných múzeami, som členom niekoľkých vedeckých rád a poradných orgánov,[25] ako aj Národného komitétu ICOMOS Slovensko. Okrem toho si robím medzi poslucháčmi muzeológie príležitostne, teda nepravidelne, anonymnú anketu o ich názoroch na prednášky z muzeológie a heritológie. Cieľavedome a intenzívne diskutujem s našimi absolventmi v múzeách o ich pohľade na absolvované štúdium. Výhrady študentov by sa dali zhrnúť do dvoch zásadných okruhov: „je to príliš teoretické“, a ďalej „je toho naraz príliš veľa“. Keď si ujasníme pojmy, zistíme, že majú na mysli abstraktnosť problematiky, keďže ešte neabsolvovali prax v múzeu. Problém im robí aj osvojenie si odbornej muzeologickej terminológie a základných legislatívnych zásad zákona, resp. vyhlášky, v dejinách muzeológie je údajne veľa dátumov, aj v súčasnosti priveľa organizácií (relevantných celoslovenských je celkove 5),

[23] Dr. J. Papco poslucháčov mimoriadne zaujal ako manažér, ale aj svojou teóriou „od inštalácie cez animáciu k inscenácii“, ktorá vyjadruje jeho prístup k múzejnej prezentácii a aktivizácii návštevníkov.

[24] Známe a populárne múzejné „nedele“, orientované najmä na obyčaje výročného cyklu, na remeslá a ľudových výrobcov, na rôzne profesijné a záujmové skupiny, na rodákov atď.

[25] V poslednom období to boli napríklad konferencie a semináre Etnograf a múzeum, Múzeá v treťom tisícročí (2003), Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva (2004). Ako člen Vedeckej rady SNM-EM v Martine, predseda Vedeckej rady Pamiatkového úradu SR Bratislava a Pamiatkovej rady Ministerstva kultúry mám kontakty na Zväz múzeí na Slovensku, Úniu múzeí v prírode na Slovensku, Muzeologický kabinet SNM, Národný komitét ICOM, atď. a mám možnosť poznať aktuálne problémy ochrany kultúrneho dedičstva.

literatúra je údajne nedostupná (pritom výborne vybudovaná knižnica SNM je k dispozícii „za rohom“, na Vajanského ulici v Bratislave a najnovšia príručka F. Waidachera je v knižnici katedry). Preto som sa usiloval zredukovať obsah niektorých tém a do 1. semestra som sústredil historickú a teoretickú muzeológiu, pritom teóriu som zúžil len na základný princíp teórie selekcie, tezaurácie a komunikácie. V 2. semestri je ťažisko na diskusii k referátom a zúžil som tému typológie múzeí a muzeografiu. Len veľmi ťažko sa mi darí poslucháčov presvedčiť, že legislatíva je to, čo zásadným spôsobom vymedzuje ich pôsobenie v organizáciách na ochranu kultúrneho dedičstva, definuje napríklad veľmi dôležitý vzťah k zriaďovateľom, preto si z nej treba osvojiť aspoň elementárne základy. Myslím si však, že rozhodujúca vo vzťahu k tomuto predmetu je z pohľadu dnešných mladých ľudí malá atraktívnosť práce v múzeu, jej nízke finančné i spoločenské ohodnotenie a z toho vyplývajúca nechuť a nezáujem o prácu v tejto oblasti kultúry.

Obávam sa, že očakávať od absolventov štúdia, že sa stanú „apoštolmi“ muzeálnej pravdy a krásy, je neopodstatnené. Neraz som nemilo prekvapený, keď sa ich na začiatku našich stretnutí pýtam, kedy boli naposledy v múzeu. Odpoveď drvivej väčšiny je, že na strednej škole s celou triedou ako organizovaná návšteva. Aj počas štúdia ich motivujem, aby sa zaujímali o dianie v múzeách, aby si všímali pripravované výstavy a sami môžu navrhnúť ich návštevu. Väčšinou „si velím sám“, aj keď ich potom navštívené podujatia či expozície do značnej miery zaujmú a nadchnú. Následne zrejme prevládnu iné, primárnejšie starosti.

Treba povedať, že na výstavné podujatia chodia naši poslucháči počas štúdia aj v rámci iných prednášok a seminárov (najmä s kolegyňami M. Botíkovou a K. Nádaskou). Okrem toho študentov zapájame do aktívnej účasti na príprave a prezentácii katedry v rámci pravidelnej celoslovenskej výstavníckej akcie NOSTALGIA-EXPO. Popri lektorskej a dozornej službe vo výstavnom stánku katedry majú možnosť zblízka vidieť aj prezentácie ostatných múzeí, galérií, organizácií ochrany pamiatok, starožitníctiev, aukčných sienî, vysokých škôl, či občianskych združení. Majú možnosť porovnávať formy prezentácie, komunikácie s návštevníkom a ich atraktívnosť, účinnosť sprievodných podujatí pri získavaní pozornosti ľudí a pod. Som presvedčený, že to nie je zbytočná námaha a v nejakej forme prinesie svoje ovocie.

Literatúra

BENEŠ, J. 1997: *Základy muzeologie.* Opava : Slezská univerzita.

GREGOROVÁ, A. 1984: *Múzeá a múzejníctvo.* Martin : Matica slovenská, 308 s.

HALMOVÁ, M.1993: Zbierkotvorná činnosť Rudolfa Bednárika. In *Zborník SNM LXXXVII, Etnografia* 34, s. 221–223.

HALMOVÁ, M.2000: Antonín Václavík pri príprave národopisnej expozície Slovenského národného múzea. In *Zborník SNM XCIV, Etnografia* 41, s. 147–156.
CHLEBANA, M.1990: PhDr. Ján Hanušin sedemdesiatročný. In *Slovenský národopis* 38, č. 4, s. 617–619.
MENSCH, van P.1989: Reinwardtova akadémia – vysoká škola muzeológie v holandskom Leidene. In *Múzeum* 34, č. 4, s. 46–53.
MICHÁLEK, J.1998: Muzeologické kontexty etnologického diela prof. Rudolfa Bednárika (K 95. nedožitému výročiu narodenia). In *Zborník SNM XCII, Etnografia* 39, s. 112–117.
MLYNKA, L. 1997: Výuka etnomuzeológie: význam, súčasný stav a perspektívy. In *Múzeum* 42, č. 2, s. 24–25.
MLYNKA, L. 1999: Muzeológia na prahu tretieho tisícročia. In *Múzeá na prahu tretieho tisícročia.* Bratislava, s. 92–95.
MLYNKA, L. 2000: Študijný odbor „muzeológia a kultúrne dedičstvo“ na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. In: *Graduálne a postgraduálne štúdium pre oblasť pamiatkovej starostlivosti.* STU Bratislava, s. 19–2.1
MLYNKA, L.2000: Zomrel PhDr. Ján Hanušin. In *Slovenský národopis* 49, č. 2, s. 229–231.
MRUŠKOVIČ, Š. a kol. 1993: *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax.* Slovenské národné múzeum Martin, 128 s.
Národopisná práca v múzeách na Slovensku 1966. Bratislava – Martin. 136 s.
Národopisné informácie 1991, č. 1, 145 s.
RICHTER,V 1970: Památka. In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok* 6, s. 5–21.
STRÁNSKÝ, Z. Z. 1972: *Úvod do muzeologie.* Brno : FF UJEP, 116 s.
STRÁNSKÝ, Z. Z. 1991: Vztah muzeologie a národopisného muzejnictví. In *Múzeum* 36, č. 2, s. 10–12.
TKÁČ, V. 1991: Muzeologie na Slezské univerzitě v denním studiu. In *Múzeum* 36, č. 1, s. 64
WAIDACHER, F. 1999: *Príručka všeobecnej muzeológie.* Bratislava : SNM, 477 s.

K niektorým zmenám vo výučbe kurzu
Metódy a techniky terénneho výskumu na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie FFUK v Bratislave

Helena Tužinská

Kľúčové slová: pozorovanie, interview, poznámky, reflexivita
Keywords: observation, interview, fieldnotes, reflexivity

This paper reflects recent changes of methodology taught in the unit on fieldmethods. Attention is paid to the reflexivity of the observer ´s epistemological background, specificity of various research goals, and chosen fieldwork methods. Student´s observations during the term are described. Interview questions are revisited; it is suggested to ask rather on use then on the meaning, which is rarely conscious.

Možno viac ako pre ktorýkoľvek iný kurz platí pre metódy a techniky známe, že miesto rozprávania sa o bicyklovaní je potrebné radšej bicyklovať. V tomto duchu v rámci výučby v letnom semestri šk. r. 2003/2004 študenti prvého ročníka etnológie priebežne absolvovali niekoľko zdarných pokusov o plynulú jazdu na krátkych tratiach. V tomto krátkom príspevku o kurze „Metódy a techniky terénneho výskumu“ predstavím jeho ciele, východiská a priebeh. Nakoľko som mala česť viesť tento kurz po prvýkrát, bol pre mňa mimoriadne podnetný, pre zúčastnené pozorovania so študentmi až vzrušujúci.

Predmetom kurzu bolo priblížiť metódy a techniky terénneho výskumu tak, aby sa zvýšila už nadobudnutá citlivosť pri pozorovaní, počúvaní a riadenej konverzácii. V rámci získavania zručností potrebných na zber a analýzu dát bol dôraz o.i. kladený na systematické zaznamenávanie poznámok z terénu. Kurz bol zameraný na kvalitatívne metódy zberu dát, ich klasifikáciu, analýzu a prezentovanie spolu s kritickou reflexiou ich používania v sociálnych vedách. Hodnotenie vychádzalo z aktívnej účasti na seminároch, písomného odovzdania záznamu z troch cvičení, o ktorých napíšem v texte podrobnejšie, analýzy dvoch publikovaných textov, skupinového zúčastneného pozorovania a prípravy dotazníkov na nadchádzajúcu terénnu prax.

V harmonograme štúdia kurz pozostával z dvoch samostatných celkov: metódy a techniky etnologického výskumu a metódy a techniky folkloristického výskumu - každému boli pridelené po dve vyučovacie hodiny a dva kredity. Vzhľadom na to, že som dostala oba kurzy (po predchádzajúcich vyučujúcich Doc. Ľubici Droppovej a Doc. Magdaléne Paríkovej), poprosila som o rozvrhové zlúčenie tak, aby vznikla štvorhodinovka. Tým sa časovo aj obsahovo vytvoril priestor pre efektívne využitie holistických prístupov

sociálnej antropológie. Priebeh vyučovacieho času pozostával zo spätnej väzby z predchádzajúcej hodiny, úvodnej prednášky a praktických cvičení mimo učebne. Štyrikrát každý druhý týždeň študenti odovzdali písomné spracovanie vlastného výskumu. Slovenskú etnológiu prezentovali s výsledkami vlastných výskumov pozvaní prednášajúci: Prof. Ján Michálek a Prof. Milan Leščák diskutovali o špecifikách folkloristického výskumu, Doc. Marta Botíková a Dr. Hana Hlôšková o výskume rodinného života a rodinného rozprávania, Doc. Kornélia Jakubíková o výskume rodinných a kalendárnych obyčajov a Doc. Magdaléna Paríková o výskume etnicity a zbere k tvorbe etnografického atlasu Slovenska. Mgr. Andrej Mentel študentom priblížil spracovanie dát pomocou výpočtovej techniky a možnosti kvantitatívnych metód výskumu. Ostatní vyučujúci sa k výskumu tém, ktorými sa dlhodobo zaoberali, vyjadrili v rámci kurzov, ktoré viedli rovnako v prvom ročníku.

Teoreticky som vychádzala zo Spradleyho (1979, 1980) metodológie etnografického rozhovoru a zúčastneného pozorovania, Bernardových (1995) výskumných metód v antropológii, doplnkovo z Ellenovej (1984) práce o etnografickom výskume. Reflexie krátkych ukážok z klasických antropologických prác na písomné spracovanie pochádzali z etnografie o tvorbe väzieb prostredníctvom príbuzenstva, rituálu a sexuálneho života pre Canela (Crocker a Crocker 1994), analýzy berberského domu (Bourdieu 1973) a mongolského stanu (Humphrey 1974) a z denníka z terénneho výskumu (Antalová 2002).

Pre používané pojmy aj výskumné prístupy som sa snažila zaujať reflexívny postoj, t.j.. vzbudiť u študentov pozornosť voči jednotlivým epistemologickým princípom. Rozlíšenie, ako sa priamo v metóde výskumu prejavuje konceptuálne zázemie výskumníka, malo za cieľ sprehľadniť možnosti teoretického smerovania. Všímali sme si aj legitimizáciu techniky zberu dát vzhľadom k povahe výskumného cieľa. Práce zahŕňali rovnako sebareflexiu počas výskumu. Úlohou bolo nezostať pri vzrušujúcej originalite každého z rozprávaní, a pre neplodnosť relativizmu si byť kriticky vedomý nevyhnutnosti zaujatia istého stanoviska (s jeho možnosťami a obmedzeniami) tak pri zbere, ako aj analýze výskumu.

Na začiatku kurzu sme sa venovali kritériám výberu vzorky vzhľadom k jednotlivým témam, procesu zúženia výskumného problému, miesta a metódy. Dlhodobý terénny výskum sme si všímali z hľadiska potrieb odbornej, fyzickej, administratívnej, jazykovej prípravy, jeho jednotlivých fáz, možností spracovania dát a využitia skúseností.

Pre jednosemestrálne opakované pozorovania sme si vybrali priestor Starej tržnice v centre Bratislavy. V zmysle prepojenosti priestoru, času, ľudských aktivít a ich klasifikácií sme spoločne absolvovali tri cvičenia, všetky záznamy z nich boli odovzdávané v písomnej podobe. Na prvom pozorovaní študenti individuálne zachytávali priestorové detaily, formy sociálnych interakcií v danom priestore, určili priestorové možnosti a funkcie, obmedzenia pozorovaného priestoru, ako aj svojej vlastnej polohy. Na druhom pozorovaní sa porozprávali s tam zamestnanou osobou o tom, ako v tržnici trávi čas. Úlohou bolo opísať obsah konverzácie, časové detaily pozorovania a ich

obmedzenia, spôsob, akým ľudia na danom mieste trávia čas – tak, ako si to študenti zapamätali a zapísali až po ukončení pozorovania neskôr v súkromí. Na treťom pozorovaní, na tom istom mieste a podľa možnosti s tou istou osobou, nahrali krátke etnografické interview. Základnou otázkou pre informátora bolo, aké typy ľudí chodia na dané miesto. Po ukončení rozhovoru si zaznačili priestorové, časové a iné detaily. Rozhovor verbatim (doslovne) prepísali spolu s krátkym zhrnutím všetkých odpozorovaných detailov interview, okolností a obmedzení zberu a obsahovú typológiu tak, ako ju pomenoval respondent.

Výsledkom týchto pozorovaní bolo zažiť rozdiely medzi predpokladmi a interpretáciou pozorovateľa a skúsenosťou a interpretáciou pozorovaného. Napriek minimálnym zásahom do pozorovanej situácie si študenti boli vedomí vplyvu na objekty pozorovania. Na týchto cvičeniach sa učili nevyhnutnosti zaznamenať miestne pomenovania na príklade opisu rôznych typov ľudí tak, ako ich vnímajú samotní pracovníci tržnice. Pri opise trávenia času tamojších ľudí bola pre študentov dôležitá skúsenosť, že nevedomé kultúrne mechanizmy sa dajú odkryť pýtaním sa na ich použitie a nie na význam, ktorý temer vždy zostáva nereflektovaný.

Na týchto, ako aj na ďalších cvičeniach, bolo cieľom v etnografii používať tri základné vodidlá: pri výskume daného javu zistiť v prvom rade „ľudovú“ terminológiu, zistiť podrobnejší opis spomenutých termínov/javov, aké typy daného javu ľudia rozlišujú, t.j. čím ich vymedzujú. Podstatou tohto prístupu tak, ako ho podrobne približuje Spradley, je zmapovať kultúrny inventár bez vnášania interpretácií, ktoré má naporúdzi výskumník. Takýto prístup tiež predpokladá, že kultúra je predisponovaná riešiť a zvládať každodennú realitu. Jej spôsoby a mechanizmy pre ušetrenie si ustavičného vynaliezania pôsobia často samozrejme a temer neviditeľne. Pri tomto prístupe sa „dotazník“ tvorí počas výskumu, t.j.. v nadväznosti na pojmy, ktoré používa informátor.

Ak prijmeme premisu, že význam každého symbolu je v jeho vzťahu k iným symbolom, je naozaj neplodné informátorovi klásť otázky *prečo*, teda pýtať sa na i tak skrytý význam, a dostať stručnú, málo vysvetľujúcu, navyše na mieste stvorenú odpoveď. Vzťah k iným symbolom je zistiteľný predovšetkým prostredníctvom jeho použitia. Symboly a kategórie slúžia na redukciu zložitej ľudskej skúsenosti, ako skratky, či konvencie. To, že tieto kultúrne dohody netvoria ucelený uzatvorený systém, vidíme i počas rozhovorov, keď sa o nich dozvedáme útržkovito a skokovito. Vlastnosťou systému je o.i. jeho konzistentnosť, koherentnosť a logickosť. Ľudská myseľ však bez problémov udržiava presvedčenia, ktoré nevykazujú spomenuté vlastnosti systému.

Pri opise kultúrnych javov študovanej spoločnosti sú podľa Spradleyho nápomocné otázky na identifikáciu jazyka pri zachovaní verbatim princípu, ktoré sú kľúčom k ďalším otázkam. Zovšeobecňujúce termíny výskumníka nevysvetlia, kým detaily „native terms“ sú ako značky potrebné pre orientáciu v neznámom teréne. Za základné otázky pre porozumenie kultúrnych detailov spôsobom, ako ich používajú členovia skúmanej skupiny, Spradley považuje:

1. Mohli by ste mi, prosím, podrobne opísať x?

2. Aké rôzne typy x poznáte? ... *a, b*
3. Aký je rozdiel medzi *a* a *b*?

Pri všetkých odpovediach je dôležité zaznamenať miesto, čas, súslednosť udalostí, skupinu ľudí, ich aktivity a materiálne objekty, čím opakovane precvičujeme vlastnú profesionálnu naivitu. Opis nasledovne pozostáva z usúvzťažnenia typov miesta, skupín ľudí a druhov aktivít, ktoré tvoria základné prvky každej sociálnej situácie. Tento typ etnografického výskumu predstavuje jeden zo spôsobov opisu *sociálnej* situácie.

Ako študenti/etnografi sme sa neraz ocitli pred dilemou, ktorú z klasifikácií materiálu uprednostniť: tematickú, prípadovú, generačnú, historickú, geografickú, problémovú...? *Etic* klasifikácie sú vždy nejakým spôsobom úzkospektrálne. Pre etnografické opisy, ktorých cieľom je priblížiť sociálne javy a uprednostňujú *emic* prístup, sa v tomto smere Spradleyho postup (1979, 1980) javí ako elegantná alternatíva. Dôraz kladie na opisy „klasifikácií" samotným informátorom. Ponúka detailný výskumný postup: nájdenie informátora, rozhovor s informátorom, etnografický zápis, kladenie opisných otázok, analýza etnografického rozhovoru, doménová analýza, kladenie štrukturálnych otázok, taxonomická analýza, kladenie kontrastných otázok, komponenciálna analýza, objavenie kultúrnych tém, písanie etnografie.

V kurze som sa snažila venovať pozornosť aj technickým zručnostiam potrebným pre hladkejší priebeh výskumnej praxe. Je nám dobre známe, že bez systematického zaznamenávania po každom výskume príde skôr či neskôr k chaotickému hromadeniu poznámok, po čase k zabúdaniu skratiek, a teda v konečnom dôsledku aj k ich možnej deformácii. Bernard (1995) navrhuje účelné triedenie poznámok predtým, ako dáta čo i len jednu noc „prespíme". „Škrabky", skratky, útržky, či frázy chápe ako kondenzované mlieko, ktoré na konci dňa výskumník prepíše do *poznámok*. Osobné dojmy navrhuje udržiavať oddelene v *denníku*. Slúžia predovšetkým ako forma psychohygieny, na záver môžu však tiež pomôcť pri interpretácii výskumu. *Kalendár* je systematickým sprievodcom, miestom plánovania a rekapitulácie vykonaných aktivít výskumníka. Slúži nielen ako nemilosrdný „pripomienkovač" či pamäťová zábezpeka po návrate domov, ale aj ako opätovné uvedomovanie si toho, čo naozaj chceme zistiť, čo k tomu potrebujeme, ako sa výskumné otázky posúvajú. Samotné *poznámky* navrhuje rozdeliť na *metodologické,* ďalej na *deskriptívne* a *analytické.* Metodologické sa vzťahujú k spôsobu zberu dát, sú sebareflexívne a upozorňujú na prispôsobenie metód a techník počas výskumu. Opisné, t.j. samotné etnografické poznámky, tvoria jadro výskumu, odpozorované detaily. Tie odporúča už počas výskumu kódovať (s konkrétnymi ukážkami). Analytické poznámky bývajú sprvoti najskromnejšie, hoci sú základom pre publikácie – predstavujú naše zistenia, porozumenia, postrehy ako daná kultúra existuje. Výstižným zhrnutím bude hádam postreh skúsených, že rozdiel medzi výskumným terénom a výskumnou skúsenosťou sú výskumné poznámky.

Počas kurzu sme okrem hodín venovaným etike terénneho výskumu a jej možným úskaliam v rôznych prostrediach absolvovali jednodňový *výlet do*

kúpeľného mesta Györ organizovaný spoločnosťou *Sladké sny*, spojený s prezentáciou tovaru, plávaním a prechádzkou po meste. Zúčastnené pozorovanie sa odohrávalo počas prezentácie zdravotného nafukovacieho matracu a prikrývok z ovčej vlny. Fakt, že sme so študentmi tvorili tretinu autobusu, bol nezanedbateľný, no napriek tomu sledovanie správania sa skupiny zúčastnených bolo nadmieru fascinujúce. Počas tohto zážitku študenti použili jednotlivé pracovné zručnosti (nadobudnuté počas nadväzujúcich cvičení v tržnici) celistvo v jednej práci.[1]

Ešte krátko k tomu, za čo vďačím všetkým tým, ktorí ma učili/učia viesť dialóg. Po každom cvičení a vypracovaní úlohy sme diskutovali o svojich zisteniach či nedostatkoch, a vzájomne sme sa učili zo svojich rozdielnych postrehov. Študenti bezprostredne pripomienkovali moje odporúčania či prezentované názory – ich okamžitá spätná väzba podstatne uvoľňovala atmosféru. Zvlášť v rozhovoroch mi za chrbtom „stál" Prof. Oliver Bakoš s trpezlivým vysvetľovaním sokratovského „umenia pôrodníckeho", keď sa opytovaný zdrží priamej odpovede, a kladie také otázky, aby opytujúci „porodil" myšlienku sám.

Na margo túžby zažiť výučbu v kruhu, tak, aby sme sa všetci videli: viacerí zažívame stredoškolský pocit v miestnosti s lavicami usporiadanými za sebou. Často nás pekné počasie pritiahlo na niektorý z dunajských pontónov alebo na trávu – mali sme z „výučby" väčší pôžitok. Vďaka zdravej študentskej opovážlivosti kritika prúdila oboma smermi, na akomkoľvek mieste, za čo som hlavne terajším druhákom, ale aj predchádzajúcim ročníkom vďačná.

Študenti si na krátkych tratiach vyskúšali overené spôsoby nachádzania, opisu a orientácie v sociálnych situáciách. Istotne nie sú jedinou možnou alternatívou, ale prehľadnosť týchto prístupov podstatne zmenšuje strach z neúnosnosti spracovania väčšieho množstva „dát". Ostáva mi len želanie, aby sme aj ako vyučujúci, aj ako študenti zvládali etnografii vlastné dlhé trate.

Literatúra

ANTALOVÁ, I. 2002: *Chaos totalos.* Praha: G plus G.

AGAR, M. 1980. *The Professional Stranger: An Informal Introduction to Ethnography.* London: Academic Press.

BENEŠ, B. 1990: *Úvod do folkloristiky*. Praha: SPN, s. 66–91.

BERNARD, H. R. 1995: *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches*. Walnut Creek, London, New Delhi: Altamira Press.

[1] Odkazujem na jednu ukážku takejto práce, publikovanú v tomto čísle Etnologických rozpráv. Je príkladom štrukturovania prác všetkých študentov počas kurzu venovaného metódam a technikám terénneho výskumu. Nakoľko jej autorka Monika Bajčanová je zároveň študentkou psychológie, súčasťou práce bolo aj zhrnutie spôsobov odpozorovaných manipulačných techník. Pozorovanie uskutočnila osobitne, nakoľko sa nemohla zúčastniť výletu s väčšinou študentov v stanovenom termíne.

BERNARD, H. R. 1995: Statement on Professional and Ethical Responsibilities. Society for Applied Anthropology. 1983. Appendix B. In *Research Methods in Anthropology. Qualitative and Quantitative Approaches.* Walnut Creek, London, New Delhi: Altamira Press, s. 517–518.
BOGATYREV, P. 1937: *Funkcie kroja na Moravskom Slovensku.* Matica slovenská.
BOURDIEU, P. 1973: The Berber House. In M. Douglas, (ed.). *Rules and Meanings: the anthropology of everyday knowledge.* s. 98–110.
CLIFFORD, J., MARCUS, G. E. (eds). 1986: *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
CROCKER, W., CROCKER J. 1994: *The Canela. Bonding through Kinship, Ritual and Sex.* Harcourt Brace College Publishers.
ČUKAN, J. 1997: P*ramene k štúdiu a techniky výskumu v etnológii*. Nitra.
DISMAN, M. 1993: *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum. (Kap. 10.)
ELLEN, R. 1984: *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct.* London: Academic Press.
Ethical Guidelines for Good Practice. 1982. Association of Social Anthropologists of the Commonwealth.
EVANS-PRITCHARD, E. E. 1977 (1956): Some Reminiscences and Reflections on Fieldwork. In *Nuer Religion.* New York: Oxford University Press, s. 240–254.
FINE, G. A. 1993: Ten Lies of Ethnography. Moral Dilemmas of Field Research. In *Journal of Contemporary Ethnography*, 22, 3, s. 267–294.
FODDY, W. 1993: *Constructing questions for interviews and questionnaires.* Cambridge University Press.
GOODAL, H. L. 2000: *Writing the new ethnography.* Altamira Press.
HEATH, A. W. 1997: Jak psát projekt kvalitativního výskumu. In *Biograf* 10–11, s. 129–133.
HENDL, J. 1997: *Úvod do kvalitativního výzkumu*. Praha: Karolinum.
HORVÁTHOVÁ, E. 1971: *Návod na výskum rodinných zvykov.* Zvolen: Vlastivedné múzeum.
HUMPHREY, C. 1974: Inside a Mongolian Tent. In *New Society*, 31 October.
MURPHY, R. F. 1999: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.
MUŠINKA, A. 2001: Antropológ v teréne. In *Kaj Džas.* Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, s. 140–169.
PLICHTOVÁ, J. 2002: *Metódy sociálnej psychológie zblízka.* Bratislava: Média.
SANJEK, R. (ed.) 1990. *Fieldnotes. The Makings of Anthropology*. London, Ithaca: Cornell University Press.
SOUKUP, V. 1996: *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Univerzita Karlova.
SPRADLEY, J. P. 1979: *The Ethnographic Interview*. Holt, Rinehart and Winston.
SPRADLEY, J. P. 1980: *Participant Observation.* Harcourt Brace College Publishers.
STRAUSS, A. – CORBIN, J. 1999: *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
http://www.asa.anthropology.ac.uk/ethics2html
http://www.ameranthassn.org/committees/ethics/ethics.htm
http://www.massey.ac.nz/~NZDRDA/nzssorgs/nzasa/ethics.htm

Rozprávka o vlkovi a päťdesiatich kozliatkach
(záznam zo zúčastneného pozorovania)

Monika Bajčanová

Kľúčové slová: zúčastnené pozorovanie, technika predaja
Keywords: participant observation, sales technique

The paper originated as a result of participation in the course „Methods and techniques of the field work“ which was taught in the Department of ethnology and cultural anthropology of the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava. The paper describes the process of using certain ethnographical method and demonstrates its effectiveness. The author, student of psychology, describes in details and analyzes the situation that she observed, as well as its atmosphere and actors of the group presentation and sale of goods.

Text vznikol ako úloha v rámci kurzu „Metódy a techniky terénneho výskumu na KEKA FF UK. Téma i metóda boli navrhnuté prednášajúcou. Išlo o jednu z viacerých metód, s ktorými sme sa mohli v rámci daného kurzu oboznámiť. Postup, i pravidlá uplatňovania boli podrobne vysvetlené. Pokynmi prednášajúcej som sa riadila, snažila som sa „vnoriť“ do davu, neupozorňovať na seba a robiť si iba krátke poznámky. Po návrate z pozorovania som si hneď zapísala všetko, čo som si pamätala.

Z metodického hľadiska som počas výskumu narazila na dva druhy problémov, ktoré majú spoločného menovateľa: konflikt hodnôt. Keďže správanie pána Zdenka bolo v rozpore s mojimi hodnotami, bolo pre mňa náročné nezasahovať a zostať v role pozorovateľa. S menším úsilím sa mi to však podarilo. Problematickejšie to už bolo pri písaní textu, keď snaha zaujať čitateľa zvádzala k poukazovaniu na vybrané aspekty prejavu pána Zdenka. Je preto možné, u niektorých miest textu je cítiť zaujatie, napriek tomu, že som sa snažila o „čistý“ opis.

S metódou zúčastneného pozorovania som sa už stretla (Slovenský národopis, 2004, č. 3, s. 282–303), pravidelne však iba pri štúdiu etnológie. V psychológii sa pozorovanie uvádza ako jedna zo základných metód, používa sa však málo, najčastejšie ako doplnková metóda získavania informácií. Študenti sa v nej systematicky netrénujú. Príspevok psychológa v tomto texte predstavuje záverečná časť, pri písaní ktorej som čerpala zo sociálnej psychológie,

inšpiráciou bola i kniha Nicky Hayesovej Základy sociální psychologie (Hayensová 2003).

Pozorovateľka: Monika Bajčanová
Miesto pozorovania: autobus, kultúrny dom v Gajaroch, Šaštín-Stráže
Dátum pozorovania: 19.5.2004
Čas pozorovania: 5.35–17.00
Dĺžka pozorovania: cca 11h 25 min.

Časovo-priestorové detaily: „Prezentácia" prebiehala v jednej z miestností kultúrneho domu v Gajaroch. Jej veľkosť bola asi 10m x 15m. Pri vchode bol bar, na opačnej strane miestnosti dva dlhé stoly, na nich vystavené hrnce, panvice, paplóny, vankúše, osobné váhy, krémy, gély a iné výrobky určené na prezentáciu. Stoly boli nasvietené dvoma halogénovými svetlami umiestnenými na stojane. Pravá stena bola tvorená vysokými oknami, cez ktoré prenikalo do miestnosti slnečné svetlo. Obrovské zrkadlo na ľavej strane bolo takmer úplne prekryté plagátom s nápisom „Na prezentácii vás víta firma international". V strede miestnosti bolo umiestnených niekoľko stolov s 51 stoličkami.
Časovo-priestorové obmedzenia: Prezentácia, ktorá trvala 5 hodín bola iba jedenkrát prerušená z dôvodu obeda. Nakoľko obed sa dal kúpiť na mieste a o iných možnostiach stravovania nás neinformovali (cca 2 min. pešo boli dva obchody), strávili všetci ľudia okrem mňa týchto 5 hodín v kultúrnom dome. Prezentácia bola asi 10x prerušená odchodom ľudí na WC a v prvej hodine asi 5-krát servírkou podávajúcou kávu. Ako som sa neskôr dozvedela, pán Zdenko sa na to hneval, preto sa s podávaním kávy počas prezentácie prestalo. Pred prezentáciou a počas prestávky znela z pripraveného magnetofónu buď ľudová hudba, alebo piesne od mne neznámeho interpreta, ktoré pán Zdenko označil za „hudbu vašej mladosti". Miestnosť bola rovnomerne osvetlená slnečným svetlom prenikajúcim z okien na pravej strane, až na časť, v ktorej boli umiestnené stoly s prezentovanými výrobkami. Tieto boli nasvietené dvoma silnými externými svetlami.

Pozorovanie

Usádzali sme sa v sále. Pán (ako sme sa neskôr dozvedeli Zdenko) pobiehal, upravoval si materiály. Potom chvíľu vyčkával. Zatiaľ čo si posledná pani sadala na stoličku, vrhol pohľad do zrkadla, upravil si kravatu, narovnal sa, vypol hruď. Zvrtol sa smerom k nám a vzápätí sa mu na tvári rozprestrel široký úsmev. Zaznel zvonček.
„Pekný zvonček mám. Že? Krásny deň vám prajem všetkým. No nie je dnes krásny deň? Pozrite sa von. Slniečko. Aj slniečko som pre vás objednal." hovorí majiteľ zvončeka so širokým úsmevom.

„Prajem vám krásny nádherný deň. Vitajte!" zaznie hlasno.
Nasleduje potlesk.
„Hneď na začiatku vás chcem poprosiť o disciplinovanosť. Viete, mám problémy s hlasom, aj preto som si vzal toto," ukáže na malý mikrofón pripevnený na hlave. „Takže prosím vás nerušte, seďte, sledujte, počúvajte o akých úžasných veciach vám tu ja dnes budem rozprávať."
„Vítam vás na tejto prezentácii... Volám sa Zdenko. Zdenko! Pozor, nie Zdeno. Zdenko. Mne sa ani ináč nedá povedať ako pekne." Usmieva sa, pozerá sa do zeme.
Odrazu sa mu výraz v tvári zmení, úsmev sa rozšíri.
„A toto je moja manželka. Úžasná žena. Sme spolu dvadsaťpäť hodín denne."
Sálou zaznie tichý smiech.
„Sme taká šťastná dvojica. Ona rozkazuje, ja počúvam," zasmeje sa. So širokým úsmevom sa obzerá okolo seba.
„Hneď na úvod sa chcem spýtať. S ktorými z vás som sa už stretol?"
Nikto nezdvihol ruku. Muž sa prikrčil, výraz v tvári sa mu náhle zmenil – oči vypúlené, ústa do O.
„Čože, ja tu mám toľko nových známych? No to je fantastické!!!" kričí pán Zdenko do mikrofónu a prudko gestikuluje.
„A kto je na takejto prezentácii po prvýkrát?"
Spolu s mojou rukou sa zdvihli ešte asi dve alebo tri.
„No, to je úžasné. Vitajte v klube!" kričí do mikrofónu a široko sa usmieva.
„Čo musím zdôrazniť hneď na začiatku je, že mi tu nemáme žiadnu charitu. My nie sme charita, zdôrazňujem. Sme normálna obchodná spoločnosť. No, lebo minule som vám počul dvoch pánov, ako sa u nás vo vchode rozprávajú: ‚Kde si bol?' ‚Ale na výlete. Tam ti je tak dobre, aj ťa povozia, aj ti dajú vždy zadarmo darčeky.' No, dámy a páni, zdôrazňujem, my nie sme charita. Sme normálna obchodná spoločnosť. Veď vy to chápete, že žijeme z vašich nákupov. Darčeky máme, ale iba pre tých, ktorí budú k nám ústretoví. Darčeky máme, ale čakáme, že si za to niečo užitočné od nás kúpite." *(Pán Zdenko potom ešte niekoľkokrát v prezentácii apeloval na ústretovosť zúčastnených a zdôrazňoval princíp niečo za niečo, teda môj čas za vaše peniaze. Argumentácia bola približne v zmysle: Budem sa vám tu teraz nejaký čas venovať, robiť vám spoločnosť, zabávať vás => zaplaťte mi čas, ktorý som tu s vami strávil => kúpite si moje výrobky...)*
... „Milá pani, povedzte mi, čo je v živote dôležité? Čo je pre vás v živote najdôležitejšie?" osloví pán Zdenko jednu zo zúčastnených.
„Zdravie," ozýva sa viacero hlasov zo sály.
„Zdravie!" zaznie sálou do mikrofónu hlas pána Zdenka.
„Zdravie ste povedali, zdravie nás a našich blízkych, zdravie našich detí. Peniaze ste nepovedali. Peniaze totiž nie sú dôležité! Tie ku zdraviu nestačia! Za

tie si zdravie nekúpite! Nesnažte sa vyčísliť hodnotu zdravia v peniazoch. Zdravie je vyššia hodnota. Tá najvyššia. Takže keď mi tu dneska niekto bude hovoriť: ja na to nemám peniaze, tak to mi ani nehovorte. To ani nechcem počúvať. Ako môžete niečo také, ako je zdravie porovnávať a rátať na peniaze?“ *(Celá ďalšia argumentácia bola v zmysle: Najvyššou hodnotou je zdravie => je vyššou hodnotou ako peniaze. Výrobky, ktoré vám ponúkam, vám pomôžu túto najvyššiu hodnotu – zdravie – dosiahnuť. Hodnota zdravia sa nedá vyčísliť v peniazoch => nedá sa v nich vyčísliť ani cena týchto výrobkov. Ten, kto hovorí v súvislosti s týmito výrobkami o peniazoch, hovorí priamo o cene zdravia...)*

... „A predstavte si, čoho som bol minule svedkom. Pani kráčala k nášmu autobusu, pravda, išla na výlet *(myslí sa tým predajný výlet)* a dcéra za ňou z okna kričí: ‚A nie, že niečo kúpiš!‘ No, predstavte si to. Vajce bude učiť sliepku. No, ako si to tá mladá dovolila? Svojej matke! Veď vy ste dostatočne múdri, ste skúsení. Vy viete, čo je dôležité. Pripomínajte to svojim deťom! Zdravie. Zdravie je dôležité. Lebo mladí už majú iné hodnoty – peňaženka. Nemyslite na peniaze ako mladí, myslite na zdravie. A pripomínajte im to! Veď vy ste ich rozumnejší zástupcovia, vy ste svetlo ich života.“ (*Múdri ľudia sú tí, ktorí pochopili, že najvyššou hodnotou je zdravie. Hlúpi ľudia si myslia, že najvyššou hodnotou sú peniaze. => Iba hlúpy človek uprednostňuje peniaze pred zdravím. Výrobky, ktoré predávam, vás urobia zdravými. => Ak ste múdri, nepočítajte peniaze pri ich nákupe. To robí iba hlúpy človek, ktorý zatiaľ nepochopil. => Mladý človek = hlúpy človek => nepočúvajte ho.)*

Následne nám predstavil firmu, ktorú zastupuje.

„Naša firma tento rok oslavuje desiate výročie svojho založenia. Desať rokov sme na trhu. Viete vy, čo to na Slovensku znamená desať rokov? Stále na tej istej adrese, na tom istom telefónnom čísle. Sme na trhu etablovaní!“...

... „A dávame dvojročnú záruku! Lebo viete, že teraz platí, že na všetko je dva roky záruka. A my, naša firma, my zákon ctíme! Nám môžete veriť.“...

... „Naša firma vyhrala spomedzi piatich ďalších konkurz na exkluzívny (zdôraznené) predaj produktov tejto americkej firmy. Viete vy, čo je to exkluzivita?!?! Toto čo vám ponúkam ja. To je jednoducho niečo jedinečné, fantastické. Ja vám ponúkam niečo, čo možno už nikdy nezažijete,“ kričí pán Zdenko do mikrofónu a prudko gestikuluje. Na tvári sa mu zračí vzrušenie.

„Ale iba pre tých, čo to pochopia,“ dodáva tichým hlasom. Tvár mu zvážnie.

Približne odteraz nasledovala zhruba 5 hodinová prednáška, počas ktorej pán Zdenko prezentoval výrobky: picapanvica; hrnce so špeciálnym povrchom; kuchynský robot značky Ronic; prípravok použiteľný na čistenie vlasov, riadov, záclon, pripálenej masti, zubov atď.; gél účinkujúci zároveň proti migréne, psoriáze, kŕčovým žilám, depresiám, kardiovaskulárnym ochoreniam a problémom rôzneho druhu i príčiny. Takmer počas celej prednášky pán Zdenko neprestal rozprávať do mikrofónu, pri slovách fantastický, exkluzivita,

nádherný, krásny, jedinečný zvyšoval hlas. Často prudko gestikuloval, výrazy jeho tváre boli veľmi expresívne, často sa menili. Všetky emócie, či už to bola radosť, hnev, alebo prekvapenie boli ako v mimike, tak v pantomimike zvýraznené a ľahko čitateľné. Neustále komunikoval s publikom, kládol otázky, na ktoré si buď odpovedal sám, alebo odpovedajúceho nenechal dohovoriť, skočil mu do reči.

... „No, aby ste si nemysleli, o tú panvicu má záujem päť firiem, ale iba my sme získali exkluzivitu. No, ja nebudem tie firmy menovať, také Tesco... Och Bože, ja som to povedal, preriekol som sa, pomýlil som sa, to som nemal!“ pán Zdenko si zakryl rukou ústa, prevrátil hore oči, tváril sa previnilo. Vzápätí sa už zasa usmieval a prehovoril:

„Ale no, veď čo už, keď som sa preriekol, áno, nemáme sa za čo hanbiť, aj Tesco chcelo naše výrobky. Ale tam tie predavačky vám nikdy nevysvetlia o tom výrobku tak ako ja, no povedzte, ktorá predavačka by sa vám takto venovala? *(Argumentácia bola približne v zmysle: Výrobky v Tescu sú síce lacnejšie, ako tie, ktoré vám ponúkam ja, ale predavačky sa vám nevenujú toľko ako ja. => Cena na mojich výrobkoch je navýšená o čas, ktorý sa vám venujem.)* Predavačky v obchodoch nemajú čas vysvetľovať o výrobkoch, ale ja vám poviem všetko. Všetko. Lebo ja už som taký, čo na srdci, to na jazyku,“ s úsmevom hovorí pán Zdenko, stojac v strede miestnosti, ruky roztiahnuté, pozícia otvorená.

„Viete, mne môžete veriť, ja vám všetko zo srdca úprimne poviem. Ja vám všetko prezradím. Ale iba keď budem vidieť ústretovosť,“ nezabudne dodať pán Zdenko.

Pri prezentácii kuchynského robota: „A toto, čo som vám ukázal, je iba jedna 5-tisícina toho, čo dokáže. Je to zázrak, je to fantastické, úžasné, prosto, je to pasia, na ňom robiť. A pochopí to aj váš muž a nebude sa chcieť od neho odtrhnúť. A bude za vami chodiť: moja, môžem ti pomôcť s varením? A bude za vami chodiť syn, keď pochopí, ako ľahko je ho umyť, mama, môžem ti pomôcť s umývaním? A vy nebudete mať čo robiť, budete sedieť v kuchyni, muž vám bude variť, syn pulírovať! Hovorím vám ľudia, to vám zmení život!“... (*Ak si kúpite moje výrobky, už nebudete osamelá, nedocenená, večne variaca a riady umývajúca žena v kuchyni.)*

... „Ľudia, viete, čo je toto?“ pán Zdenko drží v rukách obrázok.

„Toto sa volá artérioskleróza. Sami to dobre poznáte tŕpnu vám ruky, nohy, ťažko je sa postaviť. Ráno sa budíte a necítite si nohy,“ hovorí pán Zdenko s vážnou tvárou, hlas sa mu prehlbuje, je čoraz tichší. I v sále je ticho.

„Viete, čo je jej príčinou? Upchaté cievy. Cievy, cez ktoré nemôže prúdiť životodarná tekutina. Krv. Krv sa s ťažkosťami dostáva k srdiečku. A jedného dňa,“ pán Zdenko skloní hlavu, vážny výraz v tvári, „a jedného dňa krv prestane prúdiť. A načo vám potom budú tie peniaze, keď nastane vaša posledná

hodina, keď si po vás príde anjel smrti, kam si tú tisíckorunáčku vezmete *(práve v tom čase sa hovorilo o poduške za 990 Sk)*? Keď si človek oblečie drevený rubáš, už sú mu peniaze na nič," hlas pána Zdenka je tichý a hlboký. Na tvárach mojich spolusediacich pozorujem výraz hrôzy.
„A nehovorte mi o peniazoch!" vyraz v tvári pána Zdenka sa zmení, čelo sa mu zachmúri. „Tí, ktorí, chápete, čo vám ponúkam, nehovoríte o peniazoch. Lebo, ak človek naozaj niečo chce, tak to dosiahne," hovorí rozhodne pán Zdenko.
„Keď tieto krásne veci chcete mať, tak si ich kúpte! Nemyslite na peniaze, tie nie sú dôležité. Myslite na zdravie," zdôrazňuje.
„Chcete byť zdraví. Kúpte si náš kuchynský robot a robte na ňom zdravé výživné majonézy, alebo kysnuté cesto na koláče pre celú rodinu!"
„Viete jako sa tie deti, vnúčatá budú tešiť. Prídu k vám a babka navarí pre všetkých parené buchty. Alebo pizza pre všetkých. A budú k vám chodiť častejšie a častejšie, až nebudete vedieť ako sa ich zbaviť!" sálou zaznie smiech.
„Ľudia, veď toto vám zmení život!" kričí pán Zdenko do mikrofónu... (*Ak si kúpite tieto výrobky, už nebudete osamelí.)*
... „Ľudia, kúpte si to! Veď si to zaslúžite. Zaslúžite si to vy, zaslúži si to vaša manželka. A ak nie vy, zaslúžia si to vaše deti. Pamätáte si, ako tu bol pápež?"
Sálou sa ozvú súhlasné hlasy.
„A pamätáte si, čo hovoril? Ľudia, konajte skutky lásky! Konajte skutky lásky! Nechápete? Kúpte si náš robot a darujte ho deťom! Veď ja vám tu umožňujem robiť skutky lásky!" kričí pán Zdenko do mikrofónu, prudko gestikuluje....
... „A keď pôjdete so všetkými týmito krásnymi vecami domov, choďte hrdo popred svoj panelák. Nech vás vidia všetky susedy, nech vám závidia. Aj manžela nech vám závidia. A vy plný vozík týchto krásnych vecí. A nech vaše susedy aj šľak trafí!"...
... „Včera tu boli zo Starého mesta. Chceli ich 12. Mal som iba šesť. Nuž, tak som priniesol dneska 10. Určite sa minie. Tak, kto chce? Nikto? Nikto? Nevadí *(domnelej manželke)*, nechaj tak, schovaj, veď to nemáme problém predať. Hocikedy. Týchto ľudí nezaujíma ich zdravie, peniaze, peniaze, tie si vezmú do hrobu," hovorí pán Zdenko urazene. Otočí sa chrbtom k poslucháčom, odchádza.
„Ja, ja, ja by som chcela," ozýva sa zo zadného radu.
„Pani zlatá, nech sa páči, nech sa páči, jedna poduška pre vás," otočí sa svižne pán Zdenko, úsmev na tvári.
„A potom mi neutečte, dostanete od nás špeciálny darček. Všetci čo si u nás niečo kúpia dostanú špeciálny darček. Jako som povedal, darčeky máme, ale len pre tých, u ktorých budeme vidieť ústretovosť. A aby som nezabudol. Oldomášik! Nech sa páči pani zlatá!"...
... „A na záver ešte jeden príbeh. Včera tu bola taká pani. Na konci prezentácie sa postavila čelom ku všetkým, ku mne chrbtom a hovorí: ‚Ľudia dobrí, ja už

chodím na takéto výlety niekoľko rokov. Zoberú ma, zadarmo ma vozia po celom Slovensku, venujú sa mi takýto krásni ľudia.' Otočila sa ku mne. Až som sa začervenal. Pani sa vyznávala: ‚Nemôžem si na každom výlete niečo kúpiť, aj keď doma mám veci už za stotisíc, ale na každom výlete si ako výraz vďačnosti kúpim aspoň nejakú maličkosť.' Takže, ak mi vy chcete urobiť radosť, vyjadriť vďačnosť, budem najšťastnejší, ak si kúpite toto," pán Zdenko ukázal na vozík s vecami za 20.990 SK.
„Ale ak sa vám aspoň trochu páčilo, kúpte si tento gél. A ak sa vám páčilo trochu viac, kúpte si dva gély, a ak sa vám ešte viac páčilo, kúpte si tri."
Na záver: „Krásny deň sme mali dneska. Dúfam, že sa vám páčilo."
Panie uznanlivo pokyvovali hlavami.
„A čo sa robí v divadle, na konci?"
Sálou zaznel potlesk.

Výsledok 5 hodinovej práce pána Zdenka: predaj 6 kompletných sád všeličoho (každú za 20.990 SK – odhadujem, že maloobchodná cena týchto výrobkov je spolu okolo 12 000Sk), 3–5 podušiek (každú za 990 SK) a 12–17 kozmetických prípravkov (cena bola priemerne okolo 500 SK).
V rozhovore cez prestávku som sa dozvedela, že takmer každý zo zúčastnených už má niektorý z prezentovaných výrobkov, ale „...za každým si človek niečo kúpi, veď ten pán je naozaj milý a aký je výrečný." Keď som sa účastníkov pýtala na dôvody kúpy takéhoto, zjavne predraženého tovaru pochybnej kvality, buď argumentovali, že „...ale tie podušky naozaj fungujú," alebo sa usmievali a nevedeli mi odpovedať.

Techniky predaja:
1) *Snaha o vyvolanie* ***osobnej príťažlivosti:***
   - ***telesná príťažlivosť:*** *pán Zdenko bol starostlivo upravený pán v stredných rokoch (cca 50 r.). Bol čerstvo oholený, navoňaný, šaty mal vyžehlené.*
   - *vyvolanie pocitu som* ***dôveryhodný****. Často používal výrazy* „verte mi" „zo srdca". *Hovoril veselé historky zo súkromia, o manželke, o deťoch, vnúčatách na navodenie atmosféry, „poznáte ma, som dôveryhodná osoba".*
   - *S predchádzajúcim bodom úzko súvisí aj snaha o vyvolanie pocitu* ***poznáte ma, som vám podobný*** *=> poznám vás, vaše potreby, vaše problémy. Snažil sa tak priblížiť k ľuďom vyvolať pocit intimity, aby ľudia za pár hodín nadobudli pocit, že toho človeka poznajú a on pozná ich.*

2) ***Zaujatie pozornosti:***
   - *svetlom: priestor, kde sa pán Zdenko pohyboval, bol nasvietený dvoma silnými lampami;*
   - *hlasom: celý priestor obsadil hlasom, nebolo možné sa s ním hádať, alebo mu odporovať. Pokiaľ sa o to niekto pokúsil, stačilo, aby prehovoril do mikrofónu, argumenty oponenta nebolo počuť, ale argumenty pána Zdenka počuli všetci;*
   - *servírkam zakázal nosiť počas prezentácie kávu, aby nebol rušený;*
   - *pokiaľ niekto počas výkladu zaspával, hádzal do neho pán Zdenko cukríky a takýmto žartovným spôsobom si vynucoval plnú pozornosť.*

3) *Technikami popísanými v bode 2 dosiahol pán Zdenko* ***zahltenie pozornosti*** *poslucháčov tak, že iné hlasy v mysli, ako hlas pána Zdenka nemohli fungovať. Rýchlo hovoril, často striedal námety. Pokiaľ sa mu niekto snažil odporovať, pán Zdenko jednoducho prehovoril do mikrofónu, ovládol celý priestor hlasom, začal výrazne gestikulovať – tým zahltil i vizuálny kanál, náhle zmenil tému a začal hovoriť o inom. Niekedy pán Zdenko jednoducho klamal, hovoril polopravdy, vyskytli sa implikačné skoky, protirečenia, avšak kým sme si to uvedomili, hovoril už pán Zdenko nejaký vtip alebo historku, ktorá veľmi ľahko obsadila voľné miesta v kapacite pozornosti.*

4) *Vzbudenie* ***emócií:***
   - *atmosféra* ***strachu****: jeden z najstarších marketingových prístupov hovorí: keď chceš predať jed na potkany, ukáž ľuďom potkany. Pán Zdenko svoju prezentáciu založil na protiklade život – smrť. Hovoril o smrti a chorobách, ktoré sa ľudí v tomto veku týkajú. Používal i vizuálne podnety, ako napríklad obrázok upchatej cievy. Ako protiklad staval zdravie, ktoré si účastníci môžu zabezpečiť kúpou jeho výrobkov.*
   - ***vtip****: pán Zdenko hovoril veľa vtipných historiek, robil si žarty z rôznych televíznych osobností (Novotný), iné zasa napodobňoval (Ander). Tým sa pokúšal naopak o navodenie pozitívnych emócií.*

5) *S predchádzajúcim bodom súvisí i ďalšia stratégia:* ***vyvolanie paniky****. Pán Zdenko nám viackrát počas prezentácie zopakoval, že ide o jedinečnú šancu, aká sa týmto (starým) ľuďom už možno nikdy nenaskytne a toto je ich jediná a posledná príležitosť, kúpiť si tieto veci, a tak niečo výnimočné zažiť.*

6) ***Direktívne a sugestívne****, príkazy: „kúpte si to!“ „urobte to!“*

7) ***Lichotenie:*** *„vy ste také kočky“, „krásni, nádherní ľudia sa tu dnes zišli“, „vy ste starší a múdrejší“, „vy máte krásne biele vlasy“.*

8) *Vyvolanie* ***pocitu vďačnosti*** *alebo* ***„niečo za niečo“:*** *pán Zdenko niekoľkokrát zdôraznil, že spoločnosť, ktorú zastupuje, nie je charita a zájazd pre zúčastnených nezorganizovala zadarmo. Argumentácia bola v zmysle: my (ja) sme vám venovali čas, peniaze, staráme sa o vás, urobili sme vám program (v závere to sám pán Zdenko označil ako divadlo) => musíte sa nám za to nejako revanšovať => musíte si za to niečo od nás kúpiť: „no, veď ktorá predavačka v obchode by sa vám venovala 3 hodiny (venoval sa nám 5?)“, „ľudia dobrí, chcete mi urobiť radosť?“, „ak budete aj vy ústretový, budem aj ja!“.*

Literatúra

HAYENSOVÁ, N. 2003: *Základy sociální psychologie.* Praha: Portál, 3. vyd.

Metódy skúmania a spracovania drobných sakrálnych stavieb na Slovensku

Klaudia Buganová

Kľúčové slová: drobná sakrálna architektúra, prícestné kríže, kaplnky, božie muky, prícestné sochy svätcov, terénny výskum, dokumentácia, databáza
Keywords: small sacral buildings, road crosses, chapels, crucifixions, statues of saints by the roads, field research, documentation, data base

The paper describes the work of ethnographer and museologist studying small sacral buildings. The topic of research belongs to field of history of art as well as the history of folk art. The author presents her own approach to the study of road crosses in the proximity of Košice in Eastern Slovakia as a part of the scientific research tasks of the museum she is working for. She illuminates single work steps: theoretical basis of the problem, methodic of the research and documentation of the artifacts in the field, creating of catalogues and data base as well as the conclusion – creating a publication.

Niekde na začiatku môjho odborného záujmu o drobné sakrálne objekty boli stretnutia členov karpatologickej komisie pre ľudové obyčaje MKKK. Po roku 1990 som sa takmer pravidelne zúčastňovala pracovných zasadaní aj medzinárodných konferencií, ktorých tematika ma veľmi zaujala. Išlo prevažne o témy, predtým nežiaduce a nepotrebné. Na výzvu vedúcej komisie PhDr. Ludmily Tarcalovej zo Slováckeho múzea v Uherskom Hradišti som sa aj zapojila do priekopníckej práce a vybrala si v teréne málo prebádané prícestné kríže.

Začala som najprv v katalógoch knižníc, aby som sa inšpirovala podobnou tematikou. Avšak materiálov bolo pramálo. Jednak neexistoval žiaden podobný súpis, ani návod, rovnako ani pri jednotlivých heslách na webových stránkach som nenašla vhodný projekt. Bola som si vedomá, že sa musím orientovať na zahraničné zdroje. Vzhľadom k mojim jazykovým vedomostiam som sa zamerala na české, poľské a nemecké pramene. Maďarskú historiografiu mi prekladala kolegyňa Ing. Kristína Markušová.

V českej odbornej literatúre mi bola vhodnou pomôckou a inšpiráciou kniha Kamenné kříže Čech a Moravy (1997). Kolektív autorov tejto publikácie vytvoril prehľadný katalóg pamiatok označovaných termínom zmierčie kríže. Z obsahu tejto publikácie som si osvojila základnú terminológiu a heslovitú

skladbu opisu jednotlivých objektov. Významným zdrojom poznatkov bolo niekoľko príloh časopisu Zprávy památkové péče. V nich vychádzali materiálové štúdie o súboroch mariánskych a trojičných stĺpoch a pilieroch vo vybraných okresoch Čiech. Z nich som si osvojila jednotlivé etapy zisťovania aktuálneho stavu pamiatok i erudovaný prístup pri spolupráci prírodovedca, historika i kunshistorika v praxi.

V nemeckej literatúre som objavila veľa príspevkov aj kníh, vzorom mi bola bohato ilustrovaná publikácia Kreuze, Bildstocke und Feldkapellen od Waltera Potzla. Tu som našla mnoho príkladov ako pracovať s archívnym materiálom, aké iné ikonografické pramene odhaľujú drobné sakrálne pamiatky. Najväčším prínosom však bola pre mňa dôkladná a precízna typológia objektov a ich podrobná charakteristika.

V poľskej spisbe som objavila mnoho článkov v regionálnych časopisoch. Mohla som konštatovať, že tu naozaj v každom meste, v každej obci pracuje skupina odborníkov i dobrovoľníkov, ktorí systematicky zapisujú a fotografujú *krzyże przydrożne.*

Kolegovia z Maďarska ma ubezpečili v tom, že pri tvorbe monografií žúp a obcí si všímajú a dokumentujú i túto oblasť sakrálnej architektúry.

Na území Slovenska môžeme považovať za prvého priekopníka pre vytvorenie archívu drobných pamiatok PhDr. Józsefa Liszku, pracovníka výskumného centra európskej etnológie v Komárne. Venuje sa dokumentácii pamiatok na južnom Slovensku, na území, ktoré obýva maďarské etnikum.

Objekty drobnej sakrálnej architektúry, ku ktorým patria prícestné kríže, kaplnky, božie muky, sochy svätcov, kazetové obrazy na stromoch majú zaujímavú históriu a veľkú výpovednú hodnotu. Sú dokladom myslenia, predstáv a filozofických náhľadov spoločnosti i jednotlivca. V rokoch od konca druhej svetovej vojny až do novembra 1989 boli pomerne zabudnutým oborom ľudového staviteľstva tak z hľadiska etnografického i umelecko-historického. V súčasnosti ich dokumentáciu a výskum historici umenia blahosklonne prenechávajú etnografom. Rustikálne, insitné, či moderným výrazom označované „vernakulárne“ výrazové prostriedky drobnej sakrálnej architektúry (bez výrazných slohotvorných umeleckých prvkov sa nedostali ani do evidencie pamiatkovo chránených objektov. A práve tieto drobné artefakty sú mimoriadne významným krajinotvorným prvkom, identifikačným orientačným bodom či výhľadovou dominantou. Často sú jediným svedkom minulosti „kultúrnej krajiny,“ keď stoja zahanbené uprostred širokého „družstevného“ rozoraného lánu. Mnoho z nich zaniklo pri rozširovaní a úprave ciest, likvidácii poľných cestičiek a zástavbe okrajov obcí.

Cieľavedome sa nerealizovala ani evidencia týchto drobných pamiatok. Iba ojedinele boli niektoré zapísané v štátnych zoznamoch kultúrnych pamiatok, zrejme bez akéhokoľvek systematického výberu. Istú pozornosť jej venovali

miestni kronikári alebo osvetoví pracovníci. Doteraz sa na Slovensku nevytvorili vhodné predpoklady pre vytvorenie regionálnych alebo lokálnych súpisov.

Potreba dokumentovať malú sakrálnu architektúru na Slovensku vzišla ako rezultát neformálnej diskusie na seminári Múzeum a etnograf v roku 1999. Prvého organizačného kroku sa ujala Národopisná komisia Zväzu múzeí na Slovensku v osobe PhDr. Kataríny Holbovej, ktorá zosumarizovala záväzný záujem riešiteľov z radov muzeálnych inštitúcií. Jedným z prvých podnetov pre systematické a koordinované dokumentovanie malých sakrálnych stavieb na Slovensku bola aktivita Východoslovenského múzea v Košiciach, ktoré v spolupráci s Národopisnou komisiou Zväzu múzeí na Slovensku zorganizovalo pracovný seminár na tému **Pasportizácia drobnej sakrálnej architektúry na Slovensku** (apríl 2003). Tam odzneli doterajšie poznatky a skúsenosti pre vytvorenie informačnej bázy drobnej sakrálnej architektúry na Slovensku.

V prvej etape bádateľského záujmu som si po prieskume v teréne naplánovala pre plnenie vedecko-výskumných úloh našej inštitúcie (pre roky 1995–2000) tému s názvom **Kult Ježiša Krista a jeho spodobovanie v artefaktoch ľudového umenia.** Intenzívne a s plným nasadením a nadšením som sa sústredila na zistenie jednotlivých typov a tvarov prícestných krížov vo voľnej krajine. Mala som úmysel zmapovať ich výskyt, frekventovanosť, zistiť za akým účelom boli postavené a vystihnúť ich funkcie v cirkevnom živote dediny. Najprv som sledovala výskyt objektov v Košiciach a prímestských obciach a neskôr v oblasti ležiacej severozápadne od Košíc v údolí riek Hnilca a Bodvy. Toto územie som si vybrala zámerne z dôvodu, že tu žijú obyvatelia rôznych vierovyznaní a viacerých národností, ktorí postavili rozmanité druhy malých sakrálnych stavieb. Celkom som uskutočnila terénny výskum v takmer štyroch desiatkach dedín a celkovo zaevidovala okolo 700 objektov, pričom každý z nich má presne spracovaný prepis.

Vopred som si vypracovala návod a následne postupovala podľa jednotlivých krokov.

V teréne som vyhľadala objekty (všetky prícestné kríže, aj tie ktoré sa nachádzali v odľahlých častiach chotára), popísala, určila polohu, miesto a následne ich sfotodokumentovala. Od miestnych informátorov som získavala doplňujúce údaje, rôzne okolnosti ich vzniku, príbehy a legendy. Archívne zdroje mi poskytli jednotlivé farské alebo obecné úrady, kde sa zachovali kroniky, alebo iné záznamy. V arcibiskupskom archíve v Košiciach som mala k dispozícii dostupné kanonické vizitácie, listiny a súpisy kmeňového majetku. V depozitároch Východoslovenského múzea som našla a študovala ďalšie ikonografické zdroje nachádzajúce sa v samotných zbierkových fondoch – starých fotografií, historických máp, cechových listín, grafických listov, vedút, litografií a akvarelov.

Získané evidenčné poznámky a fotografie sa stali podkladom pre vytvorenie **Databázy drobnej sakrálnej architektúry (katalógu).** Kríže z každej lokality (mestskej časti, obce) som najprv zoradila v logickom slede dodržiavajúc presne určený postup. Začala som od krížov pred kostolom, potom na cintoríne, postupujúc od stredu obce k jej okrajom tak, aby sa zachovala jednotná štruktúra mapovania a popisovania krížov. Výsledné zoradenie tvoria všetky objekty podľa abecedného poriadku sledovaných lokalít.

Pre zápis som použila následné katalógové heslá : miesto, popis, nápisy, poznámka.

Miesto: sa má určovať podľa polohy kríža s odkazom na známejší bod v teréne, ako je kostol, cintorín, štátna cesta, miestna komunikácia, názov ulice a popisné číslo domu. Ak sa objekt nachádza mimo intravilánu obce, určuje sa jeho poloha na základe vzdialenosti a svetovej strany od miestneho kostola. Podľa možnosti je potrebné zistiť aj názov miesta v nárečí a uviesť ho vo fonetickom prepise na konci hesla. Je treba uviesť názov obce, okres aj kraj.

Popis: Má obsahovať opis objektu a charakteristiku s dôrazom na typ kríža a materiál. Postup by mal byť určený presne, napríklad opisovať ho od základne, cez podstavec, potom samotné telo kríža, korpus, výzdobné prvky, detaily, ďalšie prvky ako strieška, vedľajšie postavy, doplnky (stojany, objímky, skrinky, kazetové obrázky), oplotenie a pod. Tu je treba zaznamenať aj stav kríža, opravy, renovácie, jeho výzdobu a údržbu.

Rozmery: Vo väčšine prípadov sa dajú iba odhadnúť. Sú však dobrým prostriedkom pri porovnávaní jednotlivých skulptúr. Uvádza sa výška, šírka a hrúbka celého objektu v centimetroch, jednotlivo základne, podstavcov a tela Krista.

Nápisy: Je potrebné zapísať a snažiť sa dešifrovať všetky texty, v takej podobe, v akej sa našli. Patrí sem titulus (INRI), ktorý sa nachádza obvykle na tabuľkách rôznych tvarov. Uvedie sa aj jeho situovanie. Potom nasledujú ďalšie čitateľné nápisy, pričom sa dodržiava presne ich rozvrhnutie, riadkovanie, obrátenie písmen, nesprávne rozdeľovanie slov a pod. Jednotlivé riadky sa oddeľujú lomítkom. Napríklad: ...Na chvalu Bozsku dali postavic/ Hatkovske verice. Transkribujú sa verne s prípadnými chybami, bez ohľadu na pravopis (diakritické a interpunkčné znamienka, veľké začiatočné písmená atď.). Ak nie je istota správnosti prečítaného textu, doporučuje sa označiť ho otáznikom v zátvorke za príslušným slovom, alebo uviesť alternatívny výklad. Úplne nečitateľné miesta naznačiť v prepísanom texte bodkami. Je potrebné prihliadať na riadkovanie, presné rozvrhnutie, obrátenie písmen, rozdelenie slov a pod. Zaobstarať si pri ozdobnom písme detailný fotografický záber a nákres. Pri cudzojazyčných textoch sa doporučuje ich voľný preklad do slovenčiny.

Poznámka: Pri tomto hesle zaznamenať údaje získané z dostupných historických prameňov – kanonických vizitácií, kroník, listín, korešpondencie, novín,

časopisov, odbornej literatúry, starých máp, pohľadníc a fotografií. Zaradiť sem aj údaje získané dopytom u miestnych kronikárov, kňazov, starostov a občanov. Uviesť legendy, príbehy, vysvetlenia pôvodu, okolnosti vzniku ako aj dôverné pomenovania krížov. Porovnávať jednotlivé zistenia so súčasným stavom a sledovať kontinuitu toho-ktorého objektu. Zaznamenať aj zmeny stanovíšť krížov, premiestňovania, alebo iné pohyby týchto objektov. Možné je všímať si svetové strany, ku ktorým smerujú, okolitý terén, zástavbu, prostredie.

Dôležitým údajom je dátum, resp. obdobie, kedy sa uskutočnil prieskum i prepis (pre prípad budúcej revízie) a meno osoby, ktorá prepis urobila.

Hodnotným výstupom tejto etapy vedecko-výskumnej úlohy bolo spracovanie a vydanie populárno-náučnej publikácie regionálneho charakteru s názvom **Kríže Košíc a okolia** (LÚČ, vydavateľské družstvo Bratislava 2002, ISBN 80-7114-371-5, počet strán: 110, farebné a čiernobiele fotografie, tvrdá väzba A4). Toto dielo, určené odbornej i laickej verejnosti je výsledkom spolupráce autorskej dvojice: Klaudia Buganová (text) a Marián Šangala (fotografie). Knihu tvoria dve základné časti: v prvej sú kapitoly, predstavujúce ucelenú štúdiu o danej téme, v druhej časti knihy je katalóg. Kapitoly s názvami *Vznik a pôvod krížov, Typy, tvary a materiál krížov (Kamenné, drevené, liatinové kríže), Nápisy na krížoch, Prejavy úcty ku krížom, Údržba a výzdoba krížov, Príbehy o krížoch* poskytujú vyčerpávajúce množstvo textu, doplneného farebnými fotografiami (pohľady i detaily), ilustrujúcimi text konkrétnymi príkladmi. Prácu dopĺňa zoznam literatúry a rezumé v nemeckom a anglickom jazyku. Katalógová časť obsahuje zoznam (obec a lokalita), popis (materiál, vzhľad, symbolika), nápisy a poznámky k úctyhodnému počtu 408 krížov zo skúmaného územia, pričom každá položka je doplnená malou identifikačnou čiernobielou fotografiou. Publikácia, zostavená z takéhoto katalógu, predstavuje hodnotný pramenný materiál pre regionálnych historikov, etnografov, sociológov, múzejníkov, historikov umeleckého remesla i pamiatkárov. Je pomôckou pre obecné samosprávy a kroniky pri evidencii pamätihodností obce – a je nasledovaniahodným príkladom pre ostatné regióny Slovenska pri výskume a dokumentácii drobnej sakrálnej architektúry – súčasti nášho kultúrneho dedičstva.

V ďalšej etape bádateľského výskumu (2000–2004) som sa zamerala na výskum kaplniek, božích múk a prícestných sôch svätcov v Abovsko-turnianskom regióne. Nakoľko sa v múzeu pre realizovanie tejto výskumnej práce nenašli dostatočné finančné prostriedky začala som hľadať iné možnosti. Vypracovala som projekt a hľadala sponzorov. Mnohé žiadosti skončili neúspechom. Mnohokrát ma zamietavé odpovede odradili od pokračovania vo výskume. Nakoniec som našla podporu v Karpatskej nadácii, ktorá mi poskytla v roku 2002 grant na projekt **Vytvorenie informačnej bázy drobnej sakrálnej architektúry v Košiciach a okolí (Abov)** a následne v roku 2003 ďalší grant

na projekt **Pasportizácia drobnej sakrálnej architektúry v Abovskom a Spišskom regióne**.

Tieto finančné prostriedky mi umožnili uskutočniť podrobný výskum v teréne. Zmapovala som dôkladne celý región, navštívila každú obec i mestečko, precestovala som stovky kilometrov a zdokumentovala som nájdené objekty. Niektoré miesta som navštívila aj viackrát, potrebovala som sa vrátiť pre overovanie údajov alebo pre potrebu kvalitného fotozáberu.

Výsledky som prezentovala formou výstavy s názvom **Postavené Roku Pána – malé sakrálne stavby v krajine** (9.7. 2002 Košice, 12.9.2002 Levoča, 16.4.2003 Spišská Nová 10.11.2003, Budapešť, 11.12.2003, Miškolc).

V priebehu realizovania projektov bola systematicky uskutočňovaná aj propagácia tejto dokumentačnej práce. Vyšlo niekoľko odborno-popularizačných článkov v tlači, odborné príspevky na seminároch a konferenciách, prednášky a besedy pre verejnosť ako aj mnohé relácie a vystúpenia v rozhlase a televízii.

Výsledky dokumentácie, prieskumu a aktivít zamerané na obecné úrady, farnosti a dobrovoľníkov sú prezentované na internetovej stránke www.asprodecus.szm.sk.

Rozsiahly autentický výskumný materiál som spracovávala do databázy. Táto fáza práce obsahovala vyhľadanie objektov v teréne, opis, profesionálne odfotografovanie, overovanie údajov v kronikách, archíve, u informátorov, prepis, prípravu kompletného textu, výber fotografií zo stoviek negatívov, spoluprácu pri grafickej úprave a zadanie do tlače.

Konkrétnym výstupom tejto etapy práce je katalóg s názvom **Postavené roku Pána – kaplnky, božie muky, sochy svätcov** (reprezentatívny farebný katalóg obsahuje 121 hesiel, na 85 stranách). Zatiaľ je v podobe prvovýtlačku, kým sa nepodarí nájsť finančné prostriedky na vytlačenie.

Poslaním projektov bolo aktivizovať miestne samosprávy, farské úrady, archívy, kronikárov i jednotlivcov. Podarilo sa získať pre spoluprácu sieť dobrovoľníkov. V mnohých obciach sa občania aktívne zapojili do tejto činnosti. Sprevádzali ma na obhliadke objektov v teréne. Poskytli mi cenné informácie a inštrukcie. Vyhľadali záznamy a zápisy o objektoch v miestnych kronikách, zápiskoch a v kolektívnej pamäti miestnych komunít.

Vytvorená databáza objektov drobnej sakrálnej architektúry je uložená a archivovaná v oficiálnej štátnej inštitúcii – vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach. Je v nej zhromaždených mnoho cenných, objavných a nových údajov o regionálnej histórii. Vznikla kvalitná informačná báza o malých sakrálnych pamiatkach, ktorá dáva základ pre ďalšiu výskumnú činnosť. Bude prínosom pre odborníkov a zberateľov, ale aj pre miestnych obyvateľov a samosprávy, ako aj širokú laickú verejnosť.

Na základe dôsledného a systematického propagovania tejto práce v odborných kruhoch medzi múzejníkmi a pamiatkármi sa podarilo aktivovať viaceré kultúrne inštitúcie.

Mojou snahou a úsilím je založenie Spoločnosti pre záchranu a dokumentáciu drobnej sakrálnej architektúry na Slovensku, alebo podobného združenia, či nadácie.

Cieľom je i vytvorenie cezhraničnej spolupráce, ktorá by poskytla možnosť získania informácií o jestvovaní tohto fenoménu v okolitých regiónoch a susedných štátoch.

Literatúra

A keresztény művészet lexikona, Corvina 1986, Budapest.

BEDNÁRIK, R.: *Cintoríny na Slovensku.* Bratislava 1972.

BIEDERMANN, H.: *Lexikon symbolov*. Bratislava 1999.

BUGANOVÁ, K.: *Kríže Košíc a okolia*. Bratislava : Lúč 2002.

BUGANOVÁ, K.: Kríže vo voľnej krajine z Košíc a okolia. In *Historica Carpatica* 27–28/1997, s. 75–94 Východoslovenské múzeum Košice 1998.

BUGANOVÁ, K.: Mimoliturgické prejavy úcty ku krížom. In *Kult a živly*. Uherské Hradište l999, s. 76–89.

BUGANOVÁ, K.: Prejavy ľudovej zbožnosti v obci Kojšov. In *Historica Carpatica* 29-30/1999, s.141–160 Východoslovenské múzeum Košice 2000.

ELIADE, M.: *Posvátné a profánní.* Praha 1994.

Encyklopédia ľudovej kultúry, zv. 1,2. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV 1995.

HABOVŠTIAK, A.: *Dni sviatočné i všedné.* Trnava l995.

HALÁSZ, J.: *Staré cintoríny a pohrebné miesta v Košiciach*. Košice : Historická spoločnosť I. Henszelmana, l996.

HOPPÁL M.: *Jelképtár*. Helikon Kiadó 1990.

KAHOUNOVÁ,E.: Ľudové kamenárstvo na Dobrej Vode. In *Zborník Slovenského národného múzea,* LVI 1962, s. 33– 45.

Kamenné kříže Čech a Moravy. Argo 1997.

KUŠNÍROVÁ, E.: Liatinové a kovové náhrobníky na cintoríne a v múzeu v Rožňave. In *Obzor Gemera*, č. 3./1977, s. 175–178.

LISZKA, J.: *Szent képek tisztelete*. Lilium Aurum Dunaszerdahely 1995 (Dunajská Streda).

MATUSZKOVÁ, J.: Poznámky k problematice výzkumu drobných sakrálních staveb. In *Hospodářské, výrobní, společenské, sakrální a jiné neobytné lidové stavby-nedílná součást vesnických sídel a krajiny.* 2000, s. 29-32 (Zborník príspevkov zo seminára vo Vlčnove).

MEŠŠA, M.: Kované kríže z okolia Bardejova. In: *Pamiatky a múzeá*, 4/ 1993, s. 4–6.

NOCIAROVÁ, D.: Pasportizácia drobnej sakrálnej architektúry na Slovensku. In *Etnologické rozpravy,* 2003, s. 172–173.

PAVELČÍKOVÁ, M.: Patrocínia drobných sakrálnych stavieb grécko a rímsko katolíkov v staroľubovianskej oblasti. In *Světci v lidové tradici*, Uherské Hradište 1995, s. 55–60.

RICHTER, K.: *Liturgie a život*. Praha 1996.

SINKA, T.: *Liturgické symboly*. Nitra 1994.

STANO, P.: Ľudové kamenárstvo v Brhlovciach. In *Slovenský národopis*, r. 17, 1969, s. 286–307.

TAKÁTSOVÁ, J.: Sochy svätcov na Orave. In *Pamiatky a múzeá*, 1/97, s. 38–41.

VEČERKOVÁ, E.: Náboženské průvody v kalendářním cyklu svátků a slavností. In *Slavnostní průvody*, Uherské Hradište 1994, s. 23–44.

WICK, V.: *Rímsko-katolícke kostoly a ústavy v Košiciach.* Košice 1923.

ZIEHR, W.: *Kříž. Symbol – Zobrazovaní – Význam*. Kostelní Vydří 1997.

K metodológii práce s rozprávanými a napísanými životnými príbehmi/životopismi

Ľubica Herzánová

Kľúčové slová: biografie, životné príbehy, životopisy, metodológia, biografický výskum sociálny konštrukt
Keywords: life stories, narratives, methodology, biographical research, social construct

The paper deals with methodological questions concerning the work with oral and written life stories. The author subscribes to the approach to the biography as a social construct, social reality itself. Despite the growing amount of theoretical works dealing with analysis of this kind of source, there are voices against it, criticising its subjectivity and lack of theoretical background. The answer to this critique is directed towards the other group of researchers who search for "almighty objectivity". Both approaches ("qualitative" vs. "quantitative") seem to bear a problematic core inside. Together with Gabriele Rosenthal the author looks for the solution in the dualistic conception of the history and the told story, the event and the experience, the lived and the told, where by the analysis we should consider both sides of the story. On one side the life of people is taking place on the background of the historical – social reality, on the other side the social reality is constructed through the lives of people.

Boom biografického výskumu z konca 70. rokov 20. storočia trvá v nemecky i anglicky hovoriacich krajinách dodnes – rôzne spoločenskovedné disciplíny používajú životné príbehy ako databázu pre svoje výskumy. Európska etnológia rovnako ako sociológia od biografických materiálov (interview, denníky, listy, poznámky) očakáva náhľad na určité milieu a perspektívu konajúcich subjektov (hľadanie strateného subjektu), psychológia si sľubuje cestovný lístok na cestu do vnútra duše človeka, antropológia priblíženie sa cudzím kultúram, pre zástupcov oral history predstavujú ďalší prameň analýzy rôznych historických období, aj keď ho v tomto prípade vnímajú skôr ako doplnkový. V histórii sú ego-dokumenty dôležitým prameňom najmä pri objavovaní života „malých ľudí" v rámci dejín každodennosti, dejín zdola.

V posledných rokoch sa biografický výskum najmä v nemecky hovoriacich krajinách vzdialil od toho, čo by sme mohli nazvať módnym trendom 70. rokov 20. storočia. Diskutuje sa o koncepciách a programových návrhoch tvorby teórie najmä zo strany sociológov (Peter Alheit, Wolfram Fischer-Rosenthal, Martin Kohli, Fritz Schultze) či historikov (Reinhard Sieder, Christa Ehrmann-Hämmerle) a iných. Ďalej sa rozvíjajú i koncepcie rekonštrukcie životných príbehov. Všetko toto úsilie sa koncentruje na preukázanie užitočnosti konceptu „biografie" ako východiska z dualistickej slepej uličky: subjekt – spoločnosť.

Obdobie, kedy sa biografické pramene inštrumentálne používali len ako zdroj informácií, pomaly strieda obdobie, kde sú biografie vnímané ako sociálne konštrukty, resp. sociálne reality samy osebe, a ako také sa stávajú predmetom analýz v sociálnych vedách.

Koncepcia biografie ako sociálneho konštruktu (ktorý vytvára a odráža sociálnu realitu rovnako ako svet zážitkov a skúseností samotných subjektov tak, že dialektický pomer medzi životopisnými zážitkami a skúsenosťami na jednej strane a vzormi, ktoré ponúka spoločnosť na strane druhej, vždy nanovo transformuje a potvrdzuje) ponúka možnosť priblížiť sa jednému zo závažných problémov vied o človeku a spoločnosti – vzťahu indivídua a spoločnosti.

Napriek množiacim sa teoretickým prácam, ktoré sa venujú biografickým analýzam, útoky na ne neustávajú. Vytýka sa im, že sú nevedecké, subjektivistické a postrádajú teoretickú základňu. Ďalšiu výčitku predstavuje nízka miera reprezentatívnosti: zjednodušene by sa tento bod kritiky dal nazvať „čo sa nevyskytuje často, nie je vedecky relevantné."

„Subjektivisti" na druhej strane svojim kritikom vyčítajú, že tvorba ich teórií je na míle vzdialená každodennej skutočnosti, že sú ešte stále zajatcami aristotelovskej predstavy o zákonitostiach v zmysle „zákonité je to, čo sa vyskytuje často", alebo že z tzv. objektivity svojich metód vytvorili priam náboženskú dogmu. Clifford Geertz v tejto súvislosti hovorí o prístupe blízkom skúsenosti, ktorý ale nedosahuje objektívnu validitu a prístupe vzdialenom skúsenosti, ktorý zase postráda dôveryhodnosť.

Vieru v neomylnosť metódy vlastného postupu a z nej vyplývajúcu čiastočnú „krátkozrakosť" by sme mohli nájsť na oboch stranách. Zatiaľ čo historici, ktorí pracujú metódou oral history a skúmajú aj históriu skúseností, rovnako ako bádatelia z radov etnológov a sociológov, ktorí sa zaoberajú biografickým výskumom, majú sklony k strácaniu sa v jednotlivých životných príbehoch, druhá skupina teoretikov verí vo všemohúcnosť štruktúr a bezmocnosť subjektov. A napokon vedci, ktorí pristupujú ku skúmaniu spoločnosti z kvantitatívneho hľadiska, nedajú dopustiť na údajne objektívne fakty a predovšetkým štatistickú metódu spracovania údajov. „Zamilovanosť" biografických bádateľov do svojich ťažko nadobudnutých životných príbehov, resp. neschopnosť získať zo svojho prameňa viac ako auto/biografi samotní (rozprávači, autori písomných autobiografických textov), ich viac-menej núti urobiť krok späť. Prejavuje sa to napríklad v odpovedi na otázku, ktorá sa týka výsledkov ich výskumu – zväčša je ňou prerozprávanie životného príbehu spomínanej osoby (partnera/ky pri interview). Iste to môže byť a je veľmi zaujímavé a zábavné, niekedy môže takáto príležitosť vyústiť i do nemenej zaujímavého biografického rozprávania poslucháča/čky, no či je to ešte stále vedecká práca – o tom by sa dalo zrejme pochybovať.

Zatiaľ čo biografický výskum sa stráca v detailoch jednotlivých prípadov, postráda konštrukcie štruktúr, čiastočne preberá vnímanie a vysvetľovanie skutočnosti samotným subjektom a analýzu prenecháva recipientom samotným, kvantitatívne analýzy zväčša poskytujú pregnantné, ale ťažko znázorniteľné výsledky. Ako recipienti dát síce môžeme získať približnú predstavu

o súvislostiach výskumu, ale aj keď budeme mať k dispozícii informácie o dotazníkoch či výpovediach, ktoré boli získané zo štrukturovaných interview, ťažko určíme význam jednotlivých výpovedí pre samotných respondentov. A tak nevieme povedať nič o mieste jednotlivých výpovedí v štruktúrach celku ich skúsenostného a vedomostného systému. Nielen že sa tak stráca vzťah k jednotlivým skúsenostiam, jednaniam a dejinám subjektu, ale jednotlivé výpovede vytrhnuté z kontextu neumožňujú vysvetliť ich význam pre každodennosť. Vysvetlenie mechanizmov, ktoré pôsobia medzi jednotlivými fenoménmi, ostáva vďaka atomizujúcemu pohľadu založenému na číselných súvislostiach prenechané fantázii bádateľov a čitateľov.

Interpretatívni sociálni vedci sa koncentrujú na intencie a nie na sociálne konanie, ktoré z nich vychádza. Druhá skupina bádateľov kladie dôraz na „tvrdé fakty“, vonkajšie merateľné údaje. Ak by sme nakoniec spojili výsledky jedných, kde stojí na prvom mieste jednotlivec, indivíduum a subjekt, a druhých, ktorí sa koncentrujú na všeobecné a objektívne poznatky – tak znejú i mnohé návrhy „na zmierenie“ – našli by sme zlatú strednú cestu ako východisko z dualizmu. Obe vedecké smerovania – či ich už nazveme kontrastne kvalitatívne verzus kvantitatívne či teória skúseností verzus teória štruktúr – sa pasujú stále s tým istým problémom. Stáročia stará otázka problematického vzťahu ducha a prírody, subjektívneho a objektívneho, individuálneho a všeobecného, je zrejme neriešiteľná. Nerieši ju ani príklon k jednému z dvoch pólov, ani pokus spojiť oba póly dokopy. Podľa Gabriele Rosenthal a iných autorov je riešením dualistická koncepcia dejín a životného príbehu, udalosti a zážitku, zažitého a rozprávaného, pričom sa musí pri analýze vždy rátať s oboma stranami mince. Keď ľudia rozprávajú či píšu o svojom živote, rozprávajú o svojich zážitkoch votkaných do historicko-sociálnej skutočnosti, a tak cez osobný príbeh biografa vypovedajú o kolektívnych príbehoch a dejinách. Na jednej strane sa teda život ľudí odohráva na pozadí historicko-sociálnej reality, na strane druhej je sociálna realita konštruovaná životmi ľudí.

Môžeme vychádzať z toho, že porozprávaný či napísaný životný príbeh – rovnako ako zažité udalosti – obsahuje príbehy, ktoré odkazujú na „veľké dejiny“, a tie sú predsa tiež produktom konajúcich subjektov v rozličných štruktúrach konania. Či už ľudia rozprávajú o svojom povolaní, o zážitkoch so svojimi deťmi alebo o chronickej chorobe či skúsenostiach s vlastným starnutím, patria tieto zážitky – celkom nezávisle od významov a vysvetlení, ktoré im prikladajú – do dejín ako dejiny konajúcich ľudí, ktorí tvoria sociálnu skutočnosť a ktorých konanie sa tvorí ako interakcia v sociálnej skutočnosti. Keďže historické udalosti a procesy ovplyvnili život ľudí, stopy tohto pôsobenia nájdeme aj v životných príbehoch, celkom nezávisle od toho, či si ich biograf uvedomuje alebo nie. Takéto chápanie tvorby sociálnej, a teda aj historickej skutočnosti, kde štruktúra a subjekt predstavujú dve strany jednej mince, prináša podľa Gabriele Rosenthal metodologické uchopenie životného príbehu ako sociálneho výtvoru:

1. Rekonštrukcia vyrozprávaného/napísaného životného príbehu ako sociálnej reality, ktorá reprezentuje rozprávanú skutočnosť (nie fikciu) a leží mimo intencií subjektov.
2. Rekonštrukcia všeobecného na príklade konkrétneho jedného prípadu.

Otázka fikcie/prikrášľovania/vymýšľania a pravdy v sebe obsahuje pochybnosti, ktoré sa týkajú metodickej spoľahlivosti rozprávaného príbehu ako historického prameňa. Možno namietať, že ide o prameň, ktorý podáva deficitný obraz toho, čo bolo. Metodická konzekvencia, ktorá z tohto predpokladu vyplýva, je preverovanie hodnovernosti autobiografického textu podľa kritérií, ktoré stoja mimo textu – ako napríklad jeho porovnanie s inými textami, či úplne inými historickými prameňmi. Ak však vyrozprávaný životný príbeh nebudeme chápať ako samostatnú realitu, ale len ako neúplný obraz „objektívnej“ skutočnosti, potvrdzujeme tým pochybnosti o jeho metodologickej spoľahlivosti. Chápanie vyrozprávaného či napísaného životného príbehu ako sociálneho výtvoru sui generis netreba hľadať mimo textu, ale v texte/rozprávaní samotnom (čím viac textov a dlhšie rozprávania od jednej osoby máme k dispozícii, tým ľahšie sa nám podarí pochopiť príbeh a reality v ňom skryté). Inak sa budeme podľa Gabriele Rosenthal správať ako malé deti, ktoré za zrkadlom hľadajú skutočného človeka. Výsledkom musí byť sklamanie. Cieľom používania biografických sebaprezentácií teda nemá byť produkcia ďalších prameňov, ktorých funkciou je vyrovnávať deficit „bežne používaných“ prameňov, alebo oživiť suchý vedecký text ilustráciami zo životných príbehov či nebodaj potvrdzovať hypotézu, ktorá bola stanovená na základe iných prameňov (samozrejme len tými úryvkami textov, ktoré sa k nej hodia, tie, čo ju popierajú, radšej vynecháme).

Vyrozprávaný či napísaný životný príbeh má slúžiť na rekonštrukciu skutočností zažitých v minulosti i prežívaných v súčasnosti, ktoré sú konštitutívnymi prvkami sociálneho konania príslušníkov danej spoločnosti. Okrem toho dokladá pôsobenie minulých skutočností na prítomnosť.

Vyrozprávané životné príbehy poukazujú teda vždy zároveň na dnešný život s jeho minulosťou ako aj na niekdajšie prežívanie minulých udalostí. Ak sa chceme vyhnúť mylným záverom, musíme rekonštruovať obe roviny – zažitý i vyrozprávaný životný príbeh – nezávisle od toho, či nás zaujímajú v prvom rade dejiny jednej životnej cesty, prežívanie špecifických historických období alebo súčasná perspektíva biografa. Aby sme vedeli pochopiť mechanizmy, ktoré pôsobia na výber rozprávaných príbehov a riadia tok spomienok, musíme analyzovať súčasnú situáciu biografa. Rovnako nie je možné určiť, ako dnes ľudia žijú so svojou minulosťou, bez toho, aby sme vedeli, ako ich život vyzeral.

Každý z biografov, každý zo životných príbehov, predstavuje možný typ prežívania a spracovania určitej udalosti, aj keď sme sa s ním stretli len jedenkrát. Cieľom by teda nemalo byť konštatovanie, že taká a taká časť obyvateľstva má sklony spomínať si danú udalosť vo svojom živote takým či onakým spôsobom. Častejší výskyt jedného spôsobu prežívania a spracovania určitej udalosti totiž ešte nemusí znamenať, že bude mať väčší vplyv na vytváranie

spoločenskej reality ako iný, menej často sa vyskytujúci. Deskriptívnou analýzou životných príbehov – na rozdiel od rekonštruktívnej analýzy, ktorá sa zaoberá aj analýzou nerozprávaného – by sme sa síce dostali k určitému obrazu reality, ktorý odráža zažitú skutočnosť, ťažšie však odhalíme iné spôsoby spomínania, resp. nespomínania na určité udalosti.

Auto/biografický výskum na Slovensku je v rámci sociológie zastúpený najmä prácami Zuzany Kusej, v histórii Eleny Mannovej v etnológii prácami Gabriely Kiliánovej a Hany Hlôškovej a Zuzany Profantovej, ktoré pôvodne vychádzajú z folkloristických bádaní, a Marty Botíkovej, ktoré vznikli v rámci projektu „Pamäť žien" (pozri zoznam literatúry). Metóde Oral history bolo venované číslo Etnologických rozpráv v roku 1996. Podobné debaty ako v nemecky či anglicky hovoriacich krajinách zatiaľ neprebiehajú, hoci by metóda rekonštruktívnej analýzy biografických textov mohla poslúžiť ako inšpirácia i v našom prostredí.

Literatúra

BOTÍKOVÁ, M. 2001: Pamäť žien (za socializmu). In *Slovenský národopis*, 49, č. 2, s. 244–246.

BOTÍKOVÁ, M. 2003: Odievanie a móda v súvislosti so spoločensko-politickými zmenami v rozprávaniach žien. In *Studia Academica Slovaca*, Bratislava 2003, s. 308–321.

Etnologické rozpravy 1996, č.1, Bratislava.

GEERTZ, C. 1979: From the Natives' point of view: On the nature of anthropological understanding. In *Interpretive Social Science: A Reader*. P. Rabinow and W.M. Sullivan (eds) Berkley: University of California Press.

HLÔŠKOVÁ, H. 1998: „Tak končím svoju spoveď života" – autobiografia slúžky. In *Žena z pohľadu etnológie*. Hlôšková, H. – Leščák, M. (ed.) Bratislava, s. 88–98.

HLÔŠKOVÁ, H. 1999: Životné hodnoty v ženskej autobiografii. In *Tradícia, etika a civilizačné zmeny*. Jakubíková, K. (ed.) Bratislava, s. 112–121.

CHAMBERLAYNE, P. – BORNAT, J. – WENGRAF, T. (ed.), 2000*: The Turn to Biographical Methods in Social Science. London and New York*

KILIÁNOVÁ, G. 1989: Neprofesionálna písomná tvorba v dedinskom prostredí. In *Slovenský národopis*, 37, č. 4, s. 555–565.

KUSÁ, Z. 1990: *Biografický prístup v sociológii*. Bratislava, Sociologický ústav SAV, dizertačná práca.

KUSÁ, Z. 1992: *Autobiografické rozprávanie v projekte „20. storočie v rodinách slovenskej predprevratovej inteligenicie. Sociológia*, 24, č. 6, s. 571–578.

KUSÁ Z. 1996: Dilemy nad tichom v autobiografických rozprávaniach. In *Etnologické rozpravy*, 3, č. 1, s. 38–48.

MANNOVÁ, E. 1995: *Pravidlá naratívneho interview. In: Genealogicko-heraldický hlas* 5, 1995, 2, s. 21–24.

MANNOVÁ, E. 1996: *Oral history a historiografia. In: Etnologické rozpravy* 1996, 1, s. 31–37.

ROSENTHAL, G. 1995: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte*. Frankfurt, Main [u.a.]: Campus-Verlag.

Od textu k spoločenskému fenoménu.

Premeny vzťahu téma – metóda počas prípravy diplomovej práce

Attila Agócs

Motto:
„Jednou z najsilnejších stránok terénneho výskumu je práve možnosť prispôsobenia sa k terénu."

(Babbie 2003: 337)

Kľúčové slová: gemerskí usadlí Rómovia, rómska ľudová próza, rómski rozprávači, ekologická metóda, kvalitatívne interview, odmeňovanie informátorov
Keywords: settled Roma population in Gemer region, folk tales of Roma, Roma narrators, ecological method, qualitative interview, rewarding informants

The aim of the contribution is to clarify the process of writing diploma thesis on ecology of folk tales of settled Roma population in Gemer region. In the part „the journey to the theme" the author describes working on definition of the research topic, which has several phases: specification of the studied phenomena, identification of space and time framework of the research and the outline of target group. The part „The journey to the method" he characterises the problems caused by conflicts: 1. the topic broadly conceived in terms of space and society – outstanding narrator, 2. the romance of old fairy tales – ecology of texts (recent material) – that have been solved by the shift of interest from the text to narration as a social phenomenon.

Cieľom tohto príspevku je poukázať na metodologické problémy, s ktorými som sa ako študent Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Univerzity Komenského stretol pri riešení výskumnej témy: *Ekológia ľudovej prózy gemerských usadlých Rómov*, ktorú som v školskom roku 2003/2004 spracoval formou diplomovej práce pod vedením prof. PhDr. Milana Leščáka, CSc.

Vo svojej diplomovej práci som spracoval materiál získaný počas výskumov v rokoch 2002–2004. Pokúsil som sa analyzovať súčasný stav rómskeho rozprávačstva Gemera-Malohontu pomocou ekologickej metódy.[1] Cie-

[1] Používaniu ekologickej metódy v slovenskej folkloristike sa venujú: Leščák – Sirovátka 1982: 69, Leščák 2001: 25.

ľom výskumu bolo odhaliť „životné podmienky“ rómskej rozprávky v danom regióne na začiatku 21. storočia a odpovedať na niektoré otázky vznikajúce v súvislosti s jej pôvodom, špecifickými črtami, tradovaním atď. Základné zložky folklórnej komunikácie (v prípade ľudovej prózy: narátor/rozprávač – text – auditórium/poslucháči) som analyzoval použitím informácií pochádzajúcich od viacerých informátorov – kostru práce tvoria výpovede Vojtecha Oláha z Kokavy nad Rimavicou, ktoré sú vo väčšine prípadov doplnené údajmi získanými od ostatných gemerských informátorov. Navštívil som 14 gemerských obcí, z ktorých som iba v siedmich našiel rozprávača,[2] ktorý bol ochotný porozprávať nejaké príbehy zo svojho repertoáru.[3]

Vzťah téma a metóda (vlastne „cieľ“) diplomovej práce sa počas mojej spolupráce s mojím školiteľom postupne menil. V nasledujúcej časti svojho príspevku sa pokúsim poukázať tak na jednotlivé fázy premeny daného vzťahu, ako i na motívy spomínanej premeny.

1. Cesta k téme

Výber témy v našej vede samozrejme neznamená iba stanovenie problému, riešeniu ktorého sa budeme venovať, alebo pomenovanie javu, ktorý chceme opisovať. Etnológia musí počítať aj s priestorovým a časovým ohraničením témy, ba aj s vymedzením jednotky analýzy – cieľovej skupiny.

1.1. Skúmaný jav

Pred niekoľkými rokmi sa mi dostala do rúk zbierka Istvána B. Kovácsa, v ktorom uverejnil päť „hrdinských rozprávok“ od „rozprávkového kráľa“ [4] – gemerského maďarského usadlého Róma Viktora Busu z Rimavskej Seči.[5] Jeho archaické čarovné rozprávky, plné mytologických prvkov, ku ktorým uviedol B. Kovács aj paralely z mytológie obských Ugrov (ako príbuzných Maďarov) a z hrdinského eposu Burjátov, ma veľmi zaujali. Bol som prekvapený tým, že koncom 20. storočia neďaleko môjho rodiska[6] žijú ešte ľudia, ktorí disponujú takýmito archaickými vedomosťami. Ako mladého poslucháča KEKA UK v Bratislave ma priťahovala akási romantika starobylosti týchto rozprávok, vtedy mi napriek vypočutým prednáškam bolo ešte „samozrejmosťou“, že etnológia je skôr historickou, než spoločenskou vedou. Od spomínaného hľadania starobylosti som sa neskôr dopracoval až k „ekológii“ rozprávania.

1.2. Priestorový rámec výskumu

[2] Počas celého terénneho výskumu som texty zaznamenal celkove od deviatich informátorov.

[3] O výsledkoch výskumu plánujem napísať samostatnú štúdiu.

[4] Katalin Benedek píše o ňom: „Rozprávkový kráľ rómskeho pôvodu má maďarský materinský jazyk a je špecialistom »rozprávok o bohatieroch«“ (Benedek 2001: 179).

[5] Kovács 1998.

[6] Fiľakovo.

V teréne som sa s problematikou rómskeho rozprávačstva stretol až v októbri 2002, keď som sa ako brigádnik Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote dostal do Hodejova. V miestnej rómskej osade som sa zoznámil s J. Kikínyom. Stretli sme sa na ulici pred jeho domom, a pustili sme sa do reči. Informoval som sa u neho vo veci, či nájdem niekoho medzi miestnymi Rómami, kto ešte zvykol rozprávať „staré“ rozprávky – musím sa však priznať, že som kladnú odpoveď vôbec neočakával. S prekvapením som počúval jeho slová, tvrdil totiž, že *zopár rozprávok o drakoch a kráľoch* pozná aj on sám. Dohodli sme sa preto, že ho o niekoľko dní navštívim. Celý môj výskum sa teda začal náhodným stretnutím, a až neskôr som sa začal o tému zaujímať systematickejšie.

Poznal som teda publikáciu I. B. Kovácsa, ktorá vznikla na základe výskumov zo začiatku 70. rokov 20. storočia a mal som za sebou aj prvú nahrávku rómskych rozprávok v maďarčine. O svojich skúsenostiach som na chodbe univerzity porozprával pánovi prof. Leščákovi, ktorý ma vyzval, aby som o rómskych rozprávkach napísal svoju diplomovú prácu. Hneď na začiatku našej spolupráce sme však narazili na niekoľko metodologických problémov. Vzhľadom na špecifickosť témy sme totiž nemohli vedieť, čo nás v teréne čaká, čo je možné v súčasnosti medzi Rómami nájsť: či to budú iba kusé spomienky na niekdajšie rozprávky, alebo natrafíme na živý segment ich folklóru. Dohodli sme sa preto, že priestorovo vymedzíme náš výskum širšie než v klasických prípadoch, aby prílišné priestorové obmedzovanie výskumu neohrozilo analyzovateľnosť údajov. Keďže tak spomínaná publikácia, ako i moje prvé nahrávky pochádzali z územia bývalej Gemersko-Malohontskej župy, ktorá je medzi etnológmi známa svojou „priestorovou etnickou mozaikou“,[7] výskum sme územne vymedzili práve bývalými hranicami spomínanej župy.

Potenciálnych informátorov som hľadal zo začiatku na svojich orientačných výskumných cestách po Gemeri. V prípade, že som na nejakého nositeľa rómskych rozprávačských tradícií natrafil, použil som hneď tzv. „techniku snehovej gule (snowball sampling)“[8] – zaujímal som sa u neho aj o ďalších možných nositeľoch, ktorí boli pre mňa ako výskumníka „neviditeľní“, iným spôsobom ťažko odhaliteľní. Táto výskumná stratégia však priniesla len málo konkrétnych výsledkov. Skoro všetci informátori, od ktorých sa mi podarilo nahrať nejakú rozprávku alebo povesť, totiž tvrdili, že oni sú už poslednými predstaviteľmi gemerských rómskych rozprávačov – *veľkí rozprávači už všetci vymreli.* O tom, že táto tradícia pravdepodobne nebude mať svoje prirodzené pokračovanie, svedčí tak relatívne vysoký vek nájdených rozprávačov (väčšinou 60–70 roční Rómovia), ako i fakt, že svoje vedomosti nikto z nich neodo-

[7] Keményfi 2002.

[8] Technika „spočívá na výběru jedinců, při kterém nás nějaký původní informátor vede k jiným členům naši cílové skupiny“ (Disman 1993: 114).

vzdal mladým – z radov mladšej generácie podľa nich už nie je záujem o tieto tradície.

Žánrovo heterogénny textový materiál sa mi nakoniec podarilo zozbierať v siedmich obciach vybraného regiónu (Hodejov, Dubovec, Pavlovce, Belín, Kaloša, Klenovec, Kokava nad Rimavicou). Okrem nich som v roku 2003 navštívil aj ďalšie gemerské obce: Martinová, Cakov, Brzotín, Sútor, Hostice, Šimonovce a Krasnohorské Podhradie – v nich som narátorov už nenašiel, živé spomienky na veľkých rozprávačov však mali ešte Rómovia zo Sútora, z Cakova a z Hostíc. Najväčšie prekvapenie priniesla návšteva rómskej osady v Krásnohorskom Podhradí, v ktorom žije najpočetnejšia od majority oddelená rómska komunita Gemera. Po osade ma viedol miestny *čibalo* (vajda), ale na veľkých rozprávačov sa už ani najstarší členovia komunity nepamätali.

Ako sa však výskum rozbiehal, nastali s jeho financovaním značné problémy (cestovné výdavky vznikajúce na cestách po relatívne veľkom území, ktorého sa môj výskum týkal; náklady na pohostenie a honorovanie informátorov; výdavky spojené s prepisom a prekladom rómskych textov). V polovičke augusta 2003 som sa preto nakontaktoval na Dokumentačné centrum rómskej kultúry[9] pri Etnografickom múzeu Slovenského národného múzea v Martine, ktoré mi až do konca roka pomáhalo s krytím značnej časti mojich nákladov. Z horeuvedeného samozrejme vyplýva, že prepísané materiály z terénnych výskumov sú uložené aj v archíve dokumentačného centra.

1.3. Vymedzenie okruhu „podmetov“ výskumu

Po určení priestorového rámca výskumu sme sa snažili zúžiť aj okruh potenciálnych informátorov, teda „cieľovú skupinu“. Vieme, že rómska minorita žijúca na Slovensku nie je etnicky homogénna, delí sa na niekoľko etnických podskupín. Pri upresňovaní témy sme dospeli k rozhodnutiu, že na základe stále sa množiacich informácií pochádzajúcich od usadlých Rómov, výskum obmedzíme na Rumungrov. Takto určená skupina informátorov však v sebe skrývala ešte stále ďalšie problémy: uprostred obrovského územia bývalej župy beží totiž maďarsko-slovenská kontaktná zóna („jazyková hranica“ sa tiahne cez obce: Rimavská Sobota, Uzovská Panica, Hucín, Betliar, Lúčka[10]), na sever od ktorej žijú slovenskí usadlí Rómovia, ktorí používajú regionálny dialekt rómskeho jazyka a slovenčinu, a na juh od kontaktnej zóny nájdeme maďarských usadlých Rómov používajúcich výhradne maďarčinu. Výskum sa teda aj po obmedzení na usadlých Rómov musel konať v troch jazykoch.

[9] V súčasnosti už „Múzeum kultúry Rómov na Slovensku“.

[10] Beňušková 1998: 179 – B. Kovács udáva slovensko-maďarskú etnickú hranicu obcami: Ožďany, Rimavská Sobota, Veľký Blh, Višňov, Držkovce, Mikolčany, Kunova Teplica, Rožňava, pričom tvrdí, že spomínané obce patria ešťe do „súvislého maďarského jazykového územia“ (B. Kovács 2003: 26).

Keďže som maďarsko-slovenským bilingvistom v teréne som mal problémy iba s rómskym jazykom. Musím sa priznať, že ovládam iba niekoľko rómskych slov, ktoré mi však v istých prípadoch pomohli. Potreboval som ich predovšetkým pri presviedčaní informátorov hovoriacich aj po rómsky, aby mi svoje príbehy (väčšinou čarovné rozprávky a démonologické povesti) porozprávali aj v rómčine. Pri prepisovaní a prekladaní textov nahraných v rómčine mi neskôr pomohla A. Horváthová, riaditeľka Klubu rómskych žien v Rimavskej Sobote.

Z vyššie už spomínaných dôvodov (obava z ťažkostí pri analýze zlomkovitých informácií), sme sa s mojím školiteľom na začiatku rozhodli zbierať *všetko*, čo sa týka ľudovej prózy usadlých Rómov regiónu Gemer-Malohont. Približne v polovici celého terénneho výskumu som však natrafil na vynikajúceho informátora, slovenského usadlého Róma z Kokavy nad Rimavicou, Vojtecha Oláha „Bélu“. V auguste 2003 som sa tu ako brigádnik Novohradského osvetového strediska Lučenec zúčastnil na festivale Koliesko. Voľné chvíle môjho víkendového pobytu som hneď v sobotu využil na návštevu miestnej rómskej osady (Kyseľovo), kde som sa informoval o „situácii“ v obci. Po dlhšej debate so staršou paňou som sa dozvedel, že na miestnych vartovaniach rozpráva rozprávky už len jediný Róm, Vojtech Oláh z Chorepy.[11] O niekoľko minút som už stál pred jeho dverami, Oláh však ležal v posteli, bol chorý. Dohodli sme sa preto, že sa vrátim na druhý deň. V nedeľu sme si sadli v miestnej krčme, kde mi pri pive hneď dokázal, že disponuje relatívne širokým repertoárom, a že čarovné rozprávky vie interpretovať tak v slovenčine, ako i v rómčine. Od tohto momentu stál v centre mojej pozornosti práve on. V období august 2003 – február 2004 sme sa stretli pri viacerých spoločne zorganizovaných „rozprávačských príležitostiach“, pri ktorých sa okrem nás dvoch zúčastňovali predovšetkým členovia Oláhovej rodiny a ich susedia.

V celej práci tu nastal akýsi kvalitatívny „prevrat“. Od zbierania zlomkov od viacerých informátorov, sa nám podarilo prejsť k hlbšiemu výskumu. Rozhovory vedené s „profesionálnym“[12] rozprávačom priniesli nové možnosti a v istom zmysle aj napätie do celého výskumného procesu. Pri vymedzovaní témy sme postupovali opatrne, a aj skúmanú skupinu sme definovali široko, ba za cieľ sme určili podať obraz rozprávačstva celého regiónu, tu však vznikla možnosť napísať monografiu rozprávačskej osobnosti. Konflikt región/skupina – jednotlivec sme potom riešili spojením všetkých získaných údajov. Výpovede Vojtecha Oláha ako „kľúčového informátora“ sme doplnili zlomkovitými spomienkami ostatných informátorov, čím sme sa pokúsili dosiahnuť najväčšiu možnú mieru komplexnosti výskumu.

[11] Ďalšia časť Kokavy nad Rimavicou.

[12] Na tzv. virastáše chodí rozprávať čarovné rozprávky za rôzne formy odmeny (napríklad cigarety, jedlo, peniaze).

1.4. Časový rámec výskumu

Vedeli sme síce o výskumoch rómskej rozprávky na Slovensku (a konkrétne aj v Gemeri), tie však na jednu výnimku[13] boli vykonané minimálne pred dvadsiatimi až viac rokmi. Naše výskumy sa samozrejme týkali súčasného stavu, ktorý je však na dvoch stranách maďarsko-slovenskej kontaktnej zóny odlišný. Kým medzi slovenskými usadlými Rómami na severe regiónu nájdeme ešte živú rozprávačskú tradíciu, medzi maďarskými usadlými Rómami južného Gemera sa môžeme stretnúť už len so zlomkovitým ovládaním malého počtu textov a iba so spomienkami na niekdajšie rozprávačské príležitosti. Keďže v literatúre sme našli ako najstaršie údaje rozprávky od gemerského usadlého Róma (Klenovčana) u M. Hübschmannovej z roku 1967,[14] môžeme povedať, že práca časovo pokrýva obdobie 1967–2004, pričom jadro práce tvorí analýza recentného materiálu – pokúsili sme sa teda „momentnú snímku" zo začiatku 21. storočia doplniť o dostupné údaje odbornej literatúry.

2. Cesta k metóde

2.1. Od textu k spoločenskému fenoménu

Do kontaktu s témou rómska rozprávka som sa dostal prečítaním knihy I. B. Kovácsa. Do terénu som sa vybral s túžbou nájsť podobné archaické čarovné rozprávky, ale už aj na svojich prvých cestách za gemerskou rómskou rozprávkou som sa snažil zachytiť popri základných pasportizačných údajoch informátorov aj informácie o okolnostiach rozprávania.

K prvému rozšíreniu témy došlo po rozhovore s pani H. Hlôškovou, ktorá mi odporúčala, aby som sa nezameral úzko na čarovné rozprávky, ale na celú ľudovú prózu (teda tak na rôzne rozprávkové, ako i na povesťové žánre) skúmanej skupiny. K oveľa závažnejšiemu odklonu od základného zámeru – zdokumentovať posledné zlomky niekdajšieho repertoáru rómskych rozprávačov Gemera – však došlo po nájdení už spomínaného rozprávača z Kokavy nad Rimavicou. Zo zbierania textov som sa postupne preorientoval na zisťovanie „životných podmienok" daných textov. Začal som sa čoraz intenzívnejšie pýtať aj na okolnosti rozprávania (životný príbeh kľúčového informátora, zdroje repertoáru informátorov, príležitosti rozprávania s dôrazom na tzv. *virastovanie*,[15] funkcie rozprávania, odmeňovanie rozprávača, interakcia rozprávač – poslucháčstvo). Počas série krátkodobých zberov sa mi nepodarilo zúčastniť sa ani na jednej „prirodzenej interpretačnej situácii",[16] čo súvisí jednak so zriedkavosťou rozprávačských príležitostí v súčasných rómskych komunitách Gemera,

[13] Rozprávka z Klenovca z roku 1997 (Horváthová 2001).
[14] Hübschmannová 1973, 1999.
[15] Vartovanie pri mŕtvom ako formálna príležitosť rozprávania.
[16] Leščák – Sirovátka 1982: 97.

a na druhej strane s tým, že najčastejšou interpretačnou príležitosťou čarovných rozprávok sú v Gemeri dodnes tzv. *virastáše* (vartovania pri mŕtvom) – čo samozrejme sťažovalo moju prácu. Napriek tomu, že mi aj dvaja narátori sľubovali, že ma vezmú so sebou na virastáš, metódu zúčastneného pozorovania sa mi v súvislosti s touto príležitosťou nepodarilo použiť.

„Čiastočné" zúčastnené pozorovanie som vykonal na rozprávačských príležitostiach, ktoré na moje požiadanie zorganizoval môj kľúčový informátor. Prirodzenú situáciu, susedské návštevy ako neformálne príležitosti interpretovania ľudovej prózy gemerských usadlých Rómov, sa mi podarilo zrekonštruovať v Kokave nad Rimavicou v novembri 2003 pomocou dvoch rozprávačov, ich rodín a susedov. Jeden večer a jedno dopoludnie sme strávili v dome M. Žigmunda v časti obce nazývanej Huta. Vznikla tu atmosféra pripomínajúca aj opisy ostatných informátorov. Na základe nahrávok (magnetofón a MD nahrávač) a pozorovaní uskutočnených na týchto príležitostiach som sa pokúsil klasifikovať interakciu narátora a auditória.[17] Na našich dlhých posedeniach som figuroval jednak ako jeden z poslucháčov, ale aj ako výskumník, ktorý, podobne ako rozprávači a ostatní poslucháči, sa aj zabával. Jednu fľašku pálenky som kúpil ja, druhú moji hostitelia. Moje postavenie sa tu kontinuálne menilo medzi bodmi: „totálny účastník" – „totálny pozorovateľ".[18] V momentoch, keď som bol v postavení účastníka/poslucháča, som mal za úlohu: pozorne počúvať prednesené texty a vo vhodnej chvíli zareagovať (napríklad smiechom), konzumovať ponúknuté jedlo, pripravenú kávu a naliatu pálenku atď.; kým ako pozorovateľ/výskumník som mal usmerňovať naše rozhovory o ekológii ich ľudovej prózy v prestávkach samotného rozprávania.

Vo väčšine prípadov som materiál zbieral pomocou riadených, ale konkrétne neštruktúrovaných rozhovorov, čo znamenalo, že som „plán kladenia otázok počas celého výskumu stále pretváral" (Rubin – Rubin 1995: 47). Toto rozhodnutie bolo motivované predovšetkým obavou z narušenia nášho „dôverného" vzťahu – nechcel som ako „host" vyťahovať pri takýchto stretnutiach dopredu pripravený dotazník. Použil som teda metódu „kvalitatívneho interview", ktoré je podľa E. Babbieho „takou interakciou medzi osobou, ktorá otázky kladie, a medzi informátorom, v ktorej výskumník síce vie dopredu, že čo by približne chcel zistiť, ale jeho plán sa nevzťahuje ani na konkrétne formulovanie otázok, ani na ich presné poradie" (Babbie 2003: 336).

V prípade kľúčového informátora (V. Oláha) som použil Siederov „model naratívneho interview".[19] Náš rozhovor som sa teda pokúsil usmerňovať podľa štruktúry pracujúcej so štyrmi fázami: 1. hlavné rozprávanie (životný príbeh), 2. dodatočné otázky (preverenie niektorých javov vyskytujúcich sa v iných

[17] Vychádzal som tu z práce Dégh 1969: 117–119.
[18] Marshall – Rossman 1995:60, citované podľa Babbie 2003: 320.
[19] Mannová 1996: 33.

rómskych komunitách), 3. rekonštrukcia bežných situácií (opis konkrétnych rozprávačských príležitostí a procesu tradovania rozprávok), 4. záverečná rezonancia (objasnenie pojmov pekná rozprávka, dobrý rozprávač a vzťahu rozprávača k vlastnému rozprávačskému statusu). Prekvapujúce však bolo, že V. Oláh, ako dobrý rozprávač, vedel len s veľkými ťažkosťami porozprávať príbeh svojho života, pričom začal vetou: *No, v roku ťisídzďeveťstošezďesiatom druhom, keť som nastúpil na Pozemné staubi ako chlapec trinázďroční.* Bolo jednoznačne cítiť za jeho slovami, že nevedel, o čom má rozprávať, ako má komponovať svoju výpoveď, bez rozprávkových formúl a štylém sa jeho prednes stal nerozhodným, čo potvrdzuje tézu o veľkých štylistických rozdieloch medzi hovorovým jazykom a jazykom rozprávok. Charakteristické bolo však, že podobne ako pri interpretovaní rozprávok, aj pri rozprávaní príbehov z vlastného života prevažovali v jeho textoch dialógy. Jednotlivé situácie opisoval vždy na základe schémy: načrtnutie situácie (kedy a kde sa to odohrávalo), potom sme sa však o ďalších okolnostiach dozvedali z dialógov rozprávača s imaginárnymi partnermi (ďalšími účastníkmi príbehu jeho života).

2.2. Okolnosti výskumu

Nahrávanie rozprávok a rozhovorov sa konalo buď v dome informátorov, alebo v miestnych krčmách (hlavne v prípade nadväzovania prvých kontaktov) – ako na miestach neutrálnych z hľadiska stretnutia dvoch cudzích ľudí, Róma z miestnej komunity (narátor) a *gádža* z mesta (výskumník). J. Vekerdi píše,[20] že počas svojich výskumov v rómskych komunitách Maďarska nahrával rozprávky najčastejšie pod holým nebom, veď do domu ho Rómovia nepozývali (zrejme lebo ich nemali tak zariadené, na aké si mysleli, že výskumník z mesta je zvyknutý). Ja som podobný problém, teda výber vhodného miesta na výskum vyriešil už vyššie spomínaným spôsobom, pozývaním niektorých informátorov[21] do krčmy. Posedením pri pive sme vyriešili aj „odmenu" rozprávkara. Môj príchod, ako príchod zaujímavého cudzinca do rómskych komunít, mi v istom zmysle aj pomáhal pri zorganizovaní príležitostného poslucháčstva. Hlavne pri nahrávaní rozprávok u V. Oláha ho prišli počúvať, a samozrejme sa prišli pozrieť aj na mňa, tak susedky, ako i deti rozprávača.[22]

Pri prvých kontaktoch boli moji informátori často nedôverčiví, videli vo mne *redaktora z Braťislavi*. Do dôvernejšieho vzťahu sa mi podarilo dostať samozrejme len s tými rozprávačmi, s ktorými sme sa stretli viackrát (J. Kikíny, A. Lakatos, V. Oláh). V Kokave nad Rimavicou som musel prejsť aj konkrétnou skúškou dôveryhodnosti, podobne ako to opisuje P. Szuhay – rómski informátori si totiž chceli overiť „...či sa hostia nechajú ponúknuť stravou domácich, alebo ju zdvorilo odmietnu, hovoriac, že sme sa práve teraz najedli, alebo máme práve pokazený žalúdok, čo by mohli vysvetľovať ako gesto odmietania" (Szuhay 2003: 17). Takto som si musel dať raňajky u Žigmundovcov, aby si nemysleli, že ako *gádžo* odmietam ich *cigánsku* stravu, aj napriek tomu, že som sa práve predtým do sýta najedol v kokavskom penzióne.

S ťažkosťami som sa stretol počas výskumu hlavne medzi maďarskými usadlými Rómami. U nich totiž rozprávanie rozprávok už roky nepatrí k živým vrstvám ľudovej kultúry, ba je opovrhnutým zvykom. Na ilustrovanie faktu, že rómske komunity (predovšetkým rómske ženy) v južnom Gemeri nepovažujú rozprávky za hodnotné, alebo sa aj hanbia, že ich ešte niektorí ovládajú, uvádzam opis troch príhod, ktoré som tam zažil. Prvýkrát som sa s odmietaním stretol v Hodejove. Informátor J. Kikíny „Oszi"[23] mi vo svojej chatrči v miestnej osade začal rozprávať rozprávku. Prišla však domov z dediny jeho manželka. Keď uvidela, že jej muž rozpráva rozprávku, chytila kuchynský nôž a teatrálne ho napadla. Po poskladaní aparatúry sme sa s „Oszim" presťahovali do miestnej krčmy. Nenechal sa však prerušiť, keď sme si v krčme sadli, pokračoval v rozprávke presne tam, kde doma skončil – ba, keď som mu chcel pripomenúť, kde nás jeho žena prerušila, skoro sa urazil. Podobný prípad som zaregistroval aj v Dubovci. Informátor Gy. Szitai mi vo svojej chatrči rozprávať nechcel, preto sme vyšli na ulicu. Tam sa však objavil chlapček z jeho rodiny. Pred ním zase odmietol možnosť prejaviť sa, lebo tvrdil, že mladí si myslia, že sa zbláznil, keď ho počujú rozprávať staré príbehy. Prešli sme teda do najbližšej krčmy, kde však sedela miestna partia chlapov. Dlho sme spolu čakali, lebo pred nimi sa tiež hanbil. Nakoniec sme to vyriešili tak, že mi niekoľko rozprávok porozprával na ulici pred krčmou. Tretí prípad sa viaže na obec Belín. Tam som natrafil na jedného rozprávača práve počas zabíjačky, preto sme sa dohodli, že ho na druhý deň navštívim. Aj som do Belína v dohodnutý čas prišiel, ale jeho manželka mi povedala, že nie je doma, pričom som ho videl stáť za oknom. Ako vidíme, opovrhnutie zo strany komunity pôsobí negatívne nielen na ďalší život rozprávačských tradícií, ale značne sťažuje aj prácu výskumníka.

Informátori si za „odovzdané" rozprávky žiadali odo mňa rôzne formy odmeny.

V niektorých prípadoch sme to vyriešili pozvaním do krčmy, kde mi potom rozprávali; inokedy však odo mňa žiadali cigarety, fľašu pálenky, ba niektorí aj peniaze v hotovosti. Myslel som si, že ide o „prínos" skomercionalizovaného sveta, s prekvapením som však zistil, že s podobnými situáciami sa stretol už aj J. Vekerdi v 70. rokoch 20. storočia: „Cigáni požiadaní o rozprávanie rozprá-

[20] Vekerdi 1974.

[21] Napríklad J. Kikínya, A. Lakatosa, Gy. Szitaiho a pri prvom stretnutí aj V. Oláha.

[22] „Tým pádom sa funkcionálny charakter rozprávky porozprávanej počas výskumu stáva podobným, ako keby odznela v pôvodnej úlohe, na ozajstnej rozprávačskej príležitosti" (Vekerdi 1974: 53).

[23] V úvodzovkách za menom prinášam prezývky informátorov. Mená „maďarských" informátorov píšem podľa maďarského pravopisu.

vok – hlavne mestskí Cigáni – vyrukujú najnovšie s tým, že za spievanie v štúdiu... zvykli dostávať veľké sumy“ (Vekerdi 1974: 55). Vyriešil to tak, že svojim informátorom ponúkol za rozprávanie hodinovú mzdu, ktorá bola dvojnásobkom hodinového zárobku kvalifikovaného robotníka. Moji „hmotne založení“ informátori žiadali finančnú odmenu v rôznej výške: informátor z Cakova, ktorého sa mi potom vôbec nepodarilo presvedčiť, aby niečo porozprával, žiadal za každú rozprávku 60 Sk; klenovský informátor si žiadal za jednu príležitosť 200 Sk a krabičku cigariet (porozprával mi zato 3 „rozprávky“ [24]). Tretí prípad sa viaže k osobe V. Oláha. Pri našich prvých stretnutiach si žiadal cigarety a pálenku, ale medzitým sa v dôsledku sociálnych reforiem vlády zhoršila finančná situácia jeho rodiny, teda pri našom poslednom stretnutí si žiadal za rozprávky a rozhovor 100 Sk na lieky.

Možnosť pustiť sa do výskumu rómskych rozprávok a jeho nekaždodenné okolnosti som chápal od prvej chvíle svojej práce ako výzvu, ako vedecké dobrodružstvo. Dúfam, že som opisom procesu definovania témy a metódy diplomovej práce „Ekológia ľudovej prózy gemerských usadlých Rómov“ mohol aspoň čiastočne prispieť k upresneniu niektorých pojmov metodológie ekologického prístupu v slovenskej folkloristike. Výskum rómskych rozprávok na Slovensku je na základe výsledkov práce vykonanej v posledných rokoch ešte stále aktuálny, veď cez takto získaný materiál (texty, údaje o živote rozprávok) sa otvára tak možnosť doplniť zlomkovité znalosti o folklóre daného etnika, ako i možnosť pochopiť niektoré otázky rozprávačstva ďalších stredoeurópskych národov, v kruhu ktorých rozprávačská tradícia už nie je v súčasnosti živá.

Literatúra

BABBIE, E. 2003: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi Kiadó.

BENEDEK, K. 2001: *Cigány mesemondók repertoárjának bibliográfiája. Magyar népmesekatalógus /10/ I. összefoglaló bibliográfia.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Intézet.

BEŇUŠKOVÁ, Z. a kol. 1998: *Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Prehľad charakteristických znakov.* Bratislava: Veda.

DÉGH, L. 1969: *Folktales and Society. Story-Telling in a Hungarian Peasant Community.* Bloomington – London.

DISMAN, M. 1993: *Jak se vyrábí sociologická znalost. Príručka pro uživatele.* Praha: Karolinum.

[24] Vlastne jednu čarovnú rozprávku a dva príbehy zo života s motívmi čarovných rozprávok.

HORVÁTHOVÁ, A. 2001: Tradičná pohrebná obradovosť u Rómov v Gemeri. In J. Botík (ed.): *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesionálnu mnohotvárnosť. Múzeá a etniká 2001.* Bratislava: SNM – Historické múzeum.

HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1973: *Romské pohádky.* Praha: Odeon. /pozn.: tú istú zbierku vydalo vydavateľstvo Fortuna v Prahe v r. 1999/

KEMÉNYFI, R. 2002: *Gömöri etnikai térmozaik. A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására. (Interethnica 3).* Komárom-Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.

KOVÁCS, I. B. 1998: *Szőlő-Szűlt-Kálmány. Öt gömöri hősmese.* Bratislava: Madách-Posonium.

KOVÁCS, I. B. 2003: *Gömörológia. Írások a történelmi Gömör és Kishont vármegye múltjáról és jelenéről.* Bratislava: Madách-Posonium.

LEŠČÁK, M. 2001: *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie.* Bratislava: Prebudená pieseň.

LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O. 1982: *Folklór a folkloristika.* Bratislava: Smena.

MANNOVÁ, E. 1996: Oral history a historiografia. In *Etnologické rozpravy* č. 1/96, s. 31-38.

MARSHALL, C. – ROSSMAN, G. B. 1995: *Designing Qualitative Research.* Thuosand Oaks: Sage. Citované podľa: Babbie, E.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi Kiadó, s. 320.

RUBIN, H. I. – RUBIN, R. S. 1995: *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data.* Thousand Oaks: Sage. Citované podľa: Babbie, E.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest: Balassi Kiadó, s. 336.

SZUHAY, P. 2003: Babos István és meséinek története. In Szuhay, Péter – Benedek, Katalin – Görög, Veronika: *A három muzsikus cigány. Babos István meséi. Babócsai cigány mesék.* Budapest: Európai Folklór Intézet – L´Harmattan.

VEKERDI, J. 1974: *A cigány népmese.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Metódy výskumu albánskej komunity na Slovensku
– poznámky etnológa

Michal Šípoš

Kľúčové slová: migrácia, Albánci, etnokultúrny konflikt, terénny výskum
Keywords: migration, Albanians, ethno-cultural conflict, field research

The aim of the paper is to present remarks, observations and experiences from the ethnological research of Albanian community in Slovakia. The research was connected with work on the diploma thesis named „Albanians in Slovakia. Forms, causes and implications of an ethnocultural conflict in the situation of immigration" defended in the Department of ethnology and cultural anthropology of the Faculty of Arts of Comenius University in Bratislava in the year 2004. The theoretical part of the work focuses on the processes of conflict and their implications connected with the different perception of cultural and social principles. The author presents methods and techniques which were useful in the process of obtaining information from the respondents during field work. Furthermore, the author deals with the way of using this information in his work on the diploma thesis.

Cieľom článku je popísať osobné skúsenosti a postrehy z terénu, ktoré som získal pri tvorbe diplomovej práce Albánci na Slovensku – podoby, príčiny a dôsledky etnokultúrneho konfliktu v imigračnej situácii (Šípoš, 2004). Teoretickým zámerom práce bolo sledovanie a analýza etnokultúrnych procesov prebiehajúcich v inoetnickom prostredí. Východiskovou hypotézou bolo, že spolužitie dvoch etník s odlišnými kultúrnymi modelmi prináša rôzne druhy vzájomných interakcií. Prioritnú pozornosť som venoval tým častiam kultúrnych modelov, v ktorých sa presadzujú proti sebe značne odlišné až protikladné kultúrne prvky. Uvedené procesy nadobúdajú konfliktný charakter, ktorý môže mať až existencionálny rozmer vzhľadom k povedomiu príslušnosti k danej etnickej skupine. Koncept etnokultúrneho konfliktu je inšpirovaný rozporom medzi tendenciou zachovania kultúrnych špecifík a tendenciou ku kultúrnej zmene v imigračnej situácií. Z hľadiska teórie práca nadviazala na výskumy procesov adaptácie, akulturácie a asimilácie, ktoré v slovenskej etnológii rozpracoval Ján Botík (1973, 1991, 1995) v súvislosti so štúdiom slovenskej menšiny v zahraničí. Konflikt ako spoločenský fenomén bol rozpracovaný v množstve sociologických prác. Pre teoretickú analýzu práce boli inšpiratívne práce Lewisa Cosera (1956), Ralpha Darendorfa (1959) a Randalla Collinsa

(1975), ktoré som vložil do kontextu poznatkov o sociálnych a kultúrnych procesoch v imigračnej situácii.

Zámer práce podmienil výber skúmanej skupiny, ktorá mala spĺňať nasledujúce podmienky:

- odlišná etnicita, zreteľná sebaidentifikácia a identifikácia z hľadiska majoritného spoločenstva, v rámci ktorého skupina žije;
- kultúra, ktorá je v určitých oblastiach do značnej miery odlišná od kultúry majoritného spoločenstva;
- relatívna homogénnosť skupiny a intenzita sociálnych vzťahov v jej rámci, ktoré podmieňujú existenciu sociálnej kontroly a vplývajú na udržiavanie kultúrnych prvkov.

Na základe uvedených kritérií som za objekt výskumu zvolil skupinu Albáncov na Slovensku. V práci som venoval pozornosť albánskemu zvykovému právu a jeho korelácii so štruktúrou rodinných, spoločenských a ekonomických vzťahov albánskej komunity na Slovensku. Rodinné prostredie zohráva významnú úlohu pri budovaní a udržiavaní identity človeka a práve v tejto sfére som zaznamenal výraznú tendenciu ochrany kultúrnych prvkov. Zaujímavým dôsledkom je kontinuita tradície albánskych patriarchálnych veľkorodín spolu s pozíciou hlavy rodiny v novom prostredí. Takáto spoločenská skupina zviazaná blízkymi príbuzenskými vzťahmi funguje zároveň aj ako spoločná ekonomická jednotka. Na širšej spoločenskej úrovni som ako faktory pôsobiace v prospech skupinovej identity zaznamenal normy vyplývajúce z tradícií albánskeho zvykového práva. Výrazné sú najmä normy v oblasti vzájomnej výpomoci, správaním sa na verejnosti, organizácie spoločenských a rodinných vzťahov, ochrany osobnej cti a cti rodiny a postavenie hosťa. Časť práce som venoval fenoménu čestného slova „besa", ktoré funguje ako paralela k štátnemu právu a represívnym zložkám. Ústny sľub besa v rámci komunity nahrádza písomné zmluvy a jeho dodržiavanie podlieha prísnej sociálnej kontrole.

Na druhej strane som zaznamenal oblasti, kde prispôsobenie novým podmienkam prebieha bez závažnejšej protireakcie. Keďže dominantná väčšina Albáncov prichádza na Slovensko s obchodnými záujmami, k učeniu a preberaniu nových kultúrnych prvkov prichádza hlavne v dôsledku ekonomických vzťahov s majoritným prostredím. Ako príklad uvádzam rýchle zvládnutie slovenského jazyka, deklarovanie dodržiavania majoritných zvykov a tradícii pred zákazníkmi (šibačka, Vianoce), alebo vzdávanie sa vlastných tradícii v prospech obchodu (otvorený podnik v deň významného výročia vzniku nezávislého Albánska).

Terénny výskum v prostredí albánskej komunity na Slovensku som absolvoval postupne v časovom období od júla roku 2003 do februára roku 2004. Počiatky výskumu znamenali krok do neznáma. Ako problém sa spočiatku javil nedostatok literatúry i prvý kontakt s respondentmi. Základné informácie

o Albáncoch a ich kultúre som naštudoval z literatúry, ktorá je dostupná v zahraničných knižniciach (Viedeň, Mníchov, Krakov). Z dôvodu časového obmedzenia som výskum realizoval iba na území západného Slovenska (mestá Bratislava, Trnava, Piešťany, Šamorín, Pezinok, Modra, Senec, Topoľčany). Spoločenské vzťahy v rámci albánskej komunity sú intenzívne, preto aj v menšom výskumnom teréne bolo možné získať čiastkové informácie, týkajúce sa Albáncov žijúcich nielen na území celého Slovenska, ale i v iných krajinách.

Na začiatku výskumu som sa snažil nadviazať kontakt s informátormi priamo, prostredníctvom návštev albánskych zmrzlinární, reštaurácii a zlatníctiev. Predstavil som sa a stručne som objasnil svoje zámery. Výsledok takýchto pokusov bol nulový. Potenciálni respondenti buď rozhovor odmietli priamo *(„nemám čas, mám veľa práce, neviem k tomu nič povedať“*), za úspech som považoval, keď sme si dohodli termín ďalšej návštevy. Často sa stalo, že som s potenciálnym respondentom bol dohodnutý napríklad o týždeň, dokonca v presný čas, no keď som prišiel, človek s ktorým som sa mal stretnúť tam nebol, alebo predstieral, že ma vôbec nepozná.

Ideálom etnológa v teréne je pohybovať sa v skúmanom prostredí ako člen spoločenstva, čo sa mi kvôli objektívnym skutočnostiam nemohlo podariť. Alternatívnou možnosťou nadviazať kontakty bolo predstavenie treťou osobou, ktorá sa zaručí za moje úmysly. Jeden respondent tento spôsob označil ako *„balkánska cesta“,* ktorá sa počas výskumu osvedčila ako najschodnejšia. Kontakt s jednou rodinou mi pomohla nadviazať doc. Botíková, s ostatnými respondentmi som sa zoznámil prostredníctvom Mgr. Kamila Weinera, tlmočníka z albánskeho jazyka a propagátora albánskej kultúry prostredníctvom Združenia Albáncov na Slovensku. Kamil Weiner má dobré vzťahy s členmi albánskej komunity a vďačím mu nielen za získanie informátorov pre účely práce, ale i poskytnutie cenných rád k metódam výskumu a vhodnému jednaniu s členmi skúmanej skupiny. Po získaní prvých dôvernejších kontaktov u ľudí z albánskej komunity možno požiadať o ich pomoc pri zoznámení s ďalšími, takže sieť informátorov sa takýmto spôsobom rozrastá. V prostredí albánskej komunity na Slovensku sa udržiava patriarchálny veľkorodinný princíp, kde za celú širokú rodinu po stránke ekonomickej i sociálnej zodpovedá starešina – hlava rodiny. Ostatní členovia rodiny sa zvyknú riadiť starešinovými rozhodnutiami, preto schválenie výskumu touto osobou prináša prístup k väčšiemu počtu respondentov.

Zaručenie dôveryhodnou osobou však automaticky nevedie k otvorenosti a ochote respondentov. Dôvernejšie údaje nebolo spravidla možné získať počas prvého stretnutia a kontakty s Albáncami bolo treba budovať postupne. Niektorí síce prejavili súhlas so začatím výskumu, avšak poskytovali nepresné, často fabulované informácie: *„Prečo ste prišli na Slovensko?“ „Iba tak, na dovolenku.“* Náznak možnej spolupráce sa prejaví napríklad výmenou informácií o rodinnom zázemí: *„Máš bratov? A sestry? Koľko? Ako sa im darí? Čo robia?“* V prostredí albánskeho spoločenstva existuje silné cítenie pre rodinu a priateľov, preto ochota výmeny informácií z týchto sfér znamená krok správnym smerom.

Nedôvera voči cudzincom je evidentne posilnená zlým menom skupiny u majority, ale i tým, že mnoho členov skupiny žije na Slovensku nelegálne, alebo sa venuje kriminálnej činnosti. Podľa výpovede jedného respondenta je opatrnosť opodstatnená, pretože nezávisle od toho, či sa Albánec venuje kriminálnej činnosti alebo nie, je často sledovaný políciou. Poskytnutím nevhodných informácii by mohol poškodiť nielen seba, ale i príbuzných, alebo iných členov komunity. Podľa vlastných skúseností je výskum problematické robiť formou dotazníkom viazaného rozhovoru a zaznamenávaním výpovede na pásku. V rámci albánskej komunity som pozoroval odstup od formalít a nedôveru k inštitúciám. Podľa zaznamenaných výpovedí to súvisí nielen s ich statusom cudzinca na Slovensku, ale aj so skúsenosťami z materskej krajiny: *„Načo je nám štát, úrady, my si všetko vybavíme medzi sebou.“* Akýkoľvek náznak oficiálnosti pri výskume (papier s otázkami v rukách, magnetofón) je prijímaný s rezervou, až odmietavo. Bariéry sa prejavovali u niektorých informátorov v podobe neochoty uvádzania osobných údajov. Väčšina stretnutí s informátormi sa niesla v neformálnom duchu. Výskum som viedol formou nezáväzného rozhovoru o rôznych témach, pričom som sa počas dialógu snažil priviesť respondenta k skúmaným otázkam. Získané informácie som si najprv zapisoval po skončení rozhovoru a v niektorých prípadoch aj počas stretnutia.

Rozhovory boli vedené v slovenskom jazyku. Dominantná väčšina Albáncov pred príchodom na Slovensko ovládala srbský alebo macedónsky jazyk a znalosť slovanského jazykového kódu im dopomohla k pomerne rýchlemu naučeniu komunikácie v slovenčine. Počas rozhovorov sa jazyková bariéra neprejavovala ako vážny problém a respondenti sa ku komunikácii v slovenčine stavali ochotne.

Väčšina stretnutí s respondentmi sa odohrávala v kaviarni alebo reštaurácii, do domácností som sa dostal iba výnimočne. Rodinné súkromie je veľmi cenné a prístupné spravidla iba pre najbližších priateľov. Jeden respondent z druhej generácie Albáncov po prejavení záujmu a výskum rodinných zvykov odvetil: *„Rodina, tam ťa nikdo ako cudzinca tak ľahko nepustí.“* Naopak, podniky sú pre Albáncov významným miestom spoločenských kontaktov – zvyknú sa tu uzatvárať obchody, sláviť sviatky. Majiteľov albánskych podnikov možno často vidieť sedieť za stolom vo svojej reštaurácii. Pozvanie na kávu znamená ústretovosť a je signálom, že informátor je ochotný komunikovať. V takýchto prípadoch som u respondenta získal status hosťa – bol mi ponúknutý nápoj alebo jedlo. Pozvanie nie je možné odmietnuť, pretože sa považuje za urážku. Pri odchode som naznačoval ochotu zaplatiť, no vždy som bol pozvaný. Naliehanie

na zaplatenie svojho účtu je tiež považované za neslušnosť. Počas výskumu som pozoroval, že pri posedeniach v spoločnosti celý účet zvykne platiť jeden človek. Účty sú vždy vysoké a Albánci nechávajú veľké prepitné, ako deklaráciu svojho postavenia. Pri platení vyše 200 korunového účtu v jednej bratislavskej reštaurácii nechal jeden respondent sprepitné 800 korún. Naopak pozvaním na kávu si respondenta zaväzujete, preto takýto spôsob je vhodný pre zabezpečenie ďalších stretnutí.

Počas rozhovorov podľa mojich skúseností treba brať ohľad na zásadovosť Albáncov a dávať pozor, aby sme respondenta nechtiac neurazili. V prípade pocitu urážky sa spravidla kontakt s osobou preruší, vážnejšia urážka môže mať aj horšie následky. S Kamilom Weinerom som bol dohodnutý, že ma predstaví jednému človeku, ktorý vedie podnik v Bratislave. Dozvedel som sa o ňom, že pochádza z vidieckych oblastí Kosova pri hraniciach so Srbskom. Podľa Weinera práve v tomto regióne žijú ľudia, ktorí sú mimoriadne tvrdí, zásadoví a držia sa svojich starých tradícií. Keď sme prišli na miesto stretnutia, majiteľ podniku sedel na terase pri stole a popíjal kávu. Kamil Weiner ho pozdravil, asi 5 minút s ním rozprával v albánčine. Potom ma už v slovenskom jazyku predstavil a povedal mu, že sa zaujímam o albánske tradície a zvyky. Medzitým Kamila Weinera napadlo, že tento človek má priateľa, ktorý by mohol byť tiež dobrým respondentom. Otočil sa ku mne a začal mi o ňom rozprávať: *„Vieš, on často rád spieva albánske piesne a o tieto veci sa zaujíma, vyštudoval aj vysokú školu...“* Majiteľ podniku zatiaľ pozorne počúval, o čom sa rozprávame. Potom sa Kamil Weiner na neho obrátil a spýtal sa, či by bol teda ochotný sa s nami porozprávať. Odpovedal rezolútne: *„Nie! Vy si myslíte, že keď ja nemám vysokú školu, tak nepoznám naše zvyky?“* Snažili sme sa vysvetliť, že to je iba nedorozumenie. Majiteľ podniku bol neústupný: *„Môžete si sadnúť, dajte si kávu, ale o týchto veciach sa už s vami nebudem baviť!“* Odišli sme preč a Kamila Weinera som sa pýtal, či by nebolo možné ešte sa s týmto človekom stretnúť a vec vysvetliť. Odpovedal, že ťažko, pretože keď sa Albánec rozhodne, tak si za svojim slovom bezpodmienečne stojí. Od tohto respondenta som už žiadne informácie nezískal.

Počas výskumu v prostredí albánskej komunity sa osvedčil neformálny prístup a otvorenosť. Nesnažil som sa informácie iba získavať, ale bol som pripravený vyhovieť aj prípadným otázkam a dotazom zo strany respondentov. Po prekonaní prvých bariér a osvojení si základných pravidiel sa získavanie informácií uľahčilo. Po opakovaných návštevách bola možnosť získať viac cenných informácií. Na druhej strane nemôžem tvrdiť, že som počas výskumu bol považovaný za osobu, ktorej možno bez obáv sprostredkovať akékoľvek informácie. Bariéry spôsobené pozíciou zvedavého cudzinca v spoločenstve nebolo možné prelomiť ani po opakovaných stretnutiach. Je zrejmé, že mnohé zaujímavé údaje zostali v rozhovoroch s respondentmi nevyslovené. Hlbší a komplexnejší

prienik do prostredia albánskej komunity na Slovensku vyžaduje systematickú, podrobnú a niekoľkoročnú prácu, spočívajúcu v budovaní a udržiavaní blízkych kontaktov a štúdia albánskeho jazyka a kultúry.

Výskum albánskej komunity na Slovensku z objektívnych príčin nemohol nadviazať na staršie etnologické práce, týkajúce sa tejto skupiny. Zásadnou podmienkou preto bolo získanie faktografických materiálov, týkajúcich sa albánskej migrácie na Slovensko. Vychádzam pri tom z predpokladu, že poznanie priebehu a motivácie k migrácii poskytuje jeden z kľúčov pochopenia hodnôt, vzťahov a princípov, ktoré albánska komunita u nás uplatňuje. Počas výskumu som mal možnosť rozprávať sa s respondentmi o ich rodinnej histórii, nahliadnuť do rodinných kroník a albumov, skúmať náhrobné kamene starých migrantov. Za významný výsledok práce považujem zistenie, že albánska migrácia na Slovensko nie je fenoménom posledných 15 rokov, kedy na naše územie prichádzal najväčší počet migrantov. Imigrácia má oveľa staršie korene, ktoré možno dôveryhodne sledovať už v období prvej Československej republiky. Faktografické poznatky zo Slovenska doplňujú poznatky o fenoméne albánskej migrácie z okolitých krajín i v celoeurópskom kontexte.

Migračné trendy v Európe spôsobujú, že problematika migrácie a otázok s ňou spojených sa stáva aktuálnou spoločenskou témou. Orientácia na problematiku novodobých migrantov sa nesie v znamení súčasných trendov v prostredí spoločenských vied. Usídľovanie ľudí zo vzdialených krajín, vytváranie nových komunít, situácia na východnej hranici a v utečeneckých centrách – to všetko sú faktory, ktoré naznačujú, že problematika novodobej migrácie je i na Slovensku aktuálna a nachádza reflexiu i v etnologických štúdiách. V prezentovanej práci som v kontexte informácii od respondentov uvažoval nad etnokultúrnym konfliktom a jeho pozitívnymi a negatívnymi spoločenskými dôsledkami. Výsledky práce preukázali, že výraznou negatívnou stránkou konfliktu je vytváranie spoločenských tenzií a napätia, ktoré vedú k šíreniu negatívnych stereotypov a odmietavých postojov. Za pozitívum považujem, že okrem rozdeľovania prichádza k posilňovaniu väzieb medzi členmi stojacimi v konflikte na jednej strane. Tým sa spomaľuje asimilačný proces a chráni sa skupinová identita. Z tohto hľadiska etnokultúrny konflikt výrazne prispieva k udržiavaniu multikultúrnej spoločnosti.

Etnokultúrny konflikt je integrálnou súčasťou procesov prebiehajúcich v podmienkach života skupiny migrantov v novom sociokultúrnom prostredí. Počas výskumu i tvorby práce som prišiel k presvedčeniu, že je nemožné zabrániť jeho existencii. Preto by východiskovou snahou malo byť potláčanie jeho potenciálnych negatívnych spoločenských dôsledkov. Práve v tejto sfére vidím ideálny priestor pre aplikáciu poznatkov z oblasti etnológie a príbuzných vedných disciplín. Ideálna regulácia konfliktných situácií by mala obsahovať obojstranné akceptovanie proti sebe stojacich strán, vzájomné poznávanie

a komunikáciu. Spomínaný prístup predstavuje najschodnejšie riešenie pri integračných procesoch. Umožňuje predchádzať mnohým negatívnym dôsledkom, ktoré často nie sú nevyhnutné a pramenia iba s neopodstatnených predsudkov a neznalostí.

Literatúra

BOTÍK, J.: Enkláva a diaspóra ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. In *Slovenský národopis*, r. 21, 1973, č. 4.

BOTÍK, J.: Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. In *Slovenský národopis*, r. 39, 1991, č. 1.

BOTÍK, J.: Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia. In *Slovenský národopis*, r. 43, 1995, č. 4.

COLLINS, R.: *Conflict Sociology: Toward an explanatory Science*. New York, 1975.

COSER, L.: *The Functions of Social Conflict*. Glencoe, 1956.

DAHRENDORF, R.: *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Standford, 1959.

ŠÍPOŠ, M.: *Albánci na Slovensku. Podoby, príčiny a dôsledky etnokultúrneho konfliktu v imigračnej situácii* (diplomová práca). FiF UK, Katedra etnológie a kultúrnej antropológie, Bratislava, 2004.

Podkladom pre vznik článku bola diplomová práca *Albánci na Slovensku. Podoby, príčiny a dôsledky etnokultúrneho konfliktu v imigračnej situácii*, ktorá bola obhájená v júni 2004 na pôde Katedry etnológie a kultúrnej antropológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave a pod odborným vedením pani doc. PhDr. Marty Botíkovej, CSc.

Pracovné metódy a techniky v práci etnomuzeológa

Marta Pastieriková

Kľúčové slová: terénny výskum, metódy a techniky práce, etnomuzeológia
Keywords: field work, methods and techniques of the work, ethnomuseology

The paper deals with problematic of the working methods and techniques used in the ethnological and ethnomuseological research. The author describes concreteworking methods that ethnomuseologists use in the field research as well as in processing obtained data. She focuses mainly on the research of traditional buildings, traditional agriculture and style of living. Exchange of experience between colleagues may be useful and contributing in this sense.

V apríli 2000 som sa zúčastnila na odbornom seminári Etnológia versus (a/alebo) antropológia, ktorý zorganizovala Katedra etnológie Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Vo svojom referáte som medzi iným hovorila o dôležitosti používaných metód práce pri riešení vedeckovýskumných úloh, od ktorých závisí aj kvalita odborných výstupov. V tejto súvislosti som uviedla, že by som uvítala pracovný seminár na tému nových, v praxi osvedčených metód a techník etnologického výskumu, ako aj spracovávania získaných údajov.[1]

Seminár na túto tému sa síce nekonal, ale nová redakčná rada Etnologických rozpráv sa rozhodla venovať hneď v druhom čísle, pripravenom podľa inovovanej koncepcie, problematike veľmi podobnej, a to pod názvom Témy – metódy – prístupy. Je dobre, že sa táto téma otvára. Budeme mať možnosť nazrieť si priamo do kuchyne, do zatvorenej trinástej komnaty a vymeniť si názory a najmä vlastné poznatky z oblasti, o ktorej sa bežne nehovorí. Rozhodla som sa využiť túto možnosť a podeliť sa o svoje praktické skúsenosti s pracovnými metódami a technikami, ktoré som používala počas svojich doterajších výskumov a pri ich spracovávaní.

V priebehu vysokoškolského štúdia na Univerzite Komenského v Bratislave som pri práci v teréne viackrát použila publikovaný návod na výskum danej témy,[2] prípadne som si návod, resp. okruh tém na skúmanie pripravila

[1] PASTIERIKOVÁ, M.: Etnomuzeológia na Slovensku v poslednom desaťročí a jej perspektívy. In: Ethnologia Actualis Slovaca I-1, Etnológia versus antropológia? UCM Trnava 2000, s. 65–70.

[2] PODOLÁK, J.: Spôsoby chovu hospodárskych zvierat. Návod na etnografický výskum. SAV Bratislava 1962.

sama. Informácie získané v teréne som na základe inštrukcií od svojich pedagógov zapisovala do zošita na jednu stranu. Na druhú stranu som si večer po ich prečítaní vypísala témy, ktoré som pokladala za dôležité verifikovať alebo detailnejšie preskúmať. Pritom sa mi osvedčila metóda voľného rozhovoru na cielene kladené otázky. Spracovanie rozsiahlejšieho výskumu realizovaného u väčšieho množstva informátorov bolo náročnejšie. V takýchto prípadoch som po návrate z terénu celý výskumný materiál spracovala podľa jednotlivých problémov na lístky s uvedením prameňa. Na záver som ich tematicky usporiadala a následne spracovala do súvislého textu.

V priebehu štúdia som sa v teréne venovala siedmim rôznym témam. Z oblasti agrikultúry to bol chov hospodárskych zvierat, poľnohospodárstvo, pretrvávanie súkromného hospodárenia, ďalej spoločenský život, hodnotové orientácie a ašpirácie, vybraná oblasť stavebnej kultúry a z oblasti folklóru ľudové piesne. Uvedené témy som skúmala v 22 lokalitách v rôznych kútoch Slovenska (vo vtedajších okresoch Bratislava, Nové Mesto nad Váhom, Trenčín, Rožňava, Spišská Nová Ves, Levoča, Stará Ľubovňa, Snina).[3] Výskumy som realizovala jednak v rámci seminárnych a ročníkových prác, ako aj v rámci študentských výskumov s medzinárodnou účasťou organizovaných pod názvom Seminarium ethnologicum. Počas štúdia a tesne po ňom som sa zúčastnila štyroch takýchto výskumov na Slovensku a jedného výskumu v Poľsku.[4] Bola to skutočne dobrá príprava na prácu v teréne. Diplomovú prácu som napísala na základe účasti na záchrannom etnologickom výskume zátopovej oblasti Starina a rovnako aj rigoróznu prácu.[5] Tú som doplnila o problematiku pretrvávania súkromného hospodárenia, ktoré som počas výskumu zaznamenala v skúmaných dedinách. Spravila som tak na príklade vytypovanej konkrétnej rodiny.

Okrem toho som cez jedny prázdniny robila výskum ľudového staviteľstva pre potreby Múzea slovenskej dediny. Táto národopisná expozícia v prírode pôsobila na pôde Slovenského národného múzea v Martine, ktoré bolo v tom

[3] Terénny výskum spôsobov chovu hospodárskych zvierat som robila v obciach Legnava (o. Stará Ľubovňa), Vyšné Repáše (o. Levoča), Nová Bošáca (o. Nové Mesto nad Váhom), Horná Súča (o. Trenčín) a tiež v zátopových dedinách na hornej Ciroche, konkrétne v Smolníku, Ruskom, Veľkej Poľane, Zvale, Jalovej, Novej Sedlici, Runine, Topoli, Dare, Ostrožnici a Starine (o. Snina). Poľnohospodárstvo som skúmala v Devínskej Novej Vsi (o. Bratislava), spoločenský život v Nižných Repášoch (o. Levoča) a Smižanoch (o. Spišská Nová Ves), hodnotové orientácie a ašpirácie vo Vajnoroch (o. Bratislava), ľudové piesne v Devíne (o. Bratislava), hospodárske objekty na salaši v Gemerskej Polome (o. Rožňava), pretrvávanie súkromného hopodárenia vo Veľkej Poľane (o. Snina).

[4] Na Slovensku som sa zúčastnila IV., V., VI. a VII. ročníka Seminaria ethnologica a v Poľsku VIII. ročníka.

[5] Diplomová práca spracovaná pod názvom Spôsoby chovu hospodárskych zvierat v oblasti hornej Cirochy, rigorózna práca s názvom Survivaly poľnohospodárskej malovýroby na území Bukovských vrchov v podmienkach socialistickej spoločnosti.

čase prioritne orientované, resp. špecializované na etnomuzeológiu.[6] Ako martinskej rodáčke mi pridelili tri turčianske lokality.[7] Pri tejto práci som sa po prvý raz stretla s inou metódou – hotovými dotazníkmi, ktoré som vypĺňala v teréne. Výskum som robila u menšieho počtu vytypovaných informátorov. Spracovanie takéhoto druhu výskumu bolo jednoduchšie. Spočívalo v textovom sumarizovaní údajov zapísaných do dotazníka. Uvedený výskum poslúžil ako východiskový materiál pre scenáristu regiónu Turiec, ktorý ho použil pri tvorbe libreta a scenára pre Múzeum slovenskej dediny.

Po nástupe do zamestnania do SNM-EÚ v Martine som vo výskumoch ľudového staviteľstva pre národopisnú expozíciu v prírode pokračovala. Tento raz ako scenáristka regiónu juhovýchodné Slovensko. Podľa dotazníka som celkove preskúmala 43 lokalít v južnej časti východného Slovenska (v bývalých okresoch Košice, Michalovce, Trebišov, Vranov nad Topľou), ako aj v niektorých ďalších regiónoch pridelených mojim kolegom (v okresoch Žiar nad Hronom, Komárno, Bratislava-vidiek, Senica nad Myjavou).

Medzitým som získala skúsenosti z vyhodnocovania výskumných materiálov pre Etnografický atlas Slovenska.[8] Vtedy som po prvý raz pracovala metódou vyhodnocovacích hárkov. S odstupom času môžem povedať, že tento spôsob práce ma veľmi zaujal a zároveň obohatil. V rámci sledovaných šiestich tematických okruhov som výskumný materiál zo všetkých lokalít v podstate preniesla na vyhodnocovacie hárky. Robila som tak postupne podľa jednotlivých otázok uvedených v dotazníku. Okruhy problémov, ktoré sa javili ako výpovedné, som potom spracovala kartograficky. Celkove som vyhotovila 105 nálezových a 7 syntetických kartogramov.[9]

Podobný spôsob vyhodnocovania výskumného materiálu som použila aj pri výskume ľudového staviteľstva na juhovýchodnom Slovensku. Detailne analyzovaný materiál som potom komparatívne spracovala v librete daného regiónu. Druhým výstupom bolo vypracovanie lokálnych dobových foriem ľudového staviteľstva, čiže vyabstrahovanie reprezentatívnych typov obytných, hospodárskych a spoločenských objektov v rámci preskúmaného územia. Pri ich tvorbe som zohľadňovala používaný stavebný materiál, funkčno-priestorovú dispozíciu objektov, sociálny aspekt, spôsob obživy atď. Na základe teoreticky vypracovaného modelu som potom hľadala v teréne konkrétne objekty

[6] Svedčil o tom aj vtedajší názov: Slovenské národné múzeum – Etnografický ústav, neskôr Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum. Od 1. apríla 2004 nesie názov Slovenské národné múzeum v Martine.

[7] Dotazníkový výskum ľudového staviteľstva som robila v obciach Bystrička, Turčianske Kľačany a Vrícko.

[8] V tom čase sa etnomuzeológovia martinského Etnografického ústavu SNM aktívne podieľali na významných výskumných projektoch Ústavu etnológie SAV.

[9] Niektoré z kartogramov zhotovených pre Etnografický atlas Slovenska boli publikované, niektoré poslúžili ako podkladový materiál pre autorov iných tém.

ľudového staviteľstva, ktoré mali byť neskôr získané do Múzea slovenskej dediny. V tomto prípade som použila špecifické pracovné metódy príznačné pre etnomuzeológiu. Etnomuzeologické metódy som v praxi používala aj pri riešení problémov z terminológie, klasifikácie a odborného určovania etnografických zbierok, ako aj pri skúmaní genézy jednotlivých zbierkových súborov.

Samostatnú kapitolu predstavoval výskum existujúcej, resp. každodennej kultúry bývania na vidieku vo vytypovanej turčianskej lokalite,[10] a preto sa pri ňom trošku pristavím. Už dlhšie obdobie predtým som sa zamýšľala, ako čo najviac zobjektivizovať údaje získané v teréne, akým spôsobom zachytiť skúmané javy v ich skutočnej variabilite a pestrosti. Preto som sa rozhodla postupovať na základe vlastnej metodiky – čiže nielen hovoriť na danú tému s vytypovanými informátormi, ale predovšetkým zachytiť existujúcu kultúru bývania vlastnými očami. A urobiť to čo možno najpresnejšie – priamo v procese fungovania.

Pri výbere domov som sa inšpirovala sociologickými metódami. V záujme objektivity som si na výskum vybrala každý piaty dom podľa popisného čísla. Viaceré objekty mi síce z objektívnych príčin vypadli (spoločenské objekty, chalupy, neukončené novostavby, prázdne parcely), ale aj tak mi na výskum zostalo rovných 50 stabilne obývaných domov. Na ich preskúmanie som si vypracovala vlastný dotazník, ktorý som rozmnožila a variabilným spôsobom vyplnila vo všetkých 50 obydliach. Robila som tak na základe vlastného pozorovania i doplnkových odpovedí získaných od majiteľov či nájomníkov, ktorí sa tak automaticky stali mojimi informátormi. Po obsahovej stránke som mala dotazník zameraný na podrobný morfologický opis domov a ich jednotlivých obytných priestorov. Toto všetko som robila aj s akcentom na výtvarnú, resp. estetickú stránku skúmaných objektov. Zaznamenávala som tiež osobné názory informátorov na sledované témy estetického a výtvarného charakteru.

Získané údaje som preniesla podľa jednotlivých tém na hárky a následne som ich kvantitatívne vyhodnotila. Konštatovania a závery, ku ktorým som takýmto spôsobom dospela, boli vďaka použitým metódam a technikám podložené vo všetkých prípadoch faktograficky – údajmi získanými z preskúmanej 20 % vzorky trvale obývaných domov. Tam, kde som s týmito informáciami pracovala ďalej, dospela som neskôr – s odstupom času k zaujímavým zisteniam. Presvedčila som sa, že i keď získavanie a vyhodnocovanie kvantitatívnych údajov stojí výskumníka veľa času a úsilia, tieto poznatky pochopiteľne nemôžu byť cieľom etnologického výskumu. Pri výskume podobného charakteru by mali byť síce podstatnou, ale vždy iba prvou etapou výskumu, na ktorý by nadviazala druhá etapa pozostávajúca z pološtandardizovaných rozhovorov na vybrané témy. Autentické výpovede miestnych občanov skonkretizujú suché

[10] Výskum súčasnej kultúry bývania som robila v rámci ašpirantskej práce pod vedením univ. prof. Dr. Richarda Jeřábka, DrSc. z Masarykovej univerzity v Brne.

štatistické údaje a zároveň ich obohatia a oživia. Jednoducho im dodajú neopakovateľný ľudský rozmer.

Súčasťou opísaného výskumu, ako i ďalších úloh boli aj medailónky výtvarne aktívnych miestnych tvorcov. Pri tejto práci som použila pomerne jednoduchý postup. Pozostával z vlastného dotazníka, ktorý som vypĺňala u vytypovaných autorov v skúmanej lokalite. Tento spôsob výskumu osobností z oblasti insitného umenia, ako aj amatérskej neprofesionálnej tvorby organicky spätej s tradičnou kultúrou, sa mi v praxi veľmi osvedčil. Získaný materiál mi poslúžil ako východisko pri hodnotení autorskej tvorby pri príležitosti rôznych výstav či životných jubileí.

Naposledy som robila výskum z oblasti tradičnej agrikultúry. Tematicky bol zameraný na spôsoby chovu všetkých druhov hospodárskych zvierat v regióne Turiec. Šlo o klasickú tému z klasického obdobia. Pri jej skúmaní som postupne použila štyri spôsoby získavania údajov. Voľné rozhovory na danú témy mi pomohli zorientovať sa v základných otázkach. Na získanie všeobecného prehľadu som sa rozhodla pre stručnú písomnú anketu, ktorú som rozposlala do všetkých turčianskych dedín. Anketa mala síce vysokú návratnosť, ale mnohé odpovede sa ukázali nespoľahlivé. Stalo sa tak iste aj preto, že ich vypĺňali zamestnanci na obecných úradoch, akoby išlo o nejaké úradné tlačivo. Vďaka archívnemu výskumu som získala niekoľko zaujímavých dobových dokumentov. Ťažiskovým zdrojom mojich poznatkov sa napokon stal dotazníkový výskum vo vytypovaných 12 turčianskych lokalitách. Rozmnožený dotazník som v teréne vypĺňala na základe cielene kladených otázok. Pri spracovávaní výskumného materiálu som získané porovnateľné údaje najskôr naniesla podľa jednotlivých tém na hárky a následne som ich komparatívne spracovala. V tomto prípade však vyhodnocovanie nebolo vôbec jednoduché.[11] Z jednotlivých dedín som pri rovnakých okruhoch problémov zhromaždila neobyčajne rôznorodý materiál. Pre pripravovanú monografiu Z ľudovej kultúry Turca to bolo zaujímavé, pretože jej cieľom bolo predovšetkým zachytenie sledovaných javov v ich skutočnej rozmanitosti. Viaceré okruhy problémov by si rozhodne zaslúžili doplnkový výskum. Ten sa však za daných podmienok nedal zrealizovať. Možno niekedy nabudúce sa to ešte podarí.

Som rada, že Etnologické rozpravy otvorili túto zaujímavú tému. Už teraz sa teším na výmenu názorov o spôsoboch výskumnej práce s každým, kto o to prejaví záujem. Veď dobre mienenou pripomienkou alebo trefnou poznámkou sa môžeme navzájom správne inšpirovať a zároveň i povzbudiť k ďalšej práci.

[11] Podrobne PASTIERIKOVÁ, M.: Odborno-metodické a praktické skúsenosti z etnografického výskumu súčasnej kultúry bývania. In: Zborník SNM LXXXVII, Etnografia 34, Martin 1993, s. 191–201.

Slovensko a jeho kultúra – jednota z rozmanitostí
(genéza novej expozície SNM v Bratislave)

Mojmír Benža – Peter Slavkovský

Kľúčové slová: Slovensko, kultúrna história, Slovenské národné múzeum, výstava
Keywords: Slovakia, Cultural History, Slovak National Museum, Exhibition

In June 2004, a new exposition of Slovak cultural history was opened in Slovak National Museum in Bratislava. Exposition is divided into three parts. Introductory part is devoted to Slovakia as a whole and to Bratislava as a capital city. The other two parts are devoted to history, art and traditional culture in upland and lowland part of the country. An extensive audiovisual system is a part of the exposition. Authors of the contribution talk about their progression during the creation of the exposition, especially about the cultural regionalization of Slovakia and about the choice of exhibits.

Ako je pre vedeckého pracovníka, ktorý pracuje v akademickom prostredí vedeckého ústavu alebo na vysokej škole prirodzenou formou prezentácie výsledkov jeho práce vedecká štúdia alebo knižná monografia, pre vedeckého pracovníka v múzeu je to krátkodobá alebo stála výstava. Ak sú pre akademického pracovníka základným prostriedkom slová usporiadané do viet, odstavcov alebo kapitol, múzejný pracovník sa okrem nich musí vyjadrovať i výberom exponátov, ich usporiadaním – v konečnom dôsledku celkovou kompozíciou výstavy.

V odbornej muzeologickej literatúre nie je veľa príspevkov, ktoré by sa venovali špeciálnej forme verejnej prezentácie práce etnológa-múzejníka. V minulosti sa problematike formy výstavnej prezentácie v múzeu venoval J. Beneš. Prvý raz publikoval svoje predstavy o tomto druhu práce v múzeách v roku 1966 v metodickej publikácii Národopisná práca v múzeách na Slovensku (Beneš 1966). K problematike sa podrobnejšie vrátil na stránkach časopisu Múzeum v rokoch 1974 a 1981 (Beneš 1974, 1981). Aj časť monografie Múzeá a múzejníctvo od A. Gregorovej, ktorá vyšla v roku 1984, sa tiež venuje tejto problematike. Ostatným metodickým textom tohto druhu je príspevok Ľ. Sýkorovej Etnomuzejná, prezentačná, kultúrno-výchovná a vzdelávacia činnosť, ktorý publikovala v práci Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax, ktorú zostavil Š. Mruškovič (Mruškovič 1993). Tvorbe výstav, krátko- aj dlhodobých, je však venovaná len jej prvá časť.

Nemecký muzeológ F. Waidacher vo svojej Príručke všeobecnej muzeológie z roku 1993, ktorá vyšla v roku 1999 aj v slovenskom preklade (Waidacher 1999), v súvise s prípravou a realizáciou výstavy v múzeu hovorí až o štyroch etapách, fázach – o tematickej, plánovacej, návrhovej a technickej a v každej z nich i o jej výsledku, t. j. o návrhu, námete, dejovej osnove, výstavnom protokole a scenári.

Staršie metodiky výstavníckej činnosti v múzeách odporúčali vypracovať najskôr námet s grafickým rozvrhom. Za námetom malo nasledovať libreto s grafickým návrhom. Príprava výstavy mala byť ukončená scenárom s grafickým plánom celkovej inštalácie, jej častí i detailov. Cieľom námetu bolo vymedziť základné rysy koncepcie v intenciách spoločenskej potreby a možností múzea tak, aby boli jasné potrebné úpravy priestorov a aké základné výstavné zariadenie bude potrebné výrobne zabezpečiť. Námet mal byť stručným textom s náčrtom priestorového rozmiestnenia častí výstavy. Poslaním libreta bolo podobnejšie vyznačenie jednotlivých tém, hlavných exponátov a textov. Grafický návrh riešil základné usporiadanie vitrín a smer pohybu návštevníkov. Scenár už mal obsahovať všetky texty, rozmiestnenie exponátov do vitrín a panelov. Grafický plán, ktorý bol jeho súčasťou, mal obsahovať nielen pôdorysné členenie jednotlivých priestorov, ale aj obsahu vitrín, stien a panelov (Beneš 1966: 69).

Novšia metodika výstavníckej činnosti odporúča tri etapy prípravy výstavy. Začať by mala vypracovaním ideového zámeru, libreta a scenára. Ideový zámer má obsahovať v prvom rade údaje, ktoré sú rozhodujúce pre schválenie a zaradenie do plánu výstav múzea, t. j. názov výstavy, jej stručnú charakteristiku, cieľ, usporiadateľa, miesto a termín konania, rozsah, mená autora libreta a scenára, ako aj autora priestorového a výtvarného riešenia, časový rozpis prípravy, spôsob propagácie a predpokladané finančné náklady. Metodika odporúča, aby libreto obsahovalo rozvinutie ideového zámeru do takej šírky, z ktorej by bolo jasné, čo všetko výstava priblíži divákovi, v akých súvislostiach. Malo by obsahovať uvedenie všetkých druhov exponátov a priestorovú štruktúru. Libreto by malo byť vypracované tak, aby slúžilo ako základné vodidlo priestorového a výtvarného riešenia výstavy.

Scenár výstavy by mal jej autor vypracovať už v spolupráci s autorom priestorového a výtvarného riešenia. Jeho obsahom by malo byť predovšetkým detailné členenie výstavy, súpis exponátov a súbor textov. Podľa metodiky by scenár nemal byť dogmou, ale inšpiratívnym podkladom na konečnú realizáciu výstavy; mal by autorovi výstavy, ako aj autorovi výtvarného riešenia dať dostatok priestoru na vytvorenie výstavy ako spoločného diela (Sýkorová 1993: 105–108).

Príprava výstavy Slovensko a jeho kultúra – jednota z rozmanitostí bola po organizačnej stránke v priestore niekde medzi citovanými metodikami a nie

vždy v súlade s ich odporúčaniami. Hneď na začiatku bude potrebné uviesť, že M. Benža, P. Maráky a P. Slavkovský neboli autormi myšlienky pripraviť túto výstavu. S týmto podnetom prišli kolegyne zo SNM-Etnografického múzea v Martine – Marta Pastieriková a Alžbeta Gazdíková, ktoré vypracovali a koncom októbra roku 2002 vedeniu SNM predložili ideový námet na výstavu s názvom Pestrosť v jednote, s podtitulom Kultúrne špecifiká tradičných regiónov Slovenska. Jej cieľom malo byť názorné predstavenie kultúrnych špecifík tradičných regiónov Slovenska, ktoré vytvárajú zaujímavú mozaiku jeho kultúrneho dedičstva. Vytypované kultúrne špecifiká mali byť prezentované v rámci starého župného členenia. Veľkú pestrosť a kultúrnu rozmanitosť by naznačila komparácia vybraných kultúrnych javov s jednoznačne odlišujúcimi prejavmi a prvkami v prezentovaných regiónoch. Patria k nim predovšetkým ľudový odev, keramika, architektúra a pod. Dopĺňať ich mali ďalšie špecifické javy, charakteristické pre konkrétne regióny – z oblasti zamestnania, umeleckého prejavu, duchovnej kultúry a pod. Na dotvorenie komplexnejšieho obrazu o ľudovej kultúre Slovenska malo byť popri rurálnom prostredí adekvátne zastúpené aj prostredie urbánne.

Výstava mala mať nasledovné tematické členenie:

1. Geografické vymedzenie regiónov.
2. Historicko-etnografická charakteristika regiónov.
3. Životné prostredie rurálne a urbánne.
4. Pracovné činnosti, vrátane cechov a manufaktúr.
5. Tradičná strava.
6. Odevná a textilná kultúra.
7. Výtvarná kultúra.
8. Folklór.

Podstatná časť exponátov by pochádzala zo zbierkových fondov SNM-EM v Martine. Z časového hľadiska malo ísť o predmety predovšetkým z 19. a prvej polovice 20. storočia, pričom nemali byť výnimkou ani staršie a novšie artefakty. Exponáty mali dopĺňať veľkoplošné fotografie (s dôrazom na ľudové staviteľstvo). Výstavu by oživovali nahrávky ľudových piesní a ľudovej hudby zo všetkých zastúpených regiónov Slovenska a jej informatívnu úroveň mal zvýšil reprezentatívny katalóg.

Autorky výstavou sledovali ešte ďalšie dva ciele: v prvom rade si chceli na nej odskúšať potenciálnu tematickú časť budúcich stálych expozícií SNM-EM. Rátali s tým, že po získaní ohlasov z jej prezentácie by mohla byť upravená a inštalovaná ako prvá časť nových etnologických expozícií múzea v Martine. Nápad odskúšať tak náročný projekt akým je stála etnologická expozícia najskôr formou tematickej výstavy, celkom nezávisle odznel aj na pracovnom stretnutí na pôde ÚEt SAV koncom novembra 2002 v Bratislave a na Vedeckej rade SNM-EM začiatkom decembra 2002 v Martine. Keďže SNM-EM nemá

v časti svojej stálej expozície, ktorá pred niekoľkými rokmi vyhorela, vhodné výstavné zariadenie, bol do finančných nákladov na výstavu zakomponovaný aj návrh na jeho modernú realizáciu s novými kreatívnymi prvkami, vrátane využitia vyspelých multimediálnych technológií. Ministerstvo kultúry SR predložený námet výstavy zaujal natoľko, že naň poskytlo v dnešných dňoch nevšednú účelovú dotáciu vo výške 2,5 milióna Sk.

Predložený námet výstavy nezaujal len pracovníkov na Ministerstve kultúry SR, ale aj generálneho riaditeľa SNM PhDr. P. Marákyho, ktorý vo februári 2003 rozhodol, že výstava bude pripravená v Bratislave, v priestoroch SNM na Vajanského nábreží a na jej realizáciu budú použité pridelené peniaze. Svojim rozhodnutím sledoval širší spoločensko-kultúrny dosah výstavy lebo v Bratislave výstava s takýmto obsahom dlhodobo absentuje. Tiež rozhodol, že výstavu pripravia odborníci z externého prostredia a nie naše kolegyne z Martina. Výstava mala prezentovať nielen exponáty z múzea v Martine, ale i zbierkové fondy všetkých múzeí na Slovensku.

Začiatkom marca 2003 nás oboch oslovil s ponukou pripraviť výstavu s názvom Pestrosť v jednote – kultúrne špecifiká tradičných regiónov Slovenska. Ponuku sme prijali, vtedy ešte nevediac, že na príprave takejto výstavy už pracovali naše kolegyne v Martine. Zadanie P. Marákyho znelo: pripraviť výstavu klenotnicového typu s reprezentatívnymi exponátmi, ktorá by nebola zameraná len na tradičnú kultúru Slovenska, ale aj na jeho históriu a umenie. Výstava mala byť určená domácim i zahraničným návštevníkom, ktorých by upozornila na významné historické a kultúrne pamiatky na území celého Slovenska; na skutočnosť, že aj v regionálnych múzeách majú v zbierkach množstvo zaujímavých a cenných exponátov. Dopĺňať ju mal audiovizuálny program, ktorý by rozširoval a prehlboval sumu poznatkov, ktoré výstava poskytne vo svojej časti založenej na trojrozmerných predmetoch. Tie mali byť, vzhľadom na limitované počty, len akousi kultúrnou „návnadou“, ktorá návštevníka priláka k audiovizuálnej časti.

Pre výstavu boli vymedzené priestory na 1. poschodí múzea, v južnom i severnom krídle, ktoré spája tzv. Harmincova sieň. Tu sme sa mali možnosť presvedčiť, že život prináša nielen výzvy, ale i limity. Jedným z nich bol priestor budúcej výstavy. K dispozícii bolo 250 $m^{2,}$ z toho vstupná časť 70 m^2, severné krídlo 90 m^2 a južné krídlo tiež 90 m^2 . Harmincovu sieň pritom vedenie SNM žiadalo expozične pripraviť tak, aby ju bolo možné bez veľkých zásahov upraviť aj na inú, jednorázovú kultúrno-spoločenskú príležitosť.

Zadanie bolo jasné, pustili sme sa do práce.

Pracovný názov výstavy obsahoval slovné spojenie „kultúrne špecifiká tradičných regiónov Slovenska“, čo je vlastne jej základnou myšlienkou. V prvom rade bolo preto potrebné vydiskutovať aké členenie Slovenska na tradičné regióny pri koncipovaní obsahu výstavy použijeme. Najprv sme uvažovali

o členení, ktoré vychádza zo župného usporiadania Slovenska. Keď sme v tejto súvislosti začali hovoriť o rozdelení priestoru, ukázalo sa, že takéto členenie je veľmi detailné a príliš priestor rozdrobuje. Navyše, naplniť minimálne 16 oblastí materiálom z histórie, umenia a tradičnej kultúry popri sebe sa nám zdalo nereálne. Hľadali sme preto iné riešenie. Našli sme ho v Etnografickom atlase Slovenska, konkrétne v syntéznej mape regiónov tradičnej kultúry, ktorá člení Slovensko na oblasť horskej a nížinnej kultúry a každú z nich ešte na západnú, strednú a východnú časť. Toto členenie nám rozviazalo ruky pri koncipovaní obsahu výstavy a navyše korešpondovalo aj s členením priestoru, ktorý sme mali k dispozícii.

Rozdelenie priestoru na jednotlivé obsahové časti bol druhý problém, ktorý sme museli hneď na samom začiatku vyriešiť. Mali sme k dispozícii dve krídla budovy, v každom jednu menšiu a jednu väčšiu miestnosť. Obe krídla spájala Harmincova sieň, ku ktorej sa viazalo spomínané obmedzenie. Rozhodli sme sa do každého krídla umiestniť jednu z hlavných oblastí, do severného krídla kultúru horskej krajiny a do južného krídla kultúru nížinnej krajiny, čo navyše korešpondovalo aj s prirodzeným členením Slovenska. Do strednej časti sme uvažovali umiestniť úvodnú časť výstavy, z ktorej by sa vchádzalo do oboch jej častí.

V Ideovom zámere, z konca mája 2003, sme sa snažili rozviesť a naplniť zadanie, ktoré sme na začiatku práce na výstave dostali, hoci aj v tomto smere došlo k zmene. Do autorského kolektívu pribudol P. Maráky a už sa nehovorilo o výstave, ale o stálej expozícii. Expozícia mala rovnaký cieľ – domácim návštevníkom na úrovni stredoškolského vzdelania a zahraničným návštevníkom sprístupniť súbor vybraných historických a kultúrnych poznatkov o Slovensku, aby dostali obraz o jeho regionálnej rôznorodosti, o jej príčinách (prírodných, historických, etnických, hospodársko-sociálnych a kultúrnych) tak, aby jednotlivé časti expozície vnímali ako súčasť kultúrno-historického obrazu celého Slovenska.

U domácich návštevníkov mala expozícia vzbudiť záujem o poznanie nielen vlastného regiónu, ale aj poznanie kultúrnej histórie ostatných častí Slovenska. Zahraničného návštevníka mala expozícia upozorniť, že kultúrna história Slovenska, to nie je len Bratislava a niektoré ďalšie známe lokality, ale aj jeho ostatné regióny, tiež bohaté na kultúrne hodnoty, ktorých korene a kultúrne súvislosti sú výsledkom multikultúrneho vývinu a multietnického spolužitia generácii, ktoré na území Slovenska po sebe a vedľa seba žili.

Charakteristickým znakom expozície mala byť mozaiková pestrosť, ktorá by dôsledne pokrývala celé územie Slovenska. Hlavným princípom, na základe ktorého je expozícia koncipovaná, bola požiadavka: nepoučovať, ale informovať. Z hľadiska obsahu mala expozícia mať štyri tematické roviny:

a) historickú – prezentácia historických pamiatok svetského a sakrálneho charakteru;

b) umeleckú – prezentácia umeleckých pamiatok svetského a sakrálneho charakteru;

c) tradičnej kultúry – prezentácia vybraných javov spôsobu života jednotlivých sociálnych vrstiev slovenskej spoločnosti;

d) inštitucionálnu – prezentácia múzeí, galérii, pamätníkov a pamiatkovo chránených súborov.

Obsah expozície mal byť členený do troch veľkých celkov:

1. úvod (situovaný v centrálnej časti predpokladaných výstavných priestorov);
2. kultúra horskej oblasti Slovenska (situovaná v bočnej časti expozičných priestorov orientovaných na ulicu);
3. kultúra nížinnej oblasti Slovenska (situovaná v bočnej časti expozičných priestorov orientovaných na Dunaj).

Úvod expozície mal tvoriť krátky audiovizuálny program o Slovensku, Slovenskej republike a ich histórii. Text programu by bol ilustrovaný mozaikou vhodného obrazového materiálu. Stále sme si museli pripomínať, že trojrozmerné predmety inštalované vo vstupnej časti expozície musia podčiarknuť obsah audiovizuálnej časti, ale súčasne by mali byť jednoduchým spôsobom demontovateľné pri inom využití tohto priestoru.

Oba hlavné expozičné celky – kultúra nížinnej a horskej oblasti – sme chceli ďalej geograficky členiť na západnú, strednú a východnú časť. Obsahovo mali byť rozdelené na historické a umelecké pamiatky a pamiatky tradičnej kultúry. Výber exponátov mal byť urobený tak, aby bol zastúpený každý tradičný región Slovenska. Súčasťou všetkých troch hlavných expozičných celkov mala byť aj prezentácia múzeí, galérií, pamätníkov a pamiatkovo chránených súborov, prostredníctvom ktorých možno získať podrobnejšie a komplexnejšie poznanie histórie a kultúry Slovenska.

Obsah expozície sme chceli prezentovať tromi druhmi exponátov – obrazovými dokumentmi, trojrozmernými predmetmi a audiovizuálnymi dielami. Ich výber mali urobiť autori scenára expozície nielen na základe vlastného poznania kultúry jednotlivých geografických celkov, ale aj podnetov pracovníkov múzeí a galérií jednotlivých regiónov Slovenska, ktorí budú o túto spoluprácu požiadaní generálnym riaditeľom SNM. Koncepcia expozície predpokladala úzku autorskú spoluprácu historikov, historikov umenia a etnológov, ktorí by mali spolu vytvoriť autorský kolektív scenára obsahovej časti expozície.

Obrazovými exponátmi mali byť i veľkoplošné fotografie. Tie by jednak informovali o charaktere krajiny a jej osídlenia, ale súčasne by sa nimi prezentovali i historické a umelecké pamiatky, ktoré pre ich charakter nemožno preniesť do múzea. Záver každej časti expozície mala tvoriť mapa Slovenska s vyznačením galérií, múzeí, múzeí v prírode a pamiatkových rezervácií

v horskej, resp. nížinnej časti Slovenska, prípadne miest konania významných folklórnych slávností.

Trojrozmerné predmety v expozícii mali byť vybrané tak, aby návštevníkovi ukázali históriu, umenie a tradičnú kultúru vo všetkých ich diferencovaných podobách a tematickej šírke. Klenotnicový charakter mal byť dosiahnutý výberom exponátov s dôrazom na ich estetickú stránku. Všetky trojrozmerné exponáty mali byť vystavené vo vitrínach.

Vzhľadom na priestorové možnosti expozície, ktoré nie sú veľké, rovnocennou zložkou expozície mala byť jej audiovizuálna časť, ktorá by návštevníkovi sprístupnila tie javy tradičnej kultúry, ktorých ťažisko je vo zvukovej a obrazovej stránke. Audiovizuálna časť mala súčasne v podobe elektronickej mapy poskytnúť i podrobnejšie informácie o múzeách, galériách, pamätníkoch a pamiatkovo chránených súboroch, ktoré sa v danej časti Slovenska nachádzajú. Mala by to byť akási pozvánka k ich návšteve. Audiovizuálnu časť expozície sme chceli umiestniť v závere každej časti expozície. Technicky mala byť pripravená tak, aby ju bolo možné sledovať individuálne aj kolektívne – na veľkoplošných obrazovkách, pre väčšie skupiny návštevníkov i s možnosťou sedenia.

Ideový zámer, ktorého sme autormi, posúdil P. Maráky ako generálny riaditeľ SNM. Nevieme o tom, že by bol zámer ešte niekým posudzovaný. Na jeho základe sa uskutočnila veľmi podrobná diskusia, ktorej sa už zúčastnil aj budúci autor výtvarného riešenia – akad. arch. J. Habodász.. Medzičasom, totiž, na základe ideového zámeru prebehlo výberové konanie na výtvarné riešenie pripravovanej výstavy, ktoré vyhralo D&D STUDIO zastúpená akad. arch. J. Habodászom.

Výberové konanie prinieslo základné priestorové riešenie v podobe veľkých, obojstranných vitrín, ktoré mali byť umiestnené v strede miestností v oboch krídlach budovy. Pre stredný, spojovací priestor boli navrhnuté pohyblivé panely. Akad. arch. Habodász prispel aj k obsahovému riešeniu výstavy. Miesto nami navrhovaných jednotlivých predmetov sme prijali jeho myšlienku predstaviť tam, kde sa to bude dať, súbory tých istých predmetov, ktoré by dokladali pestrosť a bohatstvo tvarov, invenciu ich tvorcov.

Na základe Ideového zámeru a navrhnutého priestorového riešenia vznikol prvý variant scenára. Rešpektoval doterajšie návrhy na obsah vstupného priestoru a podrobnejšie rozpracoval obsah vitrín v ostatných dvoch častiach výstavy. Variant uvažoval, že vo vitrínach v malých sálach budú umiestnené exponáty zo západnej časti severného, resp. južného Slovenska. Vo vitrínach vo veľkých sálach budú z jednej strany exponáty zo strednej časti a z druhej strany z východnej časti severného, resp. južného Slovenska. K tomuto návrhu nás viedla skutočnosť, že vitrína vo veľkej sále bola dvakrát taká objemná ako vitrína v malej sále. Vo vitríne sa mali popri sebe inštalovať predmety

z histórie, umenia a tradičnej kultúry. V tomto duchu sme pripravili aj návrh výberu exponátov. Ukázalo sa však, že obsah každej vitríny by bol viac ako rôznorodý, až chaotický. Museli sme hľadať iné riešenie.

Nedoriešená v tomto návrhu zostala aj otázka stien, na ktoré sme pôvodne neuvažovali zo žiadnymi exponátmi. Chceli sme, aby všetky predmety boli z bezpečnostného hľadiska inštalované vo vitrínach. Vitríny mali byť vysvietené, komunikačný priestor spolu so stenami mali byť v pološere. S návrhom ako využiť steny v malých aj veľkých sálach na expozičné účely prišiel P. Maráky, ktorý navrhol na ne umiestniť umelecké diela s motívom slovenských hradov. Návrh sme prijali, zdal sa nám veľmi vhodný, nepredpokladali sme však, že v konečnom dôsledku bude ťažko realizovateľný.

Nad prvým variantom scenára prebehla znova dôkladná diskusia, v ktorej sa hľadalo riešenie tých problémov, ktoré priniesol prvý variant. V tomto období sa začalo veľmi konkrétne uvažovať aj o obsahu audiovizuálnej časti výstavy. Prvý variant scenára predpokladal audiovizuálne exponáty vo všetkých častiach výstavy. I tu sme sa museli podriadiť limitom, lebo ako sa ukázalo, ani z časového, ale ani z finančného hľadiska nebolo možné pripraviť ich v rozsahu a s obsahom, aký predpokladal scenár. Hľadalo sa iné riešenie, ktoré bolo zverené D. Lutherovi. V spolupráci s V. Kyselom pripravili pre túto časť výstavy samostatný ideový zámer a scenár.

Pri práci na druhom variante sa už rozčlenila osobná odborná zodpovednosť za prípravu jednotlivých častí výstavy. Za úvodnú a historickú zodpovedal P. Maráky, za časti venované tradičnej kultúre my dvaja. V druhom variante scenára sme sa rozhodli preskupiť obsahové členenie celej výstavy. Vstupná sála zostala obsahovo nezmenená, radikálne zmeny však nastali v oboch krídlach. Do malých sál sme situovali historické a umelecko-historické predmety. Do veľkých sál sme sa rozhodli umiestniť len predmety z tradičnej kultúry. Na steny v malých aj veľkých sálach boli určené umelecké diela – obrazy alebo plastiky. Okrem nich sa vo veľkých sálach začalo uvažovať s panelmi na stenách, na ktorých by boli kópie historických grafík s námetom miest, historických pamiatok a farebné fotografie s ich súčasnou podobou. Ako lepšie a jednoduchšie sa ukázalo riešenie umiestniť celú audiovizuálnu časť výstavy do vstupného priestoru, pričom sa vytvoria dve možnosti prístupu do nej. Jedna bude určená kolektívnym návštevám, s premietaním cez dataprojektor a druhá pre individuálnych návštevníkov pomocou PC.

Doteraz sme hovorili len o ideovom obsahu výstavy. Treba sa podrobnejšie zmieniť aj o výbere konkrétnych predmetov. Už v Ideovom zámere sme predpokladali, že okrem predmetov zo zbierkových fondov SNM-Etnografického múzea v Martine a Historického múzea v Bratislave sa použijú predmety aj z iných jeho organizačných častí a regionálnych múzeí. Súčasťou prvej aj druhej verzie scenára bolo vypracovanie zoznamov predmetov, ktoré mali byť

použité. Naša pôvodná myšlienka, že sami, v spolupráci s odbornými pracovníkmi týchto múzeí vyberieme v zbierkových fondoch vhodné exponáty, sa ukázala nereálna. Jej nereálnosť spočívala v tom, že hoci sme mali všetci traja predstavu aké predmety by to mali byť, úloha kurátorov v jednotlivých múzeách sa ukázala nezastupiteľná. Veľkú časť vybrali na základe našich požiadaviek, ale aj vlastného uváženia, oni. Nemožno z priestorových dôvodov menovať všetkých, ktorí sa v tomto smere angažovali. Ich zoznam je uvedený v tiráži výstavy. Nereálne však bolo za týmto účelom osobne obísť všetky múzeá. Na výstave sú predmety zo zbierok múzeí od Bratislavy až po Svidník, od Čadce až po Rimavskú Sobotu. Napriek tomu, že v prvej etape sústreďovania exponátov sa ich zhromaždilo pomerne veľké množstvo, v záverečnej fáze inštalovania vznikla potreba doplniť ich počty. Snažili sme sa dôsledne naplniť ideu J. Habodásza, ukázať čo najväčšiu tvarovú a dekoratívnu pestrosť predmetov. Samozrejme, že vystavené sú aj solitérne predmety. Sú to najmä rozmernejšie exponáty, pri ktorých bola myšlienka vystaviť ich tvarovú pestrosť nerealizovateľná.

Každá časť výstavy je uvedená úvodným textom. V časti výstavy venovanej tradičnej kultúre sú hlavné texty doplnené aj schematickými mapami s vyznačenou oblasťou územia Slovenska. Pôvodne sa uvažovalo, že pri každom predmete bude jeho vizitka, na ktorej mal byť názov predmetu, časový údaj vzniku a údaj o mieste pôvodu. Súčasťou vizitky mala byť malá mapka s vyznačením miesta pôvodu. Každá časť vystavených exponátov – historických, umeleckých a z oblasti tradičnej kultúry mala byť odlíšená vizitkami inej farby. Ukázalo sa, že ak by sme chceli dôsledne uskutočniť tento zámer, bola by celá výstava, vzhľadom na počty exponátov, preplnená takýmito vizitkami. Rozhodli sme sa preto, že od tohto zámeru upustíme a návštevníkovi ponúkneme súbornejšiu informáciu ku každej skupine predmetov. Všetky texty sú v slovenskom aj anglickom jazyku.

Významným prvkom expozície je aj prostredie, jeho farebnosť a osvetlenie, v ktorom je inštalovaná. Pôvodne sa uvažovalo použiť pre každú jej hlavnú časť inú farbu stien i panelov vo vnútri vitrín, ktorá by evokovala jej prírodné prostredie. Pre nížinnú časť sa uvažovalo s odtieňom okrovej alebo zelenej farby, pre horskú časť odtieň hnedej, prípadne zelenej farby, v závislosti od použitej farby v nížinnej časti. Stredná časť mala zostať vo svojej pôvodnej, okrovo žltej farebnosti. Nakoniec sa použila vo vitrínach jedna spoločná okrová farebnosť v rôznych odtieňoch vo vitrínach a na stenách. Celá expozícia sa nachádza v pološere. Vysvietené sú len vitríny. Exponáty vystavené na stenách sú osvetlené bodovými svetlami. Zatemnením priestoru a dôsledným použitím umelého osvetlenia sme sledovali jednak zjednotenie priestoru a vizuálne potlačenie vysokých stropov a bočných stien s oblokmi, ako aj zamedzenie prístupu slnečného svetla, najmä na južnej strane budovy. Použitím umelého

osvetlenia sú predmety lepšie chránené pred nepriaznivým vplyvom ultrafialového žiarenia, ktoré je súčasťou slnečného žiarenia. Navyše, svetlo vo vitrínach i pri jednotlivých predmetoch, upriamuje pozornosť návštevníka na vystavené predmety, vedie ho a súčasne potláča vnímanie ostatného priestoru.

Ak s odstupom času posudzujeme ako vznikala stála výstava Slovensko a jeho kultúra – jednota z rozmanitostí musíme priznať, že to bolo dosť netradične, často v rozpore s mnohými metodickými odporúčaniami výstavníckej činnosti v múzeu. Je to však dôsledne autorská výstava. Všetci sme mali voľnú ruku pri jej koncipovaní a realizácii. Pevne nás spájala, a súčasne obmedzovala len jej základná myšlienka – ponúknuť návštevníkovi na malom priestore aspoň náznak z pestrosti kultúrneho obrazu Slovenska. Z odborného hľadiska považujeme za prínos výstavy i to, že vznikla na základe výsledkov vedeckej syntézy, ku ktorej dospel Etnografický atlas Slovenska. Vybrané exponáty nepôsobia len vo funkcii regionálneho znaku, ale tým, že sú ich počty znásobené, dokladajú aj variantnosť, ktorá je vlastná väčšine javov kultúrnej histórie. Kultúra sa nevyvíja v typoch, ktoré sú našimi teoretickými konštrukciami, ale v mnohých tvarových a regionálnych variáciách. Prínosom je určite tiež skutočnosť, že organickou súčasťou výstavy sa po prvý raz stal audiovizuálny program, ktorý nie je len doplnkom, ale jej rovnocennou súčasťou. Oceňujeme tiež spoluprácu s architektom a výtvarníkom výstavy, ktorý sa nestal len realizátorom cudzej myšlienky, ale jej rovnocenným spolutvorcom.

Výstava Slovensko a jeho kultúra – jednota z rozmanitostí bola 17. júna 2004 slávnostne otvorená ministrom kultúry SR za veľkého záujmu odbornej i laickej verejnosti. Dvetisíc exponátov a tri hodiny interaktívneho multimediálneho programu dnes rozširuje návštevníkovi okruh informácii o našej krajine. Prvé masmediálne i návštevnícke reakcie naznačujú, že zámer expozície sa podarilo naplniť. Kniha návštev však prináša i podnety pre jej ďalšie zlepšovania. Zahraničnému návštevníkovi napríklad chýbajú preklady textov z multimediálneho programu do svetového jazyka, či katalóg výstavy, na ktorom pracujeme. Na odborné recenzie zatiaľ len čakáme. Všetky podnetné nápady, ak to limity doby umožnia, je možné do expozície ďalej zapracovávať. Koncipovali sme ju ako otvorený systém, do ktorého je možné vstúpiť, ktorý je možné ďalej obohacovať.

Celé obdobie prípravy tejto expozície i jej výsledok nám potvrdil, že je zmysluplné hľadať možnosti prezentácie hodnôt kultúry a spôsobu života minulých generácií, lebo každý, i dnešný výsledok ľudského konania nesie v sebe aj stopy cesty, ktorá k nemu viedla. Každá nová generácia, ak chce dosiahnuť viac ako predošlé, musí nielen vlastnou tvorivou aktivitou hodnoty vytvárať a rozširovať, ale tiež osvojiť si tie, ktoré zanechali predošlé generácie a objasňovať ich význam pre súčasný spôsob života.

Literatúra

BENEŠ, Josef (1966): Prezentácia a inštalácia etnografických zbierok v múzeách. In *Národopisná práca na Slovensku.* Ed. Š. Mruškovič. Bratislava – Martin : Kabinet muzeálnej a vlastivednej práce pri SNM, SNM – Národopisný odbor, 1966, 136 s.
BENEŠ, Josef (1974): Metodika muzeálnej prezentácie. In *Múzeum*, roč. 19, 1974, č. 4, s. 27–36.
BENEŠ, Josef (1981): O podstate múzejnej prezentácie, In *Múzeum*, roč. 26, 1981, č. 1, s. 11–21.
MRUŠKOVIČ, Štefan (1993): *Etnomuzeológia. Teória, metodológia, prax.* Martin : SNM – Etnografické múzeum, Muzeologické informačné centrum, 1993, 128 s.
OPOLDUSOVÁ, Jena (2004): Veci rozprávajú príbehy. In *Pravda*, 16. júna 2004, s. 15.
WAIDACHER, Friedrich (1999): *Príručka všeobecnej muzeológie.* Preklad A. Habovštiak. Bratislava : SNM – Národné múzejné centrum, 1999, 477 s.

Autor fotografií: Dano Zachar, DD Studio Bratislava

Úvodná časť výstavy. Za ústredným panelom sa nachádza audiovizuálny informačný systém.

Historická časť kultúry nížinnej oblasti Slovenska.

Tradičná kultúra západnej a strednej časti horskej oblasti Slovenska.

Ako vzniká koncepcia múzea alebo Ako som sa stala riaditeľkou?

Zuzana Drugová

Kľúčové slová: činnosť múzea, tvorba koncepcie, oživenie činnosti múzea, múzeum a výučba muzeológie
Key words: activities of a museum, building of conception, reviving of museum activities, museology training

Work of the author as an ethnographer in a regional museum was the basis of her present function of director. The Conception of development of the museum composed thanks to her experience and practice in the field of museology as well as to cooperation with her colleagues. The director supported by the museum staff proposed for a competition. The article deals with the evaluation of the proposed conception after the period of 6 month considering the concrete forms of its realisation in 2004. In the conclusion the author outlines several suggestions concerning the contemporary schooling in the field of museology.

Neviem. Nikdy som si nepredstavovala nič podobné. Nedalo sa. Prečo? Asi budem musieť začať v podstatne v dávnejšej minulosti.

Už po skončení školy bolo mne – a asi aj všetkým mojim kolegom úplne jasné, že chcem pracovať v múzeu. Zbierkové predmety, ich materiálna hodnota ale najmä ich fluidum, ich atmosféra a doba ich vzniku či každodenného používania ma stále priťahovali. Vždy som obdivovala expozície múzeí na Slovensku aj v zahraničí, v ktorých bolo cítiť nielen profesionálny prístup kustódov, ale aj tú atmosféru, ktorú okolo seba predmety a historické priestory vytvárajú. Najviac ma vždy nadchli tie expozície, ktoré pôsobili živo a dojmom, že ich pôvodní užívatelia len pred nedávnom opustili tieto priestory... Takáto atmosféra ma dokázala preklenúť cez niekoľko storočí a vernejšie som si vedela predstaviť obdobie, v ktorom predmety a ich užívatelia žili... Plná elánu a podobných predstáv som s radosťou nastúpila na miesto etnografky v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici.

Privítalo ma múzeum s koreňmi v závere 19. storočia, so zbierkami jednými z najvzácnejších na Slovensku, s vôňou konzervačných látok v depozitári aj v expozícii, s kompletným kolektívom odborných pracovníkov. S nadšením som sa pustila do práce, ktorá bola pre mňa úplne nová – určovanie hodnoty zbierkových predmetov pri ich ručne vykonávanej katalogizácii, lístkové katalógy, ktoré vôbec neodzrkadľovali skutočný stav zbierok v depozitári, ale hlavne – zbierkové predmety všetkých odborov etnografie obrovskej hodnoty a v obrovskom množstve. Bola som nadšená. Až po čase som zistila, že spomedzi pachov konzervačných látok v depozitári silne zapácha aj plieseň. A zistila som aj to, že vetu: „Ja som Tvoj vedúci a mojou úlohou je hádzať Ti klacky pod nohy" nemyslel môj vtedajší vedúci ako žart...

Vrátila som sa tam po mnohých rokoch mojich materských dovoleniek s novým elánom a opätovným presvedčením, že činnosť múzeí je nevyhnutnou súčasťou modernej kultúry. Aj keď som sa rozhodla pracovať na čiastočný úväzok pre starostlivosť o deti, užívala som si etnografie plným dúškom. V prvom roku po materskej dovolenke som bola autorkou či spoluautorkou 4 výstav Stredoslovenského múzea. Postupne som sa vrátila do odborných tém, väčšinu času som trávila v depozitári a ukladala som si predmety v systéme, ktorý by umožňoval ľahšie vyhľadávanie zbierkových predmetov – teda podľa evidenčných čísel v jednotlivých druhoch s uvedením zoznamov aj priamo na regáloch, čo dovtedy v depozitári chýbalo. S poznávaním zbierkového fondu sa naskytovali aj publikačné možnosti a konečne som bola v období, keď ma moja etnografia síce neživila materiálne – na polovičný úväzok je aj polovičný plat – ale živila ma duševne.

Napriek tomu, že atmosféra vo vedení múzea sa za mnohé roky nezmenila, ešte stále bola prílišná aktivita zamestnancov chápaná ako ich negatívna vlastnosť a aktivitám sa v múzeu zásadne medze kládli, užívala som si dobrých kolegov, kľučkovala som pomedzi prekážky a realizovala som sa odborne. Mala som nápady, s kolegami sme si vysnívali mnohé výstavy, projekty, expozície, rozšírenie činnosti múzea mnohými smermi, ale všetko sa to končilo za dverami našej kancelárie - nikdy neboli pochopené, občas ani vypočuté... A tak som s postupom času strácala schopnosť navštevovať expozície iných múzeí. Videla som, že sú miesta, kde sa to dá, videla som možnosti, ako by sa to malo dať aj u nás, ale nemohla som nič urobiť...

Po odchode bývalého riaditeľa na zaslúžený odpočinok som od nadriadeného orgánu dostala poverenie pre vykonávanie funkcie riaditeľky Stredoslovenského múzea. Prišlo to nečakane a na poslednú chvíľu – v priebehu niekoľkých dní obrovské prekvapenie pre všetkých zúčastnených – odchádzajúcich, ostávajúcich, ale snáď najviac pre mňa. Bola som síce po mnoho rokov činná v oblasti kultúry v Banskej Bystrici, viedla som detský súbor, bola som členkou odborných porôt na súťažiach folklórnych súborov, bola som autorkou programov na festivaloch v Heľpe aj v Detve aj autorkou scénických aj rozhlasových programov doma v Banskej Bystrici, vypracovávala som pre činnosť súboru projekty do fondov, ale moja činnosť v múzeu bola mojím vedením dobre utajovaná a ja som ani v kútiku duše nepestovala predstavu seba ako

riaditeľky... Napriek tomu našli moji dnešní nadriadení odvahu odovzdať mi poverenie a ja som po ťažkom rozhodovaní v rodine nabrala odvahu toto poverenie prijať. Po prvých mesiacoch vo funkcii som dostala aj povzbudivé odporúčanie od priamych nadriadených na Odbore kultúry BBSK, aby som sa určite prihlásila do výberového konania na miesto riaditeľa Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.

V nasledujúcich častiach uvádzam skrátenú koncepciu, s ktorou som sa o miesto riaditeľa uchádzala a ktorou som výberovú komisiu aj presvedčila. Koncepcia bola vzhľadom na spôsob financovania Stredoslovenského múzea rozdelená do dvoch častí – prvá predpokladala oživenie činnosti múzea v rámci plánovaného rozpočtu, druhá časť koncepcie predpokladala naše masívne zapájanie sa do prípravy projektov, aby sme mohli získať finančné prostriedky pre rozšírenie našej činnosti prostredníctvom finančných zdrojov z európskych aj domácich fondov. Z pochopiteľných príčin sa vo svojom príspevku budem venovať len prvej časti mojej koncepcie:

„**Táto koncepcia vznikala postupne v posledných rokoch mojej činnosti v múzeu**, keď som vždy pri vzniknutých problémoch zároveň hľadala aj ich riešenia a zároveň vznikali návrhy pre rozšírenie činnosti Stredoslovenského múzea. Viaceré návrhy vznikali v kolektíve pracovníkov múzea, ktorí sú nadšení bohatosťou zbierok a vedia nájsť spôsoby, ako tieto zbierky zaujímavou formou s minimálnymi finančnými nárokmi prezentovať širokej návštevníckej verejnosti. Vzhľadom na to, že väčšinou som bola iniciátorkou týchto možných zaujímavých riešení (a po súhlase mojich kolegov s ich uverejnením v tomto návrhu) predkladám nasledujúcu koncepciu.

Modernizácia stálej spoločenskovednej expozície v Thurzovom dome na Námestí SNP č. 4 v Banskej Bystrici.

Expozícia vznikla ešte v roku 1958 a určite patrí medzi najdlhšie nemenené expozície na Slovensku. V súčasnosti už dávno nespĺňa požiadavky kladené na takúto expozíciu. Mojím dlhodobým cieľom je vytvorenie novej stálej expozície regionálneho významu v priestoroch Thurzovho domu, ale tento dlhodobý cieľ bude možný až po realizácii aspoň najnutnejších stavebných úprav v tejto budove, ktoré bude možné uskutočňovať až s pomocou finančných prostriedkov získaných z európskych aj domácich fondov.

V súčasnosti odborní pracovníci Stredoslovenského múzea na môj podnet pripravujú návrh, na základe ktorého bude súčasná expozícia doplnená vzácnymi zbierkovými predmetmi tak, aby s čo najmenšími finančnými nákladmi vznikla podstatne zaujímavejšia stála expozícia. Predpokladáme použitie predovšetkým tých zbierkových predmetov, ktoré boli v nedávnej minulosti vystavované, a teda nie je nutné ich zložité prekonzervovanie. Plánujeme použiť súčasný mobiliár stálej expozície s prípadnými priestorovými zmenami pre vytvorenie nových výstavných možností.

Po takomto veľmi skorom doplnení expozície predpokladám jej podstatne častejšie navštevovanie nielen turistami zo Slovenska, ale aj zo zahraničia. V decembri 2003 a následne v predveľkonočnom období roku 2004 som s kolegyňou odskúšala ponuku vyučovacích hodín s možnosťou zapojenia sa žiakov a študentov do aktivít, ktoré im históriu čím viac priblížia. Po evidentne kladnej odozve a bohatej návštevnosti predpokladám podstatné zvýšenie návštevnosti stálej spoločenskovednej expozície Stredoslovenského múzea už v najbližšom období.“

***Dnes po šiestich mesiacoch** môžem konštatovať realizované zmeny v takmer polovici stálej spoločenskovednej expozície, ktoré nie len verejnosti sprístupnili zbierkové predmety z depozitára, ale aj navodili atmosféru historického priestoru vo vzácnom Thurzovom dome. Rovnako sme mali šťastnú ideu pri voľbe témy nosnej výstavy v letnom období, ktorá bola súčasťou osláv 115. výročia vzniku Stredoslovenského múzea. Výstava Tisícročia bojov v troch miestnostiach sprístupnila vlastné zbierky múzea, ako aj zapožičané zbierkové predmety z archeologického múzea SNM v Bratislave. Pre inštaláciu sme získali nový sklený výstavný mobiliár, jedna z miestností po skončení výstavy ostala ako inovovaná časť stálej expozície – stredoveká zbrojnica. Rovnako múzeu prospelo vytvorenie obrazárne v priestoroch dovtedajšej prechodnej miestnosti na 1. poschodí Thurzovho domu, ktorú dnes používame na krátkodobé komerčné výstavy primeranej kvality. Tieto novovzniknuté priestory sa tešia širokému záujmu kultúrnej verejnosti. Predpoklad zvýšenej návštevnosti sa potvrdil v letných mesiacoch, keď vďaka zaujímavej výstave, aj vďaka zvýšenej propagácii činnosti múzea v regionálnych médiách všetkých druhov, zisky zo vstupného boli niekoľkonásobne vyššie ako v porovnateľnom období uplynulých rokov.*

„Prvá komplexná revízia zbierkového fondu Stredoslovenského múzea. Pokladám ju za veľmi dôležitú časť činnosti múzea predovšetkým v roku 2004. Vzhľadom na to, že komplexná revízia nebola v Stredoslovenskom múzeu vykonávaná v jeho 115-ročnej histórii vôbec a čiastkové revízie sa minuli účinku, postup pri revízii zbierkového fondu je veľmi zložitý. Bude nutné uzavrieť výsledky, ku ktorým sa prišlo vo fáze fyzickej revízie zbierkového fondu. Po fáze tzv. dohľadávania bude nutné nájsť postup, ktorý podľa zákona NR SR č.49/2002 o ochrane pamiatkového fondu umožní zosúladiť súčasný stav zbierkových predmetov s ich prvostupňovou evidenciou, ktorá často pochádza spred viacerých desaťročí. Bude to postup veľmi náročný na odbornosť pracovníkov múzea, ale aj na ich schopnosti nájsť riešenie veľmi zlej situácie v dokumentácii, ktorá sa v múzeu vytvárala za mnohé uplynulé desaťročia, pričom nebola odborne garantovaná a jej nedostatky neboli postihované.“

Už dnes (po šiestich mesiacoch) *môžem konštatovať záverečné práce na komplexnej revízii prírodovedného zbierkového fondu. Pokročili aj spoločenskovedné odbory, ktoré sú práve v náročnej fáze dohľadávania.*

„Stála prírodovedná expozícia v Tihányiovskom kaštieli v Radvani. Toto pracovisko sa nachádza v rekonštruovanej budove kaštieľa, moderná prírodovedná expozícia tu bola zriadená v roku 1989 pri príležitosti 100. výročia vzniku múzea. Napriek tomu je nutné aj túto časť expozície inovovať, pripraviť nové texty, grafické a obrazové prílohy. Je nutné vykonať revíziu elektrorozvodov, ktoré následne umožnia opätovnú prevádzku videoprodukcie v plnom rozsahu."

Dnes *môžem konštatovať, že na prírodovednom oddelení máme vytvorený kolektív mladých, ekologicky cítiacich pracovníkov, ktorí vytvárajú nové aktivity zamerané na vzdelávanie širokých vrstiev predovšetkým z radov žiakov a študentov všetkých typov škôl. Miestnosť pre videoprodukcie však bude možné zrekonštruovať až po získaní finančného príspevku z externých zdrojov.*

„Modernizácia dokumentácie zbierkových predmetov. V čase počítačovej techniky podstatná časť dokumentácie zbierkových predmetov Stredoslovenského múzea prebieha manuálne v lístkových katalógoch a ručným zapisovaním do prírastkových kníh. V najbližšom období chcem vyriešiť tento problém dostatočným zabezpečením počítačovej techniky a jej nasledovným zosieťovaním do systému, ktorý by umožňoval priamu prácu odborných pracovníkov na tzv. odborných vetách v elektronických verziách muzeálnej dokumentácie. V roku 2003 bola z prostriedkov BBSK zabezpečená inštalácia systému BACH. Už začiatkom februára 2004 som urobila prvé kroky k dovybaveniu pracovísk dostačujúcou počítačovou technikou. Elektronické spracovanie dokumentačných záznamov o zbierkových predmetoch Stredoslovenského múzea bude jednou z dôležitých úloh dokumentačných oddelení aj odborných pracovníkov."

Dnes *môžem konštatovať, že začiatkom roka pribudli do múzea 3 nové počítače. Aj zosieťovanie 4 počítačov spoločenskovedných odborov je už realitou. Do konca roka máme v pláne ukončiť prenášanie dát prvostupňovej dokumentácie do elektronickej formy systému BACH, čo podstatne zjednoduší možnosť rýchlej orientácie v zbierkovom fonde, umožní prístup k prvostupňovej evidencii v elektronickej forme cez zosieťované počítače a to zároveň uchráni pôvodné prírastkové knihy pred ich ďalším rozpadom, ktorý im hrozí pri dennom používaní.*

„Rozšírenie propagácie. Má viaceré stránky. Prvotnou snahou bude zabezpečenie tlače reklamných plagátikov ako formy propagácie oboch stálych expozícií múzea. V ďalšom slede sa budem snažiť o získanie prostriedkov na vydanie sprievodcu prírodovednou expozíciou. Vydanie podobného sprievodcu pre spoločenskovednú expozíciu bude aktuálne až po jej reinštalácii.

Ďalšou formou propagácie je využitie internetu. V tomto smere budeme podstatne aktívnejšie spolupracovať s firmou, ktorá zabezpečuje aktualizáciu webovej stránky múzea, aby boli informácie na tejto stránke aktuálne a na primeranej odbornej úrovni.

V nemalej miere predpokladáme rozšírenie aktivít smerom do médií.

Po aktualizácii súčasnej expozície a po oživení kultúrno-výchovnej činnosti predpokladáme v maximálnej miere odovzdávanie informácií čím širšiemu okruhu potenciálnych návštevníkov."

V tomto smere môžem ***dnes*** *konštatovať, že obe pracoviská Stredoslovenského múzea už majú zapojený internet a využívajú ho pre svoju činnosť. Webová stránka je pravidelne aktualizovaná. Kontakty s regionálnymi médiami sú rozbehnuté v nebývalej miere. Výsledkom našej činnosti týmto smerom je vyššie spomínaná zvýšená návštevnosť nášho múzea. Reciprocnou spoluprácou so správcom miest pre propagáciu sme si zabezpečili aj plošnú propagáciu prostredníctvom plagátov v Banskej Bystrici.*

„Pokračovanie odborných činností a výskumných úloh. Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici má vo svojich zbierkach spolu takmer 33 000 kusov zbierkových predmetov spoločenskovedného charakteru a 130 000 zbierkových predmetov prírodovedného charakteru. Predovšetkým spoločenskovedné zbierky patria k najstarším na Slovensku. Už tieto fakty naznačujú, že súčasťou práce odborných pracovníkov Stredoslovenského múzea bude aj naďalej odborné skúmanie a spracovávanie vzácneho zbierkového fondu. Výsledky budú následne publikované v odborných časopisoch. V prípade možností získania finančných prostriedkov z grantových schém MK SR sa budeme v budúcnosti uchádzať aj o obnovenie vlastnej edície formou Zborníka Stredoslovenského múzea.

Následne za informáciami o vysokej odbornosti pracovníkov Stredoslovenského múzea musí byť uvedené, že takmer polovica odborných pracovníkov múzea je v súčasnosti zaradená do nižších platových tried, na aké majú podľa zákona a náplne práce právo. Je to neľahká úloha do budúcnosti, ale realizáciou úpravy platových podmienok by sme si zabezpečili, že odborní pracovníci s evidentným záujmom o prácu práve v múzeu nebudú nútení z finančných a sociálnych dôvodov odchádzať do iných inštitúcií."

Dnes *môžem konštatovať, že aj v tomto náročnom roku, keď sa podstatne rozšírila výstavná činnosť múzea, odborní pracovníci dokázali publikovať v odborných periodikách. V otázke platov viacerí pracovníci po mnohých rokoch postúpili do zodpovedajúcich platových tried. Finančné prostriedky na to sme získali efektívnejším využívaním finančných prostriedkov a ich cieleným adresovaním najaktívnejším pracovníkom.*

„Spolupráca so školami. Vzhľadom na vyššie spomínanú vysokú odbornú úroveň pracovníkov múzea predpokladám už v tomto roku podstatné rozšírenie

ponuky vyučovacích hodín v oboch expozíciách Stredoslovenského múzea. Bohatosť zbierok ako aj ich následná reinštalácia do podstatne pútavejšej formy, spolu s odborným prínosom pracovníkov múzea môžu byť v mnohom doplnkovou formou výučby na základných, stredných aj vysokých školách. Odborne fundovaní vysokoškolsky vzdelaní pracovníci Stredoslovenského múzea sú schopní pripraviť ponukové listy na vyučovacie hodiny podľa konkrétnych požiadaviek jednotlivých typov škôl. V roku 2004 chceme zrealizovať prieskum na školách, ktorý nám presne zistí, o aké témy budú mať vyučujúci záujem. Podľa tohto záujmu potom chceme pripraviť odborné témy, ktoré budú priamo v expozícii prednášať odborní pracovníci múzea.

Rovnako sa v tomto smere núka možnosť spolupráce s ďalšími múzeami v Banskej Bystrici."

S odstupom pár mesiacov *konštatujem, že po uvoľnení priestorov v expozícii múzea sme získali a svojpomocne vytvorili miestnosť, ktorá bude slúžiť pre činnosť tvorivých dielní v našom múzeu. Tieto budú orientované na etnografické témy v odbornej garancii etnografa Stredoslovenského múzea Pavla Matulaya a na výtvarné témy hlavne pre deti v odbornej garancii Mgr. Barbory Paulínyovej. Ponukové listy s konkrétnymi témami k jednotlivým výstavám múzea v jesennom období boli rozoslané priamo odborným učiteľom a ohlas je už evidovaný.*

„Spolupráca s kultúrnymi inštitúciami mesta aj regiónu. Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici je bohatosťou a vzácnosťou svojich zbierok aj lokalizáciou priamo v historickom jadre Banskej Bystrice ako regionálneho centra priamo predurčené na aktívne, nie len pasívne zapájanie sa do kultúrneho života mesta aj regiónu. Okrem spolupráce s múzeami je tu možnosť spolupracovať aj s ďalšími kultúrnymi inštitúciami – predovšetkým s Bábkovým divadlom Na rázcestí, Okresným osvetovým strediskom a Parkom kultúry a oddychu, pričom mojou snahou bude nadviazať na moju doterajšiu osobnú spoluprácu s nimi a prispieť k užšej spolupráci týchto inštitúcií. V dlhodobejšej koncepcii je možné aj zapojenie odborných pracovníkov múzea priamo pri organizácii kultúrnych aktivít mesta aj regiónu – či už ako priamych organizátorov alebo ako odborných garantov jednotlivých akcií."

Napríklad *súčasťou celonárodných osláv SNP v auguste tohto roku bola aj bojová hra, ktorú odborne pripravil historik PhDr. Vladimír Sklenka a ktorej podstatou bolo plnenie úloh a spoznávanie miest v Banskej Bystrici, ktoré sa priamo viazali na históriu SNP. Pestrú paletu pripravovaných kultúrnych podujatí v roku 2005 pri príležitosti 750. výročia udelenia mestských práv Banskej Bystrici sme zapracovali do projektu pre rozvoj cestovného ruchu. Projekt sme predložili na Ministerstvo hospodárstva.*

Veľkým problémom ostáva riešenie zlého až nevyhovujúceho stavu jednotlivých budov *v správe Stredoslovenského múzea. Ide najmä o Matejov dom z 2. polovice 15. storočia, v ktorom dnes sídli depozitár múzea a ktorého posledná rekonštrukcia prebiehala v roku 1909. Ide aj o Thurzov dom na Námestí SNP v Banskej Bystrici, kde sídli spoločenskovedná expozícia a kde bol havarijný stav elektroinštalácií už podľa revíznej správy z roku 2001... V oboch budovách je dnes nefunkčné, alebo len čiastočne funkčné elektrické vykurovanie, čím sa stáva, že v zimnom období sú jedny z najvzácnejších zbierkových predmetov na Slovensku umiestnené v depozitárnych priestoroch, kde teplota klesá pod bod mrazu, prípadne návštevníci múzea si nemôžu v zimnom období vyzliecť nielen kabát, ale občas ani rukavice... V Thurzovom dome sa nachádza unikátna fresková zelená miestnosť z druhej polovice 15. storočia s freskami po celej ploche zaklenutých stien. Dnes je miestnosť pre nedostatočné izolácie a nedostatočné vykurovanie zavlhnutá a hrozí deštrukcia omietky... V administratívnej budove zo 60. rokov 20. storočia je v havarijnom stave plynová kotolňa, o nefunkčnej elektroinštalácii v Tihányiovskom kaštieli bola reč už skôr... Všetko sú to rozsiahle stavebné problémy, ktoré sme zdedili ešte po starom režime, ale ktorých komplexné riešenie nie je žiadne múzeum schopné zabezpečiť z vlastných finančných ziskov.*

A toto je téma hodná širokej verejnej diskusie. Ako je možné, že štát radšej pripúšťa skôr likvidáciu kultúrnych inštitúcií s následným odpredajom historických budov v ktorých sídlia (vo veľkej väčšine ide o národné kultúrne pamiatky), ako by mal vytvoriť podmienky pre získanie 25 % finančných prostriedkov a podporiť projekty do štrukturálnych európskych fondov na rekonštrukcie týchto budov? Podľa prehľadu pridelených finančných prostriedkov zo štrukturálnych fondov v minulosti rekonštrukcie budov v rezorte kultúry neboli takmer vôbec podporované...

Ako som už naznačila, toto je problematika, ktorú je schopné Stredoslovenské múzeum začať riešiť jedine s finančnou podporou z európskych aj domácich fondov. S radosťou môžem konštatovať, že v tomto smere máme plnú podporu našich priamych nadriadených na Odbore kultúry Úradu BBSK.

„V závere by som chcela konštatovať, že zvlášť po prevzatí agendy múzea som si ako jeho dočasná riaditeľka plne uvedomila krajne zložitú situáciu, v ktorej sa múzeum po každej stránke nachádza. Napriek tomu a hlavne na odporúčania mnohých svojich kolegov som sa rozhodla uchádzať o miesto riaditeľky vo výberovom konaní. Na základe skúseností z krátkeho ale nezvyčajne činorodého obdobia v našom múzeu som presvedčená o možnosti ďalšieho gradovania pozitívne motivovanej vzájomnej spolupráce všetkých pracovísk Stredoslovenského múzea."

Toto sú slová, ktorými som svoju prezentáciu na výberovom konaní končila. Dnes po ôsmich mesiacoch vo funkcii riaditeľky môžem s radosťou konštatovať, že aj v tejto funkcii som ostala pre mojich kolegov starou známou Sju, ako ma

volajú, a spoločne s ich nápadmi, ich návrhmi a ich iniciatívou, ktorým nekladiem prekážky, riešime postupne všetky pálčivé problémy, ktoré sme zdedili...

Možno sme dnes ešte v počiatočnej eufórii a my všetci budeme musieť raz konštatovať niečo iné, ale ja som presvedčená o jednom: že totiž každý deň, keď si v našom múzeu zažívame odľahčenú, uvoľnenú, kolegiálnu atmosféru plnú pracovného nadšenia a plnú konkrétnych pracovných úspechov, každý takýto deň je pre každého z nás malým sviatkom. A keď k tomu pridáme, že naša činnosť je zároveň novou príležitosťou pre naše zbierkové predmety, ktoré už neplesnivejú v depozitári, ale návštevníci Stredoslovenského múzea ich môžu obdivovať, tak verím, že naša dnešná činnosť má svoje veľké opodstatnenie.

Dúfame. A držíme si palce.

***V závere môjho príspevku** sa vrátim k spomínaným témam z iného pohľadu. Teória a metodológia a Metódy národopisného výskumu boli dva predmety, ktoré som absolvovala počas štúdia na vtedy ešte Katedre etnografie a folkloristiky UK. Predmety boli pre mňa nevyhnutným základom, na ktorom som začínala svoju odbornú činnosť v praxi. Vzhľadom na to, že v našom múzeu bolo v minulosti možné výskum v teréne vykonávať len súkromne, túto časť mojej štúdiom získanej praxe som mohla využívať podstatne menej, ako by som bola chcela. Nezabudnem však na pocit, ktorý som mala, keď som do ruky dostala prvý zbierkový predmet a mala som ho katalogizovať – bol to pocit hodeného do vody, ktorého učia plávať. Pre študenta, ktorý má za svoj cieľ raz pracovať v múzeu, je podľa mňa dôležité doplniť okruh možností aj na praktickú muzeológiu. Myslím si, že dnes, v čase kreditného systému na vysokých školách a univerzitách, sa núka možnosť aspoň ponuky predmetu, ktorý by znamenal pre záujemcov o prácu v múzeách už počas štúdia možnosť praktického kontaktu s múzejnou praxou. Takýto predmet by mal byť pripravovaný v spolupráci s múzeami a hlavne na pracovníkoch múzeí potom bude, nakoľko dokážu pre študentov pripraviť naozaj praktickú formu výučby. O takejto forme spolupráce momentálne prebiehajú rokovania medzi vedením nášho múzea a vedením Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.*

Nenahraditeľná pre moju ďalšiu činnosť bola však najmä prax získaná počas terénnych výskumov. Získala som ňou schopnosť komunikovať s respondentmi a tie teórie, ktoré som si teoreticky podkutá zo školy sama prispôsobovala momentálnej situácii u respondenta aj mojím vlastným danostiam, tie sa stali základom mojej ďalšej komunikácie s ľuďmi. Myslím si totiž, že do istej miery musí byť etnológ – výskumník zároveň psychológom. Len respondent, ktorého dôveru si získame svojou ochotou vypočuť si aj tie témy, ktoré priamo nesúvisia s nami skúmanou oblasťou, len takýto respondent je neskôr ochotný začať vyhrabávať vo svojej dávnej minulosti práve tie informácie, ktoré

sú pokladom pre nás, výskumníkov. A práve psychologická časť tejto výskumnej práce je tá, ktorú dnes musím používať najčastejšie – vo vzťahu ku kolegom, ktorí sa na mňa obracajú so svojimi často nie len pracovnými problémami, vo vzťahu k nadriadeným, ktorí ma podstatne skôr pochopia v prípade, že aj ja pochopím ich, vo vzťahu k spolupracovníkom a prípadne aj sponzorom, ktorí sa tiež oveľa radšej rozprávajú s človekom, ktorý je ústretový, komunikatívny, ochotný aj počúvať, nie len rozprávať. Možno ďalší seminár, ktorý by som odporúčala našim dnešným študentom, je práve nejaký ten psychologický základ interpersonálnej komunikácie.

Po skonštatovaní predošlého sa mi na záver žiada napísať ešte jednu veľmi dôležitú vec – nedokážem si predstaviť predmet, ktorý by naučil čerstvého absolventa etnológie stať sa priamo riaditeľom. Ja som pri príprave svojej koncepcie vychádzala predovšetkým z mojej múzejnej praxe. Musela som najprv detailne spoznať činnosť v múzeu, museli mi prejsť rukami stovky predmetov, ktoré som katalogizovala a ak som chcela byť presná, tak som sa popri katalogizácii musela dovzdelávať v detailoch jednotlivých etnografických odborov, ktoré mi škola nemohla dať. Musela som spoznať prípravu výstav na vlastnej koži, musela som zistiť základné princípy dokumentácie zbierkových predmetov. Musela som sa naučiť orientovať v kultúrnom svete Banskej Bystrice. Bez týchto v praxi získaných vedomostí a skúseností by som nemohla pripraviť praktickú koncepciu rozvoja múzea. Základom všetkého vyššie spomínaného boli moje odborné vedomosti získané počas štúdií, ale podstatou mojej dnešnej činnosti sú predovšetkým praktické skúsenosti, ktoré som mohla získať len svojou činnosťou v múzeu.

Viem si predstaviť, že si mnohí moji mladí kolegovia teraz povedia – nesúhlasím. Možno som si niečo podobné myslela aj ja v ich veku. Aj ja som bola presvedčená o pomalosti svojich kolegov a ich zastaralých formách práce. V mnohom to bola pravda. Dnes však pri pohľade dozadu viem, že možno by som tou revolučnosťou zničila viac vecí, ako by som mohla pomôcť... Skúsenosti a rozvážnosť musia ísť ruka v ruke s novým návrhmi a elánom. Môžeme vymýšľať veľmi veľa, ale len postupne, po krokoch či niekedy len po krôčikoch sa dostávame bližšie k tomu, o čom sme u nás v Stredoslovenskom múzeu snívali už mnoho rokov – k fungujúcemu múzeu s bohatou vedeckou, kultúrnou činnosťou, s množstvom zaujímavých akcií a v ich dôsledku s množstvom spokojných návštevníkov, ktorí si zvyknú, že v Stredoslovenskom múzeu v Banskej Bystrici nájdu rôzne zaujímavé aktivity, ktoré ich obohatia – odborne, kultúrne, duševne.

Viac etnografie

Zuzana Kusá

Kľúčové slová: etnografia, sociológia, etnológia, hĺbkový rozhovor, hranice prípadu
Keywords: ethnography, sociology, ethnology, in-depth interview, borders of case

The author debates some problems of ethnographical research, which are common for both ethnology and sociology. She mentions the negative sides of the growing tendency in the qualitative research towards the use of interview as the source of data. The author also tries to draw the attention to the limits of the ethnographical potential as a consequence of premature setting of borders of the particular research case as well as to the suitability of a more instrumental approach to theoretical perspectives.

Politika spoločenských vied môže zvádzať k zveličovaniu rozdielov medzi disciplínami či paradigmami. Tí, čo pracujú v širokej oblasti kvalitatívneho výskumu, nemávajú veľký zmysel pre uctievanie disciplinárnych hraníc. Profánny vzťah k hraniciam môže mať mnoho dôvodov – poučenie kanonickými textami o ére rozmazaných hraníc, praktickú skúsenosť s podobnosťou postupov, akými výskumníci z rôznych disciplín pracujú v teréne, či spoločné presvedčenie, že poznanie, ktoré je „založené na svedomitom, zblízka vykonávanom pozorovaní veľkého počtu vecí, ktoré sa vzťahujú k skúmanej otázke, je lepšie ako to, ktoré sa opiera o odhady a sprostredkované kontakty“ (Becker 1996: 58).

Etnografia sa javí ako najvhodnejší spôsob napĺňania fenomenologickej požiadavky dovoliť javu, aby sa prejavil vo svojej plnosti, zažívať a vciťovať sa doň a opisovať ho tak, ako keby nik pred nami nemal podobnú skúsenosť. Bádatelia vyznávajúci, že „javy hovoria sami za seba a my by sme ich mali byť pripravení počúvať“ (Boeree), volia cestu dlhodobých pobytov v prostredí a trpezlivé pozorovanie poľa svojho záujmu. Snažia sa neprehlušovať „reč javu“ vopred vypracovanými schémami, *pochopiť jav „z prvej ruky“ a nie cez zastúpenie niečím iným.*

Aktívne počúvanie vecí „samých“ znamená *otvorenosť k všetkým aspektom* javu. Podmienkou takejto otvorenosti je zvláštny druh sebakontroly, ktorý sa nazýva „uzátvorkovanie“. Označuje známu požiadavku postaviť bokom všetky obvyklé „prirodzené“ predpoklady o skúmaných javoch, ktoré bránia priamemu

kontaktu s „javom aký je“. Nemôžeme jav „počuť“, ak ho prekrikujeme a hovoríme mu, čím je![1]

Uzavieranie sa do rozhovorov

Zdá sa, že v spoločenských vedách začal prevažovať náhľad, že pravým „počúvaním“ sociálneho sveta sú rôzne odrody hĺbkového rozhovoru. Rozširujú sa rady etnológov a sociológov, ktorí opierajú svoj výskum takmer výhradne o rozhovory. O rozhovory biografické, oral history, o naratívne interview... Táto prax sa zrkadlí a je posilňovaná všadeprítomným interview v masovokomunikačných prostriedkoch.[2] Obávam sa, že tento trend má viacero negatívnych dôsledkov, ktoré sú zatiaľ málo reflektované.

Nadšenie pre rozhovor súvisí s dedičstvom romantizmu, predstavami o skrývajúcich sa podstatách a freudovskou fascináciou. Sme priťahovaní hĺbkou a za najväčší výskumný úlovok považujeme odhalenie tajných myšlienok a skrytých prianí. Nádejame sa, že prostredníctvom rozhovoru „zazrieme pravú autentickú tvár“. Podľa Davida Silvermana je romantické hľadanie autenticity nebezpečne nedbalé voči tomu, ako kultúrne normy zobrazovania skúsenosti utvárajú výpoveď jednotlivca. Silverman upozorňuje, že aj to najosobnejšie prežívanie (lásky, zodpovednosti a viny) môže byť *kultúrne* obvyklým spôsobom uchopovania sveta. Aj to, ako sa chápe „autenticita“, je kultúrne definované, a preto je nielen sporné, ale aj kultúrne necitlivé, ak sa niekto pokúša obhájiť svoj výskum tým, že prináša „autentickú“ reprezentáciu skúsenosti (Silverman 1994: 14).

Ďalšou otázkou je, akú hodnotu má odhalenie takýchto dôverností. Má utajovaný predsudok väčšiu váhu ako každodenná rutinná zdvorilosť? Nie je to jednoduchá otázka. Odpoveď Howarda Beckera je však prostá. Poukazuje na to, že v etnografickom skúmaní nás javy zaujímajú svojou väzbou k ľudskému konaniu – tá je zdrojom ich relevancie. Ak sa utajované predsudky či skryté priania nepremieňajú do konkrétneho konania človeka, ich relevancia je malá.[3] Becker preto odporúča sústreďovať sa skôr na pozorovanie praktických záväzkov konajúceho človeka ako na odhaľovanie jeho tajných prianí (Becker 1998: 18).

Znamená to zatratenie rozhovorov a životných príbehov? Nie celkom. Rozhodne nie tých, ktoré sa objavujú a prestupujú ľudské interakcie aj bez výskumníkovho povzbudzovania. Mnohí autori (Spencer 1994, Atkinson – Silverman 1997, Silverman 1993, Ten Have 2003 a ďalší) nabádajú, aby sme skúmali práve tieto prirodzene sa vynárajúce rozprávania. Pozorovanie situácií, v ktorých sa objavuje (alebo je dokonca povinné) rozprávanie o sebe a

[1] Formulácia Jaroslavy Kunschovej v referáte „Úvodné poznámky k Husserlovmu spisu Zur phänomenologischen Reduktion“ prednesenom na fenomenologickom seminári FiF UK V Bratislave 19.1.2004.

[2] Pozri vynikajúcu analýzu v (Atkinson, P. – Silverman D. 1997).

[3] Inak je to s ich relevanciou pre bulvárnu tlač. Pre tú sú atraktívne aj tie najtajnejšie a so životom celkom nespojité myšlienky. Musia to však byť myšlienky celebrity.

poodhaľuje vlastná minulosť a/alebo plány do budúcnosti, môže viesť k novému zameraniu analýzy.

Uzavieranie prípadu

Ďalším často pozorovateľným pokrivením dobrej etnografickej cesty je predčasné ohraničenie prípadu. Sociológovia aj etnológovia občas priveľmi rýchlo určujú, kde začína a končí skúmaný prípad či téma. Robia to skôr, než začnú výskum. Taký postup sa nelíši od vedenia rozhovoru podľa vopred pripravených otázok. Ak vopred určia, čo je súčasťou prípadu, postup bádania prestáva byť holistický. Prestáva rešpektovať, že každá téma či prípad sociálneho života predstavuje zložito previazaný systém a odhalenie jeho hraníc môže byť možno výsledkom skúmania, rozhodne však nie jeho začiatkom. Keď výskumom odhalíme zložitú sústavu prepojených a vzájomne sa podmieňujúcich konaní, ako keby sme z mora neurčitosti a hypoteticky všemožnej previazanosti sociálneho sveta vylúpli náš prípad. Poznanie toho, čo k prípadu patrí a vytvára ho, je až výsledkom skúmania. Krásnym príkladom takéhoto výskumom odhaleného prípadu – systému je klasický etnografický výskum Zuzany Búrikovej (Búriková 2004). Búriková sa snažila pochopiť fenomén tzv. kresťanských obchodov. V neveľkej obci (cca 1500 obyvateľov) so silnou katolíckou tradíciou a s pretrvávajúcimi negatívnymi stereotypmi židovských obchodov (iné obchody v medzivojnovom období v obci nepoznali) fungovalo vyše 15 obchodov. Búriková pol roka pozorovala spôsob ich fungovania. Neobmedzila sa len na štúdium vizuálnej a obradovej stránky obchodovania a spôsobov redefinovania obchodnej činnosti ako kresťanskej. Popri skúmaní toho, ako je možné zasadiť a legitimovať obchodovanie do kresťanskej tradície si kládla aj otázky, ako sa početné obchody ekonomicky udržia pri nízkom počte obyvateľov s malou kúpnou silou, a ako môžu obchodníci vyžiť z malých tržieb a dopĺňať sortiment, keď predávajú na dlh. Pozorná etnografia ukázala, že existencia kresťanských obchodov je zasadená do komplexu sociálnych a sociálno-ekonomických väzieb a činiteľov, ktoré výrazne prekračujú územie obce (napríklad boli možné aj vďaka systému sociálneho zabezpečenia, osobitne existencii dávky rodičovského príspevku, či odkladu výstavby hypermarketu Billa v okresnom meste).

Výskum kresťanských obchodov ukazuje, že ohraničenie ich skúmania len na územie obce, kde sa fyzicky nachádzajú, by bolo poznanie ochudobňujúcou redukciou prípadu. Vymedzovanie prípadu skúmania však nemusí byť len dôsledkom arbitrárneho rozhodnutia a či lineárneho modelu výskumu. Predmet skúmania môžeme zužovať nevedomky, napríklad v dôsledku vlastného nedostatočného vzdelania. Kultúrne slabozrakí etnografickí spoločenskí vedci nedokážu napríklad rozoznať, že hĺbavá myšlienka rozprávača je veršom piesne, ktorá bola kedysi šlágrom alebo že originálna miestna povesť či povera je ústne tradovanou umelou legendou, ktorá kedysi zapĺňala ľudové kalendáre (príklady pozri Hlôšková 1997a, 1997b).

Sociologicky relevantný etnografický výskum by teda nemal vopred ohraničovať skúmané pole a mal by pracovať s čo najširšou koncepciou kontextu. Nie vždy sa totiž napríklad za jeho súčasť považujú symbolické

zdroje a konštrukčné vzory, ktoré poskytujú dobové autoritatívne diskurzy. Spôsob prepojenia tzv. veľkých a malých príbehov, spoločenských diskurzov a životopisných rozprávaní má pre etnografický výskum značnú relevanciu. Neznalosť vládnucich naratívov či vplyvných diskurzov obmedzuje kultúrnu senzitivitu a analytické možnosti.

Ďalej, slovami W. Spencera, etnografický výskum by sa mal zaujímať o interakčne budované črty sociálnych prostredí a explicitne a sebavedome kombinovať etnografické a diskurzné prístupy. Mal by kontextualizovať reč a interakciu a to tým, že „kontext a interakciu chápe ako vzájomne sa ustanovujúce skutočnosti“ (Spencer 1994: 269).

Pripomeňme si spolu s Howardom Beckerom, že cieľom etnografických skúmaní nie je dokázať nepochybnú existenciu určitého vzťahu, ale popísať organizáciu a históriu skúmaného javu. Ich úlohou je ukázať, ako sa veci prepájajú v sieti vzájomného vplyvu, podpory či vzájomnej závislosti. Takýto „zosieťovaný“ výklad umožňuje práve osobná skúsenosť a pobyt v skúmanom prostredí. Ak sme „tam boli“, videli sme ľudí, ktorí spolu vykonávali veci a ako ich rôzne činnosti nasledovali po sebe, vyplývali jedna z druhej. Vďaka takémuto pozorovaniu získavame silné a samozrejmé presvedčenie o tom, ako sú pozorované udalosti prepojené. Preto na rozdiel od výskumníka, ktorý pracuje s agregátovými údajmi a vyslovuje hypotézy o faktoroch a klastroch pôsobenia, etnografickému výskumníkovi nerobí ťažkosti formulovať tvrdenia o vzájomnej súvislosti javov a procesov. On či ona totiž tieto súvislosti priamo pozoroval/a. Jednoducho povedané, etnografia umožňuje priamo *pozorovať spojitosť a dynamiku vecí.* Latourovými slovami, je to senzitivita voči schopnosti vecí budovať, doslovne, nie metaforicky, sociálny poriadok (Latour 1996). Je to cesta skúmania, ktorá umožňuje vyhnúť sa špekuláciám.[4]

Uzavieranie pred teóriami

Podľa môjho pozorovania sociologickej či etnologickej etnografii škodí ešte jedno uzavieranie. A to uzavieranie sa pred teóriami. Osobitne kvalitatívny výskumník, ktorý sa opiera o fenomenologickú tradíciu, môže mať rozpačitý vzťah k teórii.

Kvalitatívny výskum sa často chápe ako (teoretickými schémami) *nespútaný* výskum (Loffland 1995) a jeho skvelí vykonávatelia hovoria o ňom ako o remesle (Becker 1998), či dokonca kutilstve – bricolage (Levi-Strauss). Výskum, ktorý sa nezväzuje vopred vypracovanou teoretickou schémou skúmaného javu, však nutne nemusí byť ateoretickým výskumom. Varovať sa treba najmä nereflektovaného používania teórie (rovnako ako zdravého rozumu), nie však teoretických perspektív ako takých. Sú predsa základným zdrojom osobitnej vnímavosti voči sociálnemu svetu. Ako inak ak nie s pomocou viacerých teoretických koncepcií môžeme splniť fenomenologickú požiadavku a „pozerať sa“ na náš fenomén „zo všetkých perspektív“? Ako inak

[4] Napriek tomu sa však ani etnografickí výskumníci žiaľ nevyhýbajú hypotézam o neviditeľných entitách typu mentálne schémy a rôznym tautologickým dôkazom o vzťahu výpovede a mentálnej schémy. Tento problém si zaslúži obsiahlejší rozbor a pokúsim sa oň na inom mieste.

ak nie ich prostredníctvom môžeme zvyšovať svoju vnímavosť voči hlasom, ktorými k nám náš fenomén prevráva, používať všetky zmysly a byť pozorní aj k vlastným myšlienkam a pocitom? V tejto oblasti – oblasti vzťahu etnografie a teórie nás v oboch disciplínách čaká veľa práce. Hlbšie uvedomenie si potreby explicitnejšej a systematickejšej konceptualizácie v kvalitatívnom výskume ako záruky vybrúsenejšej a jasnozrivejšej etnografie a ako podmienky vytvárania teórie nebolo a nie je ešte stále jasnou záležitosťou.[5] Príklady z najmladšej výskumníckej generácie naznačujú, že my sa možno dočkáme toho, čoho sa klasik nedočkal. Kvalitatívnych výskumníkov – etnografov, ktorí budú vnímať disciplíny a teoretické perspektívy ako inštrumentálne senzitivizujúce nástroje poznávania, a nie ako jeho prekážky.

Literatúra

ATKINSON, P. – SILVERMAN, D. 1997: Kundera's Immortality: the interview society and the invention of the self. In *Qualitative Inquiry*, r. 3, pp. 304–325.

BECKER, H. S., 1996: The Epistemology of Qualitative research. In R. Jessor, A. Colby a R. Schweder (eds.), *Essays on Ethnography and Human Development. Chicago*: University of Chicago Press, Chicago and London. s. 53–71.

BECKER, H. S. 1998: *Tricks of the trade. How to think about your research while you're doing it*. The University of Chicago press, Chicago and London. 232 s.

BOEREE, C. G. Qualitative Methods Workbook (http://www.ship.edu/-cgboeree/qualmeth.html)

BÚRIKOVÁ, Z., 2004: *Kresťanské obchody: obchod, morálka a pamäť v jednej slovenskej dedine*. Príspevok na 7. pracovnej konferencii Biografu 13.–14. 6. 2004 Borek u Suchomast ČR.

HLÔŠKOVÁ, H. 1997: Historia magistra vitae? Alternatívne interpretácie minulosti z hľadiska folkloristiky. In V.Bačová, Z.Kusá (eds.): *Identity v meniacej sa spoločnosti*. SpÚ SAV Košice, s. 43–50.

HLÔŠKOVÁ, H. 1997: Historical Consciousness and Legend as a Problem of Folklore Studies. In: *Folk Narrative and Cultural Identity*. č. 1, s. 365–373.

LATOUR, B. 1996: On interobjectivity. In *Mind, Culture, and Activity*, r. 3, č. 4, 246–269.

LOFLAND, J.1995: Analytic ethnography. In *Journal of Contemporary Ethnography*, r. 24, č. 1, 30–67.

SILVERMAN, D. 1993: *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. Sage Publ.

SIMMEL, G. 1997 (1906): *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje.* Sociologické nakladatelství Praha. 206 s.

SPENCER, J. W. 1994: Mutual Relevance of Ethnography and Discourse. In: *Journal of Contemporary Ethnography*, Oct. Roč. 23, č. 3, s. 267–279.

STRAUSS, A. S. 1987: *Qualitative Analysis for Social Scientists*. Cambridge University Press, Cambridge. 319 s.

TEN HAVE, P. 2003: Predstava člena je jadrom veci. O úlohe členského vedenia v etnometodologickom výskume. In *Biograf* č. 32, s. 3–39.

[5] Uvedomoval si to aj Anselm Strauss napriek obrovskému úspechu a citovanosti jeho metodológie (Strauss 1987).

Antropológia: východiská a výučba

Rozhovor s Prof. Chrisom D. Knightom

Zhovára sa Helena Tužinská

Kľúčové slová: antropológia, veda, politika, menštruácia
Keywords: anthropology, science, politics, menstruation

Interview is based on the criticizm of the key paradigms central to social anthropology. Chris Knight revisites the mainstreamed methodologies in the light of the background politics and offers a plausible option of his theory of human origins. The interview starts with the need for "ined-up thinking" in anthropology, specificity of such teaching at the University of East London and continues with revision of famous anthropologists starting from H.L.Morgan. Chris Knight explains the colonial politics interwoven within functionalism, sexual politics within stucturalism, unravel scepticism of postmodernists, impact of Pierre Bourdieu, Noam Chomsky, and recent contribution of cognitive sciences.

Prof. Chris Knight sa narodil v roku 1942 v Anglicku. Patrí medzi činné a vplyvné osobnosti britskej antropológie. Venuje sa modernej evolučnej antropológii, symbolickej kultúre a lingvistike. Založil katedru antropológie na Východolondýnskej univerzite, kde v súčasnosti vyučuje.

V roku 1977 ukončil Master of Philosophy v odbore ruská literatúra na University of Sussex. Pre výnimočné výsledky štúdia sociálnej antropológie na University of Central London mu bolo umožnené pokračovať v doktorandskom štúdiu v priebehu jedného roka, v roku 1978. Jeho školiteľmi boli Alan Barnard, Mary Douglas, Andrew Strathern a Philip Burnham. Už v prvom roku štúdií bol pozvaný prednášať o svojej teórii vzniku ľudskej kultúry, ktorá sa od počiatku stretávala buď s veľkým nadšením, alebo radikálnym odmietnutím, nakoľko sa v tom čase zaoberal vzťahom medzi menštruačným tabu, symbolikou krvi, totemizmom a príbuzenskými štruktúrami. Po piatich rokoch práce mu zo spomenutých dôvodov zmenili tému na analýzu austrálskej etnografie, čo mu v konečnom dôsledku len znásobilo faktografické podklady pre už predložené vysvetlenia dovtedy nesúrodých zistení. Prácu obhájil v roku 1987.

Chris Knight ukázal, že tzv. posvätné absurdity v iniciačných rituáloch a mýty vo všeobecnosti dávajú zmysel, vysvetlil aký, a že sú produktom vysoko inteligentnej a civilizovanej kultúry. V roku 1991 polovicu svojej dokto-

randskej práce vydal knižne pod názvom *Blood Relations. Menstruation and the Origins of Culture*, v londýnskom vydavateľstve Yale University Press.[1]

Jeho doktorandská práca bola v zásade re-analýzou C. Lévi-Straussových *Mytologík*, iných známych mýtov a v antropológii rozšírených presvedčení. Do knižnej podoby bola vo veľkej miere doplnená o najaktuálnejšie poznatky z archeológie, paleontológie, sociobiológie, molekulárnej genetiky, či feminizmu, nakoľko išlo o prepojenie poznatkov biológie a antropológie pre vysvetlenie vzniku pôvodu človeka a jeho kultúry vôbec.

Bezprostredne po účasti na konferencii EASA vo Viedni, sme v Bratislave, 15.9. 2004, Prof. Chris Knight, Barbora Herichová[2] a Helena Tužinská[3] diskutovali pri čaji. Občas v prekvapení či smiechu nám neprevetrané fakty z antropologických čítaniek a z odborných textov dali nový zmysel. Tento rozhovor sa nevyhýba menej známym faktom o veľkých teóriách a opodstatnenej kritike vplyvných paradigiem. Najfascinujúcejšie na tomto, ako aj iných stretnutiach s Chrisom Knightom boli možnosti vedeckého vysvetlenia napríklad tzv. kuriozít rôznych kultúr, ktorých sme sa takmer vzdali. Všeobecne známym sprievodcom relevantných teórií je ich plodná provokatívnosť...

H.T.: Etnologické rozpravy, časopis, a číslo, pre ktoré robíme tento rozhovor, je o výučbe antropológie, jej metodológii, o výskumných metódach a technikách. Rada by som obrátila pozornosť na spomenuté oblasti v britskej antropológii, v spojitosti s Vašimi vlastnými skúsenosťami.

C.K.: Keď som prišiel na University of Central London, už ako antropológ-samouk som cítil, že antropológii sa prihodila pohroma, v čase okolo prvej svetovej vojny, keď sa v Británii slova ujal kolonializmus. Oddeľovanie sociálnych, politických a fukcionálnych dimenzií v antropológii bolo v záujme kolonializmu pre kontrolu ľudí v Afrike. Pri zodpovedaní otázky *čo znamená byť človekom,*[4] oddelili od seba biologické aspekty a tie, ktoré sa týkali subjektivity a rešpektu k ľuďom. Takže z týchto dôvodov bolo pre mňa dôležité dostať sa do inštitúcií a začať pracovať na PhD, nakoľko som bol dostatočne

[1] Mary Douglas o tejto knihe Chrisa Knighta napísala: „Je to najambicióznejšia práca o vzniku kultúry za posledné desaťročia. Úsilie presadiť kolektivistické východiská pre teóriu ľudskej komunikácie zápasilo s individualistickými predpokladmi, ktoré dominujú kognitívnym vedám, a práve toto úsilie činí túto knihu originálnou a dôležitou."
Caroline Humphrey v London Review of Books poznamenala: „Mimoriadne vzrušujúce, originálne a veľkolepé dielo zarážajúcej hĺbky... Predurčené poraziť každú premisu, ktorá nerušene spí v našich súčasných predpokladoch."

[2] Barbora Herichová, v súčasnosti študentka 2. ročníka KEKA FFUK sa v septembri 2004 ako dobrovoľníčka zúčastnila na konferencii EASA vo Viedni, o.i. na workshope pod vedením Chrisa Knighta a Martina Kanovského. Tento rozhovor pomohla nahrať a prepísať do jeho anglickej verzie.

[3] Otázky som kládla v poradí, ako sú tu uvedené. Rozhovor som preložila, upravila, a doplnila o poznámky.

[4] Ústredná otázka vedy o človeku.

kritický voči celkovej štruktúre antropológie.[5]

H.T.: Kedy ste začali prednášať na University of East London? Ako to celé začalo?

C.K.: UEL? V poriadku, takže Lionel Sims, ktorý tam v tom čase prednášal na sociológii, potom čo si moju PhD prácu prečítal druhýkrát, zistil, že je kompatibilná s jeho teoretickou orientáciou, t.j. marxizmom.[6] Bol veľmi rozrušený a na prednáškach na sociológii predložil svojim študentom moju teóriu. Povedal mi, že to bolo prvýkrát v jeho živote, čo sa na konci cyklu v celej prednáškovej sále ozval aplauz vyše sto študentov, a dodal, že predsa nie je zvykom, aby počas výučby prepukol potlesk. Keďže ho práca inšpirovala, uviedol samostatný kurz antropológie založený na mojej teórii, „Origins of Culture", kde ma na hodinu týždenne prizval robiť seminár. Ďalší rok to boli dve hodiny týždenne, potom ešte viac, až z toho boli dva dvojsemestrálne kurzy a asi po dvoch rokoch sme mali dostatok materiálu na založenie kompletného programu bakalárskeho štúdia antropológie. Lionel Sims našiel antropológa menom Paul Valentine, ktorý na univerzite v tom čase už prednášal Európske štúdie.[7] Ešte s pár ďalšími sme založili Anthropology Subject Area, a prvý absolvent antropológie u nás končil v roku 1994–1995.

H.T.: V čom sa v princípe antropológia na University of East London líši od iných katedier antropológie v Británii?

C.K.: No, povedal by som, že v „joined up thinking".[8] Podľa mňa, myslenie by malo byť spojité. Takže keď študent chodí na kurzy politickej antropológie, príbuzenstva, biologickej antropológie a i., mal by byť schopný pospájať si znalosti z týchto rozličných predmetov. Samozrejme, že to poznanie je rôznorodé a študenti by sa nemali učiť po celý čas to isté, ale tiež by to nemali byť zatvorené škatuľky s neporovnateľným jazykom špecifickej terminológie v každej zásuvke. Takže antropológia vo východnom Londýne je jediným miestom v Anglicku, kde študent, ktorého zaujíma biologická antropológia, ale tiež sociálna/kultúrna/symbolická, sa naraz môže venovať obom. Má k dispozícii prednášky, ktoré obe tieto strany prelínajú.

Študenti potom nemusia vynakladať enormné úsilie na to, aby im samotný kurz vôbec dával zmysel. Tomuto problému sme sa na UEL osobitne venovali. Tiež je pravdou, že napríklad externí examinátori, keď sledujú štandardy výučby, sú veľmi prekvapení mimoriadne vysokou úrovňou študentov a prísnymi nárokmi na ich vedenie či klasifikáciu. Hovoria, že sa jednoznačne

[5] K životopisným údajom pozri začiatok rozhovoru.

[6] Ako je zrejmé, marxizmus v britskej antropológii nemá nič spoločné s marxizmom-leninizmom vo východnej Európe.

[7] Paul Valentine absolvoval antropológiu na Oxfordskej Univerzite. Počas pobytu vo Venezuele, kde spoluzakladal antropologický výskumný inštitút, o.i. bol na dlhodobých antropologických výskumoch v Amazónii. Dnes patrí medzi špičku amazonistov, venuje sa aj teoretickej antropológii, aplikovanej antropológii, otázkam príbuzenstva, morálky a i.

[8] „v spojitom myslení"

vyrovnáme kvalite výučby v Oxforde či Cambridge.[9] Na druhej strane sú vždy udivení vysokou mierou spolupráce medzi vyučujúcimi; že nie sme ostrovčekmi bez vzájomnej komunikácie a že na seba samých kladieme vysoké nároky. Pretože cítime, že to, čo učíme, dáva zmysel, sme zanietení samotnou výučbou, povedal by som, že až zaľúbení, a vzájomne rozumieme našim kurzom. Očividne sme rozdielni, ale sledujeme jednu paradigmu, ktorá je dostatočne široká na to, aby pojala naše rôznorodé záujmy, a tie sú prepojené. Je to spojité myslenie.

H.T.: A čo sa týka výskumu?

C.K.: Na britských univerzitách je dosť neobvyklé, aby študent počas pregraduálneho štúdia robil výskum. Na UEL počas každého[10] semestra študent robí nejaký typ výskumu, a dizertácia v treťom roku[11] sa bez dlhodobého výskumu tiež nezaobíde. Tento výskum má veľkú váhu aj pri určení záverečného hodnotenia. Ak sa študent ocitne na hranici známky, vždy prihliadame na jeho výskum k záverečnej práci, takže výskum má pre nás výsadné postavenie.

H.T.: A „fieldtrips"?[12]

C.K.: Ach výlety! Tých organizujeme mnoho. Dôvod, prečo sme sa tak rozhodli je, že si myslíme, že sa antropológia nedá naučiť výlučne z kníh. Skúsenosť je nevyhnutná. Takže napríklad – každá tradičná kultúra má svoje rituály, piesne, hudbu, tanec, rytmus, a je to absolútne kľúčové pre podstatu tej komunity, o tom sa nemôžeme baviť, jednoducho nemožno mať komunitu bez rituálu. Takže zážitok rituálu je niečo, o čom nemôžeme len rozprávať, musíme to zažiť.

Na južnom pobreží Anglicka sa odohrávajú rituály ohňa *Bonfire.*[13] Týždne okolo piateho novembra stavajú vysoké hranice, a my spolu s našimi nástrojmi-pirátmi sme každoročne súčasťou veľkého sprievodu. Patríme aj do miestnej „Barro bonfire society", s ktorou sa každoročne stretávame aj v kostýmovom prestrojení v kamennom kruhu v Awebury a v Stonehenge počas letného slnovratu.

Do Walesu chodíme so študentmi na eko-farmu. S pomocou miestnych ľudí, ktorí niečo vedia o pôvodných amerických tradíciách, zvlášť o prírodnej saune, si ju na mieste postavíme, a zažijeme ju. Samozrejme, že si nikto nepredstavuje,

[9] Výročná správa externých examinátorov v roku 2004 zaradila UEL do prvej pätice najkvalitnejšej výučby antropológie.

[10] Výskum je na UEL integrálnou súčasťou celosemestrálnej výučby, vrátane spätných väzieb počas seminárov. Výstupy výskumu sú súčasťou záverečného hodnotenia kurzu. Výnimkou nie sú ani výskumy aplikované do praxe.

[11] Rozumej v 3. roku bakalárskeho štúdia. Magisterské štúdium je venované prevažne tvorbe diplomovej práce.

[12] Všetky výskumy študenti realizujú počas semestra, ale na konci každého školského roka organizujú „fieldtrips", niečo ako ročníkové výlety spolu s vyučujúcimi, ktoré o.i. končia karnevalom.

[13] Vatra, hranica.

že je to úplne autentické; sme si dosť vedomí toho, že to nemá nič spoločné so severoamerickou záležitosťou a že vo Walese je to vcelku nedávno stvorená tradícia. Aj tak je to pre študentov veľmi dôležité – veľa sa pri tom naučia, ako aj z kruhových tancov, bubnovania, *bullroares*[14] a množstva iných aktivít.

Celkom nedávno nám náš blízky kolega Jerome Lewis s manželkou Ingrid, ktorí počas štrnástich rokov robili výskum v lovecko-zberačských kultúrach v Kongo Brazaville, ponúkli jedinečné piesne a iniciačný rituál nazývaný Mallobi. V lese, za novu v noci sú iniciovaní chlapci, a spievajúce ženy sú pri tom nevyhnutné. Spolu sa snažíme naučiť presné znenie týchto polyfonických piesní, a tento rituál replikujeme v lete.

H.T.: Spomínali ste bubnovanie...

C.K.: Áno, máme svoju vlastnú skupinu, svoj rytmus, samba band, čo je vynikajúce. Sambu aj tancujeme,[15] každý štvrtok večer máme nácviky. Čo sa týka „vystúpení", tie sa spravidla dejú ako súčasť demonštrácií. Myslíme si, že antropológia by sa mala snažiť niektoré veci aj zmeniť. Preto, že si nemyslíme, že globálny kapitalizmus, George W. Bush a iné záležitosti sú pre planétu prospešné, chodíme hrať na demonštrácie proti vojne a iným nemilým javom, akým je napríklad globálne otepľovanie atď. Spoluzakladali sme širšiu sieť samba skupín „Rytmy rezistencie", ktoré tvoria jadro protikapitalistického hnutia. Takéto skupiny sú samozrejme nielen v Británii, ale aj v Európe a Amerike.[16] Napríklad „Infernal Noise Brigade" zohrávala podstatnú rolu počas udalostí v Seatlli v novembri 1999 a bola inšpirovaná do veľkej miery akciami našej skupiny v Anglicku. 18. júna 1999 bol v Londýne veľký karneval proti kapitalizmu; na deň sme zastavili celé centrum, a opäť, bolo to do veľkej miery ovplyvnené predchádzajúcimi karnevalovými pouličnými demonštráciami, kde sme hrali a tancovali s našou skupinou.[17]

H.T.: To bolo dosť dobré. Mohli by sme sa, prosím, teraz bližšie venovať súvislostiam medzi úlohou antropológie a vývinom jej teoretického zázemia? Mám na mysli tvarovanie predmetu výskumu tak, ako ho chápali hlavné postavy britskej antropológie.

C.K.: Hm, myslím, že je nemožné spomenúť len britskú stranu, totiž antropológia vo svojej modernej podobe bola založená v Amerike Lewis Henry Morganom. Morgan, ako je známe, bol zakladateľom štúdia príbuzenstva, a tak počnúc rokmi 1860, 1870, 1880 mal na britských antropológov veľký vplyv:

[14] Bullroarer je nástroj austrálskych domorodcov používaný pri iniciácii chlapcov vydávajúci špecifický zvuk pripomínajúci tok krvi matky, ktoré vníma dieťa v maternici.

[15] Až na zriedkavé výnimky, muži, aj vyučujúci, bubnujú s profesionálnym dirigentom a ženy tancujú pod vedením profesionálnej tanečnice prestížnej londýnskej samba skupiny.

[16] T.j. Prof. Chris Knight patrí medzi antropológov, ktorí spolupracujú s britskými, európskymi aj americkými „disidentmi", tak odbornými radami, ako aj aktívnou účasťou.

[17] Polícia mala samba skupiny v láske, nakoľko, keď spoluorganizovali demonštrácie, tvorili pravidelný hlučný rytmus (tam, kde končil zvuk jednej skupiny, doliehal zvuk ďalšej), ktorý bol ventilom pre deštrukčné chute niektorých jednotlivcov, lebo sa tak vytancovali, že nepotrebovali rozbíjať výklady.

Lubbock, Tylor,... a, samozrejme, Frazer vychádzali z toho, že antropológia sa zaoberá tým, čo to znamená byť človekom. A keď sa ich niekto spýtal, na čo to celé je, odpovedali, že ako to myslíte, že načo to je? Je to osvietenie, je to o inteligencii a porozumení samým sebe...

Po prvej svetovej vojne sa však kládli celkom iné otázky, a síce, že načo je antropológia, a prečo by sme na ňu mali míňať peniaze. Neskôr sa stalo evidentným, že existuje dôvod: funkciou antropológie bolo o.i. vedieť poradiť policajtom, vojakom a koloniálnym autoritám, zvlášť v Afrike, ako využiť a kontrolovať „divochov" s čo najmenším počtom guliek. Pretože, samozrejme, keď nerozumiete, čo tam robíte, skončíte vystrieľavaním a špinením si rúk.

Ak máte antropológa, dokážete lepšie manipulovať miestnu kultúru, viete nájsť jej slabé miesta, udeliť výsadné privilégiá niektorým jednotlivcom, urobiť šéfmi tých, ktorí možno nimi nikdy neboli a môžete panovať cez nich..., a to sa nazývalo funkcionalizmom. Funkcionalizmus znamená vedieť porozumieť tomu, aké má spoločnosť funkcie, aby sa dala kontrolovať zvonka. Je celkom explicitné, že sa toto vôbec nehanbili povedať nahlas. Radcliffe-Brown a Bronislaw Malinowski veľmi zreteľne odpovedali na otázku, aký zmysel má to, čo chceli Lewis Henry Morgan, Bachhofen, Frazer – niekam ísť a porozumieť významu ľudských vízií, mýtov a nádejí. Akýže to má zmysel?! Koho zaujíma význam? My ich potrebujeme kontrolovať – o tom bol funkcionalizmus.

Čiže funkcionalizmus sa nijako zvlášť nezaoberal podstatnými teoretickými otázkami. Nebolo preň zaujímavé zisťovať, čo to znamená byť človekom, a dať si to do súvisu s rôznymi kultúrami, hľadať, či existuje nejaký spôsob prekladu medzi kultúrami. Už vôbec nebolo v ich záujme zasadiť antropológiu do jej širšieho kontextu v zmysle vzniku jazyka, kultúry, histórie a prehistórie, prepojiť poznatky z archeológie, biológie, náboženstva, symbolickej kultúry. Takže máme jednu monografiu o tejto kultúre, teda spôsob ako kontrolovať túto kultúru, tu máme ďalšiu monografiu,... a potom na celkom inej poličke v knižnici zas ďalšia: však koloniálna administratíva potrebovala narábať vždy iba s jednou kultúrou naraz. Samozrejme, antropológovia boli niekedy omnoho lepší a potrebovali sa vymaniť z tejto manipulácie, takže v monografiách nájdeme veľa krásnych vecí. Celkový rámec tejto práce bol však priehľadnou súčasťou agendy využívania a nadvlády. Radcliffe-Brown vyhlásil, aby sme pomohli divochom prispôsobiť sa skutočnosti, že biely muž okupuje ich krajinu. Antropológia je na to.

H.T.: To takto presne povedal?

C.K.: Áno. Povedal: „Biely muž obsadil ich krajinu, je tam konflikt, a bude najlepšie, keď pôvodní obyvatelia pochopia, že nemôžu vyhrať, a bude najlepšie, ak im pomôžeme sa čo najrýchlejšie prispôsobiť novej skutočnosti, t.j. okupácii ich krajiny. A bude najlepšie, keď nebudeme predstierať nejakú rovnocennosť, lebo to by spôsobilo len ďalšie problémy."

H.T.: Nedialo sa niečo podobné aj pred prvou svetovou vojnou?

C.K.: Nie. Myslím tým kolonialistov, ktorí, samozrejme, využívali miestnych, ale je viacero dokladov o citlivom a inteligentnom prístupe tých, ktorí

pochopili, aké obrovské hodnoty ničia. Napríklad Rattray medzi Ašantami v západnej Afrike alebo policajt a obchodník Spencer a Guillen, ktorí napísali etnografiu o Austrálii. Väčšina antropológie pred prvou svetovou vojnou bola produkovaná obchodníkmi, misionármi, koloniálnymi oficiermi a boli medzi nimi mnohí inteligentní, ktorí sa o miestnu kultúru naozaj zaujímali. Nejestvovalo teda systematické spoľahnutie sa koloniálnych autorít na *vrstvu* ľudí, ktorých *zamestnaním* bolo sliediť v miestnej kultúre. Funkcionalizmus bol ako výzvedná služba. Radcliffe-Brown, Malinowski, Evans-Pritchard – si boli vedomí, možno by som nepoužil tak silný výraz, no súčasťou etosu bolo prejsť testom loajálnosti: pred tým, ako odišli na výskum, muselo byť isté, že sa nezvrtnú na stranu miestnych. Skôr ako dostali povolenie a financovanie, museli naozaj *dokázať* svoju spolupatričnosť s koloniálnym režimom.

V tomto sa podľa mňa antropológia zmenila iba kozmeticky. Jednoznačne antropológ nesmie „switch sides", „go native"[18]: nie je vám dovolené prejsť na stranu miestnych ľudí, napríklad proti pozíciám UN, alebo názoru iných globálnych autorít.

H.T.: Hoci už neexistuje daná kolónia...

C.K.: Iste, technicky to nie je kolónia, ale napríklad G.W. Bush, takzvané Spojené národy, sú len inou formou kolonializmu, a všetky tie takzvané „Aid Agencies".[19] Hovoria: „Poďme rozvíjať, vy ste rozvojové krajiny, vy nemôžete vedieť, ako sa stať rozvinutým, žijete v chudobe," aj keď môžu žiť ako králi. Ako Hadza, tí žijú ako králi, ba povedal by som, že lepším životom než králi, pokiaľ sa do toho nezamiešajú ľudia zvonka. Nemajú žiadne peniaze, a sú najbohatší ľudia na svete. Keby ste mali veľa peňazí, boli milionárom a mohli si kúpiť voľný čas, čo by ste šli robiť? Idete poľovať, nie? A nejdete poľovať len na týždeň, ale na celý rok, že? A to je presne to, čo robia Hadza, najbohatší ľudia na svete. A my sa ich snažíme presvedčiť, aby zavrhli svoje kráľovské privilégiá a dôstojnosť, kde je každý medzi nimi kráľom či kráľovnou, a povieme im, „nie, vy ste chudáci," a chudákmi ich spravíme. Akonáhle príjmu spôsob života bieleho človeka, potom zistia, čo je ozajstná chudoba, ženy sa stávajú prostitútkami, mladí muži predávajú drogy a živia sa odpadkami.

H.T.: Mohli by ste, prosím, povedať viac o agende Bronislawa Malinovského?

C.K.: Malinowski, iste, bol veľmi zásadový. Bol naprosto presvedčený o tom, že najhoršie možné zlo by bol feminizmus – podľa neho by nastal neuveriteľne hrozný chaos, ktorý by zničil rodinu. Rodinou nemal na mysli Hadza či Canela, mal na mysli nukleárnu rodinu stredných vrstiev,[20] kde má muž právo mať jednu ženu a tá má byť s ním. Mimochodom nikto nikdy netvrdil, a nezaváhal by ani na chvíľu, že Malinowski bol v skutočnosti monogamný. Ľudia by sa smiali. Každý tie príhody pozná, a nie je potrebné zachádzať do podrobností.

[18] Stať sa akoby členom študovanej spoločnosti.

[19] Agentúry pomoci, rozvoja.

[20] Diskusia o ohrození nukleárnej rodiny inými formami spolužitia ľudí v britskom parlamente prebieha dodnes.

„Monogamia je tá najdôležitejšia, absolútne najposvätnejšia hodnota. Bez nej by celá civilizácia skolabovala.“ Samozrejme, tým mal na mysli monogamiu pre ženy, nemohol povedať, že pre mužov nie, ale to bolo zrejmé z jeho praktík, takže tu máme očividný paradox. Robil výskum na Trobriandoch, kde monogamia nie je v žiadnom prípade, rovnako ako v mnohých iných matrilineárnych spoločnostiach, čo neznamená, že sa stretávajú dínom-dánom; majú dosť pevné záväzky.

Skrátka, na Trobriadských ostrovoch, v matrilineárnej spoločnosti, ženy trávia veľa času skrášľovaním a zdokonaľovaním sa v spôsoboch ako byť sexi. V princípe sa vzťahujú k bratom, nie k manželovi. Manžel je z formálneho hľadiska cudzinec a bratsko-sesterská solidarita je veľmi silná. Na Trobriandoch sa deje veľa sexu, zvlášť v čase splnu. Malinowski o tejto periodicite v sexuálnom živote píše, že za splnu sa chlapci a dievčatá v mesačnom svite najrôznejšími spôsobmi milujú a za novu sa každý obáva vyjsť von, lebo veď sú tam duchovia. Periodické narastanie a ubúdanie erotického života kulminuje každý spln, keď si svojím spôsobom užívajú medové týždne,[21] slávnosti ľúbostí.

Takže, samozrejme, ľudia si túto knihu prečítali, *The Sexual Life of Savages*.[22] Je to úžasná, hádam najlepšia kniha napísaná o sexuálnej slobode vôbec, prečítajte si ju, je vynikajúca, pretože je konkrétna. Očividne si tých ľudí zamiloval. Môžete to vidieť na fotografiách, ako je v tom najhorúcejšom počasí zašnurovaný až po krk, s kravatkou, oblekom a kabátikom, a okolo neho množstvo uvoľnených nahých žien, no očividne mu bolo dobre. Jeho kniha, ktorú sám nazval *Sexuálny život divochov,* bola po vydaní v polovici dvadsiatych rokov predávaná ako čerstvé koláče. Bolo to obdobie 20. rokov – o.i. rokov sexuálneho oslobodenia, ruskej revolúcie, feminizmu, sufražetiek,... a i tak to bola dokonalá kniha sama o sebe. Samozrejme, feministickí radikáli si povedali, to je úžasné, Malinowski je jedným z nás!

Tiež Wilhelm Reich v Nemecku, komunista, ktorý rebeloval proti počiatkom stalinizmu, sexuálnemu útlaku, rozvinul freudiánsku psychológiu do jej marxistickej podoby. Hlavným zdrojom bola pre neho Malinowského etnografia. Wilhelm Reich bol prorokom sexuálneho oslobodenia v komunizme skôr, než to Stalin schoval pod pokrievku.

No a Malinowski bol vydesený, pretože toto vôbec nemal v úmysle. Prudko ustúpil a vyhlásil ľuďom v Európe, zvlášť v Británii, že nikto by nemal zapochybovať, že individuálne manželstvo a rodina bola, je a navždy ostane základom všetkej *sporiadanosti* ľudstva. Napriek tomu, čo napísal v knihe o Trobriandoch, tvrdil, že nič iné ako nukleárna rodina neexistovalo.

H.T.: Ako diskusia v antropológii po tomto neuveriteľnom vyhlásení prebiehala ďalej?

[21] Pôvodné znenie: „Every full moon is a kind of honey moon.“ Medové týždne sa v angličtine nazývajú honey moon.

[22] V anglickom jazyku je táto Malinowského kniha dostupná aj na Slovensku, v čiastkovej knižnici Kat. etn. a kult. antropológie, FFUK, Bratislava.

C.K.: Začiatkom 30. rokov bol na rozhovor do rozhlasu pozvaný Malinowski spolu s Robertom Briffaultom. Napísal knihu *The Mothers* (Matky), trojzväzkové dielo o matriarcháte, niečo na spôsob aktualizovanej verzie Lewis Henry Morgana. Bola to svojím spôsobom vedecká práca, založená na informáciách od rôznych misionárov, hoci Briffault bol starosvetský antropológ v kresle.[23] I tak dosť presvedčivo ukázal, že matrilineárny klan bol dominantnou inštitúciou, ktorá predchádzala patrilokálnej rodine, a tým aj nukleárnej rodine.

Robert Briffault si myslel, že Malinowského argumenty podopierali jeho teóriu, nakoľko na Trobriandských ostrovoch sú matrilineárne klany. V rozhlasovom rozhovore sa však Malinowski vyjadril, že úlohou antropológa je nielen opísať skutočnosť, ale zabaliť fakty spôsobom, ktorý je mravopočestný. Pretože úloha antropológa je byť svetským kňazom: máme kňazov, ktorí dohliadajú na mravy v spoločnosti, a antropológ musí dať svetské požehnanie inštitúciám, ktoré si kresťanská cirkev váži. Takže tak, ako by kňaz povedal, že to je Boží zákon, že žena je voči mužovi monogamná, antropológ by povedal, že je to prirodzený zákon, alebo že je to zákon platný v celej histórii. A jedna z vecí, ktorá sa mi na tom celom páči najviac, je, keď povedal, že vôbec predstava, že by sme mohli teoreticky pripustiť, že by sa ženy spoločne starali o dieťa, že by dieťa malo viac ako jednu matku,[24] by spôsobila takú pohromu, že oproti tomu by boli hrôzy francúzskej revolúcie a hrôzy boľševizmu ničím. Preto je jeho vedeckou úlohou učiť ľudí, že individuálne materstvo a individuálna rodina vždy bola, je, a vždy ostane základom spoločnosti.

H.T.: Aké mal Malinowski dôvody k tomu, aby dával takéto vyhlásenia?

C.K.: Prečo toto robil? Pretože bol súčasťou zriadenia, oň sa opieral a tieto ustanovizne sa v Británii obávali revolúcie. V tom čase revolúcia klopala na *ich* dvere. Malinowski povedal, že pred prvou svetovou vojnou sme sa všetci cítili bezpečne. Pod slovom *sme*, ako Bush, myslel cirkev, štát, politikov – *my všetci,* sme sa cítili bezpečne. „A zvlášť bezpečne sme sa cítili v Anglicku,“ hoci bol Poliak, hovoril za Angličanov. Britské impérium bolo najväčšie na svete.

A ak sa niekto zmienil o nejakom domorodom kmeni v Afrike, že majú kolektívne rodičovstvo alebo sexuálny komunizmus, nijako to britské impérium neohrozovalo. Jednoducho takéto zistenia slúžili ako dôkaz toho, kam až evolúcia postúpila. Tam máme divochov s ich kolektívnym rodičovstvom, čo je očividne druh zločinu, veď ani len nevedia rozlíšiť matku a matku, sú tak prostí, ani nemajú na *iné* pomenovanie, sú to očividne divosi. Skutočnosť, že my máme monogamiu, ukazuje, ako ďaleko sme pokročili. Takže v podstate je dobré ukazovať divošstvo, lebo o to vypuklejšie pôsobí naša civilizácia.

Po prvej svetovej vojne – ruská revolúcia bola na západe vnímaná ako obrovská inšpirácia a vízia oslobodenia pre pracujúce triedy, pre ženy... – sme na západe neboli svedkami stalinistických hrôz. V celej Európe sa v politickom

[23] „Armchair anthropologist“, antropológ v kresle je tzv. knižničný antropológ t.j. bez dlhodobého terénneho výskumu.

[24] V matrilineárnych spoločnostiach deti sestier nazývajú všetky matkami, sestry oslovujú všetky svoje deti navzájom ako vlastné.

kvasení diali početné demonštrácie proti vojne, budúcej vojne, patriarchátu, proti kolonializmu a podobne. A teraz po prvýkrát to nevyzeralo, že by britské impérium bolo stabilné, ani manželstvo, ani rodina, stredné triedy boli akoby na konci svojej histórie. Naraz.

A Malinowski povedal, že nielen v spoločenskom živote, nielen v politike, ekonomike a kolonializme nájdeme nebezpečie rozkladu, ale ohrození sme aj v našich vlastných domovoch. Myslel tým feminizmus. „I v mojom vlastnom dome sa cítim ohrozený.“[25] Nuž, ja nie som prekvapený, pretože dvojitý štandard v sexe nie je veľmi ohľaduplný voči ženám; feministkám sa to pochopiteľne nepáči a pýtajú sa, prečo nemáme jedno pravidlo pre obe pohlavia? Malinowski bol touto myšlienkou dosť vyplašený, za seba, za svoju triedu, tak sa to rozhodol ukončiť vyhlásením, že my máme zodpovednosť za zastavenie revolúcie: zostúpme nižšie, a naturalizujme modernú buržoáznu rodinu.

Naturalizoval dokazovaním, že táto rodina je živočíšna, primitívna, rímska, moderná rodina, ľudská rodina. Mimochodom použil dáta fínskeho etnológa Westermarcka, ktorý tvrdil také bizarnosti, akože živočíšna rodina je monogamná – samozrejme niektoré vtáky, možno albatrosy – a teda ľudia sa tiež vyvinuli k monogamnej rodine, preto je prirodzená.

H.T.: Čo sa ďalej dialo v antropológii po Malinowskom?

C.K.: Po Malinowskom bol funkcionalizmus v antropologických textoch vo veľkej miere zastúpený do 50. i 60. rokov. V Amerike to bolo, samozrejme, odlišné, tam mali difuzionizmus a školu *Kultúra a osobnosť.* Tieto rozdiely vyplývali jednoducho z toho, že keď máte žijúcu kultúru, ktorú potrebujete zničiť, použijete funkcionalizmus. Ak ste už kultúru zničili a máte záujem o to, aké to bolo predtým, nechcete funkcionalizmus, pretože akýže máme dôvod manipulovať domorodcov, keď sa už nachádzajú v rezerváciách. Zaujímate sa o rôzne starožitnosti, odkiaľ sa vzali, aké majú mýty, čo je pre ne spoločné, venujete sa hlineným výrobkom, archeológii..., čiže v Amerike bol difuzionizmus. Ale v Anglicku africké kultúry boli prežívé, zdravé a kládli odpor. Tu ste nepotrebovali difuzionizmus, ale funkcionalizmus.

Potom sa diali rôzne veci, ale myslím, že pre hlavný vývoj bol podstatný štrukturalizmus, t.j. Claude Lévi-Strauss a niekoľko iných vplyvných osobností. Povedal by som to takto: po druhej svetovej vojne, spolu s koloniálnou revolúciou, keď sa istým spôsobom kolónie oslobodili, prešli spod priamej kontroly pod nepriamu kontrolu. Pri ekonomickom využívaní antropológ nie je natoľko potrebný, lebo kontrola sa deje prostredníctvom bánk.

Antropológovia sa trochu obávali, že prídu o miesta a spočiatku to vyzeralo, že sa zablyslo na návrat k veľkej teórii: prečo tu sme, čo to znamená byť človekom, aké je naše miesto v prírode, aký je zmysel života, minulosť, súčasnosť, budúcnosť. Chvíľu to vyzeralo, že sa vrátime k témam 19. storočia. Toto sa dialo tak v 40. rokoch, Lévi-Strauss napísal *Základné štruktúry*

[25] Do úvodzoviek dávam úseky, keď Knihgt citoval osobu, o ktorej hovorí, napríklad v tomto prípade Malinowského.

príbuzenstva v roku 1949, a okolo roku 1961–1962 boli preložené do angličtiny. Túto svoju prvú zásadnú prácu venoval Lewis Henry Morganovi. To bol znak, že sa chcel vrátiť od otázok koloniálnych záujmov k niektorým zásadným otázkam.

Pre bližšie súvislosti by som použil dialektiku G. W. F. Hegela, a tým nemám na mysli vedu, tá to nerobí, ale ideológiu, ktorá prechádza faktami a ide cez extrémy – je ako rôzne módy, raz máte krátke a nasledujúci rok zase dlhé sukne. Funkcionalizmus bol o priblížení sa k miestnej komunite a podmienkam v tejto jednej komunite a vo všetkom videl nejakú vnútornú funkciu. Lévi-Strauss si povedal: prečo by sme to nemali dať všetko dohromady, prečo nemyslieť spojito? Takže Lévi-Strauss je ako Boh, ktorý sa pozerá na svoje dielo, planétu. Subjektivita Lévi-Straussa je Božia, nikdy nie pohľad človeka, osoby, ale širokánske *my*, a významy nikdy nie sú medzi mnou a tebou, nikdy tam nie je intersubjektivita a reflexivita. Léviho-Straussa nevidieť, je príliš veľký. Použijem inú metaforu – lietajúcim kobercom sa presúva od kultúry ku kultúre a nachádza významy – možno to nie je správne slovo – ale symbolické spojenia medzi všetkými rozdielnymi kultúrami. Presný opak funkcionalizmu.

Funkcionalisti zachádzali do extrémov. Znova spomeniem Malinowského: predtým než šiel na výskum, písal o austrálskom totemizme. No a tam muži a ženy veľa skáču a tancujú. Malinowski v tom videl funkciu, pretože keď skáču, je to dobré cvičenie, a keď je to dobrý cvik, musíš usilovnejšie pracovať. Takže ho nezaujímal význam, rituál je jednoducho funkcia, skackanie okolo, to je jedno aké, aj keď môžu predstierať, že sú kengury, je to cvičenie. Funkcionalizmus inklinoval k eliminácii vnútorného pohľadu, alebo ak chcete emic prístupu, napríklad ozajstné detaily mýtov nemohli byť funkcionalistickou paradigmou ocenené. Mýtus je tu ako dieťa činu: predpokladali, že mýtus je knihou pravidiel na ustanovenie morálky miestnej kultúry. To je nezmysel. Ak sa pozriete na mýtus, nájdete porušovanie všetkých možných pravidiel. Mýty sú plné incestov, kanibalizmov a boh vie čoho. Nemohli predsa navádzať na zločin, z toho sa funkcionalizmus nevedel vymotať, a tak podstatné detaily mýtov jednoducho zmizli vo funkcionalistickom rámci.

Preto sa Lévi-Strauss na jednej strane zaujímal o medzikultúrne štúdie na celej planéte, a na strane druhej zvlášť o myseľ. Funkcionalizmus je prísne vzaté behaviourizmus. Funkcionalizmus sa, poviem to možno pritvrdo, v podstate snažil kontrolovať ľudské správanie, a tak kontrolovať myslenie. Takže vždy tam boli predpoklady, že myseľ je kontrolovateľná: to bolo súčasťou kolonialistickej doktríny.

Lévi-Strauss je na presne opačnej strane. Pre neho je myseľ zdrojom všetkých štruktúr, a pretože ľudia majú jazyk, mytológiu, štrukturované príbuzenstvo, rituály, Boha, a zvieratá nie, a pretože „odpovede musíme hľadať v ľudskej mysli“, je súčasťou vysvetlenia, že ľudská myseľ je radikálne odlišná od živočíšnej. „Ľudská myseľ musí byť ako hraničný záblesk, ktorý sa stal počas evolúcie, keď sme dostali myseľ, ktorá je digitálna, binárna, ako počítač, ako protiklad akejkoľvek inej zvieracej mysle.“ Takže jeho agendou bolo

zmapovať myseľ, objaviť ju, a načrtnúť detaily. Nezaujíma ho však individuálna myseľ, ale myseľ druhu, druh meta-mysle. Ako zistíme, že to je práve myseľ? Je to veľmi ťažké, nakoľko keď si všímate akýkoľvek prejav v správaní, napríklad obchádzanie svokry alebo starostlivosť o dieťa, či sexuálne správanie, ako viete, že tieto vzťahy sú štruktúrované mysľou?

V poriadku, ale čo ak by sme povedali, že tieto štruktúry sú ovplyvňované materiálnymi faktormi, demografiou, ekonomikou,... čiže môže tam byť časť správania ovplyvňovaná vonkajšími činiteľmi a časť mentálnymi činiteľmi. Ale ak je to všetko pomiešané, nemôžete dostať jasný obraz mysle. A tak v *Základných štruktúrach* prišiel k záverom, že základným mentálnym princípom za príbuzenstvom bol princíp reciprocity, výmeny, a že „ľudská myseľ je binárna, a preto bude rozdeľovať ženy na sestry a manželky a mužov na bratov a manželov“. Chcel dokázať, že táto štruktúra pochádza z mysle. „Základné pravidlo, na ktoré sa všetko redukuje, je pravidlo výmeny. Vymieňate si sestry, ja nežijem so svojou sestrou, ale s tvojou. Dávame si navzájom naše sestry – a to je prvopočiatok kultúry. S manželkou môžeš, so sestrou nemôžeš sexuálne žiť.“ To bol jeho záver, že ľudská myseľ je uspôsobená robiť rozdiely medzi manželkou a sestrou.

To bola prvá teória v antropológii o počiatku kultúry vôbec, ktorá je testovateľná. Opierala sa o tvrdenie, že myseľ sa náhle zmenila z nám neznámych príčin a vyústilo to do výmeny sestier: ľudia mohli lepšie prežiť a spolupracovať. Každý muž so švagrom. A pokiaľ majú švagrovské vzťahy, môžu prežiť.

Takže keď Lévi-Strauss napísal túto knihu, bol si vedomý napadnuteľného problému: čo ak tieto príbuzenské štruktúry nevzišli z mysle, ale z logickej výmeny, napríklad ekonomickej. Možno sú hraničné princípy reflektované do mysle zvonka a nepochádzajú zvnútra, a teda možno sa nedostal k mysli ako takej. A keď bolo argumentované, že príbuzenstvo slúži rôznym účelom – ekonomickým, repreduktívnym a mnohým iným, potom sú možno funkcie zodpovedné za mentálne štruktúry a nie naopak. Lévi-Strauss chcel nájsť *čisté* mentálne štruktúry, a tak hľadal niečo *iné* ako príbuzenstvo, čo by bolo vlastné ľuďom, a čo nemá akúkoľvek funkciu: mýtus!! „Mýty, rozprávky, tie nemajú žiadnu funkciu, je to čistá myseľ zjednotená sama so sebou, rozprávajúca k sebe.“

Ak môžeme objaviť v širokom zábere rôznorodých mýtov rovnaké princípy, jednoduchosť, ak všetky mýty môžeme zredukovať na jeden, podobne ako príbuzenské systémy môžeme zredukovať na výmenu žien, a pretože mýtus nemá žiadnu funkciu, nie je v ňom nič ekonomické, demografické, sexuálne, environmentálne, čo by vplývalo na tieto štruktúry, tak dokážeme, že táto štruktúra musí pochádzať z vnútornej architektúry ľudskej mysle.

Ale najskôr musel vyriešiť zásadný problém, a síce že totemizmus *preukazoval spojenia* so skutočnosťou, ekonomikou, sexom, prostredím. Mytologické postavy zasahujú do života prostredníctvom rituálu. A Lévi-Strauss pripúšťa, že rituál je spojivom medzi týmto svetom a druhým svetom.

Tým by ale nedokázal, že všetko pochádza z mysle, lebo vonkajšie okolnosti vplývajú na človeka, jeho myslenie, a teda aj mýty. Jediný spôsob, ako sa tomuto rozporu vyhnúť, je oddeliť nebo od zeme: „tu máme nebo – myseľ, a tu zem – telo, sex, ekonomiku, krajinu...“, ale nanešťastie sa, podľa všetkých antropológov, v skutočnom živote nebo a zem spájajú, a to cez *rituál*.

Skôr ako mohol ukotviť svoje štúdiá mytológie, musel tento most medzi nebom a zemou, t.j. rituál, odstrániť. Zvlášť však musel odstrániť *ten* rituál, ktorý *stelesňuje* toto spojenie. Isté formy habitu sú dôležité, ale ak sa naozaj mýtus spája s príbuzenstvom, reprodukciou, ekonomikou, príde rad na kľúčové miesto, kde je podľa Lévi-Straussa všetko pomiešané: v minulosti nazývané *totemizmus*. V totemizme máte ľudí, ktorí sú zvieratá, máte mýty o sexualite a tie rovno smerujú k príbuzenstvu. Máte tam všetky kategórie, ktoré spájajú nebo a zem. „Totemizmus je ako vzorové slovo pre zmätok a chaos, pretože v totemizme sú ľudia zvieratami, majú incest miesto sexu, konzumujú zakázané jedlo...“

Lenže ako zabijete totemizmus? Je to naozaj ťažké, lebo napríklad pri výskumoch v Austrálii nenájdete skoro nič, čo by nebolo totemické. Krajina, predkovia, vodné jamy, duchovia detí, Rainbow Snake, muž, žena, ich rituálne role – tvoria totemickú krajinu.[26] Je to jednoducho zaužívaný základný termín. Tak zvolil túto metódu: v starom ponímaní bolo kľúčovou súčasťou totemizmu, že *nejete* svoj totem. A ak môžete povedať, že „nepojedanie totemu je separátna záležitosť od samotného pomenovania totemu“, že sú to dve nesúvisiace veci: jedna je systém pomenovávania a druhá systém alimentárnych tabu, môžete potom povedať, že jedno je v mysli, a druhé v hmote. A keď toto oddelíme, je po totemizme.

Veľký problém – totemizmus – je potom len halucináciou. Napísal knihu *Totemizmus*, kde o.i. píše, že na západe niekedy niektoré intelektuálne triedy trpia halucináciou. Uvádza príklad, keď bola žena zronená a kričala na svojho manžela – „á, je hysterická, veď má menzes“. Lévi-Strauss hovorí, že „hystéria bol nezmyselný pojem, čistá halucinácia, používaný len na to, aby ženy ponížil“. Tento model používa aj na totemizmus a tvrdí, že je to ako hystéria, ako rasistické ponižovanie, a totemizmus je teda druh nezmyslu. Svoju knihu napísal, aby totemizmus *eliminoval*. A píše dostatočne jasne, že neeliminuje iba totemizmus, ale aj *všetok* rituál.

Musí ale priznať, že nejaký rituál existuje, napríklad obeta. V *Mytologikách* píše, že rituál je *opakom* myslenia, je to *pomätenie* myšlienok. „Myšlienky sú pekné a jasné, tu manželka, tam sestra, nesmieš ich nikdy pomiešať!“ Ale rituál ich mieša. Človeka a napodobenie zvieraťa, sex a symbolický incest. Rituál je podľa neho bastard. Mimochodom pojem bastard nie je náhodný, ako pomenovanie pre niekoho bez otca, keď sú gény pomiešané.

H.T.: Lévi-Strauss presne toto povedal?

[26] „totemic landscape“

C.K.: Povedal: „Rituál je bastardizáciou myšlienky. Je to halucinácia," a nie je to len jeho názor, ale *východiskový* bod. Čo mal naozaj na mysli, bolo, že to je všetko *v* mysli, napríklad klasifikačné systémy, totemické, sú iba pre klasifikáciu, a keďže všetci ľudia klasifikujú, nie je tam žiaden rozdiel, je to len spôsob, akým odlíšiť rôzne ľudské skupiny, a nemá to nič spoločné s alimentárnym tabu, nič so sexualitou či príbuzenstvom, je to čisto *klasifikácia*. Takýmto spôsobom oslobodil mytológiu od rituálu, a tým aj od života. Hovorí, študoval som mýty, našiel som štruktúru mýtu, ktorá musí pochádzať z mysle, našiel som štuktúru mysle. Zisťuje, že mýty sú prepojené, že sú všetky variáciou jednej témy, a nanešťastie zisťuje, že menštruácia v tom zohráva dôležitú rolu. Opätovne sa tá téma vracia v podobe rozlíšenia surového a vareného, v spojení s rozlíšením medzi sestrou a manželkou, krvou a bez krvi, novom a splnom, a spôsobuje to nemalé problémy.

Ak by jeho teória vzniku ľudskej kultúry, kde muž vynašiel kultúru separovaním sestier a manželiek, bola pravdivá, nemali by sa v mýtoch tak často objavovať záležitosti týkajúce sa menštruácie.[27] Ale sú tam, a vôbec mu nedávajú zmysel. Ľudia boli fascinovaní, keď vyšiel prvý zväzok *Mytologík*, *Surové a varené*, kde je ukázané, ako sú Bororo mýty prepojené v brazílskych a iných častiach Južnej Ameriky. A môžete vidieť, ako je jeden príbeh presným opakom iného príbehu, môžete vidieť variácie. V druhom zväzku, *Od medu k popolu*, opäť hovorí o ďalších spojeniach, „máme ďalšie spojenia, mýtus 379b". Ľudia boli zvedaví, kam to všetko povedie. Nastalo však obrovské sklamanie, pretože mýty neboli vysvetľujúce, a nič nebolo objasnené. Ako prechádzame knihami, cítime: „Áno, má pravdu, hovoria všetci jedným jazykom, za všetkými tými príbehmi naozaj je jedna štruktúra, a napriek ich rôznorodosti sú na konci jediným mýtom. Ale aký je ten mýtus? Čím je tá štruktúra? Kam to smeruje?" V závere štvrtého zväzku je tragické, keď to celé vyšumí do triviality jeho skonštatovaním: „Byť, či nebyť, to je otázka." Je to banálne, v tej chvíli stratil spojenie, je to predstieranie filozofie, „bytie v ničote",...

Mýty sú však o oveľa zaujímavejších a konkrétnejších záležitostiach, nielen o abstrakciách bieleho muža. Sú o politike, sexe, spoločnosti, živočíchoch, jedle. Tvrdím, že to úplne prehral a obišiel svoj vlastný mandát. Neobjavil tú štruktúru a to z dôvodov politických. Nástojí na tom, napriek všetkým protidôkazom, že symbolická kultúra bola vynájdená mužmi, aby kontrolovali ženy. Mýty sú toho plné, plné opisov nebezpečí, ktoré by sa stali, ak sa ženy prestanú menštruačne synchronizovať. Lévi-Strauss to priznáva. Ale hovorí, že menštruačná synchrónia bola vynájdená mužmi a že ženy boli donútené nejakým mužským diktátorstvom synchronizovať svoje menštruačné cykly. Hovorí, že surové a varené vymysleli muži, že muži vynašli varenie, incest aj manželstvo. Predstavte si – ako keby muži mohli vynájsť zákaz incestu.

[27] Ak je rozlišovanie na sestry a manželky vlastnosťou binárneho myslenia, k rozlišovaniu by k tomu nemala byť potrebná biologická skutočnosť vlastná *všetkým* ženám, ktorá je v mýtoch prítomná v súvislostiach so sexuálnym správaním.

Nehľadí na štatistiky o inceste, koľko žien malo pohlavný styk so svojimi synmi v porovnaní s mužmi, ktorí mali sex s dcérami alebo sestrami.

Hovorí, že z neznámych príčin muži odrazu pre seba vymysleli sexuálne tabu a ženy v tom nezohrávali vôbec nijakú úlohu. Ženy sú iba nástrojmi v mužských hrách. Sestry sú len nástrojmi pre tvorbu aliancií medzi mužmi. Ženy nemajú aliancie, muži majú. No a to je ideológia, politika, sexuálna politika. Nie je nijako prekvapujúce, že veda za nič nestojí, keď je o politike. Politika a veda sa nesmú miešať, bodka. Nemôžete robiť vedu, ktorá podlieha politike. Akonáhle dáte politiku na vrchol, je po celej vede. Takže máme z tohto dve verzie: funkcionalizmus, keď vedu ničí koloniálna politika a potom štrukturalizmus, keď vedu drví patriarchálna, sexistická teória. Veda môže mať politické dôsledky, až revolučné, ale politika nesmie zasahovať do vedy.

H.T.: Bol nejaký ďalší smer po funkcionalizme a štrukturalizme, ktorý by bol natoľko vplyvný?

C.K.: Lévi-Strauss prisľúbil, že sa konečne – ako vo fyzike či chémii – bude dať vedecky vyjasniť všetko, čo malo pre človeka zmysel. Konečne budeme môcť brať do úvahy aj mytológiu a príbuzenstvo, a to v poriadnej vede. Vďaka veľkým sľubom nastali veľké sklamania. Takmer hneď po vyjdení posledného zväzku *Mytologík* bol veľký hnev, šialená nevraživosť, ľudia sa cítili podvedení. Išli sa skoro povracať pri pomyslení na akúkoľvek myšlienku na veľkú teóriu: „Vzdajme sa všetkých veľkých teórií, zabudnime na zmysel, svet nedáva žiaden zmysel. Jediné, čo máme, sú ľudské príbehy. Lévi-Strauss má príbeh, ty máš svoj príbeh, ja mám svoj príbeh." Lévi-Strauss má príbeh o vzniku ľudstva. Postmodernizmus hovorí: „chcete sa niečo dozvedieť o vzniku ľudstva? Opýtajte sa svojej kaderníčky. Najskôr bude mať nejakú teóriu, a je rovnako dobrá ako Lévi-Straussova, pretože máme teóriu, a je to kaderníčkina teória. A možno si kaderníčka kúpi noviny, bude mať šťastie a vytvorí sieť, jej teória bude presadzovaná, pretože si ľudia noviny kúpia, zarobí veľa peňazí a kúpi si aj rozhlasovú stanicu, takže máme vplyvnejšie a menej vplyvné teórie, pretože niektorí ľudia majú viac moci a peňazí." A tak tu máme tento nekonečný cynizmus, že nejestvuje nič také ako veda, svet nedáva zmysel, nemožno mať vedu, ktorá by bola zjednocujúca, ľudia sa nemôžu navzájom spájať, že sú len jednotlivcami previazanými rôznymi mocenskými vzťahmi.

H.T.: A čo sa stalo potom?

C.K.: Po postmodermizme? Ešte sme v ňom. Možno sa z neho dostávame, no, dostávame.

H.T.: Mala som na mysli osobnosti.

C.K.: O.k., Pierre Bourdieu. Je niekto, kto možno všetko zmenil, ale bol použitý postmodernistami na rozvinutie myšlienky, že všetko je mocenskou hrou. Pierre Bourdieu robil terénny výskum, v podstate je viac sociológom ako antropológom, písal napríklad o berberskom dome v severnej Afrike. Jeho základná myšlienka je vcelku blízka marxizmu, pretože marxizmus tvrdí, že je nezmyslom povedať, že myseľ má vrodenú štruktúru, ktorá samu seba premieta na históriu a skutočnosť. Podľa Marxa sú to naše sociálne vzťahy, ktoré tvoria

inštitúcie, a tie konštruujú naše politické myslenie. Podmienky určujú vedomie, a nie vedomie určuje podmienky, hoci sú isté momenty v revolúcii, keď vedomie môže premeniť tento vzťah. V podstate si môžeme sami vládnuť, ale normálne je to naopak.

Bourdieu rozvinul myšlienku, že každodenný život má svoju štruktúru, že každodenný život je svojím spôsobom rituálom. Nemusíte mať veľké ceremónie, iniciačné rituály, masky či veľkonočnú nedeľu..., rituály každodenného života, ktorých sme si ani nie vedomí, nazval habitus. Habitus je niečo ako cit pre hru, keď miestni hráči cítia nevyslovené pravidlá hry miestnej kultúry. A to je práve toto, odkiaľ pramení štrukturálne myslenie, takže kategórie, ktoré používame, sú tvorené rituálnym správaním.

Toto je dobré, avšak davy postmodernistov, ktorých som spomínal, tvrdili, že ľudia majú len rôzne mocenské hry, rôzne rituály, ktoré sú vymyslené, a individuálne agendy. Takže podľa nich nie je možné zastávať koncept historickej presnosti – nemôžete tvrdiť, že jeden príbeh je lepší, než iný: napríklad každý mal nejaký príbeh o francúzskej revolúcii, ale nebol „jeden" naratív o francúzskej revolúcii. Toto isté by povedali o vzniku ľudskej kultúry. Bourdieu by na príbeh Lévi-Straussa povedal, že ak žijete v patriarchálnej kultúre, prídete s myšlienkou, že patriarchia stojí pri kolíske kultúry, pretože je to spôsob, akým validizujete to, čo už robíte. S týmto súhlasím, ale vidíte, že to mieri tam, že už nemôžete nikdy viac nájsť pravdu, máte výlučne konštrukty. Bourdieu bol vo veľkej miere používaný na to, aby validizoval myšlienku, že také niečo ako veda neexistuje, pričom Bourdieu sám poukazoval na celkom niečo iné: bližšie sa pozrite na vedcov, pozrime sa na ich praktiky a buďme k vede kritickí.

H.T.: Aké ďalšie prúdy majú na antropológiu značný vplyv? Napríklad kognitívna psychológia, možno by ste mohli spomenúť Chomského vplyv na sociálne vedy.

C.K.: Po vojne bol dominantný pohľad v psychológii behaviourizmus – Pavlov, B. F. Skinner, hovorili: „Nič také ako myseľ nejestvuje. Čo je myseľ? Je to ako mátoha. Ako možno študovať mátohu? Nemožno. Možno študovať len to, čo vidíme, a tým je správanie. Možno vidieť myseľ? Nemožno. Preto nemožno myseľ ani študovať, môžete len merať správanie. Podľa toho teda ako môžeme kontrolovať správanie, môžeme aj mátohu – myseľ, ktorá svojím spôsobom ani neexistuje, je to čistá tabuľa." Funkcionalizmus existoval v rámci tejto paradigmy.

Reakciou proti týmto tvrdeniam boli štrukturalizmus a formalizmus. Mimochodom rôzne totalitné režimy boli veľmi náklonné k behaviourizmu, pretože ak ľudská prirodzenosť neexistuje, ľudí možno ľahko kontrolovať na základe odmien a trestov. Ľudí chceli zmanipulovať tak, že budú *šťastnými* komunistami, *šťastnými* kapitalistami, aby mali *pocit*, že sú v nebi. Reakciou, v počiatkoch hlavne v Rusku, boli futuristi: Majakovski a Chlebnikov, „veľkí heretici": Šostakovič a Prokofiev a iní, presvedčení, že také niečo ako ľudský duch a myseľ jestvuje a prejavujú sa v umení, ktoré je tvorivé, že kolektívne

fantázie sú skutočnosťou. Chceli pomaľovať mosty, stanice a ulice, použiť na zmenu revolučné metódy. Jeden z dôsledkov bolo, že jazyk sa stal pre ľudí ústredným – jazyk umenia, jazyk hudby, jazyk poézie, jazyk novely, a zvlášť sa zaujímali o vedu o jazyku.

V tomto bol Roman Jakobson a pražská lingvistická škola v lingvistike veľmi vplyvná. Pražská škola našla spôsob, ktorý nevyzeral ako ideologický, politický, skrátka čisto veda o jazyku. Začalo to fonológiou: objavili princípy fonológie, princípy vyslovovania, ktoré fungujú ako fyzika – namiesto arbitrárnych zvukov používaných v jazyku, máme rôzne fonémy v rozličných jazykoch ako t, r, ž, ď, ý. Každý jazyk má vlastný súbor foném – je to ako kultúra, teda arbitrárna – a potom to nie je fyzika. Ale pražská škola sa dostala pod fonémy, k tomu, čo nazývame dištinktívne črty, ktoré môžeme zapnúť a vypnúť tak, že dostaneme rôzne hlásky. Čiže máme okolo 30 dištinktívnych čŕt vo všetkých svetových jazykoch. Fonémy môžeme tvoriť zo základne, ktorá je vždy digitálna, on/off, hlas je zapnutý, vypnutý, nosovky zapnuté, vypnuté. Takže ak môžeme redukovať jazyk na fyziku, potom nevyzeráme, ako keby sme celý čas robili politiku. Lévi-Strauss bol pôvodne inšpirovaný Romanom Jakobsonom, použil model pražskej lingvistickej školy, keď predpokladal, že rôzne prvky v mýte sú *on*, alebo *off*, digitálnym spôsobom, a vo všetkých mýtoch na svete máme jednoduchý súbor binárnych opozícií. Namiesto konštatovania, že máme množstvo mýtov, kde každý z nich je idiosynkratický, svojrázny, výsledkom miestnej kultúry a histórie, a namiesto presvedčenia, že ich nemôžeme spojiť, môžeme povedať, tak ako s jazykom, s fonémami, že môžeme prvotiny zapínať a vypínať, a v konečnom dôsledku sú v rôznych kombináciách v základe redukovateľné na jediný mýtus.

Takže Chomsky robil presne to isté ako Lévi-Strauss, chcel robiť vedu, nie politiku, aj keď si myslím, že koniec koncov boli *Mytologiká* nanešťastie súčasťou sexuálnej politiky, hoci to nevedel. Chomsky je ako Pražská škola na americký spôsob – akurát, že princípy aplikované na fonológiu, zvuky, cez ktoré je vyslovovaný jazyk, chcel aplikovať aj na syntax, a možno aj na významy. Takto by mohla byť lingvistika fyzikou a oddelená od antropológie a sociológie.

H.T.: Aký vplyv má Chomskeho teória na antropológiu v súčasnosti?

C.K.: Chomsky lingvistiku od antropológie oddelil. Bol platený ministerstvom vnútra, Pentagonom na to, aby zhotovil jazykový stroj. Účelom bolo vytvoriť taký druh lingvistiky, ktorý by slúžil pre potreby vojenského a počítačového priemyslu. Nezaujímal sa o Navaho, Hopi svetonázor, piesne, metafory. Chcel len digitálny jazykový stroj. Takže Chomsky na antropológiu nemá žiaden vplyv, lebo od nej lingvistiku oddelil. Ale na kognitívne vedy mal mimoriadny vplyv, v podstate je otcom moderných kognitívnych vied, a spájaný s tým, čím sa nazýva kognitívna revolúcia v psychológii, umelej inteligencii a v iných spríbuznených odboroch. Vyslovil myšlienku, že myseľ je digitálny počítač svojho druhu a že možno táto kognitívna revolúcia bude mať na antropológiu

významné dôsledky. Za posledných 20 rokov je naozaj evolučná psychológia rozvíjaná.

H.T.: Aký vplyv mali výsledky evolučnej psychológie na antropológiu a na rozšírené presvedčenia o tom, že v našej mysli bolo od nepamäti „náboženské" prirodzenosťou?

C.K.: Táto myšlienka by zo samotnej antropológie nikdy nevzišla, možno ešte od Léviho-Straussa, alebo iných mentalistických prístupov, akýchkoľvek anti-behaviouristov. Chomskeho argument je, že ľudia sú obdarení jazykovou schopnosťou, ktorá je digitálna. Potreboval ľudí presvedčiť o tom, že *gramatika gramatík*, všetka svetová gramatika je *univerzálna*, špecifikovaná v ľudskom genóme v jazykovom module. Ak by sme pripustili, že významy sú nejako tvarované spoločenským životom, politikou, to by zničilo celý jeho nápad. Tak musel povedať, že významy sú tiež geneticky determinované, že všetky významy všetkých slov sú v genóme. Ešte horšie ako Lévi-Strauss, ktorý rituál pripustil, hoci povedal, že je to bastard, Chomsky pojem rituál nemá ani len v slovníku.

„Významy slov sú ako hlas, *on* alebo *off*, vôbec všetky komplexné významy sú výslednicou istých vypínaní alebo zapínaní." Na to, ako môžu byť všetky významy geneticky špecifikované sa filozof, ktorý Chomskeho poznal roky, Henry Putnam, spýtal, že keď tvrdí, že všetky významy všetkých slov sme mali už v dobe kamennej, v prehistorických časoch, keď sme po prvýkrát ako druh získali jazyk, že čo si myslí o karburátore, keď len v 20. storočí sme vynašli autá. Chomsky povedal, áno, karburátor tam bol tiež. A čo byrokrat v dobe ľadovej, Chomsky povedal, áno, aj to. „Možno na to nemali slovo, ale mali tú predstavu, kdesi driemajúcu v nevedomí, čakajúcu na prebudenie slovom." Takže aj antropológovia, ktorí sa zaoberajú náboženstvom, si mohli pomyslieť, oh, Chomsky povedal, že máme jazykový modul, a tiež, že máme vedecký modul, ktorý niektorí ľudia majú a iní nie, a on ho má. Tento modul dovoľuje určité spektrum vedeckých teórií. Tak si povedali, že prečo nie aj náboženský modul. Napríklad Winckelmann, ktorý sa zaoberal šamanizmom, a bol si vedomý toho, že šamani majú mimotelesné skúsenosti, majú astro-projekcie, ich duchovia sa premieňajú na hviezdy, tiež sa premieňajú na zvieratá, povedal si, no, možno je na toto špecifický modul v mysli, ktorý by to vysvetľoval.

Metodológia je zarážajúco podobná: Ako vysvetlíme jazyk? „Máme jazykový modul." Ako vysvetlíme všetky tie významy? „No viete, sú v mysli." Ako vysvetlíte náboženstvo? „Máte náboženský modul." Ako vysvetlíte marxizmus? „Máte marxistický modul" atď. No, to nie je vysvetlenie. Ak máme záujem prepojiť kognitívne vedy a antropológiu inteligentným spôsobom, musíme vychádzať z toho, že žiaden náboženský modul nejestvuje.

Pascal Boyer však tvrdí, že náboženstvo je istým spôsobom prirodzené. Pojem prirodzené sa mi v tomto zmysle nepáči, lebo si myslím, že tá najmenej pravdepodobná vec je symbolická kultúra. Je to ako povedať, že oblasť umelovytvoreného je prirodzená. To je mätúce. Ale v podstate má pravdu, pretože ľudská myseľ je zvrásnená, pretože žijeme vo vesmíre s gravitáciou, s

tuhým a tekutým, a nemôžeme bez následkov prechádzať dverami, aj deti sa to musia naučiť, ale aj zvieratá majú podobné kognitívne predispozície. Preto najlepší spôsob, ako založiť náboženstvo, nie je tvrdiť, že „zobudil som sa, naraňajkoval som sa, otvoril som dvere, tu sedíme", to je nudné, a nik by z takej očividnej veci nemal nijaký úžitok. Ale keď poviete, že ste videli niekoho, kto zomrel a vstal z mŕtvych, narodil sa z panny, a iné nepravdepodobné veci, to je samozrejme omnoho zaujímavejšie. A pretože to nemôže byť pravda v bežnom slova zmysle, musí to byť pravdivé v nejakom výnimočnom zmysle. To je omnoho vzrušujúcejšie, pretože veci, ktoré sú zvláštne a zázračné, sú vždy inšpirujúce. Nie každodennosti, svetskosti a triviality.

Pascal Boyer tvrdí, že zo spôsobu, akým je stavaná myseľ, môžeme povedať, akú formu budú mať tieto koncepty: musia napĺňať aj porušovať ľudskú intuitívnu ontológiu, akože duchovia vidia, chodia hore hlavou a i. Koncepty musia byť familiárne, a zároveň opačné voči človeku. Má pravdu, keď tvrdí, že štúdium ľudskej prirodzenosti – kognitívnych predispozícií – nám pomáha náboženstvu porozumieť. Pomôže nám porozumieť, čo bude výnimočné a pamätateľné, zarážajúce, a čo nie. Ale náboženstvo sa takto nedá vysvetliť.[28] S Pascalom sme sa stretli niekoľkokrát, a opýtal som sa ho, že prečo, keď tvrdí, že náboženstvo je prirodzené, a šimpanzy majú veľmi podobný mozog ako ľudia, tak prečo nevidia aj oni duchov, prečo ich nezaujímajú fantázie, prečo nemajú narodenie z panny? Nevysvetlil mi to. Totiž keď vopred náboženstvo predpokladáte, nemôžete ho vysvetliť, môžete ho iba nájsť a v ňom na isté javy poukázať. Tvrdiť, že náboženstvo vysvetlil, je iba spôsob ako lepšie predať knihu.

H.T.: A čo koncept Scotta Atrana o tvorbe vzťahov prostredníctvom nákladných absurdít?

C.K.: Scott Atran? Zašiel trochu ďalej. Používa teóriu Amotza Zahaviho o „costly signalling" bez akéhokoľvek spomenutia Zahaviho. Amotz Zahavi je autorom nového a vynikajúceho vysvetlenia, ako sa signály vyvinuli v živočíšnej ríši. Základnou myšlienkou je, že zvieratá nemajú *skupinovú* morálku. Nemajú náboženstvo, nemajú spoluprácu medzi cudzincami, podporenú opatreniami, akými sú semafory. Jednotlivci sú preto voľní v užívaní signálov pre vlastné potreby. Na to, aby tieto signály mohli užívať, sa potrebujú na ne spoľahnúť. Jediný spôsob ako ich validizovať, ako dokázať, že sú presvedčivé, je, že budú natoľko nákladné, že nákladnosť samotného signálu presvedčí; inak by si ten signál vôbec nemohli dovoliť. Nákladná signalizácia je preto spoľahlivá. Akonáhle zvieratá vidia trik, ktorý by mohol byť lacný, ignorujú ho.

Jazyk by mohol byť takýmto lacným signálom, pretože slová nič nestoja. Aj v náboženstve ľudia nechcú byť zneužití, chcú si byť istí, že „toto je Boží spôsob", že „toto je pravda". Povedal by som, že hlavnou vecou v náboženstve

[28] Pascal Boyer v roku 2001 v Basic Books publikoval knihu s názvom *Religion Explained: the evolutionary origins of religious thought,* čo znamená „Náboženstvo vysvetlené: evolučný pôvod náboženského myslenia".

je starosť o nepodvedenie, o potrebu dodržaného slova – „na počiatku bolo *slovo*“. Ľudia si potrebujú byť istí, že (slovo, aspoň jedno slovo, možno Božie, možno Ježišovo), aspoň *niečomu* možno dôverovať. Podľa Písma Ježiš prehovoril svojou vlastnou krvou. Nič nie je nákladnejšie než niekoho vlastná krv, signál, ktorý znamená, že ste zomreli. A vy ste zomreli. Obetovali ste celý svoj život. Nuž keď niekto obetoval svoj vlastný život, musel to naozaj mať v úmysle, nemohol to byť podvod, keď vskutku zomrel.

Niektoré signály sú také drahé, že musia byť dôveryhodné. Scott Atran[29] vyslovil to, čo na University of East London učíme posledných desať rokov, a síce že iniciačné *rituály* boli spôsobom, prostredníctvom ktorého sa ľudia stali *oprávnenými* používať *lacné signály*. Iniciačné rituály sú vždy drahé, *mimoriadne nákladné.* V prípade iniciačných rituálov chlapcov dochádza k nejakej forme mutilácie. Obeta, hlad, abstinencia, zvalenie do blata, narezanie penisu, ucha či nosa. Pri ženskej iniciácii je to inak. Cena signálu, cena záväzku aliancii súvisí so zákazom naháňať sa za chlapcami, so zdržaním priskorých pohlavných stykov. Je tam ženský kolektívny tlak na *dôkaz*, že tento *záväzok* je platný. Zákaz sexuálneho styku počas menštruácie[30] je pôvodnou súčasťou tohto rámca.

Scott Atran sa týmto skutočnostiam nevenuje, má akurát abstraktné vyhlásenie, že náboženstvo je nákladný záväzok patentovaným absurditám. Keď ste oddaní niečomu, čomu sa ťažko verí, čo je patentovaný nezmysel, to dokazuje, že ste naozaj oddaní, že ste „jedným z tímu“.

Pozrite sa na Chomskiánskych lingvistov – tí sú nekonečne zaviazaní napríklad myšlienke, že karburátor je vrodenou špecifikou ľudského genómu, no, to je nezmysel. Avšak keď ukážete, že ste takto oddaní, ste naozaj jedným z *ozajstných* Chomskeho priateľov. Je to ako test záväzku, loajality. V tomto prípade vedeckému kultu.

H.T.: Mohli by ste nám prosím povedať viac o vašej teórii?[31] Čo by ste ponúkli ako možnosť voči vyššie kritizovaným smerom?

C.K.: Zásadnou vecou v mojej teórii je, že pre ľudí, na rozdiel od šimpanzov a iných zvierat, sú niektoré veci posvätné, že máme určité pravidlá. Tieto pravidlá sú dokonca aplikované na tie najťažšie oblasti života. Je ľahké mať pravidlá výslovnosti, to veľa nestojí. Čo je najťažšou oblasťou? Kde je najviac vášní, života, žiarlivosti, hnevu, násilia, ak vám chce niekto v niečom zabrániť, v dospelosti? Je to sex. Keď viete aplikovať pravidlá aj na sexuálny život, to je tá *najťažšia* vec. V živočíšnej ríši samci musia kopulovať a nepoznajú žiadne nadprirodzené zákazy o samiciach, s ktorými by sex mať nemohli. Pravidlá a sex – to sa v živočíšnej ríši vylučuje. Ale u ľudí je to inak – máme pravidlá, ktorým sa pohlavný styk podriaďuje. O tom je príbuzenstvo: pravidlá v oblasti

[29] Chris Knight je často žiadaný prestížnymi vydavateľmi o recenzie, ako aj v prípade najnovšej knihy Scotta Atrana: *In Gods we trust. The Evolutionary Landscape of Religion.* Oxford University Press 2002.

[30] V originále „menstrual avoidances“.

[31] Viac pozri výberová bibliografia a odkaz na web stránku na konci rozhovoru.

sexuality. A Lévi-Strauss má teóriu, že muži vymysleli tieto pravidlá, čo sa mi zdá trochu jednostranné. Čo ak ženy zohrávali nejakú rolu?

Akonáhle sa pozrieme na evolučnú biológiu, na opice, cicavce všeobecne, zrazu si uvedomíme, že je to presne naopak. Ak sa zmení spôsob pohlavného rozmnožovania cicavcov do istej miery, pretože sa zmenilo prostredie, spôsob získavania potravy, sú to *samice*, ktoré zmenili správanie. Aby pomohli svojim potomkom, prispôsobujú svoje vzťahy k možnostiam subzistencie, nie k sexualite. Nenaháňajú sa za samcami, združia sa, rozhodujú sa, a prvoradé sú pre ne ekonomické spôsoby, ako udržať potomkov pri živote a samci sú v tomto druhoradí, na tom sa zhodnú všetci biológovia, o tom niet pochýb.

Takže hovorím, že by sme azda mohli tieto štandardné pravidlá použiť aj pri vysvetlení ľudského správania. Prinajmenšom na začiatku, predtým, než sa všetko zmenilo, možno *ženy* zohrávali rolu. Je príliš kontroverzné tvrdiť, že ľudia sú dvoch druhov – jeden je mužský a druhý ženský, zvlášť, keď príde na sex. Len napríklad incest, z darwinistického uhla pohľadu, keď si vezmete muža, má veľa spermií, ak má pohlavný styk so sesternicou, má pravdepodobnosť deformity zhruba 1:100. Ale žena, môže mať iba dve, tri, päť detí za život, teda obmedzený počet potomkov, a voči mužovi je v tomto v nevýhode. Je teda omnoho pravdepodobnejšie, že pravidlá pohlavného života boli vyvinuté v súvislosti so ženskou pohlavnosťou, a nie mužskou. Predpokladať prioritnosť samca je v súčasnosti prinajmenšom nevedecké.

Moderná darwinistická teória vysvetľuje enormnú veľkosť ľudského mozgu ako adaptáciu. Každé prispôsobenie neprináša so sebou len výhody, ale rovnako aj náklady. Mozog potrebuje vysoko nutričnú potravu, a najnákladnejšie je metabolické udržiavanie vysoko kvalitným jedlom. Tiež vieme, že dieťa potrebuje veľkú postnatálnu opateru, a je preto veľkou záťažou.

Keď sa pozriete na graf nárastu vo veľkosti mozgu počas ľudskej evolúcie, vidíte prudký nárast zvlášť za posledných 500 000 rokov. Ako si mohli ženy dovoliť uživiť tak náročne vyživiteľný mozog vlastných potomkov? To nie je len moja teória, hocijaký antropológ, ktorý sa týmito otázkami štandardne zaoberá, vám povie, že *ženy* boli schopné nájsť nový *zdroj*.

Musíte si uvedomiť, že opičí samci neposkytujú samiciam potravu. Poskytujú im spermie a to je všetko, a navyše ich potomkovia nie sú tak nákladní. Takže v prípade ľudí samice dokázali využiť energiu samcov, inak by bola starostlivosť dosť asymetrická, a muž by bol ako parazit, to je celé tajomstvo.

V prípade iných primátov sa pohlavný styk deje mimoriadne časovo úsporne. Dominantný alfa samec šetrí pri oplodňovaní čas: oplodní jednu, a hneď druhú, ale vždy s istotou, že práve *teraz* je plodná, a pretože samiciam to stačí. Chcú to najlepšie semeno pre svojich potomkov, a preto efektívne dávajú najavo jasné signály o svojej plodnosti samcovi. Obe pohlavia pri rozmnožovaní časom vôbec nemrhajú. Dáva to zmysel, lebo keď potrebujú len spermie, na oplodnenie desať samíc stačí aj jeden samec. Ostatní samci sú zbytoční. Ale predpokladajme, že máme druh, kde bol samec užitočný,

napríklad mohol priniesť nejakú potravu. Ak boli samci tak užitoční, každá by mala mať aspoň jedného. Desiati muži sú desaťkrát užitočnejší ako jeden.

Ak samice chcú využiť všetkých samcov, nielen jedného, mali by zaujať presne opačnú stratégiu. Namiesto signalizovania časovo úspornej informácie, by mali túto kľúčovú informáciu zatajiť. To sa deje v prípade ľudí, kde je ľudská samica najväčším mrhačom času samca v živočíšnej ríši. Predstavte si, že by niekto navrhol, aby sme súložili časovo čo najefektívnejšie. Nikto z nás tak nerozmýšľa, pretože ľudia majú sex veľmi radi. Samice človeka sa totiž vyvinuli tak, aby sa čas na oplodnenie maximalizoval. Žena chce od muža maximum investovaného času, veľa pokusov a zábavy, pretože nepotrebuje, aby ju oplodnil a zmizol. Ženy sú pohlavne receptívne po celý čas cyklu a majú zatajený moment ovulácie na rozdiel od iných živočíchov. Ale je veľmi ťažké zatajiť všetky relevantné informácie.

Menštruácia u ľudoopov má minimálnu sociálnu dôležitosť – samci sa nijako zvlášť o menštruáciu nezaujímajú. Dôležitejšie sú pre nich iné signály plodnosti. Ale akonáhle ovuláciu zatajíte, menštruácia naberá na význame. V lokálnej populácii, kde je väčšina žien tehotných alebo dojčiacich, je menštruácia pre muža veľmi jasnou správou. Naša škola rozvinula túto teóriu, zvlášť Camilla Power:[32] aby mohli ženy pokračovať v stratégii zatajovania vitálnej informácie pre mužov, museli niečo urobiť s menštruačným signálom. Buď ho mohli potlačiť, ale pretože ukazuje plodnosť, mohli ho využiť na to, aby zabránili mužom zneužiť signál na úkor ostatných žien. Takže aby mužov poplietli, spravili to tak, aby v čase, keď sa signál objaví, muži nemohli jednu ženu od druhej rozlíšiť. V čase menštruácie jednej ženy sa jej ostatné ženy prispôsobili, možno sa natreli krvou, alebo pomaľovali tak, aby muž nemohol od nich tú krvácajúcu oddeliť. Tým sa tento jasný signál prenáša na všetky ženy, a stáva sa lákadlom a výhodou pre všetky. Ak by to neurobili, „práve neoplodnená“ by získala všetku pozornosť, a muži by sa nepotrebovali o ostatné ženy postarať, priniesť im (vysokonutričné) mäso. Museli mužom odsignalizovať, že sú *kolektívne* prístupné, ale najprv ich donútiť, aby šli loviť a úlovok priniesli *späť*.

Táto teória o pôvode *pravidiel* sexuality je prepojená s menštruáciou a je principiálne ženskou stratégiou tvorby koalícií, ktoré predpokladajú solidaritu. East London škola je v tomto rozdielna od Lévi-Straussa, a vedecká, čím netvrdím, že vraví pravdu, ale že podlieha overeniu. Vyplývajú z nej veľmi špecifické predpoklady do detailov, o akých hovoril Lévi-Strauss, a viete veľmi presne určiť, ktoré detaily všetkých mýtov na svete do tejto teórie zapadajú a ktoré nie. Ak sa mýlime, veľmi rýchlo by ste to zistili.

Ženy mali rytmus, synchronizovaný s *mesačnými* cyklami, že raz do mesiaca mali sex-štrajk počas novu, a po splne, keď je mesačný svit

[32] Camilla Power, prednáša na UEL a UCL, afrikanistka, venuje sa symbolickej a biologickej antropológii.

nevyhnutný pre lov, a muži sa s úlovkom vrátili, bolo po štrajku.[33] Tieto skutočnosti pomáhajú veľmi *presne* diagnostikovať to, s čím sa ako antropológovia stretávame. Napríklad skalné maľby: nájdite mi jediný príklad na celom svete, ktorý by rešpektoval Malinowského verziu: mamička, otecko a dieťatko – to by vyvrátilo moju teóriu. Je *otvorená* vyvráteniu, a je veľmi nepravdepodobná, rovnako ako život na tejto planéte. Iste, je veľmi nepravdepodobné, že sa ženy zosynchronizovali vzájomne a s mesiacom, a stalo sa to, a bol to zázrak. Mnoho dôkazov však prežilo skúšku testovania tejto teórie. Potom ale nie je banálna, že iba konštatuje pôvod jazyka, náboženstva a kultúry, ale veľmi konkrétne ukazuje, *ako* sa to stalo. Potom je ale povedomie človeka o jeho minulosti a súčasnosti ukázané v úplne novom svetle. Tvrdím, že ak je táto vedecká revolúcia čistou vedou, potom bude mať vážne politické dôsledky. Veda je totiž najrevolučnejšou formou poznávania. Na to nepotrebujeme politiku, a rôzne -izmy, len otestujte teóriu, a ak neplatí, veľmi skoro sa dozviete.

H.T.: Ďakujem za rozhovor. Nabudúce budeme možno pokračovať v detailizovaní dôsledkov tejto teórie pre vysvetlenie pôvodu jazyka.

Výberová bibliografia

KNIGHT, C. 1983: Lévi-Strauss and the dragon: Mythologiques reconsidered in the light of an Australian Aboriginal myth. In *Man* (N.S.) 18, s. 21–50.

KNIGHT, C. 1995: Tools, language and cognition. In *Journal of the Royal Anthropological Institute* 1 (2).

KNIGHT, C. 1995: *Blood Relations: Menstruation and the Origins of Culture.* New Haven and London : Yale University Press.

KNIGHT, C., C. POWER, WATTS I. 1995: The human symbolic revolution: A Darwinian account. In *Cambridge Archaeological Journal* 5 (1), s. 75–114.

KNIGHT, C. 1997: The Wives of the Sun and the Moon. In *Journal of the Royal Anthropological Institute* 3 (1), s. 133–153.

KNIGHT, C. 1998: Speech/ritual co-evolution: A selfish gene solution to the problem of deception. In J. Hurford, M. Studdert-Kennedy and C. Knight (eds), *Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases.* Cambridge : Cambridge University Press, s. 68–91.

KNIGHT, C. and POWER C. 1998: The origins of anthropomorphic thinking. In *Journal of the Royal Anthropological Institute* 4 (1), s. 129–131.

[33] Na inom mieste C. Knight hovorí o tom, ako ženy počas menštruácie dočasne zomierajú, keď sme v mýtoch svedkami nekompatibility krvi a ohňa, a potom sa vrátia z odlúčenia k manželskému životu (v ňom sexuálnemu životu), vareniu, konzumpcii a svetským radovánkam. Tak ako mesiac, aj ony mesačne vstávajú z mŕtvych. Vyschnutie „povodne“ a návrat k domácemu krbu sa v mýtoch objavuje ako zostup z neba na zem, zo smrti do nového života. Mužská uzurpácia menštruačného krvácania je podstupovaná chlapcami počas iniciácie. Získanie ženskej sily/obnovovania/rodenia je vo všetkých zakladajúcich mýtoch o patriarcháte ústredným motívom.

KNIGHT, C. 1999: Sex and language as pretend play. In R. Dunbar, C. Knight and C. Power (eds), *The Evolution of Culture.* Edinburgh : Edinburgh University Press, s. 228–247.
KNIGHT, C. 2000. Play as precursor of phonology and syntax. In J. Hurford, M. Studdert-Kennedy and C. Knight (eds), *Approaches to the Evolution of Language: Social and Cognitive Bases.* Cambridge : Cambridge University Press, s. 99–119.
KNIGHT, C. 2002: Language and revolutionary consciousness. In A. Wray (ed.), *The Transition to Language*. Oxford : Oxford University Press.

Úplnú bibliografiu a ďalšie informácie nájdete na webovej stránke
http://homepages.uel.ac.uk/C.Knight

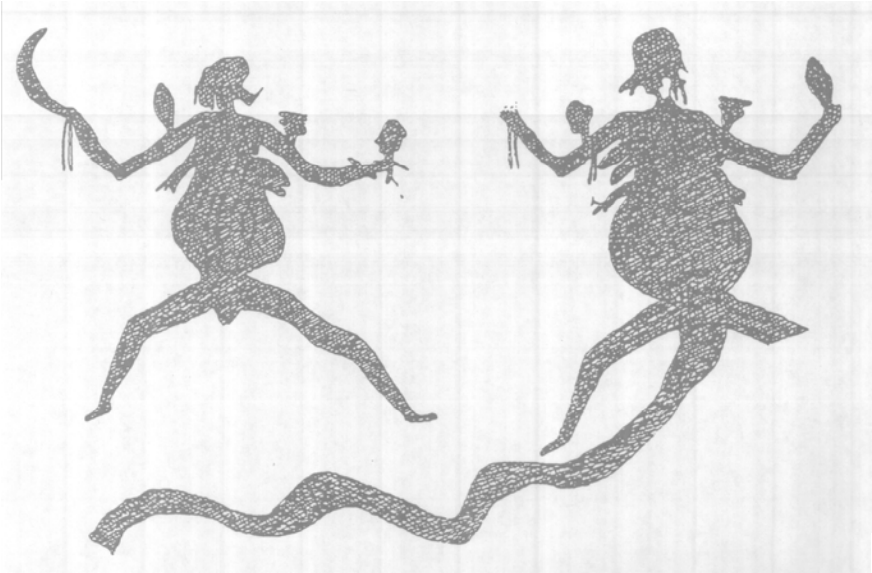

Tanec. Manemba, Zimbabwe. Rituálna potencia je vyjadrená zobrazením osôb, ktoré zároveň poukazujú na menštruovanie, tehotenstvo, ambivalenciu rodu, a pantomímu „živočíšneho“ zvádzania alebo jeho atribútov. V matrilineárnych lovecko-zberačských kultúrach sa tieto rituály odohrávali periodicky počas tmavej fázy mesiaca (kosák).

Diskusia o knihe

Peter Salner – Martin Kvasnica: *Chatam Sofer Memoriál. 1762–2002.* Bratislava : Zing Print, 2002. 223 s. ISBN: 80–88997–15–1

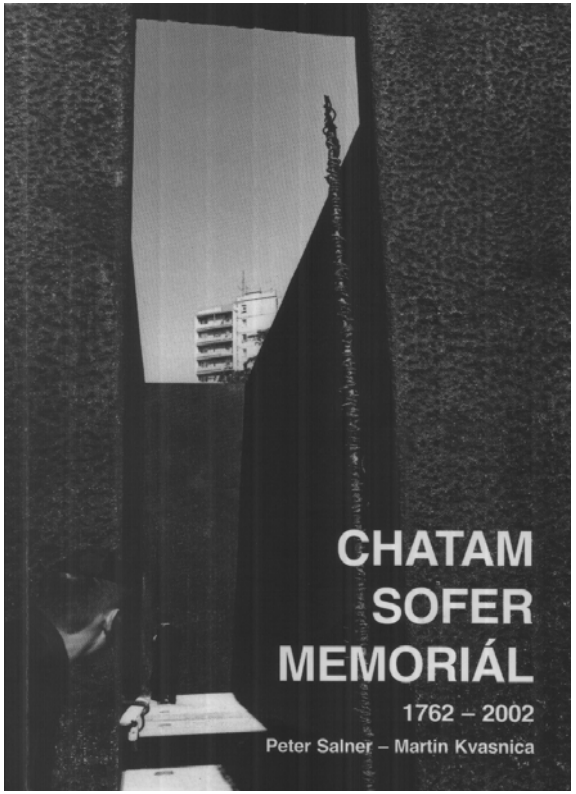

Stret kultúr v priamom prenose
recenzia 1.

Eva Krekovičová

Knižka v elegantnom, prevažne čiernom obale a dvaja autori, ktorí majú spoločné to, že ich spojilo niekoľkoročné úsilie o realizáciu veľmi konkrétneho a, ako to aj text knihy zdôrazňuje, unikátneho diela. Ťažko sa mi hodnotí knihu nezaujato, pretože Peter Salner bol taký zahltený a fascinovaný prácou na Memoriáli a špecifickou úlohou, akú v jej rámci zastával, že som o nej mnohé počula a poznala priamo od neho. A to oveľa skôr, ako kniha vyšla...

Prvou informáciou o recepcii knihy bol môj mladší syn. Zavrel sa s ňou vo svojej izbe a v ten istý deň mi ju prečítanú vrátil. „Zhltol" ju v rekordne krátkom čase. A po ňom aj ja... Nie je to jednoznačne vedecké dielo. Je to však v každom prípade pútavo napísaná literatúra a nemožno jej uprieť prívlastok etnologická. A to i napriek tomu, že by som ju zaradila skôr k literatúre faktu. Aj napriek zdôrazňovaniu jej jedinečnosti zo strany autorov je skutočne jedinečná. Existuje totiž obrovské množstvo judaistickej literatúry, vrátane lexikónov a základných učebníc, kde sa dozvieme, ak sa o to zaujímame, všetky informácie o tabu, príkazoch a predpisoch platiacich v ortodoxnej časti židovstva a jej jednotlivých odnoží v rôznych životných situáciách. O ich patrične zdôvodnenom „obchádzaní" priamo zo strany židovských expertov v záujme uchovania konkrétnej časti pôvodného židovského cintorína na mieste, kadiaľ takmer denne chodím električkou, a o konkrétnej spolupráci množstva Židov aj Nežidov (vrátane autorskej dvojice) pri takejto príležitosti však už ťažko. Kniha dokumentuje práve takúto situáciu a hovorí o nej „z prvej ruky". Proces, ktorý pri jej čítaní prebieha pred našimi očami, je dokumentom o mentalite odnoží ortodoxných Židov, o reakciách sekulárnych Židov, o situácii názorových a iných rozporov vo vnútri medzinárodného židovstva dnes, ale aj o postojoch Nežidov k nim, o spoločnej snahe nachádzať riešenia. Celá kniha je – okrem historického datovania a dokumentovania konkrétneho cintorína a výstavby pamätníka Chatam Sofer Memoriál – v podstate o *riešeniach*. Riešeniach problémov, ktoré prekvapujú a fascinujú. Dostáva nás do sveta, o ktorom sme my, ako stredoeurópania 20. a 21. storočia, zvyknutí na nepočetných prevažne sekulárnych Židov, v podstate vôbec nevedeli, že v takejto podobe existuje, alebo lepšie povedané, „ako" existuje.

Pamätám sa, ako mi Peter zazlieval, keď som mu v recenzii jeho knihy Prežili holokaust pred rokmi vyčítala vedomé zdôrazňovanie vlastnej židovskej identity a absenciu „nadhľadu" v záujme vedeckého zovšeobecnenia prezentovaného materiálu. V prípade knihy Chatam Sofer Memoriál je však postoj autorov ako aktérov, či „hlavných hrdinov" diela vlastne nevyhnutný, je nositeľom hlavnej myšlienky, podstaty celej knihy. Bez ich pozície v procese vzniku pamätníka by kniha najpravdepodobnejšie vôbec nevznikla. Salner tu stojí v deji knihy súčasne vo viacerých pozíciách: 1. v pozícii predstaviteľa Židovskej náboženskej obce, stojaceho do istej miery aj na pozíciách sekulárneho židovstva; 2. v pozícii obyvateľa Slovenska schopného vnímať udalosti očami nositeľov majoritnej kultúry; 3. v pozícii aktívneho „mosta", sprostredkovateľa medzi jednou i druhou stranou; 4. nie na poslednom mieste v pozícii etnológa. Martin Kvasnica figuruje v projekte zámerne na poste: 1. architekta; 2. Nežida. Oboch spája jeden cieľ: „za pochodu" *riešiť, hľadať riešenia* problémov, ktoré videné očami bežného slovenského čitateľa, ale aj ich samotných, vyznievajú prinajmenej exoticky, ak nechcem použiť slovo absurdne. Na tomto pláne sa „samovoľne" premieta mentalita predstaviteľov židovstva v podobe experta, ktorej hlavnou zásadou – v tomto prípade a okrem iného – je: nie klásť prekážky pre to, aby stavbu nebolo možné (lebo na prvý pohľad to tak vyzerá) realizovať, ale *napriek prekážkam vzniknuté problémy prekonávať.* A čo tu najviac fascinuje, je *spôsob,* akým možno tieto naoko neriešiteľné rébusy, vychádzajúce z existujúcich a platných náboženských predpisov, vyriešiť. V tomto zmysle kniha predstavuje autentický dokument.

Pamätník ako výzva alebo Aké sú prekážky relatívne
recenzia 2.

Katarína Popelková

Kniha o Memoriáli Chatama Sofera je o tom, ako sa na bratislavskom nábreží Dunaja pod Hradným vrchom v roku 2002 podarilo sprístupniť fragment takmer zničeného staručkého židovského cintorína s hrobom významného rabína a vybudovať na jeho mieste pútne náboženské miesto, moderný a všetkým prístupný pamätník a jednu z pozoruhodných a turisticky lákavých historických dominánt mesta.

Od čias fungovania starého bratislavského židovského cintorína a pochovania významného rabína na ňom v prvej polovici 19. storočia uplynulo vyše stopäťdesiat rokov. Zatiaľ Dunajom pretieklo veľa vody, „prehrmelo" niekoľko vojen a režimov a zrealizovalo sa množstvo zásadných stavebných zásahov na tvári historického centra mesta. V období druhej svetovej vojny bola holokaustom dramaticky zdecimovaná bratislavská židovská komunita, zásadne sa zmenila aj bratislavská spoločnosť. Ako celok iba pred krátkymi pätnástimi rokmi získala šancu obnoviť niekdajší tolerantný model spolužitia skupín, ktoré tvoria jej sociálnu látku, oživiť a osvojiť si priestor, ktorý obýva. Mnohé jeho niekdajšie časti – objekty, ulice, štvrte – uchovávané v pamäti či tradíciách náboženských, etnických a záujmových skupín Bratislavčanov – už nejestvujú a obnoviť ich nemožno. Alebo možno? Príklad Memoriálu Chatama Sofera opísaný v knihe je trochu výnimočným, ale predsa len dôkazom, že možno.

Vďaka sympatickej tvrdohlavosti nositeľov nápadu a zúčastnených tvorcov sa nemožné stalo faktom: segmentu cintorína, pietneho religiózneho miesta, uchovanému prekrytím betónovými platňami pod úrovňou terénu, na ktorom bola vozovka napojená na výjazd z tunela na rušnom dunajskom nábreží a koľajnice električkovej trate vyleštené častým prechádzaním plných vozňov, bola znovu priznaná dôstojnosť a pokoj. Starý, pre ortodoxných veriacich Židov na celom svete posvätný hrob bratislavského učiteľa, ktorý významní rabíni navštevovali v posledných desaťročiach len cez malý podzemný vchod pri vodárenskej šachte vedľa tunela, je dnes spolu s ďalšími zachovanými hrobmi prístupný.

Prekonaním množstva praktických i pomyselných prekážok sa po premyslení idey jeho sprístupnenia podarilo rokovaním na diaľku vyžiadať súhlas najvyšších svetových židovských náboženských autorít na schválenie projektu a spolufinancovanie prác, pripraviť a podpísať viacstranné zmluvy. Podarilo sa vymyslieť architektonické stvárnenie balansujúce na hrane praktických možností a prísnych náboženských zákazov a nájsť jeho technické riešenie, nakloniť a získať pre spoluprácu samosprávne orgány a dopravný podnik. Vďaka tomu bola pri bratislavskom tuneli odklonená doprava a vykonaná prekládka električkovej trate na rušnom komunikačnom úseku. Nad torzom cintorína vznikol priestor pre náročnú realizáciu stavby pamätníka a vytvorenie dôstojného prístupu k nemu. Starosti na prelome tisícročí mali s tým diplomati, architekti, pamiatkári, stavbári, dopraváci, predstavitelia magistrátu i ministerstiev, v nesposlednom rade tiež bežní obyvatelia mesta. Nielen keď sa prekladala trať a doprava na nábreží viazla, ale aj počas stavby sa oči okoloidúcich upierali na miesto pod skalou Hradného vrchu, pozorovali pobiehajúce, pracujúce či zhovárajúce sa osoby v montérkach, oblekoch či dlhých čiernych kabátoch, tričkách a džínsoch, stavbárov v prilbách i bradatých rabínov v klobúkoch... Skutočne mnohých zasiahol tento, ako sa vraví v závere knihy „kolotoč religiózno-profánnej komunikácie", kolotoč faktorov, udalostí, gest a činov, tvorený neobvyklou zmesou súčiastok a mechanizmov.

Bratislavský pokus sprístupniť slávny cintorín i celý prerušovaný postup stavby datovanej rokmi 1999–2002 od počiatku pozorne sledovalo svetové židovstvo: predovšetkým financujúci newyorský Medzinárodný výbor pre záchranu hrobov mudrcov z Bratislavy i odporca zámeru Výbor pre ochranu židovských cintorínov v Európe. Ich protichodné záujmy (hroby sprístupniť a pri sprístupňovaní uplatniť a dodržať tie najprísnejšie religiózne pravidlá tradičného judaizmu, resp. zabrániť porušeniu posvätnej pôdy cintorína) vyvolali prítomnosť oprávnených náboženských osôb v Bratislave a ich neustály dohľad nad každým krokom prác. Bratislavská Židovská náboženská obec ako prostredník medzi oboma skupinami, navyše koordinátor spolupráce s „nežidovskými" zložkami a riešiteľmi projektu, fungovala často ako pomyselný hromozvod. S otáznikmi, ktoré nad cintorínom a budovaním pamätníka vyvstávali a nadobúdali v priebehu rokov príprav a stavby a nakoniec aj pri slávnostnom otváraní Memoriálu často až groteskné podoby výziev a hrozieb, boli konfrontovaní veriaci i sekulárni Židia, tí bratislavskí predovšetkým.

Dvaja autori knihy – architekt (autor podoby pamätníka) a etnológ (zároveň predseda bratislavskej Židovskej náboženskej obce) – podrobne predstavujú udalosti, ktoré budovaniu Memoriálu predchádzali a sprevádzali ho, udalosti, ktorých boli svedkami i účinkujúcimi. Spísali časový priebeh od zrodenia nápadu cez sériu komplikovaných politických, obchodných i technických rokovaní, predstavili technické i finančné problémy samotnej realizácie, zaznamenané

nali dianie okolo seba a okolo stavby od počiatku do úspešného konca. Jednou z charakteristík textu knihy by mohlo teda byť, že je to akýsi stavebný denník, nevystihuje to však celkom všetky jej roviny. V úvodných častiach dostane čitateľ podrobnú správu o rekonštruovanej minulosti cintorína, jeho podobe, používaní i zatvorení, ako aj o jeho likvidácii/nelikvidácii v paradoxných rokoch druhej svetovej vojny a po nej. Nazrie do histórie bratislavskej židovskej komunity cez život a parametre osobnosti učenca a hlavného rabína mesta Pressburg (dnešnej Bratislavy) na začiatku 19. storočia – Moše Schreibera, známejšieho pod prijatým menom Chatam Sofer (1762–1839). V prostredí veriacich Židov na celom svete je Sofer známou a pripomínanou postavou predovšetkým vďaka svojej oddanosti viere, pedagogickej činnosti, nekompromisnému zastávaniu tradičných hodnôt judaizmu a boju proti jeho inováciám. V prostredí rozličným štiepeniam a novátorským trendom podliehajúcej židovskej diaspóry v rokoch svojho života i po smrti uctievaný a kritizovaný zároveň.

Tak ako samotné okolnosti budovania Memoriálu je i kniha ako ich opis špecifickým hľadáčikom snímača obrazu dnešného židovstva v Bratislave i vo svete, jeho rozličných záujmových i náboženských skupín, ich tradícií, asimilačných trendov, dynamiky i strnulosti. Je výpoveďou o mnohostranných konfrontáciách židovstva a sveta, ktorý ho obklopuje, o význame rešpektovania, prechádzania a rúcania náboženských, kultúrnych i ľudských hraníc, o úspešnej snahe nezostať pri nemej konfrontácii, ale hľadať spoločné prijateľné riešenia, skúsiť neexistovať *vedľa seba* ale *spolu*.

Veľkosť a hĺbku výzvy, akou bolo budovanie Memoriálu pre oboch autorov projektu a knihy, dokumentuje dynamický text ako reflexia ľudských i profesionálnych pohnútok a prežívania, ale aj zaznamenanie spoločenskej klímy v ich „okolí“. Majstrovstvo Salnerovho citlivého etnologického rukopisu, ktorého črty rozozná (v častiach textu opisujúceho nielen zdanlivo bežné, ale aj veľmi komplikované a zauzlené problémy) každý z jeho kolegov, je tu doplnené snahou dokumentaristicky presne a korektne uvádzať historické záznamy, dátumy, dodržiavať chronológiu udalostí a odhaľovať všetky súvislosti bez súdov a hodnotení. Čitateľ ocení aj pri takej pietnej a dôstojnej téme praktickosť a vecnosť textu, z ktorého presakuje akási radostnosť a nadšenie, neodobrateľná trpezlivosť a presvedčenie o správnosti úsilia o „dobrú vec“, alebo možno aj vášeň a tvrdohlavosť. Námetov na úvahy o ľudských, verejno-spoločenských, náboženských, finančných či politických aspektoch práce „okolo pamätníka“, ako aj motivácii zúčastnených, ponúka knižka celý rad. Profesionálne pohnútky oboch autorov knihy text artikuluje jasne: jeden cítil radosť z objavovania nepoznaného, šancu pokúsiť sa kombináciou znalostí etnológa a skúseností židovského funkcionára osobným angažovaním pospájať zdanlivo nespojiteľné záujmy a uskutočniť nápad. Druhý, na ktorého padlo menovanie

investora architektonicky realizovať pamätník, pocítil výzvu vyjadriť nepreexponovaným a čistým tvarom osobne pociťovanú introvertnosť židovstva a rituálu tak, aby ladil s okolitým prostredím. Tieto motivácie boli možno najvýkonnejšími ľudskými „motormi“ pri prekonávaní často vážnych prekážok objektívnych i subjektívnych.

Všetky spomenuté parametre i nespomenuté znaky radia knihu v prvom rade medzi popularizačné texty. Z odborného hľadiska (prinajmenšom z aspektu etnológie) však je potrebné vnímať ju ako ďalšiu v sérii prác reflektujúcich existenciu a vývoj, kultúrne a sociálne aspekty židovstva na Slovensku, ktoré vznikli na pracovnom stole etnológa Petra Salnera. Jednoducho mu to *tak vypálilo*, napriek tomu, že sa analytické zameranie na židovskú komunitu neartikuluje ako hlavný cieľ. Navyše sa Salnerovmu textu podarilo, podobne ako viacerým jeho predchádzajúcim prácam (predovšetkým o svedkoch holokaustu z čias druhej svetovej vojny a o židovských tradíciách a asimilácii s majoritou) presiahnuť rozmery a dosah opisu a priniesť špifickú výpoveď o celej diferencovanej slovenskej spoločnosti prechádzajúcej dynamickými premenami.

Architekt Martin Kvasnica, Nežid, vstúpil svojou účasťou v projekte, tvorbou originálneho riešenia podoby židovského pamätníka i realizáciou stavby na zvláštnu, v jeho obore neobvykle neistú pôdu konfrontácií vlastných názorov a presvedčení s celou škálou protirečivých faktov a obsahov a zároveň možno niekedy až fantastických „prekážok v práci“, prilietajúcich z času načas do jeho pracovného prostredia ako nebezpečné meteority. Jeho predchádzajúca skúsenosť s architektonickým návrhom stavby rituálnej židovskej kuchyne a jedálne na Kozej ulici v Bratislave sa asi ťažko vyrovná „kauze“ Memoriál. Postaviť moderný pamätník pred pozornými očami mnohých, ktorým sa musí vyhovieť, je jedna vec. Hľadať lacné a jednoduché riešenia a súčasne zhmotniť pietu miesta, myšlienkový náboj i memento minulých i súčasných obsahov „vznášajúcich sa“ všade okolo cintorína i osoby, ktorej je Memoriál venovaný, je vec druhá. Duchovnú i predmetnú ambivalentnosť, ale tiež neopakovateľnosť, ktorú v sebe niesla práca i jej výsledok, ktorý hodnotiť prichodí skôr architektom, zatieňuje z pohľadu etnológie snáď ešte fascinujúcejšia otázka jeho motivácie, inšpiračných zdrojov a uplatnenia *určitého* kreatívneho postupu pri návrhu mauzólea stojaceho v rušnom obývanom prostredí ako veľmi špecifického *miesta pamäti*.

V oblasti múzejníctva, sprístupňovania historických pamiatok a pamätných miest sme dnes konfrontovaní s najrôznejšími ideovými a marketingovými zámermi, s hlbokým zaujatím poučiť a „bojovať“ proti historickej strate pamäti alebo čo najjednoduchšie a nenáročne zabaviť, so všelijakými spôsobmi prezentácie informácií a prístupmi v komunikácii s návštevníkmi. Snahou je, aby ich bolo čo najviac, aby chodili na dlhšie a častejšie, nie výnimnočne ale cel-

kom prirodzene, hocikedy. Ako sa tieto trendy podpísali či podpíšu na Memoriále? Alebo to nie je *ten prípad?*

Mnohoetnické a mnohokonfesionálne stredoeurópske mestá, ku ktorým patrí aj Bratislava, majú v 20. storočí so stavaním a rúcaním pomníkov *svoje* skúsenosti. Začiatok stavby Soferovho pamätníka, datovaný koncom milénia, spadá predsa len do etapy v tomto zmysle ešte *veľmi živej*.... a otázok okolo zobrazovania a definovania minulosti sa nad knihou ponúka celý rad: Moderna s jej často ťaživými príznakmi teda v Bratislave zostáva? Hýbu ňou *ešte stále* (alebo *už znova*) neuchopiteľné a pôsobivé kolektívne idey, ktoré sa tlmočia do podoby pamätníkov? Cítime apel vážiť si minulosť a naprávať hriechy našich nedávnych predkov? Nežijeme čas relativizovania a postmoderného *zľahčovania* všetkého kedysi *vážneho*? Má pripomínanie minulosti zmysel? Majú sa rozličné duchovné svety tak okázalo konfrontovať? Čo by na to povedal rabín Sofer?.... Alebo je to celé trošku jednoduchšie a fakt vzniku monumentálneho pamätníka židovstva na počiatku tretieho milénia v malom európskom meste Bratislava má v konkrétnom čase rovnakú legitímnosť ako situácia, ktorá v podobe kohenského vstupu k hrobom priviedla opäť do života najstaršie judaistické, samotnými Židmi už väčšinou zabudnuté, halachické pravidlá?

Nevedno, či tieto ťažké a zároveň zábavné otázky treba zodpovedávať. Je však výborné, ak existujú ľudia, skutky a texty, čo nás na ne upozorňujú. Kniha P. Salnera a M. Kvasnicu k takýmto podnetom iste patrí a jej prečítanie netreba odkladať.

Poďakovanie recenzentkám

Peter Salner

Netrpezlivo, so zvedavosťou a trochu aj obavami som očakával pripomienky ku knihe Chatam Sofer Memoriál. Určite je zaujímavá, ale poznám aj jej sporné stránky: na niektoré upozornili vo svojich recenziách Blanka Soukupová a Beata Leichtová, no existujú viaceré ďalšie. Napokon som sa kritiky nedočkal, recenzentky nešetrili chválou, takže reagujem skôr „vo vlastnej veci“.

Život ma dostal do situácie, že odbornú prácu môžem realizovať neštandardným spôsobom. Prepojenie pozícií etnológa a funkcionára Židovskej náboženskej obce ma stavia (nielen v prípade budovania Memoriálu, ale aj pri iných židovských témach, na ktoré sa zameriavam) do špecifickej pozície. Už tým, že získavam poznatky nie „klasickými“ technikami rozhovoru či priameho pozorovania, ale z titulu funkcie, analýzou „z vnútra“. Vykonávam vlastne permanentný „zúčastnený výskum“; nepôsobím len ako nestranný pozorovateľ, ale neraz som priamym aktérom, ktorý dianie nielen monitoruje, ale aktívne ovplyvňuje. Vo viacerých svojich publikáciách teda spracovávam „prežitý terén“: prezentujem a vyhodnocujem nielen sprostredkované poznatky, ale tiež vlastné skúsenosti a aktivity. Musím si dávať osobitný pozor, aby som takto získané údaje odborne ani osobne neskreslil, nikomu (hoci nechtiac) neublížil. Zároveň cítim morálnu povinnosť prezentovať tieto informácie a závery nielen odbornej verejnosti, ale aj ľuďom, ktorí sú predmetom môjho (osobného aj vedeckého) záujmu. Chápem prípadné námietky voči takémuto prístupu, ale zúčastnené pozorovanie núka jedinečnú možnosť ponoriť sa do hĺbok sledovanej témy (v tomto prípade súčasnej židovskej komunity). Umožňuje poznať skúmané javy nielen ex post v podobe definitívneho výsledku, ktorý sa dozvedáme (sprostredkovane od informátorov či z archívnych dokumentov), ale v prvom rade ako proces s množstvom okľúk a „slepých uličiek“ (z pohľadu etnológie však nie menej zaujímavých než realizované riešenie).

Memoriál možno nepredstavuje optimálny príklad na objasnenie uvedených problémov. To, čo sa na stavbe (a v zákulisí) udialo, bolo exotické, neraz malo nádych dobrodružstva a logicky vyžadovalo ľahší tón: už Ján Strasser vo svojej recenzii hovoril, že ide o zaujímavý „thriller“. (A spolu s Martinom Kvasnicom krútime hlavami a nevieme pochopiť, prečo sa za týchto okolností kniha prakticky nepredáva...) S podobnými „nereálnymi“, zdanlivo absurd-

nými, či vysoko subjektívnymi reáliami sa neraz stretávam aj v každodennom fungovaní židovskej komunity. Pritom zdanlivé absurdnosti predstavujú vážne problémy, ktoré trápia konkrétnych ľudí. Neviem si predstaviť, ako sa tradičnými technikami dozvedieť podrobnosti o vzniku memoriálu, alebo hoci o židovskej identite, subjektívnych dopadoch holokaustu či množstve iných „individuálnych" fenoménov. Hoci aj takto dosiahnutý výsledok je len čiastkou celej mozaiky, prináša veľmi zaujímavé poznatky.

Je mi jasné, že nie každý má možnosť takto postupovať, nie každá téma umožňuje aplikovať zúčastnené pozorovanie. V mojom prípade kombinácia etnologického vzdelania, funkcie v židovskej komunite a sledovanej témy opakovane spôsobujú, že, slovami Kataríny Popelkovej, *takto to vypálilo*. A verím, že aj v budúcnosti sa mi ponúknu podobné (hoci zdanlivo možno menej atraktívne) príležitosti...

Skončil sa XIII. ročník medzinárodného filmového festivalu ETNOFILM v Čadci

Katarína Holbová

V dňoch 22.–25. septembra 2004 sa konalo v Čadci významné medzinárodné podujatie. Po 2 rokoch sa uskutočnil už XIII. ročník medzinárodného bienále festivalu dokumentárnych filmov a videofilmov o ľudovej kultúre – ETNOFILM. Hlavnými organizátormi jedného z najstarších filmových festivalov na Slovensku boli: Žilinský samosprávny kraj, Kysucké múzeum Čadca, Mesto Čadca, Slovenský filmový ústav Bratislava a Dom kultúry Čadca. Vďaka spolupráci ďalších 10 celoslovenských aj regionálnych inštitúcií a občianskych združení, ako aj štedrým sponzorom, malo toto náročné kultúrne podujatie technicky dobre zabezpečený priebeh a dôstojnú úroveň, nehovoriac o bohatom sprievodnom programe festivalu.

Zo 72 prihlásených filmov z 13 krajín ešte pred začatím festivalu vybrala 5 – členná odborná komisia 37 súťažných filmov, z toho 28 zahraničných. Tieto počas festivalu posudzovala a víťazov vybrala medzinárodná porota v zložení: Jadwiga Glowa (Poľsko), Martin Mešša (Slovensko), Ján Oparty (Slovensko), Ján Fúzik (Maďarsko), Otto Olejár (Veľká Británia) a Štefan Vraštiak (Slovensko). Účastníci si mohli pozrieť v rámci festivalu 11 slovenských filmov, po 5 srbsko-černohorských a nemeckých, po 4 české a poľské filmy a po 1 filme z Grécka, Japonska, Libanonu, Maďarska, Nového Zélandu, Slovinska, Španielska a Talianska.

Slávnostné otvorenie XIII. ETNOFILM-u sa uskutočnilo v kinosále KD, v stredu 22. IX. 2004 večer. Vystúpenie členov Folklórneho súboru Kysučan s programom „Na salaši", slávnostný príhovor riaditeľky festivalu Mgr. Márie Húšťavovej a najmä dva filmy – „Pocta Plickovi" (réžia: Martin Kováč, študent etnológie na FF UK) a „Spomienka na Martina Slivku" (réžia: Ján Oparty), navodili atmosféru tohtoročného festivalu. Bohatá recepcia pre účastníkov XIII. ETNOFILM-u, ktorá bola pripravená v KD vďaka štedrým sponzorom, neslúžila iba na uspokojenie chute labužníkov. V čulých diskusných skupinkách sa zvítali známi, alebo navzájom zoznamovali dosiaľ neznámi účastníci z početnej filmárskej a skromne zastúpenej etnografickej profesijnej obce.

Prehliadka súťažných filmov začala už pred zahájením festivalu, od 13.00 hodiny v stredu 22. septembra. Za 3 dni som si stačila pozrieť 31 súťažných a tiež 1 nesúťažný film.

Prekvapila ma najmä dĺžka filmov – bežne trvali okolo 50 minút, najdlhší až 95 minút. Priaznivý dojem neurobili na mňa tie najdlhšie. Hlboko ľudsky zapôsobil film „Priateľ včelár“ zo Slovinska (52 minút), ktorý poukázal na medzigeneračné odovzdávanie kultúrnych tradícií. Veľmi silný dojem vo mne zanechal film „Nestajanje“, o vyľudňovaní dedinky, ktorý perfektne filmovým obrazom a minimálne slovom (odzneli iba 4 vety za celých 17 minút) ukázal na tento závažný problém vidieka v mnohých krajinách. Za úplne výnimočný však pokladám slovenský film Ikonopis (20 minút, réžia Mišo Suchý a strih Marek Šulík), ktorý bol vytvorený nafilmovaním reportážnych fotografií o živote ukrajinskej huculskej dedinky a jednej jej obyvateľky. Páčila sa mi aj sonda do názorov a života obyvateľov Petržalky vo filme „Dobre je nám v Petržalke bývať?“, ktorého scenár spracovala PhDr. Zuzana Beňušková, CSc. Na záver každého dňa sa uskutočnila v príjemnom prostredí čajovne (sídliacej priamo v kultúrnom dome) panelová diskusia k premietnutým filmom toho dňa. Keďže sa konala až v neskorých večerných hodinách, účastníkov bolo pomenej. Počas celého festivalu bolo vonku veľmi nepríjemné, studené daždivé počasie a tak sa organizátorom z Kysuckého múzea nepodarilo uskutočniť plány všetkých výletov, pripravených pre účastníkov festivalu.

Okrem projekcií súťažných aj nesúťažných filmov naplnili program XIII. ETNOFILM-u aj vernisáže výstav, venovaných 2 klasikom slovenského etnografického filmu a fotografie. V dome kultúry bola inštalovaná výstava z výberu fotografií od profesora Karla Plicku, pripravená k 110. výročiu jeho narodenia. V Kysuckom múzeu otvorili výstavu z výberu fotografií jeho žiaka, profesora Martina Slivku, ako spomienku k jeho nedožitým 75. narodeninám. Zomrel iba niekoľko dní pred začiatkom predchádzajúceho XII. ETNOFILM-u, medzi ktorého zakladateľov patril aj on, v septembri 2002. Zároveň so slávnostnou vernisážou oboch výstav sa otvorila aj prvá stála expozícia Kysuckého múzea v jeho budove na Moyzesovej ulici. V piatok 24. IX. dopoludnia sa uskutočnil odborný seminár venovaný životu a tvorbe Martina Slivku. V ôsmich príhovoroch priblížili túto významnú osobnosť európskeho formátu jeho bývalí študenti, blízki spolupracovníci a tiež jeho manželka PhDr. Oľga Slivková.

Všetci účastníci festivalu dostali počas jeho priebehu aj veľmi hodnotné informácie vo forme tlačí. Filmografie oboch klasikov etnografického filmu spolu s ich stručným životopisom, spracovali Mgr. Štefan Vraštiak a Mgr. Renáta Šmatláková zo Slovenského filmového ústavu. Tvorili jeden z cenných tlačených materiálov, ktoré dostali účastníci ETNOFILM-u hneď pri prezentácii. Počas festivalu vydalo Kysucké múzeum každý deň čerstvý ilustrovaný Festivalový denník – spolu 4 čísla. K výstave výberu fotografií M. Slivku vydala Kysucká knižnica v Čadci v spolupráci so Slovenským národným múzeom

v Martine informačný ilustrovaný bulletin Martin Slivka, CSc. filmový dokumentarista, režisér, scenárista, pedagóg, profesor (1929–2002).

Aj keď som už osobne nezažila záver festivalu a odovzdanie cien víťazným filmom, v 4. čísle Festivalového denníka som sa dozvedela že: Veľkú cenu – Zlatého turoňa získal slovenský film „66 sezón“ režiséra Petra Kerekesa, Osobitnú cenu – Strieborného turoňa získal film „Nestajanje“ v réžii Vladimíra Petroviča, Bronzového turoňa udelili 3 filmom – japonskému „Osamelí na Amazonke“ v réžii Hiromu Kokubun, poľskému „Ako motýľ“ od režisérky Ewy Pieta a českému „Hody s vencom a káčerom“ od Pavla Popelku, kolegu etnografa, riaditeľa múzea v Uherskom Brode. Cenu Martina Slivku udelila porota slovenskému filmu „Ikonopis“. Ešte ďalších 8 filmov získalo cenu alebo čestné uznanie.

Som nesmierne rada, že som sa mohla zúčastniť na tohoročnom XIII. ETNOFILM-e v Čadci. Dosiaľ som absolvovala 11 ročníkov tohto nesmierne zaujímavého a myslím, že pre každého etnografa poučného podujatia. Práve preto ma veľmi mrzí, že kolegovia etnografi – či už z múzeí, zo SAV alebo z pedagogických pracovísk – posledné tri ročníky ignorovali. Je to skutočne iba problém nedostatku financií na pracoviskách?

Už bez komentára nechávam informáciu, že Ministerstvo kultúry SR neprispelo žiadnymi prostriedkami na toto finančne náročné podujatie a nevyslalo ani svojho oficiálneho zástupcu na zahájenie festivalu, hoci: „Podujatie sa koná pod záštitou ministra kultúry Slovenskej republiky Rudolfa Chmela a ministra zahraničných vecí Slovenskej republiky Eduarda Kukana“ (citujem katalóg a programový bulletin, s. 2). Som však optimista, že aj my etnografi na Slovensku sa predsa len zaktivizujeme, veď „Festival bol prijatý za člena Európskeho koordinačného centra filmových festivalov so sídlom v Bruseli a informácie o jeho konaní sa touto cestou dostávajú do všetkých festivalových miest v Európe“ (citujem z príhovoru Mgr. M. Húšťavovej z ozdobne tlačeného obalu na informačné materiály pre účastníkov XIII. ETNOFILM-u).

Etnológovia a Etnofilm Čadca, alebo o vyprázdňovaní polí

Zuzana Beňušková

Etnofilm Čadca občas označujeme ako najstaršie periodické etnologické podujatie. Po tom, čo som ako študentka a čerstvá adeptka národopisu navštívila 2. a 3. ročník, po dvadsaťročnej pauze som sa dostala na 12. ročník festivalu ako divák a zhodou okolností aj ako tvorca. Počas dvoch dní som zďaleka neabsolvovala všetky filmy a nevidela som ani jeden víťazný. Napriek tomu som si odniesla viaceré dojmy, o ktoré by som sa rada podelila.

Už viac rokov počúvame ako etnológovia nemajú záujem o Etnofilm, nechodia naň ani ako diváci a už tobôž nie ako tvorcovia. Časy, keď zakladajúci členovia festivalu, M. Leščák, D. Luther, na ňom nemohli s aktívnou účasťou chýbať, sú preč. Nenávratne preč je Svetozár Švehlák, funkciou prepájajúci svet dvoch styčných odborov, a tiež osobnosť, ktorá symbolizovala prepojenie etnológie a filmu, Martin Slivka. V poslednom desaťročí sa v bulletinoch festivalu pravidelne stretávame len s dvoma menami etnológov – Martinom Meššom, ako členom poroty, a René Lužicom, ako členom prípravného výboru a výberovej komisie (okrem pracovníkov organizujúceho Kysuckého múzea). Neznamená to, že by iní etnológovia na Etnofilme Čadca vôbec neparticipovali – pripravujú výstavy a iné sprievodné podujatia, zúčastňujú sa seminárov. Aká je pozícia etnológov na Etnofilme Čadca a v slovenskom etnologickom filme?

Podľa štatútu je Etnofilm Čadca „medzinárodné festivalové bienále venované problematike etnografie, etnológie a sociálnej antropológie v širokom slova zmysle“ (www.etnofilm.sk).

Mimo štatútu býva charakterizovaný ako filmový festival zameraný na profesionálne filmy s etnologickou problematikou. A tu je prvý kameň úrazu: Čo je profesionálny etnologický film? Film, ktorý režíroval filmový umelec, natočil profesionálny kameraman či zostrihal a ozvučil profesionálny technik? Alebo film, na ktorom aktívne (spolu)pracoval profesionálny etnológ? Optimálne by bolo aj – aj, avšak to sa podarí len zriedkavo, ba v niektorých dvojročných cykloch Etnofilmu sa to nepodarilo vôbec. Na Slovensku tomu výdatne prispieva finančná mizéria v rezorte kultúry i vo verejnoprávnej televízii, ktoré by mohli takéto spolupráce podporiť, ale aj v okolitých krajinách je situácia vcelku podobná. Šikovný filmár však dokáže film so sociálnoantropologickou problematikou natočiť – aj bez etnológa. A vďaka čoraz dostupnejšej filmovej technike aj schopnejší etnológ dokáže natočiť film

– bez filmára. Na Etnofilme Čadca 2004 sme boli svedkami, ako to vyzerá, keď sa takéto filmy stretnú.

V roku 2004 sa konali na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie v Bratislave v spolupráci s Národopisnou spoločnosťou Slovenska dve premietania filmových dokumentov, ktoré vznikli na pôde katedier etnológie – teda prevažne študentských filmov. Medzi nimi ako tvorca zažiaril poslucháč 1. ročníka Martin Kováč, ktorý z vlastnej iniciatívy, vlastnoručne a ako študentskú nadprácu pripravil dokument „Pocta Plickovi“. Je to kultivovaný 26 minútový film, natočený digitálnou kamerou, v ktorom autor spojil životopisné informácie o Karolovi Plickovi s rozprávaním niektorých odborníkov o ňom a jeho diele a ukážkami z Plickových filmov. V histórii „etnologického študentstva“ čin ojedinelý. Tento film bol na Etnofilme v Čadci uvedený v prvý festivalový večer v rámci slávnostného otvorenia. Hneď po ňom nasledoval film Slovenskej televízie „Spomienka na Martina Slivku“ (réžia J. Oparty). Reakcia filmárov a filmových kritikov bola dosť jednomyseľná: rozdiel medzi filmami bol priepastný, film o Plickovi vraj nepatril na Etnofilm Čadca – veď nebola dokonalá kamera, zvuk ako z kúpeľne, zle načítaný komentár, neznalosť práce s pôvodným materiálom atď...

Zdalo sa, že filmári boli v šoku a v šoku, pre zmenu z ich reakcií, sme začali byť aj my etnológovia. Veď počin študenta etnológie, filmového amatéra, mohol byť krásne využitý ako symbolické prepojenie filmu a etnológie, navyše ideálne cez osobnosť Karola Plicku, ktorého dielo dosiaľ oslovuje aj mladú generáciu. To by však niekoho muselo napadnúť a najmä museli by vedieť čo premietajú. To sa nestalo, a tak sa na Etnofilme vytvorili dva tábory – jeden zatracujúci Poctu Plickovi, a tým aj etnologické pokusy o filmový dokument, a druhý tešiaci sa, že čosi podobné vzniklo. Veľmi sympaticky sa k tomuto filmu postavila pani Slivková, ktorá v rámci seminára venovanému pamiatke jej manžela, verejne ocenila spomínaný film a celkom konštruktívne označila, čo sa jej na ňom páčilo a čo by sa dalo vylepšiť, aby bol aj vlk sýty, aj ovca celá.

Na Etnofilme nás prekvapilo aj čosi iné. Medzi súťažné filmy bol zaradený aj magisterský film študentky filmovej fakulty VŠMU Jany Garajovej a Company: VŠMU „Lovetravellers“, znázorňujúci „hľadanie erotických vzťahov medzi mladou generáciou dievčat“. Zrejme mal zaujať nonkonformným prostredím a spracovaním, ale zaujal skôr nekultivovanosťou a primitívnosťou spracovania, ktorá pristala jedine k úrovni jeho protagonistiek, ale zďaleka nie k úrovni festivalového diváka. V závere bol úplne nefunkčne okorenený vulgárnymi výrazmi, čo zrejme malo zvýšiť jeho presvedčivosť. Mňa osobne skôr presvedčil o tom, že najlepšie by tento film pre svoju alma mater urobil, keby nebol opustil jej brány. Ale – bol profesionálny!

Vo viacerých profesionálnych filmoch aj amatér zbadal neprofesionálnosti v podobe zvuku, kamery, či strihu a réžie (priemerná dĺžka filmov bola 40 mi-

nút, čo nutne viedlo k nudným pasážam). Nedokonalosti v dokumentárnych filmoch sú ospravedlniteľné, pretože nie vždy sú podmienky, aby boli technicky dokonalé. Ale ten problém majú aj etnológovia pri tvorbe dokumentov. Neviem, či aj uvedenie iných nedokonalých filmov trápilo filmárov podobne ako Pocta Plickovi, pretože do konca festivalu som nezotrvala.

Keď filmárom (ale aj niektorým etnológom) spomenieme uvedené paradoxy, odporučia nám, aby sme šli so svojimi etnologickými filmami na Etnofilm Rožnov, ktorý je amatérsky (mimochodom v roku 2003 na ňom bolo viac profesionálnych než neprofesionálnych filmov), alebo na festival amatérskych filmov Tatranský kamzík do Liptovského Hrádku. Je pravda, že tieto festivaly málo poznáme a využívame, ale majú etnológovia odísť z Etnofilmu?

Ak sa na Etnofilm pozrieme nie cez kvalitu filmov, ale cez čísla, zistíme, že z 11 slovenských filmov mali dva odbornú spoluprácu etnológov, v porote bol zo šiestich členov jeden etnológ.

Vyhodnotiac dojmy z Etnofilmu mi vychádza, že slovenskí filmári pri etnologických filmoch vôbec nepotrebujú participáciu etnológov, skôr im majú etnológovia poslúžiť ako animátori pri tvorbe sprievodných programov Etnofilmu, a tiež sú dobrou kulisou ako diváci, pretože tých je na festivale ako šafranu. Neviem, či je to to, k čomu sme sa my etnológovia chceli Etnofilmom dopracovať. Je pravda, že sa tak deje do značnej miery aj našou pasivitou. Azda by nebol problém zriadiť jednu nesúťažnú sekciu (aby sme finančnými cenami neujedali filmárom), prezentujúcu filmové dokumenty, ktoré vznikajú v školách, múzeách či ležia v domácich archívoch. V bezprostrednej konfrontácii s profesionálnymi tvorcami by takáto paralela etnologickým filmovým pokusom určite prospela. Veľa by ich nebolo, ale pre etnológov by takéto odovzdávanie skúseností zaiste bolo príťažlivejším motívom navštíviť Etnofilm, než je tomu v súčasnosti. Našli by sa určite aj iné spôsoby ako vrátiť Etnofilm etnológom a etnológov Etnofilmu. Bolo by vhodné, keby s iniciatívou prišli tí, ktorí Etnofilmu venovali kus svojho profesionálneho života a vedia sa v ňom obracať. Keď všetci nezúčastnene mykneme plecom budeme sa čudovať, že po folklorizme, či publikovaní pre širšiu verejnosť, sme vyprázdnili ďalšie etnologické pole.

„Work in progress“ seminár: Do novej sezóny s novou adresou!

Zuzana Bošeľová

Začiatkom októbra otvoril seminár „Work in progress“ prezentáciou sociologičky Kateřiny Janků svoju novú sezónu. Predchádzajúce stretnutia potvrdili, že seminár vytvoril doteraz absentujúce akademické fórum neformálneho charakteru. Naďalej si zachováva svoju podobu s rovnakými ambíciami, s akými na začiatku roku 2004 vstupoval do pozornosti mladých sociálnych vedcov v Bratislave.[1] Aby sme zistili, či seminár splnil svoj zámer „poskytnúť prednášajúcemu spätnú väzbu, ktorá je pred dokončením práce obzvlášť dôležitá“,[2] snažili sme sa získať reflexie na seminár od tých, ktorí svoju „work in progress“ prezentovali minulý polrok.

Seminár pokladajú všetci zúčastnení za zmysluplnú aktivitu, „hlavne v priestore, kde takmer úplne chýba širšia spätná väzba ako „’len’ najbližšie kamarátky, hoci etnologicky zdatné“.[3] Oceňuje sa aj spojenie „inštitucionalizovanej“ formy s charakterom priateľských stretnutí bez strnulosti oficiálnych vedeckých podujatí a otvorenosť diskusií... Atmosféra („káva, čaj, sladkosti etc.“, „pohoda, príjemná a podnetná atmosféra“) je vôbec považovaná za dôležitý benefit celého podujatia. Seminár podľa hodnotení rozhodne vytvoril príležitosť na stretnutia, kde je možné dozvedieť sa o práci svojich známych, o ich problémoch pri písaní textov, prípadne o netušených možnostiach spolupráce s doteraz neznámymi kolegami. Účastníkmi zdôrazňovaná bola socializačná funkcia seminára a jeho potenciál vytvárania novej komunity: „k tomu, aby sa mladý človek/študent stal bádateľom/akademikom, potrebuje popri zvládaní odborných metód a techník a popri získaní odborných vedomostí rovnakým dielom aj to, aby sa začlenil do spoločenstva podobných ľudí/akademickej obce“.

Individuálne posuny prezentujúcich pod vplyvom seminára mali nielen charakter vyriešenia odborného problému alebo rozšírenia pohľadu na svoj výskum na základe dôležitých impulzov z auditória. Seminár podľa nich pri-

[1] Pozri: Búriková, Z. – Fotta, M.: Seminár „Work in progress“. In: *Etnologické rozpravy*, 2004, č. 1, s. 131–133.
[2] Tamtiež.
[3] Používané citácie pochádzajú z e-mailových odpovedí na naše otázky týkajúce sa seminára. Všetkým, ktorí odpovedali, sa chceme za užitočnú spätnú väzbu veľmi poďakovať.

spieva aj k nadobúdaniu prezentačných zručností („WIP je fantastická príležitosť odskúšať si to a dostať reakciu, a to aj za cenu, že nebudem úplne „cool“ a presný“), k posunom v sebareflexii („...odpadli komplexy. Aj iní majú podobné problémy...“) a má povzbudzujúci účinok („Potešili ma otázky k veci a povzbudenie, prejav záujmu, návrhy na zlepšenie.“). Nie všetci mali možnosť spätnú väzbu získanú počas seminára zahrnúť do svojej práce: v niektorých prípadoch preto, že prácu už mali uzavretú, niekedy kvôli tomu, že v auditóriu nenašli človeka s podobným odborným záujmom. Za pozitíva seminára pokladajú prezentujúci aj interdisciplinaritu (v rámci humanitných a sociálnych vied), veľký priestor na diskusiu a pozývanie hostí zo zahraničia.

Negatívne skúsenosti pramenili často z pocitu, že v ponuke poslucháčov nie je okrem kritiky aj konkrétne odporúčanie. V niektorých prípadoch neprofesionálne vystupovanie diskutujúcich poznačilo atmosféru celého stretnutia. Tí, čo na „work in progress“ seminári už vystúpili, navrhujú posilniť atmosféru reorganizáciou priestoru, eliminovať „zlozvyk“ čítať prezentácie a pripraviť spoločnú prezentáciu – konfrontáciu rozdielnych prístupov k rovnakej téme.

Kalendár seminára na letný semester akademického roka 2004/2005 sa postupne zapĺňa. Aj za cenu menej častých stretnutí sme sa rozhodli podriadiť výber prednášajúcich (väčšinou doktorandov) podmienke, že ich práca musí byť skutočne „in progress“. Prezentácia by mala podľa našich predstáv zahŕňať riešenie teoretického alebo metodologického problému. Seminár si už vytvoril svoju sieť, no výber prednášajúcich stále prebieha najmä na báze osobných kontaktov organizátorov, ktoré sú nutne obmedzené. Sme však otvorení akýmkoľvek návrhom a novým typom na mladého sociálneho vedca, ktorý má rozpracovanú svoju prácu a cíti potrebu spätnej väzby v príjemnej spoločnosti. Všetky pripomienky a odporúčania prijímame na novej e-mailovej adrese: win.progress@gmail.com, na ktorej nás kontaktujte aj v prípade vášho záujmu o informácie o stretnutiach.

Seminár „work in progress“ pokračuje v pondelkovom čase (19,00) v priestoroch Inštitútu judaistiky UK na Panenskej 4 v Bratislave vďaka podpore Ústavu kultúrnych štúdií na Fakulte sociálnych a ekonomických vied UK, Ústavu etnológie SAV (Grantový projekt VEGA 2/3181/24: Globalizačné procesy a každodenná kultúra na Slovensku) a Inštitútu judaistiky UK.

A na záver, ako dôkaz toho, že reflexie na seminár z radov prezentujúcich naozaj prinášajú nové nápady a spätnú väzbu dôležitú pre rast seminára, „zdravica“ od nášho kolegu:

WiP je podľa mňa najzmysluplnejšia aktivita, ktorú sa podarilo zorganizovať pre začínajúcich akademikov v uplynulých rokoch. Ponúka generačnú výmenu názorov, ktorá je nevyhnutná pri fungovaní akejkoľvek vedy, nehovoriac o vede o spoločnosti, a pomáha preklenúť zahľadenosť jednotlivých disciplín do seba. Keď dostávam e-mail s informáciami o WiP, vždy ma prekvapí, aké množstvo ľudí, mojich vrstovníkov i tých starších, sa potenciálne seminára môže zúčastniť. Toto zistenie a vôbec celé fungovanie seminára je v príkrom protiklade k módnemu nariekaniu nad tým, že nie sú peniaze a nie sú ľudia. Zúčastnil som sa len jedného seminára – toho svojho. Ak by to bolo len trochu možné, veľmi pravdepodobne by som prišiel takmer na každý.

V projekte WiP treba bezpochyby pokračovať, avšak asi bude potrebné jemne zatraktívniť jeho obsah – napríklad tým, že sa prezentovaná štúdia či projekt dopredu posunie na recenzovanie dvom-trom oponentom. Hoci väčšina autorov ponúkla svoj text dopredu, myslím, že nie všetci sme ich aj čítali a nie všetci sme zorientovaní v téme. Diskusia by v prípade dohodnutých oponentov mohla byť zaujímavejšia. Tiež si myslím, že seminár by mal byť akýmsi fórom mladej sociálnej vedy, ktoré by fungovalo ponad jednotlivé katedry a ústavy. Myslím však, že sa to už aj deje, treba len vydržať. Tiež sa nazdávam, že by bolo vhodné uverejniť najzaujímavejšie prezentácie, napríklad raz do roka v Etnologických rozpravách alebo inde, aby sa efekt akcie zintenzívnil. Možno treba v ďalšom roku pracovať na popularizácii WiP v širšom okruhu zainteresovaných. Bezpochyby akadémia ponúka väčšiu mieru slobody a pokoja na otvorenú diskusiu ako mnohé neštátne či štátne organizácie zaoberajúce sa analýzou spoločnosti (think-tanky či ministerstvá). WiP by sa aj pre ľudí z týchto organizácii preto mohlo stať fórom, ktorého by sa radi zúčastňovali.

Ďakujem všetkým za nápad a ochotu pokračovať v organizovaní tohto podujatia. Na Slovensku akoby sme mali vždy problémy vydržať v dobre naštartovanom projekte – či sa to tyká novej reštaurácie, ktorá sa po pár týždňoch po otvorení zopsuje, alebo časopisu, ktorý vyjde v dvoch-troch kvalitných číslach a potom padne pod priemer, a nepochybne aj akademickej práce, kde máme veľa dobrých nápadov a veľa dobrých štartov, ale žalostne slabú koncovku. Želám nám všetkým, aby work in progress pokračoval úspešne aj ďalej a zaradil sa medzi tie projekty na Slovensku, ktoré sa stanú súčasťou jeho modernej tradície.

(Juraj Buzalka – doktorand Ústavu etnológie SAV,
momentálne štipendista Max Planck Institute for Social Anthropology)

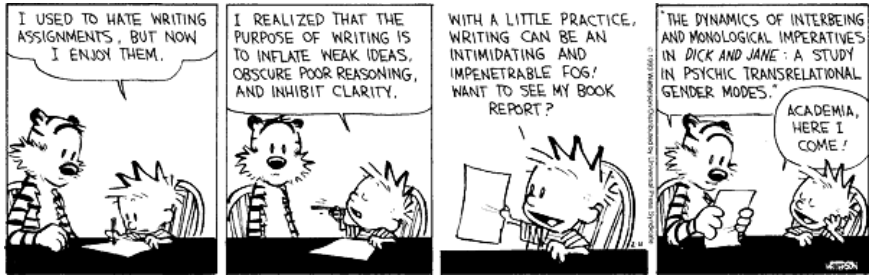

Prezentácie v zimnom semestri akademického roka 2004/2005 *

4. Október
Kateřina Janků: Migrácia ako životná stratégia marginalizovaných skupín

18. Október
Róbert Klobucký: Začiatky sociologického myslenia na Slovensku v hlasistickom hnutí

25. Október
Vitaliya Bella: Obraz Róma v slovenskej tlači

8. November
Jan Schrastetter: Constructions of Ethnic Strangeness in Popular Literature

15. November
Natália Veselská: Perzekúcie v dvoch totalitarizmoch. Sociálny rozmer

22. November
László Vörös: Teoretické prístupy k výskumu kolektívnych identít v prednárodnom období

6. December
Miroslav Tížik: Renesancia náboženstva na Slovensku - dve tváre desekularizácie

20. December
Zuzana Galiová: Fámy a konšpiračné teórie

* Abstrakty prezentácií sú k dispozícii na www.winp.blogspot.com

Konferencia
Úloha múzeí v procesoch kultúrnej zmeny Rómov

Gabriela Čižmariková

V dňoch 29. septembra až 1. októbra 2004 zorganizovalo Slovenské národné múzeum v Martine – Múzeum kultúry Rómov na Slovensku (v spolupráci s Muzeom romské kultury v Brne, Muzeom okręgowym v Tarnowe a Etnografickým inštitútom a múzeom pri Bulharskej akadémii vied v Sofii) medzinárodnú konferenciu s názvom Úloha múzeí v procesoch kultúrnej zmeny Rómov.

Podnetom na jej zorganizovanie bolo pôsobenie viacerých múzejných inštitúcií v krajinách strednej a juhovýchodnej Európy, špecializovaných na rómsku kultúru a skutočnosť, že napriek doterajším snahám nebol vytvorený adekvátny priestor na definovanie úlohy múzeí pri výskume a dokumentácii rómskeho etnika.

Účastníkov konferencie privítal generálny riaditeľ Slovenského národného múzea Peter Maráky. Pretože konferencia sa konala pod záštitou podpredsedu vlády Slovenskej republiky Pála Csákyho a splnomocnenkyne vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity Kláry Orgovánovej, účastníkov pozdravil i zástupca splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity Peter Mikuš. Slávnostné otvorenie konferencie ukončila príhovorom Mária Halmová, riaditeľka Slovenského národného múzea v Martine.

Cyklus prednášok otvoril Arne B. Mann z Ústavu etnológie SAV v Bratislave. V príspevku s názvom „Rómovia, rómska kultúra, rómske múzeum“ sa venoval najmä problému etnickej identifikácie a špecifikám rómskej kultúry, v spojitosti s múzeom rómskej kultúry. Podľa jeho názoru, ak má múzeum objektívne prezentovať kultúru a spôsob života Rómov, súčasne pozitívne vplývať na proces posilňovania etnického vedomia Rómov a taktiež ovplyvňovať verejnú mienku, je potrebné, aby sa signifikantné znaky rómskej kultúry prezentovali v spojitosti so sociokultúrnou úrovňou Rómov – časovo i geograficky determinovanou, inak je jeho zrejmým výsledkom len negatívne vnímanie rómskej kultúry.

S múzejnými pracoviskami, dokumentujúcimi etnické minority, ako i s históriou ich vzniku v rámci Slovenského národného múzea, oboznámila účastníkov konferencie pracovníčka SNM v Martine Hana Zelinová v prí-

spevku „Múzejná dokumentácia kultúry minorít v Slovenskom národnom múzeu“.

Na jej vystúpenie nadviazala Gabriela Čižmariková zo SNM v Martine. V príspevku „SNM – Múzeum kultúry Rómov na Slovensku“ stručne uviedla aktivity, ktorými sa SNM v Martine (do 1. 4. 2004 SNM – Etnografické múzeum v Martine) cielene orientovalo na rómsku problematiku pred vznikom špecializovaného múzea, ako i vznik a aktivity tohto pracoviska v priebehu dvoch rokov jeho existencie.

V príspevku „Dokumentácia a prezentácia rómskej kultúry v Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobote“ Oľga Bodorová predstavila pracovisko dlhodobo sa venujúce problematike dokumentácie rómskej kultúry. Informácie o vzniku a činnosti špecializovaného oddelenia rómskej kultúry odzneli i v príspevku Vasila Fediča „Rómske oddelenie Vihorlatského múzea v Humennom“.

Riaditeľka Muzea romské kultury v Brne Jana Horváthová vo svojom príspevku „Místo muzea v současné romské kultuře“ objasnila vznik, vývoj a súčasný stav múzea i „muzeálneho myslenia“ rómskeho etnika na základe muzeo-sociologického prieskumu.

Adam Bartosz z Muzea okręgoweho v Tarnowe sa vo svojom príspevku „Rómska kolekcia v Etnografickom múzeu v Tarnowe“ zaoberal otázkou vzniku a cieľa výstavy s názvom „Rómovia. História a kultúra“, ktorá pozostáva zo stálej výstavy, kolekcie vozov (sezónna časť výstavy) a niekoľkých mobilných častí viazaných na trvalú výstavu. V príspevku sa zmienil aj o prezentácii rómskej kultúry a percepcii výstavy Rómami a Nerómami, pričom svoje rozprávanie doplnil audiovizuálnou prezentáciou.

Skúsenosti bulharského etnografického múzea v procesoch kultúrnej zmeny Rómov odzneli v príspevku s rovnakým názvom od Mirelly Dechevy z Etnografického inštitútu a múzea pri Bulharskej akadémii vied. Popri skúsenostiach so štúdiom rómskeho odevu v Bulharsku sa zúčastnení oboznámili i s pozadím prípravy výstavy s názvom „Cigáni v minulosti“, ktorá spolu s prehľadom kľúčových elementov ich kultúry mapuje situáciu Rómov v Bulharsku.

Jaka Repič, ktorý pôsobí na Oddelení etnológie a kultúrnej antropológie Univerzity v Ľubľane, v príspevku „Medzi etnografiou a politikou: dôležitosť spoločenskej interpretácie etnografickej výstavy pre Rómov v Slovinsku“ zhodnotil tak osobné poznatky získané výskumom medzi Rómami a Slovincami v južnej časti Slovinska, ako i skúsenosti s etnografickou výstavou „Me hinju Rom“, ktorá sa stala prostriedkom vedeckého a spoločenského vyjadrenia. Svoje vystúpenie doplnil bohatou prehliadkou diapozitívov zo spomínanej výstavy.

Prezentácia aktivít Národopisného múzea v Budapešti, zaslaná Petrom Szuhayom, ukončila dvojdňový prednáškový blok. Písomné podoby príspevkov, ktoré odzneli na konferencii, budú publikované v samostatnom zborníku.

Konferencia pokračovala diskusiou, počas ktorej odzneli reakcie účastníkov na prednesené témy. Možnosť doplnenia poznatkov o pracoviskách mapujúcich rómsku problematiku využila počas diskusie Jurina Rusnáková z Katedry rómskej kultúry UKF v Nitre a Oľga Tökölyová zo Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Súčasťou konferencie bola i vernisáž výstavy fotografií romistky Evy Davidovej s názvom „Romano drom – cesty Rómov“ a prehliadka SNM-Múzea slovenskej dediny, spojená s prezentáciou zámeru expozície Múzea kultúry Rómov na Slovensku.

Na záver konferencie sa uskutočnila exkurzia do poľského mesta Tarnow, kde si účastníci prezreli stálu expozíciu venovanú Rómom a mohli si tak vytvoriť vlastný názor na múzeum i samotnú výstavu, ale najmä načerpať inšpiráciu. Zastúpenie účastníkov konferencie – tak slovenských ako i zahraničných, je prísľubom do budúcnosti na vytvorenie podmienok pre pravidelné kontakty, výmenu skúseností a vzájomnú kooperáciu pri odbornej dokumentácii a muzeálnej prezentácii dejín, kultúry a spôsobu života európskych Rómov.

Cesty výstavy
Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť…

Daša Ferklová – Eva Pančuhová

Na význam liptovského murárstva, ktoré ožíva dnes v spomienkach staršej generácie a je zachované už len v historických a ikonických materiáloch archívov a múzeí, sme poukázali výstavným projektom nazvaným *Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť...* Reagovali sme tak súčasne na ponuku MK SR zdokumentovať prácu časti obyvateľov horného Liptova na výstavbe dnešnej Budapešti v rámci Dní slovenskej kultúry v Maďarsku v roku 2001. Výstava sledovala tri základné obsahové línie. Predstavila verejnosti jednak prostredie, z ktorého murári pochádzali (obce z horného Liptova), prostredie, v ktorom pracovali – dnešná Budapešť, kde dominovali ukážky najvýznamnejších stavebných diel, ktoré hornoliptovskí murári vytvorili a zároveň významné osobnosti z Liptova v oblasti stavebného podnikania z 19. storočia. V závere sme si všimli prostredie, do ktorého sa stavební robotníci vrátili a vo svojej činnosti obohatení o skúsenosti z Budapešti, pokračovali.

Murárstvo v oblasti horného Liptova sa stalo významným doplnkovým zamestnaním tejto časti regiónu. Z historického hľadiska sme dokumentovali tri základné formy sezónnych odchodov obyvateľov horného Liptova za prácou do iných krajov bývalého Uhorska. Do okolia Miškolca a Budapešti odchádzali poľnohospodárski robotníci na letné žatevné práce na veľkostatky. Ďalej to boli stavební robotníci a robotníčky, ktorí najviac chodili do Budapešti a kompletné murárske skupiny odchádzajúce z Liptova do Budapešti, ale aj iných miest dnešného Maďarska. Medzi uvedenými skupinami bol však kvalitatívny rozdiel. Prvá sa formovala sezónne z náhodne najímaných ľudí, predstavovali ju rodinní príslušníci chudobných vrstiev. Kvalifikovaní murári a tesári mali už po roku 1850 ustálenú organizovanosť svojich ciest. Spolu s nimi odchádzali aj stavební pomocníci a pomocnice. Odchody stavebných robotníkov začínajú už začiatkom 19. storočia, no najväčší rozvoj hornoliptovského murárstva spadá do obdobia okolo roku 1850, keď sa hlavný, už organizovaný prúd murárov upriamil na dnešnú Budapešť. Medzi liptovské murárske obce, v ktorých sa murárstvo stalo rodovým zamestnaním patrili Bobrovec, Dovalovo, Hybe, Iľanovo, Jakubovany, Jamník, Konská, Liptovský Ján, Liptovská Kokava, Liptovský Ondrej, Liptovský Peter, Okoličné, Ploštín, Podtúreň, Pribylina, Svätý Kríž, Uhorská Ves, Vavrišovo, Vrbica a Závažná Poruba. Murárstvo sa

z pomocnej zárobkovej činnosti premenilo na pevne organizovaný hlavný zdroj obživy. Pôsobenie murárov v Budapešti bolo charakterizované vysokou odbornosťou, ale aj značnou profesnou špecializáciou. Z časového hľadiska hovoríme o troch etapách pôsobenia liptovských murárov v Budapešti. Prvá etapa je spojená s 1. polovicou 19. storočia. V týchto rokoch skupiny stavebných robotníkov z horného Liptova pracovali na budovách projektovaných nemeckými a rakúskymi staviteľmi. Boli to súkromné i verejné budovy na hlavných budapeštianskych uliciach (Rákoczi út., Nádor út., Váci út, Semmelweis út., Szép út). V 30. – 40. rokoch sa podieľali na výstavbe Maďarského národného múzea, Vojenskej akadémie Ludovica, Župného domu a ďalších stavieb. 50. až 80. roky 19. storočia tvoria druhú etapu stavebnej činnosti hornoliptovských murárov. V tomto období sa výrazne zvýšil počet odchodov murárov a ich pomocníkov (aj vplyvom Košicko-bohumínskej železnice). Stavební podnikatelia už dobre poznali vysokú odbornosť a kvalitu ich práce. Z týchto rokov zanechali murárski majstri stopy na takých stavbách ako napríklad Lutherov dvor na Rákoczi út., Bazilika v Lipótvároši, kúpele na Margitinom ostrove, východná stanica – Keleti, Rybárska Bašta, Kráľovská opera, školy, nájomné domy, paláce a iné. V tretej etape pôsobenia – 90. roky 19. storočia a začiatok 20. storočia boli už cesty liptovských murárov veľmi dobre organizované. Murári z Liptova na rozdiel od iných slovenských stavebných robotníkov tvorili uzavretý spoločenský celok. V týchto rokoch pracovali na výstavbe Budapešti nepretržite už celý rok (s krátkymi niekoľkodňovými prestávkami kvôli poľnohospodárskym prácam doma). Dochádzalo z ich strany k výraznému preberaniu nielen kultúrnych prvkov, ale najmä nových poznatkov o technologických postupoch, materiáloch, pracovných nástrojoch, nových výrobkoch a tvarových, umeleckých i konštrukčných riešeniach. Táto etapa sa prelína s obdobím najväčšieho stavebného rastu Budapešti. Spomenieme stavby ako napríklad Drexlerov palác na Andrássy út., Múzeum umeleckého priemyslu, centrálu Poštovej sporiteľne, Krajinský archív, Múzeum krásnych umení, obytné domy a mnohé ďalšie stavby. Pýchou liptovských murárov, lešenárov a hlavne fasádnikov boli ich pracovné výsledky na výstavbe skvostu maďarskej architektúry – budovy Parlamentu, ktorú projektoval podľa londýnskeho vzoru Imré Steindl. Štátnym stavebným dozorom bol na tejto stavbe poverený Ján Nepomuk Bobula, ktorý získal pre výstavbu veľa murárov z Liptova. Tento dovalovský rodák bol jedným z hlavným sprostredkovateľov murárskych prác a významným stavebným podnikateľom, ktorý výrazne ovplyvnil účinkovanie hornoliptovských murárov v Budapešti. Keďže po roku 1905 sa výstavba Budapešti spomalila, väčšina liptovských murárov zostávala doma. Tu sa stali vyhľadávanými majstrami stavebného remesla nielen vo svojom regióne, ale na území celého Slovenska.

Uvedené myšlienky autorky prostredníctvom trojrozmerných muzeálnych predmetov vo forme diorám a prostredníctvom veľkoplošných fotografií

i trojjazyčných textov (slovensky, maďarsky, anglicky) adjustovaných na paneloch premietli do výstavného projektu. Základná obsahová náplň výstavy pozostávala z dokumentácie, archívnych materiálov a trojrozmerných muzeálií zo zbierok SNM v Martine, Liptovského múzea v Ružomberku, Múzea Janka Kráľa v Liptovskom Mikuláši, Štátneho okresného archívu v Liptovskom Mikuláši, Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine, súkromných zberateľov hornoliptovských obcí ako i zo zbierok Budapeštianskeho historického múzea v Budapešti. Uvedené exponáty priblížili návštevníkovi život a prácu liptovských murárov v období rokov 1810–1910.

K výstave bola vydaná ako propagačný materiál – skladačka s rovnomenným názvom. Autorom výtvarno- priestorového riešenia výstavy i grafiky skladačky je známy slovenský knižný grafik Peter Ďurík.

Úspešnú premiéru (15. november 2001) výstavy autoriek PhDr. Daši Ferklovej a PhDr. Evy Pančuhovej zo SNM v Martine, ktorej spoluusporiadateľmi boli Veľvyslanectvo SR v Maďarsku, Ministerstvo kultúry SR, Slovenský inštitút v Budapešti a Budapeštianske historické múzeum, za prítomnosti ministra kultúry Slovenskej republiky otvoril pán Štefan Markuš, veľvyslanec SR v Maďarsku a Prof. Matúš Kučera. Otvorenia výstavy v Budapeštianskom historickom múzeu na Hradnom vrchu sa zúčastnila i delegácia starostov a zástupcov osemnástich hornoliptovských murárskych obcí. Záujem o výstavu potvrdzuje aj jej doba trvania (koniec marca 2002). Po prezentácii v Maďarsku sa v lete 2002 výstava vrátila na Slovensko, do Liptova. Jej cesta začala v Závažnej Porube, v dedine s bohatou murárskou minulosťou, ktorej obyvatelia si v tom čase pripomenuli 625. výročie od prvej písomnej zmienky. Nielen minulosť, ale aj dnešný erb obce pripomínajú jej bohatú murársku tradíciu. Zo Závažnej Poruby nebolo ďaleko do Liptovského Mikuláša, kde výstava na sklonku roku 2002 v Múzeu Janka Kráľa oslovila svojou zaujímavou, regiónu blízkou témou nielen obyvateľov mesta a turistov, ale i žiakov a študentov mikulášskych škôl. Vo februári roku 2003 sa výstava dostáva do Slovenského národného múzea v Bratislave. Podľa jej recenzenta (Thurzo, I.: Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť... In: Etnologické rozpravy 1/2003, s. 166–167): *To že Liptáci pomáhali stavať Budapešť, bola donedávna viac, menej iba okrídlená povrávka. Vďaka pracovníčkam Slovenského národného múzea – Etnografického múzea sa táto historická skutočnosť premietla do povedomia ako konkrétny dokument. ...Výstava obohatila návštevníkov o poznanie z oblasti neprávom zasunutej do pozadia. Prínos výstavy možno oceniť nielen z hľadiska etnografického, ale aj zo širšieho kultúrno-historického nadhľadu.* Z Bratislavy sa výstava presunula po niekoľkých mesiacoch návštevníckej pozornosti do Slovenského národného múzea v Martine, kde ju mali možnosť konečne vidieť aj záujemcovia, takpovediac, na *domácej pôde.* V roku 2003 výbor NSS pri Ústave etnológie SAV v Bratislave odovzdal autorkám výstavy Cenu Národo-

pisnej spoločnosti Slovenska. Z domáceho prostredia výstava o stavbárskej šikovnosti rúk liptovských murárskych majstrov dávnej uhorskej histórie pokračovala za južnou slovensko-maďarskou hranicou. Na základe pozvania Generálneho konzulátu SR v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe sme prostredníctvom vzácnych historických a ikonických dokumentov a muzeálnych predmetov reprízovali výstavu v Munkácsyho múzeu v rámci osláv Dňa Slovákov v Maďarsku dňa 3. júla 2004. Na vernisáži vystúpil viceprimátor mesta Martin Ladislav Bevilagua, ktorý pripomenul: *Murári z Liptova sú príkladom toho, že kvalitná práca zanecháva trvalú spomienku, odkaz i posolstvo do budúcnosti o tom, ako by mali národy spolu žiť...* O jej prijatí návštevníkmi hovoria mnohé zápisy v kronike výstavy, z ktorých vyberáme napríklad zápis predstaviteľov Slovenskej samosprávy v Budapešti a slovenského speváckeho zboru Ozvena: *Budapeštianski Slováci s veľkým záujmom sme si pozreli výstavu o liptovských murároch. Prednedávnom osobne sme odniesli veniec na počesť staviteľovi Bobulovi do Dovalova. Sme hrdí na našich predkov, zachováme si ich pamiatku...* Putovný kalendár výstavy v jesenných mesiacoch roku 2004 pokračoval vo výstavných priestoroch Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote a v decembri roku 2004 výstavu uvidia jej návštevníci v kolíske hornoliptovského murárstva v Liptovskom Hrádku. Z ohlasov a reakcií návštevníkov sa presviedčame, že výstava zaujala a dúfame, že táto vernisáž nebola posledná...

Kelti na Devíne

Katarína Harmadyová

V apríli tohto roku pripravilo Mestské múzeum v Bratislave na hrade Devín novú archeologickú výstavu. Je inštalovaná v pivničných priestoroch ruín tzv. renesančného paláca na nádvorí stredného hradu. Národná kultúrna pamiatka hrad Devín už niekoľko sezón ponúka tisíckam návštevníkov zo Slovenska i zahraničia výstavy venované mladšej i staršej histórii hradu Devín a jeho blízkeho okolia. Okrem stálej expozície „Stavebný vývoj hradu Devín" umiestnenej v skalných priestoroch pod ruinami horného hradu majú návštevníci možnosť oboznámiť sa s najnovšími nálezmi získanými archeologickým výskumom na hrade a v obci Devín. Medzi doteraz najúspešnejšie výstavy patrili napríklad Kelti na strednom Dunaji (1991), Veľká Morava a Devín (1995–1997), Devín a jeho majitelia (1998–1999) od autoriek V. Plachá – J. Hlavicová a Dávnoveký Devín (2000–2002) v spolupráci V. Plachá a D. Hulínek.

Výstava Kelti na Devíne vznikla práve v snahe i naďalej propagovať archeológiu v širokej verejnosti a zároveň chronologicky nadviazať na výstavu Praveký Devín (2000–2002), ktorá sa zaoberala osídlením devínskeho mikroregiónu od mladšej kamennej doby až po záver doby železnej.

Výstava o dobe laténskej na hradisku i v obci Devín je rozdelená do desiatich častí, v ktorých sa venuje rôznym oblastiam zo života Keltov. Na úvod je návštevník oboznámený so základnými historickými a geografickými údajmi o keltskej expanzii a pôvode Keltov. V ďalších blokoch sa dozvie o ich spôsobe bývania, remeselnej a poľnohospodárskej výrobe, náboženstve a pohrebnom ríte, obchode a kontakte obyvateľov keltskej osady na Devíne s Dákmi, Rimanmi a Germánmi. Archeologické nálezy sú doplnené textami, kresebnými a fotografickými materiálmi a niekoľkými názornými modelmi a rekonštrukciami.

Prezentácia archeologických nálezov je pomerne vďačnou úlohou múzejníckej práce i keď prináša so sebou viaceré riziká. Najväčším z nich je pravdepodobne vystavovanie množstva „hrncov" a predstavovanie rozličných typológií, ktoré môžu bežného návštevníka unaviť a odradiť. Na druhej strane príliš „laický" prístup a jednoduchosť môžu skresliť ponúkané informácie a zaváňať diletantstvom. Koncepcia výstavy Kelti na Devíne bola poňatá ako kompromis medzi „klasickou" archeologickou výstavou a „ľudským prístupom" k danej téme.

Medzi takéto prvky patrí napríklad model hrnčiarskej pece s miniatúrnymi vypalovanými nádobami, inštalácia žarnovu s ukážkou procesu mletia obilia či rekonštrukcia snovacieho zariadenia a vertikálnych krosien.

Vznik dvoch posledne menovaných bol v podstate náhodný. Pôvodným zámerom bola inštalácia hlinených závaží na nefunkčných krosnách, zhotovených na základe analógie z Liptovskej Mary. Autorky výstavy V. Plachá a K. Harmadyová oslovili T. Belanovú z Archeologického ústavu SAV v Nitre, ktorá sa venuje aj textilnej výrobe v dobe laténskej a prostredníctvom nej sa nakontaktovali s J. Zajoncom z Etnologického ústavu SAV v Bratislave. Následne vznikla úspešná spolupráca, ktorej výsledkom bola funkčná rekonštrukcia snovadla a zvislých krosien. Snovacie zariadenie bolo zhotovené na základe analógií zo Škandinávie (Hoffmann 1964) a krosná podľa nálezu z archeologického výskumu K. Pietu na Liptovskej Mare (Pieta 1996). Drevené konštrukčné prvky oboch zariadení zhotovil zamestnanec Mestského múzea v Bratislave J. Paterek.

Rekonštrukcia priniesla všetkým zúčastneným množstvo poznatkov. Z archeologického hľadiska bolo uplatnenie etnologických paralel (i keď chronologicky a geograficky pomerne vzdialených) hlavne pri zhotovení snovacieho zariadenia kľúčové. Vďaka bohatým teoretickým i praktickým poznatkom J. Zajonca a aktívnej účasti T. Belanovej sa podarilo vytvoriť na snovadle pásku tvoriacu základ osnovy na krosná. Kockovaný vzor tkaniny nebol zvolený náhodne, ale podľa správ antických autorov, od ktorých sa dozvedáme, že Kelti sa odievali do látok pestrých kockovaných vzorov. Použitie rozmerovo takmer presnej analógie rekonštrukcie zvislých krosien z Liptovskej Mary, zhotovených na základe nálezovej situácie, sa ukázalo tiež ako šťastné riešenie. Po upevnení pásky na rám krosien boli na tkaninu priviazané originálne hlinené závažia nájdené počas dlhoročného archeologického výskumu na hrade Devín. Na takto pripravených krosnách bol utkaný cca 40 cm dlhý kus kockovanej látky. Na snovadle bola opäť utkaná približne polovica pásky, aby bol návštevníkom priblížený aj tento počiatočný proces textilnej výroby. Obidve zariadenia boli nainštalované spolu s jednoduchým vretenom na výstave Kelti na Devíne, kde patria medzi najzaujímavejšie a pre návštevníkov najpríťažlivejšie exponáty.

Interdisciplinárna spolupráca, v tomto prípade etnológie a archeológie, sa ukázala opäť raz ako veľmi zmysluplná a pre archeológiu mimoriadne prínosná.

Literatúra

PIETA, K. 1996: *Liptovská Mara*.

HOFFMANN, M. 1964: *The Warp-Weighted Loom*. Studies in the History and Technology of an Ancient Implement. Studia Norvegica 14.

Výstava Gotika z cyklu Dejiny slovenského výtvarného umenia

21. november 2003 – 21. marec 2004[1]

Vladimír Potančok

V nasledujúcich riadkoch sa pokúsim zhodnotiť spomenutú výstavu z muzeologického hľadiska. Vychádzal som pritom hlavne z vlastných poznatkov, ale aj z oficiálnych materiálov Slovenskej národnej galérie (SNG), vrátane jej internetovej stránky, publikácie Gotika a z informácií postupne uverejňovaných v masmédiách.

Táto výstava bola v poradí treťou v rámci dlhodobého cyklu výstav k dejinám slovenského výtvarného umenia (po *Baroku* v roku 1998 a *20. storočí* v roku 2000). Jej nadregionálny charakter zdôraznila aj spolupráca autorov výstavy (za všetkých spomeniem generálnu riaditeľku SNG Katarínu Bajcurovú, hlavného kurátora a editora publikácie Dušana Burana a realizátorku výstavy Katarínu Bartošovú) s historikmi umenia z Čiech, Maďarska a Nemecka. Výstava si podľa autorov kládla za cieľ „ukázať nielen už známe diela tabuľového maliarstva a sochárstva, lež ponúknuť tiež nový pohľad na ich kontext v rámci kultúry stredovekej Európy“. Súčasťou výstavy mali byť i „cenné iluminácie v kódexoch farských a kapitulských knižníc a náročne vyzdobené diela liturgického zlatníctva a textilu“.

Teraz sa prenesme od plánov k realizácii. Jednotlivé exponáty boli sprístupnené verejnosti v troch bratislavských výstavných priestoroch: Esterházyho paláci a Vodných kasárňach na Rázusovom nábreží v Bratislave (SNG) a v Starej radnici na Primaciálnom námestí (Mestské múzeum), kde bola umiestnená časť výstavy týkajúca sa písomníctva. Po viacnásobnej návšteve Gotiky si ju dovolím charakterizovať ako kombináciu múzejného a galerijného typu prezentácie, s niekoľkými pokusmi ozvláštniť expozíciu sprievodnými kultúrnymi akciami, ako bolo premietanie diapozitívov a dokumentárnych filmov, hudobná produkcia, či detská tvorivá dielňa. Súbory exponátov boli usporiadané nielen chronologicky, ale aj podľa regionálneho a umenovedného hľadiska (Skulptúry 13. a 14. storočia; Umenie „krásneho slohu“ ; Zlatníctvo, liturgický textil a umelecké remeslo; Oltárne umenia na Spiši a na východnom Slovensku; Maliarstvo a sochárstvo v Bratislave a okolí v 15. storočí; Maliarstvo a sochárstvo stredoslovenských banských miest...). Keďže názov výstavy sa vzácne zhodoval s jej obsahom, môžeme smelo prejsť k hodnoteniu jej architektonického a výtvarného riešenia.

Hneď pri vstupe do Esterházyho paláca boli návštevníci výstavy konfrontovaní s prvým vážnejším nedostatkom – chýbajúcimi informáciami o začiatku a smere prehliadkovej trasy. Keďže výstava bola do značnej miery koncipovaná chronologicky, predstavujúc postupne ranogotické, vrcholnogotické a neskorogotické umenie, zmätený a neinformovaný návštevník mohol ľahko prísť o jeden z rozmerov výstavy, ak nezačal prehliadku chronologicky, ale logicky – t. j. od najbližších miestností k najvzdialenejším. Ak však divák kládol väčší dôraz na umelecký alebo duchovný rozmer výstavy ako na jej didaktický účinok, mohol začať alebo skončiť prehliadku v podstate kdekoľvek. Hoci nosné časti výstavy boli inštalované v Esterházyho paláci a priľahlých Vodných kasárňach, malá časť exponátov sa nachádzala aj v spojovacej chodbe medzi nimi, kadiaľ mohli návštevníci voľne prechádzať – pravda, ak ich na takúto možnosť upozornil službukonajúci personál.

Architekt výstavy Marián Kvasnica ozvláštnil priestory Esterházyho paláca moderným dizajnom, ktorý bol založený hlavne na tmavom sieťovom drôtenom pletive, tvoriacom pozadie veľkej časti exponátov, predovšetkým plastík. Na tomto pletive boli umiestnené aj fotokópie niektorých prvkov gotickej sakrálnej architektúry, ktoré by inak bolo ťažké preniesť z ich pôvodného miesta výskytu do priestorov múzea. Takéto architektonicko-výtvarné riešenie malo svoje klady i zápory: kladom bolo úspešné vyvolanie ilúzie pohľadu na vysoké štíhle veže gotického chrámu, ten istý optický klam však vyvolával v niektorých návštevníkoch nepríjemné fyzické pocity, hraničiace až so závratom. K tomu prispievalo i umelé bodové osvetlenie, ktoré však zároveň vytváralo na okolitých stenách zaujímavú tieňohru – akýsi druhý život exponátov.

Základný mobiliár výstavy tvorili v prípade plastík vysoké sokle. Umiestnenie exponátov v primeranej výške účinne evokovalo ich prirodzené umiestnenie v pôvodnom interiéri chrámov. Oltáre a oltárne obrazy boli takisto pripevnené v pre ne prirodzenej polohe, čiže na stenách, pričom drobnejšie predmety z drahých kovov, patriace k devocionáliám (cibóriá, monštrancie, kadidelnice a pod.), našli miesto v sklenených vitrínach. Vitríny ukrývali tiež jednotlivé iluminácie v kódexoch, kronikách a listinách, ktoré sa nachádzali v druhej časti výstavy v Mestskom múzeu. Veľmi vhodné miesto dostali faksimilné odliatky šľachtických sarkofágov – podzemie Esterházyho paláca, kde boli aj niektoré prvky veľkej architektúry, napríklad originálne gotické reliéfy, zaujímavo inštalované na imitácii chrámového múru zo šedých tvárnic, či transfery nástenných malieb. Príjemným osviežením výstavy bola podľa mňa expozícia Združenej strednej školy drevárskej v Bratislave, v ktorej bolo možné vidieť

[1] Správa je publikovaná tiež ako ukážka seminárnych prác poslucháčov kurzu muzeológie, ktorého koncepcii a obsahu sa venuje článok L. Mlynku v tomto čísle Etnologických rozpráv.

dielňu s ukážkami renovácie a reštaurácie pôvodných drevených plastík, ale aj výroby ich replík, či úplne nových diel, inšpirovaných gotickým umením.

Hlavnými explikátmi boli v prípade Gotiky texty, umiestnené na stenách, ale aj na sokloch a vitrínach pri jednotlivých exponátoch, pričom úplne absentovali mapy, tabuľky, či grafy. Všetky potrebné údaje o autoroch a sponzoroch výstavy sa mohol záujemca dozvedieť pri dverách na druhom poschodí Esterházyho paláca, teda tam, kde sa oficiálne začínala prehliadková trasa. Trochu rušivé bolo umiestnenie niektorých textov zhotovených zo šedivo sfarbených písmen na bielej stene, čo znižovalo ich čitateľnosť. Zjavný nepomer bol v rozsahu popisiek pri jednotlivých exponátoch. Zatiaľ čo niektoré obsahovali iba základné údaje (názov predmetu, približnú alebo presnú lokalitu, z ktorej pochádza a dobu vzniku), na iných bolo veľa informácií o tej-ktorej majstrovskej dielni, škole, vzájomných vplyvoch, či dokonca potvrdenie alebo vyvrátenie niektorých umenovedných teórií. Nazdávam sa, že texty takéhoto druhu nepatria na výstavu, určenú najmä laickej verejnosti, ale viac do jej katalógu, či do inej odbornej publikácie súvisiacej s touto témou.

Trochu inak bola koncipovaná druhá časť výstavy, venovaná písomnostiam. Expozícia bola umiestnená v niekoľkých miestnostiach, pričom prvá z nich bola poňatá ako úvod do problematiky mníšskych rádov, ktoré hrali najdôležitejšiu úlohu pri zhotovovaní gotických listín a kódexov. Boli tu na drôtených konštrukciách vystavené i odevy najvýznamnejších mníšskych reholí, pôsobiacich v tom čase na území Slovenska. Škoda len, že sprievodné texty v tomto prípade nepísal fundovaný a objektívny historik, ale hovorcovia jednotlivých, dnes obnovených reholí, čo sa prejavilo na ich obsahu. Navyše to bola jediná časť výstavy, v ktorej sa nachádzali explikáty iba v jedinom jazyku – slovenčine. Naopak, veľkým pozitívom bola výtvarná dielňa, v ktorej mohli deti namaľovať nejakú iluminácu z kódexu podľa zvolenej predlohy. Zvyšok expozície, hoci obsahoval naozaj veľmi významné a vzácne dokumenty (Bratislavský misál, erbové listiny, Ganoisovu bibliu, Hanov kódex atď.), pôsobil v porovnaní s priestormi SNG trochu ako „chudobný príbuzný“ – pravda, ak nešlo o úmysel vyvolať v návštevníkovi dojem asketizmu kláštora. Tento dojem nemohla napraviť ani skutočnosť, že autori expozície sa rozhodli z času na čas (v troch termínoch) „zalistovať“ vo vystavených kódexoch, to znamená, že návštevníci si mohli pozrieť vo vystavených knihách v troch fázach výstavy postupne tri rôzne strany. Škoda len, že zakúpená vstupenka sa takisto nedala použiť trikrát.

Mimoriadna pozornosť bola na výstave Gotika venovaná bezpečnosti exponátov, ktoré boli zaistené elektronickým zabezpečovacím systémom, požiarnymi hlásičmi i priemyselnou televíziou. Zreteľný bol aj zvýšený počet príslušníkov dozornej služby oproti bežným výstavám. Niet sa čo čudovať, veď výstava sústreďovala na jednom mieste skutočne unikátne exponáty z depozitárov

zahraničných inštitúcií, archívov, či súkromných a cirkevných zbierok. Aj keď vystavené predmety boli dostatočným lákadlom pre odborníkov i milovníkov stredovekého umenia, na rekordne vysokej návštevnosti výstavy mala zjavný podiel aj jej široká propagácia – či už v dennej tlači a elektronických masmédiách, ale aj na reklamných tabuliach a billboardoch, veľkoplošných obrazovkách, v prostriedkoch MHD, či dokonca na samotnej budove SNG. Vrcholom tejto „PR-pyramídy“ sa stala reprezentatívna publikácia s názvom Gotika s takmer 900 stranami textu a takmer tisíckou farebných a čiernobielych obrázkov, ale aj s reprezentatívnou predajnou cenou.

Škoda len, že pozitívny dojem z výstavy návštevníkom strpčovali, ako obyčajne, služby. Záujemcovia si nemohli odniesť takmer žiadne suveníry (s výnimkou pohľadníc, stručného informačného materiálu a spomínanej publikácie, do ktorej však veľká časť z nich nebola ochotná, či schopná investovať), o premietnutie filmu alebo diapozitívov bolo treba žiadať personál, rušivo pôsobilo aj podozrievavé „stráženie“ návštevníkov početnými dozorcami, pripomínajúce praktiky niektorých hypermarketov.

Samozrejmosťou nebola ani sprievodcovská služba, o ktorú bolo treba požiadať telefonicky. Počas svojich troch návštev som sa stretol nielen s neuveriteľnou neochotou šatniarok a ich poznámkami typu: „Už aby tá výstava skončila“, „Dúfam, že ich viac nepríde“, ale aj s neschopnosťou personálu komunikovať so zahraničnými návštevníkmi inak než striedaním slovenčiny a výraznej gestikulácie, či s hlučnými stavebnými prácami priamo pred vchodom do expozície (už aj tak dosť nešťastne umiestneným zo strany námestia Ľ. Štúra), ktorá mohla menej statočných návštevníkov odradiť od vstupu. Pre mňa nepochopiteľný bol aj marketingový ťah, keď počas posledných dvoch dní mohli záujemcovia prísť na výstavu zadarmo – žeby to bol pokus o prekonanie nejakého rekordu v návštevnosti? Ako sa však pritom mohli cítiť tí, ktorí si predtým poctivo kúpili vstupenku? Napriek všetkým nedostatkom, hlavne v oblasti služieb a organizácie prehliadkovej trasy, možno však výstavu Gotika hodnotiť v slovenskom kontexte ako výnimočný výstavnícky počin.

O gotike po Gotike

Veľmi zlý obraz slovenského múzejníctva namaľovali organizátori výstavy Majster Pavol z Levoče, ktorá bola sprístupnená od apríla do septembra 2004 na druhom poschodí bratislavského hradu. Autorka výstavy Mária Novotná totiž dostala „skvelý“ nápad – jednoducho presunúť časť vyššie spomínanej expozície Gotika, týkajúcu sa diela Majstra Pavla z Levoče, zo Slovenskej národnej galérie do expozície Historického múzea na Hrade. Stačilo pár nových explikátov, kútik, kde sa premietali dokumentárne filmy o majstrovi a jeho dobe a niekoľko exponátov, ktoré už mali návštevníci múzeí a galérií možnosť štyri mesiace obdivovať na výstave Gotika, sa ako šmahom čarovného prútika

zmenili na ďalšieho pol roka na „novú“ výstavu o Majstrovi Pavlovi. Bez ohľadu na to, že nie všetci návštevníci múzea na Hrade sú súčasne aj pravidelnými hosťami v SNG, zdá sa mi prinajmenšom neférové vyberať vstupné (mimochodom, tvorilo rovnú polovicu vstupného na Gotiku) za to, aby človek mohol ešte raz vidieť zlomok z pôvodne oveľa väčšej a komplexnejšej výstavy. Obávam sa, že v tomto prípade si niekto pomýlil vystavovanie s kapustnicou, ktorá čím viac sa ohrieva, tým vraj lepšie chutí.

Stred Európy okolo roku 1000
(hodnotenie výstavy)[1]

Lucia Országhová

Dňa 26. septembra 2002 som sa zúčastnila výstavy Stred Európy okolo roku 1000 na Bratislavskom hrade. Výstava prebiehala pod záštitou Rady Európy. Išlo o putovný projekt piatich stredoeurópskych krajín (Česká republika, Maďarská republika, Nemecká republika, Poľská republika, Slovenská republika). Mojím cieľom teraz bude zhodnotiť výstavu z obsahovej stránky, ako aj z hľadiska splnenia stanoveného cieľa, z hľadiska architektonického a výtvarného riešenia celej expozície, ako aj z hľadiska bezpečnostno-prevádzkových kritérií.

Cieľ výstavy

Výstavu zastrešovala a finančne podporovala Rada Európy, ktorá je orgánom Európskej únie. Z tohto dôvodu bolo, či malo byť prvoradé proeurópske vyznenie celej výstavy – poukázať na neoddeliteľnosť vývoja krajín Strednej Európy s ostatnými krajinami kontinentu, na ich spoločný kultúrny základ ako aj na ich možné budúce spojenie v Európskej únii.

Myslím si, že hlavná myšlienka výstavy bola stanovená len formálne alebo zostala nepochopená organizátormi výstavy. Výstava v sebe nenesie posolstvo jednoty. Nevyjadrovali ho zvolené komunikačné prostriedky – teda jednotlivé exponáty výstavy. Ak sa totiž snažím poukázať na spoločný základ či jednotu oblasti, nezvolím si za jeden z hlavných komunikačných prostriedkov exponáty špecifické pre určitú skupinu či pre určitý mocenský útvar (napríklad kráľovské koruny). Tieto exponáty skôr rozdeľujú ako spájajú. Niektorí mi môžu oponovať, že v období okolo roku 1000 došlo k zjednocovaniu územia a to v podobe vytvárania štátnych útvarov. Paradoxne túto myšlienku presadzuje aj bulletin výstavy slovami: „Okolo roku 1000 sa začal historický proces zjednocovania Európy, ktorý sa zavŕši začiatkom tretieho tisícročia vstupom… (stredoeurópskych krajín) …do Európskej únie.“ Tieto kráľovstvá však medzi sebou neustále bojovali, podmaňovali si iné etniká, ktoré potom vykorisťovali. Má sa

[1] Správa je publikovaná tiež ako ukážka seminárnych prác poslucháčov kurzu muzeológie, ktorého koncepcii a obsahu sa venuje článok L. Mlynku v tomto čísle Etnologických rozpráv.

toto stať posolstvom aj pre dnešnú jednotnú Európu v podobe Európskej Únie? Boje a utláčanie slabších?

Bolo množstvo iných spôsobov, ktoré by presvedčivejšie a menej kontroverzne podporili cieľ výstavy – jednotnosť Európy alebo aspoň jednotnosť krajín Strednej Európy. Z pôvodnej výstavy niesli túto myšlienku témy ako kresťanstvo a pohanské predstavy ako aj zdôraznenie vplyvu antiky – inými slovami základné prvky latinsko-kresťanskej civilizácie, základné prvky kultúry krajín Európy. Spojovacími článkami by sa mohli stať aj iné oblasti života – napríklad bývanie či strava.

Výstava sama o sebe nebola zlá. Verne zachytila obdobie v Strednej Európe okolo roku 1000 – každodenný život, sakrálnu oblasť života, panovnícke rody a jednotlivé kráľovstvá. Avšak jej zámer mal byť iný. Buď sa mal zmeniť cieľ výstavy alebo jej poňatie.

Obsah výstavy

Výstava sa zaoberala historickou situáciou v strednej Európe okolo roku 1000. Ide o pomerne široko koncipovanú tému, ktorej naplnenie by sa asi nepodarilo žiadnej výstave. Základom spomínanej výstavy sa stali predmety, ktoré tvoria piliere európskej kultúry a predmety, ktoré sú považované za základy pre formovanie jednotlivých stredoeurópskych národov. Ako vraví bulletin, po vzhliadnutí výstavy by mal návštevník získať „predstavu o každodennom živote, liturgickom umení, o panovníkoch a o živote v strednej Európe okolo roku 1000."

Výstava sa v mnohých aspektoch minula svojho cieľa. Mala malý dosah a účinnosť na návštevníkov. Bola koncipovaná skôr pre odbornú verejnosť, avšak najväčšiu časť návštevníkov tvorili študenti a žiaci základných a stredných škôl. Chýbala metodika prístupu k mladému návštevníkovi a metodika ako zatraktívniť výstavu pre danú vekovú skupinu. Prístup pracovníčok múzea k mladému návštevníkovi bol veľmi odmeraný až arogantný, za čo sa deti a mládež odmeňovali nezáujmom o výstavu. Behali po miestnostiach, čím ohrozovali seba a aj vystavené exponáty (no a v neposlednom rade aj nervy pracovníčok múzea). Z pomedzi všetkých exponátov ich dokázali zaujať mramorové sochy a tabule, zbrane, modely pevností a sčasti aj audiovizuálne nahrávky. Chýbali oddychové miesta – napríklad lavičky pod oknami či pri videu. Práve tieto mohli udržať deti dlhšie v miestnosti – sadli by si, obzerali po miestnosti a tam by ich určite niečo zaujalo a išli by si to pozrieť. Bez vhodného prístupu k nim a bez možnosti na oddych, končila väčšina detí na medziposchodiach, kde znudene sedeli na okeniciach alebo na schodoch čakajúc na pani učiteľku.

Architektonické a výtvarné riešenie

Výstava bola situovaná v miestnostiach 2. poschodia Bratislavského hradu. Miestnosti boli zoradené postupne – z jednej miestnosti sa plynulo prechádzalo do druhej. Vhodnejšie by sa mi videlo usporiadanie priestorov, kde by bol jeden univerzálny priestor a z neho by sa prechádzalo do menších miestností. V tomto ústrednom priestore by boli vystavené predmety charakteristické pre všetky krajiny – ako napríklad kresťanstvo, spôsob života a pohanské predstavy. Každá z menších miestností by reprezentovala jednotlivé stredoeurópske krajiny a ich špecifiká. Uvedomujem si, že to nie je v možnostiach Bratislavského hradu.

Vystavovatelia pravdepodobne nepočítali s takou vysokou účasťou (hlavne zo strany základných a stredných škôl). Miestnosti boli síce veľké, ale aj tak nezodpovedali počtu návštevníkov (hlavne v predpoludňajších hodinách).

Väčšina predmetov bola umiestnená vo vitrínach. Išlo o veľmi kvalitné a klimatizované vitríny, čo si jednoducho hodnota jednotlivých exponátov vyžadovala. Na druhej strane pôsobili vitríny veľmi temne a ťažkopádne, čo ešte zvýraznila ich tmavá farba. Objekty sa v nich strácali. Ako pozitívum treba vidieť nepravidelné rozmiestnenie vitrín v priestore. Proti ťažkopádnosti pôsobili aj predmety, ktoré boli zavesené alebo položené voľne v priestore.

Celá výstava obsahovala vyše 1800 exponátov z 12 európskych krajín. Samozrejme, konečný počet exponátov v jednotlivých krajinách bol upravovaný na základe možností priestoru a na základe predstavy o celkovej koncepcii výstavy. Išlo o 2- aj 3-rozmerné predmety – originály, kópie aj modely.

Dôležitú úlohu pri výstave zohrávajú popisné materiály. Ich množstvo a neprehľadné usporiadanie pôsobili rušivo. Kladne hodnotím použitie audiovizuálnej techniky. Bola osviežením pri neustálom pohľade do vitrín. Škoda len, že neboli pri nich zabezpečené miesta na sedenie. Chýbali mi tam aj slúchadlá, pretože pri vysokej návštevnosti sa hovorené slovo vo filme stalo nezrozumiteľným. V budúcnosti by som uvažovala aj o iných vizuálnych formách. Veľmi vhodnou formou do budúcnosti sa mi vidia na dotyk citlivé obrazovky, ktoré by vo vizuálnej forme čitateľovi predstavovali exponáty múzea alebo aj samotné múzeum.

Treba oceniť hru svetla v klenotniciach. Pôsobilo to veľmi pútavo a tajomne.

Prevádzkovo-bezpečnostné kritériá

Z hľadiska exponátov bol silný dôraz kladený na ich bezpečnosť a ochranu. Väčšina exponátov bola umiestnená v špeciálnych vitrínach, ktoré udržiavali stále podmienky. Múzeum má protipožiarnu ochranu. Okrem toho nad exponátmi neustále bdeli pracovníci múzea.

Na druhej strane prekvapila samotných organizátorov obrovská návštevnosť, hlavne zo strany základných a stredných škôl. To zvýšilo potrebu ochrany exponátov.

Iné aspekty výstavy

Výstava mala silnú mediálnu podporu, čo sa odrazilo aj na počte návštevníkov. Propagácia prebiehala v televízii, rozhlase, novinách, ako aj formou plagátov v jednotlivých mestách Slovenska. Výstava má aj svoju vlastnú webovú stránku. Prebiehali mnohé sprievodné podujatia.

Pri vstupe na výstavu mohol návštevník získať stručný bulletin o výstave a jej cieli. Treba však povedať, že z dôvodu vysokej návštevnosti nebol uspokojený každý záujemca. Na konci výstavy bolo možné zakúpiť si katalóg výstavy. Vysoká návštevnosť obmedzila aj možnosti sprievodcovskej služby. Zvolená bola myšlienka, že nech výstavu radšej vidia všetci záujemcovia ako len pár vybraných záujemcov s odborným sprievodom.

Konečné hodnotenie

Výstava Stred Európy okolo roku 1000 je výsledkom práce piatich stredoeurópskych krajín. Išlo o jednu z najväčších výstav, ktoré boli prezentované na Slovensku a na ktorých sa mohla podieľať aj slovenská vedecká verejnosť. Aj napriek určitým nedostatkom, treba oceniť jej obrovský prínos a musíme ju hodnotiť pozitívne.

Spomienky na Dračie mesto

Niekoľko dojmov zo študijného pobytu v Ljubljane[1]

Michaela Ferencová

„Slovenija je dežela, kjer sta nebo
in zemlja med seboj povezana
in uravnotežena.“ [2]

(Marko Pogačnik –
autor štátneho znaku Slovinska)

Slovinsko si ľudia v mnohých končinách sveta zamieňajú so Slovenskom. Niet sa čomu čudovať, veď obe krajiny sú rozlohou i počtom obyvateľov príliš malé na to, aby o nich niekto vôbec vedel, nieto ich ešte aj rozlišoval. Názvy týchto krajín znejú veľmi podobne a ich štátne symboly sú na prvý pohľad takmer nerozoznateľné. Akoby toho nebolo dosť, oba štáty sa stali v ten istý deň členmi EÚ a dokonca aj NATO. Spoločných čŕt a osudov by sa našlo určite viac, no nemám v úmysle pokračovať ďalej v komparatívnom duchu. Chcem iba zdôrazniť, že Slovinsko nie je krajina, v ktorej by bol našinec vystavený hrozbe kultúrneho šoku. Aspoň ja som sa tam hneď od prvého dňa cítila ako doma, čo však neznamená, že som automaticky pokračovala vo svojom každodennom domácom stereotype. Domáci charakter prostredia obohacovali mnohé nevšednosti a táto kombinácia vo mne vyvolávala príjemný pocit domova, v ktorom sa každý deň nájde nejaký ten neprebádaný kút.

V Slovinsku som strávila štyri mesiace letného semestra 2004 ako zahraničná doktorandka na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie Univerzity v Ljubljane. Sledovať jarné premeny Ljubljany a objavovať rôzne tváre mesta i krajiny mi umožnilo štipendium, ktoré som získala na základe bilaterálnej dohody medzi Slovinskom a Slovenskom. A že v Slovinsku je stále čo objavovať, o tom snáď dostatočne presvedčivo vypovedajú moje dojmy a postrehy.

[1] V prípade miest, ktorých slovenské znenie názvu sa zhoduje s pôvodným, uprednostňujem písanie pôvodného názvu pred jeho prepisom do slovenčiny. Z tohto čisto subjektívneho dôvodu som sa rozhodla ponechať názov mesta v pôvodnom tvare.

[2] *„Slovinsko je krajina, kde sú nebo so zemou navzájom prepojené a vo vzájomnej rovnováhe.“*

„Dobro došli v Slovenijo!“

Moje prvé dni v Ljubljane sa niesli v znamení administratívnej turistiky. Chodila som od úradu k úradu a vybavovala základné veci potrebné k prežitiu cudzinca v tejto krajine. Slovinský administratívny systém mi pripomenul počítačové hry, v ktorých virtuálny hrdina postúpi na vyššiu úroveň, iba ak splní všetky podmienky predchádzajúcej úrovne. Ak sa teda rozhodol pokoriť siedmu úroveň, musí predtým prekonať nástrahy všetkých úrovní od prvej až po šiestu. V slovinskej administratívnej realite to vyzeralo asi takto. Keď som sa rozhodla otvoriť si účet v banke, musela som sa zaregistrovať na daňovom úrade, kde mi pridelili daňové číslo. Podmienkou registrácie bolo však potvrdenie o prechodnom pobyte, kvôli ktorému bolo treba zájsť na Úrad pre cudzincov. No a k prechodnému pobytu bolo potrebné mať v ruke dohodu o ubytovaní a „EMŠO“, registračné číslo vygenerované na základe rodného čísla. Dohoda o ubytovaní je viazaná na povolenie k pobytu, ktoré je možné získať, spolu so spomínaným „EMŠO“, výhradne na slovinskom veľvyslanectve, teda mimo územia Slovinska. Jednoducho, keby som sa bola vybrala do Slovinska bez povolenia k pobytu, čo sa mi vďaka pracovnému tempu príslušných úradov takmer stalo, teoreticky ma nemali ani ubytovať. Prax však ukázala, že v tejto počítačovej hre sa od virtuálnych hrdinov nevyžaduje až také dôsledné plnenie jednotlivých krokov uvedených v pravidlách. Mnohé sa dali jednoducho preskočiť a vyšší „level“ sa stal realitou.

Musím priznať, že napriek zdanlivo náročnému vybavovaniu jednotlivých dokumentov sú študijné pobyty v Slovinsku pomerne dobre zorganizované. Študent, ktorý získa štipendium, sa nemusí v podstate o nič starať. Ubytovanie mu poskytne slovinská strana automaticky a zdarma, stačí prísť a vyzdvihnúť si kľúč od izby v niektorom z blokov internátu v Rožnej doline. Slovinci hradia aj zdravotné poistenie a štipendium vyplatia väčšinou bez akýchkoľvek problémov počas prvých dní pobytu v pokladni príslušnej fakulty. Hoci nejde o obzvlášť zaujímavú čiastku, pri rozumnom hospodárení sa z nej dá slušne vyžiť. Zahraničný študent, dokonca aj doktorand, má totiž v Slovinsku všetky výhody domáceho študenta, čo výrazne znižuje jeho životné náklady. Brány k týmto výhodám otvára *„študentska izkaznica“*, s ktorou sme dostali zľavu pri kopírovaní dokumentov, lacnejšie knihy v niektorých kníhkupectvách či cenovo výhodné vstupenky na rôzne kultúrne podujatia. Najdôležitejšou výhodou bola možnosť kupovať si tzv. študentské bony, ktoré nám umožňovali najesť sa za tretinové ceny asi v stovke rôznych stravovacích zariadení. Výhody statusu študenta teda ocenili aj naše žalúdky.

Slovinský Babylon

Úrady neboli jediným protivníkom, s ktorým si bolo treba zmerať sily. Nemenej zdatným súperom sa ukázala byť slovinčina. Napriek jazykovej príbuznosti a mnohým podobnostiam hovoriť po slovensky a *„govoriti slovensko“* nie je to to isté. Slovná zásoba je čiastočne podobná s našou, no obsahuje aj veľa úplne odlišných výrazov. Keď sa k tomu pridá nevyspytateľný prízvuk a odlišná výslovnosť samohlások, tak je slovinčina pre netrénované ucho takmer nezrozumiteľná.

Ďalšie problémy spôsobuje množstvo dialektov, ktorých je vraj až úctyhodných 36. Pri dvojmiliónovej populácii pôsobí toto číslo desivo. Keďže regionalizmus je v Slovinsku veľmi silný, lokálne varianty jazyka sa rozhodne nezmietajú v predsmrtnej agónii. Problémy cudzincov snažiacich sa aspoň jazykovo zamaskovať svoju neslovinskosť vystihuje výrok antropológa Rajka Muršiča: *„It's not difficult to learn the language. The language is not difficult, but it's hard to communicate in this language, because people will speak different language than you have learned.“*

Akoby regionalizmus nespôsoboval dostatočný komunikačný chaos, hovorová slovinčina je navyše prešpikovaná srbo-chorvátsko-bosenskými výrazmi a gramatickými tvarmi. Vzniká tak hovorová forma nazývaná *„srboslovenščina“* alebo *„jugoslovenščina“,* ktorú sociológ Mitja Velikonja vo svojej štúdii *„Exhome: Balkan culture in Slovenia after 1991“*[3] nazval nočnou morou jazykovedcov.

Predpokladám, že z predchádzajúcich riadkov je viac než zrejmé, že mi chvíľu trvalo, kým som sa ako-tak spriatelila so slovinčinou. Zo začiatku som si intenzívne vypomáhala angličtinou, alebo som používala svoj intuitívny variant *„srboslovenščiny“*. Po krátkom čase sa však slovinčina začala správať agresívne voči mojim chabým znalostiam iných cudzích jazykov. Vytlačila do úzadia moju minimalistickú srbčinu a dodnes sa nevzdala ambícií utláčať jazyky početnejších národov. Jednoducho ešte aj teraz, počas svojho študijného pobytu v Holandsku, mám čo robiť, aby som si na trhu náhodou nezačala pýtať *„kilo paradižnikov“*.

Štúdium v Slovinsku

Z pohľadu zahraničného študenta je Slovinsko študentský raj. Z toho, že mnohí slovinskí študenti študujú nekonečne dlho usudzujem, že ich podmienky

[3] Štúdia bola prezentovaná na konferencii 'Cultural boundaries in Europe: the Balkans in Focus' (University of Lund, Centre for South-East European Studies, October 19 and 20, 2001) a prvýkrát vyšla v zborníku Törnquist-Plewa, B. – Resic, S.(eds.) 2002: *The Balkan in Focus – Cultural Boundaries in Europe.* Lund: Nordic Academic Press. Text je prístupný na internetovej stránke *www.ces.uj.edu.pl/velikonja/exhome.htm.*

sú prinajmenšom porovnateľné s podmienkami štipendistov. Fenomén večného študenta sa stal dokonca námetom filmového debutu slovinského režiséra Janeza Burgera, ktorý dostal priliehavý názov „*V leru*“ (voľne by sa dal preložiť ako „Voľnobeh“). Hlavnou postavou filmu je tridsaťročný študent, ktorý sa na internáte v Rožnej doline chystá snáď aj umrieť. Priznávam, že počas štyroch mesiacov strávených v tejto príjemnej ljubljanskej štvrti mi neraz napadlo, že by som tam dokázala pohodlne žiť hoci desať rokov. Moje pocity pramenili možno aj zo skutočnosti, že ma môj dlhoročný trvalý pobyt v Bratislave pripravil o možnosť prežiť roky univerzitného štúdia na internáte. Príležitosť vychutnať si internátny život som dostala až teraz, takpovediac na staré kolená. Detaily si však nechám na súkromné rozhovory a pokúsim sa radšej opísať systém univerzitného štúdia v Slovinsku.

Informácie o štúdiu na slovinských univerzitách som čerpala z viacerých dokumentov dostupných na internete.[4] V niektorých údajoch sa moje zdroje líšia, je preto možné, že v detailoch sa pravidlá štúdia pre jednotlivé fakulty, resp. odbory rôznia. Všeobecne však platí rozdelenie štúdia na tri stupne:

1. univerzitný študijný program,
2. magisterský študijný program,
3. doktorský študijný program.

Prvý stupeň – *„dodiplomski študij“*, môže trvať 4–6 rokov a študent po jeho absolvovaní získa diplom. Na rozdiel od štúdia na Slovensku sa v Slovinsku udelenie diplomu neviaže s titulom „magister“. Na ten je potrebné absolvovať ešte 1–2 roky magisterského študijného programu, ktorý je už súčasťou *„podiplomskeho“* štúdia. Titul „doktor“ dostane študent po úspešnom ukončení 3–4 rokov *„podiplomskeho“* štúdia, na ktoré môže nastúpiť hneď po získaní diplomu. To znamená, že titul „magister“ nie je nutnou podmienkou k udeleniu doktorského titulu. Závisí od študenta, či sa rozhodne pre kratšie magisterské štúdium alebo pre dlhšie doktorské štúdium. V súvislosti so vstupom Slovinska do EÚ a bolonským procesom zjednocovania vzdelávacích systémov Slovinsko zavádza reformu vysokoškolského systému a prechádza na štúdium pozostávajúce z troch rokov bakalárskeho a dvoch rokov magisterského štúdia.

Zaujímavosťou medzi inštitúciami poskytujúcimi vyššie vzdelanie je samostatná, od univerzity nezávislá *Fakulteta za podiplomski humanistični študij* v Ljubljane, nazývaná tiež *Institutum studiorum humanitatis* (ISH),[5] ktorá umožňuje absolvovať magisterské a doktorské štúdium nasledujúcich odborov: antropológia každodenného života, antropológia antických svetov, antropológia

[4] Zákon o vysokých skolách *www.mszs.si/slo/solstvo/terciarno/visoko.asp*, Štatút Univerzity v Ljubljane *www.uni-lj.si/UL/StatutUL.asp*, stránka Katedry etnológie a kultúrnej antropológie *www.ff.uni-lj.si/etnologija/default.htm*.

[5] *www.ish.si*

rodov, sociálna antropológia, historická antropológia, lingvistika a teória sociálnej komunikácie. V mojom študijnom programe hrala dôležitú úlohu, nielen vďaka svojej malej, ale dobre vybavenej knižnici, ale aj vďaka mnohým zaujímavým prednáškam domácich i zahraničných prednášajúcich.

Keby som mala stručne charakterizovať štúdium etnológie v Ljubljane, povedala by som, že študijný program odboru vznikol kombináciou kultúrnej antropológie a tradičnej Volkskunde alebo skôr Völkerkunde. Popri predmetoch zameraných na etnológiu jednotlivých kontinentov a regiónov Európy (napríklad Etnológia Afriky, Etnológia Balkánu) a na etnológiu Slovinska (Kultúra a spôsob života Slovincov), získajú absolventi etnológie základný prehľad antropologických teórií (Dejiny etnologických a antropologických teórií, Súčasné teórie spoločnosti a kultúry) a antropologických problémov (napríklad Politická a ekonomická antropológia, Urbánna antropológia, Populárna kultúra). Majú zároveň možnosť absolvovať kurzy zamerané na manažment kultúry a muzeológiu s dôrazom na etnologickú problematiku. Kandidát na magisterský alebo doktorský titul sa v rámci štúdia môže zamerať na niektorý z nasledujúcich smerov: slovinská etnológia, etnologická muzeológia, etnologické konzervátorstvo, folkloristika, neeurópska etnológia, kultúrna antropológia, porovnávacia mytológia.[6]

Moje študijné aktivity

V rámci študijného programu som nemala žiadne pevne stanovené povinnosti, takže svoje aktivity som si mohla plánovať sama. Väčšinu času som strávila v knižniciach. Knižnice v Slovinsku sú oveľa lepšie vybavené ako tie naše a poskytujú, okrem domácej literatúry, zaujímavú kombináciu titulov zo „západu“, z „východu“ i z „Balkánu“. Vyhľadávanie výrazne uľahčuje celoslovinský on-line katalóg,[7] v ktorom sú evidované okrem monografií aj štúdie a články v časopisoch.

Hodiny strávené v knižniciach som striedala s účasťou na prednáškach na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie a v *Institutum Studiorum Humanitatis*. Počas prvých týždňov ma jazyková bariéra odrádzala od návštev prednášok v slovinčine, a tak som bola odkázaná na kurzy v anglickom jazyku.

Príjemnou kombináciou štúdia a zábavy bol pre mňa prednáškový cyklus Rajka Muršiča z *Katedry etnológie a kultúrnej antropológie* o populárnej kultúre Slovinska organizovaný špeciálne pre zahraničných študentov. Okrem toho, že mi kurz poskytol solídny teoretický úvod do štúdia populárnej kultúry, rozšírili sa aj moje znalosti o populárnej hudbe krajín bývalej Juhoslávie, ktorá patrí medzi moje najobľúbenejšie hudobné produkcie.

[6] *www.ff.uni-lj.si/etnologija/default.htm*

[7] Katalóg je dostupný cez stránku Národnej a univerzitnej knižnice v Ljubljane *www.nuk.si*.

V čase môjho študijného pobytu navštívilo vedecké inštitúcie v Ljubljane niekoľko zahraničných hostí. Pre študentov ISH prednášal Thomas Schippers *(Institut d'Ethnologie Méditerranéenne et Comparative, Université de Aix en Provence)* o vytváraní rovnakosti a odlišnosti vo Francúzsku a o prístupe francúzskej vnútornej politiky k imigrantom a k regionalizmu. Do Ljublajny zavítal aj Andre Gingrich *(Institut für Ethnologie, Kultur- und Sozialanthropologie, Universität Wien)*, ktorého prednášku o komparácii v antropológii si mali možnosť vypočuť aj účastníci minuloročného úvodného seminára Európskeho doktorátu v Bratislave. V Ljubljane mal dve prednášky. Prvá bola opäť o úlohe komparácie v antropológii a komparatívnych dejinách antropológie a konala sa na pôde Slovinskej akadémie vied a umenia. V druhej prednáške určenej študentom etnológie sa profesor Gingrich zameral na problematiku „neo-nacionalizmu" v Európskej únii.

Vzhľadom na môj vedecký záujem o identifikačné procesy boli pre mňa najprínosnejšie prednášky antropológa Roberta Garyho Minnicha z *Univerzity v Bergene*. *Inštitút sociálnej antropológie v Bergene* je známy predovšetkým vďaka Fredrikovi Barthovi a jeho konštruktivistickému prístupu k výskumu etnických skupín. Robert G. Minnich, pokračujúc v konštruktivistickej tradícii bergenských antropológov a Barthovom kultúrno-ekologickom prístupe, sa sústredil na výskumy medzi obyvateľmi slovinsko-taliansko-rakúskeho pohraničia. Mňa zaujal najmä svojím induktívnym prístupom. Pri výskume kategórií Minnich kladie dôraz na sebachápanie a sebareprezentáciu jednotlivcov. Vo svojich publikáciách i na prednáškach zdôraznil, že antropológ by mal venovať pozornosť kategóriám, ktoré sú dôležité pre samotných aktérov a mal by sa vyhnúť tomu, aby im vnucoval vlastné kategórie. Na prvý pohľad znie táto myšlienka možno príliš banálne, treba si však uvedomiť, že pri mnohých výskumoch identifikačných procesov sa zabúda, že kategórie skutočne používané informátormi sa môžu líšiť od tých, ktoré sú vlastné mysleniu výskumníka. Minnichovým obľúbeným varovným príkladom je výpoveď jedného z jeho informátorov: *„Mi govorimo po našem, pri srcu smo Kärtner, moramo pa živeti v Italiji."*[8] Tento výrok poprel všetky jeho predstavy o jasnej súvislosti medzi etnickou príslušnosťou a jazykom.

Osobný záujem o historické i súčasné problémy balkánskych štátov ma priviedol na prednášku Dubravky Stojanović z *Katedry histórie Univerzity v Belehrade* a na prednášku Mitju Velikonju z *Fakulty sociálnych vied Univerzity v Ljubljane*. Dubravka Stojanović hovorila o prenose idey demokracie zo

[8] Výrok odznel na prednáške Roberta G. Minnicha v Ljubljane 23. 3. 2004. V texte je uvedený jeho fonetický prepis. V publikáciách autor uvádza anglický preklad výroku: „*We speak our own tongue, are Carinthians at heart and our fate is to live in Italy."* Minnich, R. G. 1998: *Homesteaders and Citizens. Collective Identity Formation on the Austro-Italian-Slovene Frontier.* Bergen: Norse publications, s. 1.

západnej Európy na Balkán a jej adaptácii na miestne pomery. V priebehu prednášky sa ukázalo, že moja účasť bude mať aj profesionálny prínos. Zaujali ma totiž postrehy o situácii v niektorých balkánskych štátoch, ktoré odporujú modernistickým modelom rozšírenia ideológie liberalizmu, nacionalizmu a komunizmu. Na Balkáne sa, podľa prednášajúcej, liberalizmus udomácnil bez existencie meštianskej vrstvy, nacionalizmus bez gramotnosti a komunizmus bez industrializácie. Nemenej zaujímavé úvahy odzneli na prednáške Mitju Velikonju o náboženskej symbolike vo vojnách na území bývalej Juhoslávie v rokoch 1991–1995, venovanej dôsledkom súvislosti medzi politickým a náboženským životom u Srbov, Chorvátov a Bosniakov. Autor vyslovil názor, že z tejto symbiózy ťažia nielen nacionalistickí politici, ale aj náboženské spoločenstvá. Uviedol tiež niekoľko príkladov prepojenia náboženských predstáv s nacionalistickou ideológiou u všetkých troch národov.

„Slovenija nova zvezda Evrope"

Napriek tomu, že reflexii rozšírenia Európskej únie bolo venované predchádzajúce číslo Etnologických rozpráv, neodpustím si aspoň krátke priblíženie atmosféry osláv, ktoré sa pri tejto príležitosti konali v Slovinsku. Neviem, či tento historický moment sprevádzalo toľké nadšenie aj v ostatných pristupujúcich krajinách. Zdalo sa mi, že Slovinci vnímajú vstup do EÚ ako definitívne spečatenie úniku z Balkánu a chvíľami som mala dojem, že ich radosť hraničí až s posadnutosťou. O výhodách členstva v EÚ totiž diskutovali aj pripití študenti vracajúc sa nad ránom z ljubljanských barov.

Popri všeobecnom optimizme sa dostali k slovu aj skeptickejšie hlasy. Jeden z prednášajúcich na Univerzite v Ljubljane vyjadril svoj postoj k Európskej únii nasledujúcimi slovami: *„I don't believe in democratic power of capitalism. Capitalism may bring a lot of troubles."* Svoju skepsu odôvodnil nedostatočnou garanciou slobody slova ústavou Európskej únie. Na vstup Slovinska do EÚ zareagoval ironicky aj týždenník *Mladina*[9] v podobe kresleného vtipu, ktorý spočíval v nasledujúcom monológu: *„Ah, končno smo v Evropi. Ne bo nam več treba prenašati čefurjev z Juga. Zdaj bomo čefurji z Juga mi..."* („Ach, konečne sme v Európe. Nebudeme musieť viac trpieť cudzincov z Juhoslávie. Odteraz budeme cudzinci z Juhoslávie my ...").

Vráťme sa však k pozitívnemu náboju osláv. Oslavovalo sa po celej krajine, najintenzívnejšie v Ljubljane a v regiónoch hraničiacich so štátmi EÚ (Talianskom, Rakúskom a Maďarskom). Na Kongresnom trgu v Ljubljane sa už od utorka 27. 4. prezentovali jednotlivé členské štáty a pristupujúce krajiny propagačnými materiálmi a ochutnávkami miestnych špecialít. Stánok Slovenskej republiky sa tešil mimoriadnemu záujmu vďaka ochutnávke piva Topvar.

[9] *Mladina* č. 18 z 3. 5. 2004.

Okrem prezentácie krajín sa tu každý večer konali koncerty slovinských i zahraničných hudobníkov.

Oslavy vyvrcholili posledný aprílový deň. Návštevníci ljubljanského Starého mesta si mali možnosť rozšíriť znalosti regiónov Slovinska, predovšetkým vinárskych, prostredníctvom svojich chuťových buniek. K pódiu na Kongresnom trgu pribudlo ďalšie na Prešernovom trgu, kde na skromne oblečené tanečnice z chorvátskej skupiny Karma dohliadal zo svojho kamenného podstavca sám veľký slovinský básnik France Prešeren. Večer prehovoril k prítomným na Kongresnom trgu prezident Janez Drnovšek a moment vstupu do únie oslávila Ljubljana ohňostrojom z ljubljanského hradu. Keby sa niekto spýtal na moje pocity v tomto historickom okamihu, povedala by som, že mi prebehli mysľou tieto myšlienky: V prvej sekunde som začala rozmýšľať, kedy vyhorí hrad. Potom som mala pocit, že by som ľuďom okolo seba mala zapriať šťastný Nový rok. No a po chvíli mi svetelné efekty nad mestom začali pripomínať zábery z bombardovania Belehradu. Kým sa Ljubljana spamätávala z novej pozície Slovinska na medzinárodnej politickej scéne, my sme si s niekoľkými zamestnancami Veľvyslanectva Českej republiky zaspievali česko-slovenskú hymnu.

Oslavy vstupu do EÚ neboli v ten večer jediným verejným podujatím v Ljubljane. Nad mestom na kopci Rožnik prebiehali konkurenčné oslavy sviatku práce, ktoré každý rok organizuje Zväz slobodných syndikátov Slovinska. A tak sa niektorí účastníci osláv v centre mesta po ohňostroji odišli baviť na Rožnik. K prvému máju v Ljubljane jednoducho patrí zábava a je úplne jedno, čo sa oslavuje.

Pohraničné mesto Nova Gorica vstupovalo do EÚ s heslom *„Dve Gorici – eno mesto: skupaj v Evropi“* („Dve Gorice – jedno mesto: spolu v Európe“). Mesto bolo po druhej svetovej vojne rozdelené hranicami na slovinskú Novu Goricu a taliansku Goriziu a vstup do EÚ bol prezentovaný ako symbolické zjednotenie oboch miest. Keďže pri takej významnej príležitosti sa patrí pozvať čo najvýznamnejšie osobnosti, do Novej Gorice prišiel sám predseda Európskej komisie Romano Prodi. Zaujalo ma však, že hlavným programom osláv bol koncert známeho popularizátora balkánskej hudby Gorana Bregovića a jeho *Wedding and Funeral Orchestra*. Táto kombinácia hostí ma celkom pobavila. Slovinci akoby chceli potvrdiť svoj politický príklon k „západu“, čo sa však zábavy týka, ostali pri svojom nadšení pre Balkán. Časť našej slovenskej výpravy sa presunula z Ljubljany do Gorice, keďže vidieť a počuť legendárneho „Bregu“, a to zadarmo, bolo pre nás veľkým lákadlom. Mne sa obzvlášť pozdávala myšlienka osláviť prvý deň v únii najväčšími hitmi z filmov Emira Kusturicu. Prišli sme vďaka tomu o akt pálenia zástavy EÚ organizovaný naším priateľom z Moravy, no vyhli sme sa nasledujúcemu, nie najpríjemnejšiemu stretnutiu so slovinskou políciou.

Oslavy v Novej Gorici mali aj svoje neplánované sprievodné akcie. O jednu z nich sa postaralo *Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije* (Spoločenstvo vymazaných obyvateľov Slovinska) združujúce asi 20 000 občanov bývalej Juhoslávie, ktorí boli v roku 1992 doslova vymazaní z registra obyvateľov s trvalým pobytom na území Slovinska. Odvtedy žijú v Slovinsku ako cudzinci, bez akýchkoľvek sociálnych istôt. Keďže ich situácia dodnes nie je vyriešená, zástupcovia *„izbrisanih“* prišli odovzdať Romanovi Prodimu list, v ktorom upozornili na svoje postavenie a žiadali o riešenie problému na pôde EÚ. Súčasťou ich plánu bol aj experiment, ktorý mal potvrdiť alebo vyvrátiť skutočnú existenciu „Európy bez hraníc“. Členovia výpravy mali v úmysle pohybovať sa po slovinsko-talianskej hranici a testovať reakcie pohraničnej stráže.[10]

Ďalším sprievodným podujatím bolo obnovenie skalného nápisu „NAŠ TITO“, ktorý sa deň pred vstupom do únie objavil na svahu nad mestom. Kým sa v centre Gorice oslavoval začiatok novej historickej epochy, nad celým regiónom Prímorska bdel duch maršala Tita zhmotnený v monumente s rozmermi 100 × 25 metrov. História nápisu siaha do obdobia po druhej svetovej vojne, odvtedy však podľahol niekoľkým premenám, naposledy pred troma rokmi, keď bol zmenený na „NAŠ MIR“. O dynamickú formu svojej existencie neprišiel ani po opätovnom obnovení. Konfigurácia balvanov venovaná Josipovi Brozovi svietila nad Goricou sotva dva mesiace, keď boj medzi prívržencami a odporcami tejto kontroverznej osobnosti vyústil do ďalšieho premiestňovania päťdesiatkilových skál. A tak v predvečer 13. výročia vzniku samostatného Slovinska *„Drug Tito“* ustúpil vlasteneckému vyznaniu zašifrovanému v novom nápise „SLO“.[11]

„(Jugo)Slovenci“

Som presvedčená, že Slovinsko sa v mysliach mnohých ľudí spája s Balkánom. Balkán je zase často vnímaný ako synonymum chudoby, zaostalosti a úplného chaosu. Slovinci robia všetko preto, aby svoj imidž oslobodili od balkánskej stigmy. Je to pochopiteľné, veď kto by sa dobrovoľne stotožnil s pre-

[10] O plánovanej akcii som bola informovaná vďaka svojej osobnej účasti na premietaní antiglobalistických filmov v alternatívnom kultúrnom centre *„Metelkova mesto“* koncom apríla 2004.

[11] Viac o nápise nad Novou Goricou i ďalších podobných monumentoch v Slovinsku – *Mladina* č. 27 z 5. 7. 2004. Článok Sinišu Gačiča „Kamniti grafiti“ je k dispozícii na *www.mladina.si/tednik/200427/clanek/slo--urejanje_krajine-sinisa_gacic/*.

važne negatívnym významom tohto pojmu. Nie nadarmo sa hovorí, že čím južnejšie idete, tým južnejšie sa posúva aj Balkán. Slovinsko však naozaj nespĺňa žiadne z kritérií, ktoré by umožňovali priradiť ho k stereotypizovanej kategórii zaostalého a neorganizovaného Balkánu. Moje skúsenosti hovoria v prospech možno až prehnanej organizovanosti a z hľadiska ekonomiky a životnej úrovne bolo Slovinsko hodnotené ako jedna z najlepšie pripravených krajín na vstup do EÚ. No ak niekto chce, svoj kúsok Balkánu si tu predsa len nájde.

Tejto malej krajine pod Alpami dodáva balkánsku príchuť v prvom rade prítomnosť príslušníkov národov bývalej Juhoslávie, ktorých Slovinci nazývajú *„čefurji“*[12] alebo jednoducho *„ne-slovenci“*. Sú to ľudia, ktorí po oddelení Slovinska od zvyšku Juhoslávie ostali žiť na jeho území, alebo neskorší, najmä bosenskí, prisťahovalci. Nájdu sa však medzi nimi aj študenti, ktorí študujú v Slovinsku vďaka vládnym štipendiám poskytovaným potomkom zahraničných Slovincov. Nevediac o tejto politike slovinskej vlády, pýtala som sa svojich macedónskych a bosenských priateľov, či pred svojím príchodom do Ljubljany vedeli po slovinsky. Odpovedali mi kladne a dodali, že každý z nich má nejakú tú slovinskú starú mamu či slovinského starého otca.

Balkánsku atmosféru v Slovinsku pomáha udržiavať aj fascinácia Balkánom, ktorej mnohí Slovinci prepadli po oddelení od Juhoslávie. O tomto fenoméne vzniklo niekoľko odborných štúdií. Autor jednej z nich, Mitja Velikonja,[13] pripisuje hlad po „balkánskej kultúre“, okrem pamätníkov Juhoslávie a ich „jugonostalgii“, predovšetkým mladej generácii Slovincov. Vďaka nadšeniu z Balkánu je Slovinsko vynikajúcim trhom pre kinematografiu či hudobné produkcie krajín bývalej Juhoslávie. V obchodoch s hudobnými nosičmi nájdete popri domácej a zahraničnej hudbe bohatú ponuku „bývalej našej“ alebo „bývalej domácej“. Pobyt v Slovinsku je zároveň výbornou príležitosťou zažiť koncerty *„ex-jugo“* hviezd všetkých žánrov, od *„trubačov“*[14] až po punk. Nemôže, samozrejme, chýbať ani *„turbofolk“*. Tento, pravdepodobne špecifický balkánsky žáner vznikol kombináciou populárnej hudby s prvkami tradičnej hudby. Hoci som sa už dávnejšie zbavila elitárskeho postoja k hudbe, občas som sa neubránila pocitu, že *„Klub Katastrofa“* je viac než vhodný názov pre miesto konania turbofolkových koncertov a diskoték.

Jedným z miest, kde si nič netušiaci zahraničný študent má možnosť vychutnať *„ex-jugo“* atmosféru je Úrad pre cudzincov na Proletárskej ceste v

[12] Slovinci používajú označenie *„čefur“* najmä pre prisťahovalcov z Bosny a Hercegoviny, niekedy však pre všetkých cudzincov z „juhu“, resp. krajín bývalej Juhoslávie. Táto kategória je produktom sociálnej exklúzie a je vnímaná negatívne. Marginalizované skupiny sa s ňou postupne stotožňujú a začínajú ju akceptovať ako pozitívnu kategóriu seba-identifikácie (Velikonja 2002).

[12] Štúdia *„Ex-home: Balkan culture in Slovenia after 1991“*, bibliografický údaj v pozn. 2.

[14] Týmto pojmom sa označujú balkánske dychové orchestre, na Slovensku známe z filmov Emira Kusturicu. Medzi najznámejšie patrí napr. Orkestar Bobana Markovića zo Srbska a Čiernej hory a Kočani orkestar z Macedónska.

Ljubljane. Na chodbách úradu sa zriedka ozývajú iné ako juhoslovanské jazyky alebo albánčina. Návštevu tejto inštitúcie si bude asi najdlhšie pamätať náš priateľ Rasťo, ktorý opustil jej priestory s novou identitou. Úradníčky vydávajúce potvrdenie o prechodnom pobyte mu omylom vymenili dokumenty a on to zistil až po ich predložení na daňovom úrade, kde sa dozvedel, že sa z neho stal Jasin Husajn z Bosny.

V Ljubljane to zaváňa Balkánom takmer na každom kroku, stačí si všímať nápisy na múroch. Heslá ako *„Born in SFRJ“*, *„Free Kosovo“* alebo štyri „C“ vpísané do štyroch polí, ktoré sú symbolickou skratkou sloganu *„Samo sloga Srbina spašava“* („Len jednota spasí Srbov“; prípadne, ako spomenul Mitja Velikonja na svojej prednáške, *„Srb Srbina sekirom seče“*) nie sú žiadnou raritou. Obzvlášť zábavné bolo sledovať sprejerský boj medzi fanúšikmi futbalových klubov *Olimpija Ljubljana* (*Zeleni zmaji* alebo *Green dragons*) a *Crvena Zvezda Beograd* (*Orthodox boys*), ktorí si nápisy navzájom takmer pravidelne prepisovali.

Najviditeľnejším „balkánskym elementom“ v Ljubljane je pravoslávny chrám. Keďže je postavený v byzantskom štýle, človek nepotrebuje špeciálne znalosti aby zistil, že táto budova má v porovnaní s ostatnými ljubljanskými budovami trochu netypické črty. Pravoslávny chrám a pravoslávna cirkev v Ljubljane slúžia očividne ako centrum spoločenského života, alebo aspoň ako stretávacie miesto pravoslávnych obyvateľov mesta. Pred očakávaným futbalovým alebo basketbalovým zápasom medzi Ljubljanou a niektorým zo srbských klubov sa tu schádzala masa bojovo naladených vyznávačov športu pripravená brániť česť svojho klubu a národa slovami alebo aj pästami.

Moslimský ekvivalent pravoslávneho chrámu by sme zatiaľ v Ljubljane márne hľadali. Komunita moslimov v Slovinsku už roky vedie neúspešný boj za postavenie mešity. Časopis *Mladina*,[15] môj obľúbený zdroj slovinskej irónie a sebairónie, uverejnil na túto tému kreslený vtip. Moslimský *mufti* sa v ňom pýta katolíckeho biskupa, čo ešte musia moslimovia v Slovinsku urobiť pre to, aby sa mohli modliť vo vlastných svätostánkoch. Odpoveď znie: *„Samo krstite se.“* Pálčivý problém „ljubljanskej džamije“ si našiel svoje miesto aj na februárovom karnevale v Rožnej doline, kde skupina študentov prezlečených za moslimov niesla transparent s nápisom *„No džamija za nas, no burek za vas!“*. Podľa najnovších správ z Ljubljany sa však hrozba „burekového protestu“ proti náboženskej netolerancii nekoná. Pravé naopak, miest, kde dostanete kúpiť tento druh slaného balkánskeho pečiva, údajne pribúda.

Ljubljana

Uvedomila som si, že sa pomaly blížim k záveru a ešte som nenapísala nič o Ljubljane. Podrobného opisu sa vopred vzdávam, pretože pri mojich úbohých

[15] *www.mladina.si/projekti/diareja/duh-casa/images/2003/*

literárnych schopnostiach by toto kúzelné mesto stratilo všetko svoje čaro. Atmosféru mesta sa preto pokúsim vystihnúť niekoľkými prívlastkami, ktoré sa mi s ním spájajú.

Mesto drakov. Patrónom Ljubljany je svätý Juraj. Azda preto sa drak stal symbolom mesta a súčasťou mestského erbu. Ljubljana je zároveň po celej krajine známa ako *„Mesto Zmaja“* (zmaj = drak). Symbol draka sa tajomne vynára zo zákutí úzkych ulíc Starého mesta a dodáva mu magický rozmer. Dvojica nebezpečne vyzerajúcich drakov stráži z oboch strán prechod cez *Zmajski most*. Slovo *„zmaj“* alebo *„zmajček“* nesie vo svojom názve aj niekoľko obchodov. Obyvateľov Ljubljany prezývajú *„zmajčki“* a fanúšikovia ljubljanského *FC Olimpija* si hovoria *„Zeleni zmaji“*.

Mesto s výhľadom na hory. Ljubljana je zo všetkých strán obklopená horami. Prechádzka po Slovenskej ulici, ktorá je hlavnou ljubljanskou komunikáciou v strede mesta, poskytuje za dobrej viditeľnosti pohľad na zasnežené vrcholce Kamniško-savinjských Álp.

Mesto večného dažďa. Ako väčšina príjemných vecí, ani výhľad na Alpy priamo zo srdca mesta nie je zadarmo. Platí sa zaň častými dažďami. Keď príde „ljubljanský monzún“, ako som ho nazvala, treba počítať s nepretržitým niekoľkodňovým hustým lejakom. Najvhodnejšími módnymi doplnkami na potulky po Ljubljane sú vtedy pršiplášť a rybárske gumené čižmy.

Mesto bicyklistov. Človek unavený bratislavskou mestskou dopravou ocení na Ljubljane najmä to, že sa dostane pešo takmer kamkoľvek. Samozrejme, ak nebýva na niektorom zo vzdialených predmestí. Obľúbeným dopravným prostriedkom obyvateľov Ljubljany je bicykel. Na bicykli jazdia študenti, ale aj dámy v kostýmoch a páni v oblekoch. Bicyklová premávka sa nedá porovnať s prúdmi cyklistov v uliciach holandských miest, ale chodec sa tu predsa musí mať na pozore, aby sa nestal obeťou nejakého *„kolesara“*. O tom, že bicykle k Ljubljane jednoducho patria, svedčí aj zborník príspevkov venovaný 90. výročiu narodenia etnológa Vilka Novaka, ktorý jeho autori nazvali *„Kolesar s filozofske“*.[16]

Plečnikovo mesto. S Ljubljanou je neoddeliteľne spojené meno architekta Jože Plečika, ktorý dal mestu zničenému koncom 19. storočia silným zemetrasením novú tvár. Nábrežie rieky Ljubljanice so svojimi mostami a tržnicou, budova Národnej a univerzitnej knižnice, bývalý kláštor Križanke, slúžiaci ako amfiteáter, Napoleonov pomník, park Tivoli a mnohé iné budovy, monumenty a priestranstvá vďačia za svoju existenciu alebo aspoň súčasnú podobu Plečnikovi. Architektonický a urbanistický charakter máloktorého mesta je natoľko

[16] „Bicyklista z filozofickej [fakulty]“ – Bogataj, J. (ed.) 2000: *Kolesar s Filozofske : zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka.* Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta.

poznačený dielom jedinej osobnosti. Neďaleko centra sa nachádza jeho rodný dom, ktorý je dnes súčasťou ljubljanského Múzea architektúry, v priestoroch kláštora Križanke je reštaurácia *Plečnikov hram*. Blúdiac ulicami Ljubljany ma neraz prenasledoval pocit, že Plečnikov duch sleduje moje kroky, nech sa pohnem kamkoľvek.

Moje mesto. Moja Ljubljana, to je predovšetkým každodenná cesta z Rožnej doliny do mesta cez park Tivoli a okolo pravoslávneho chrámu, každodenný pohľad na hrad, na kostol na vrchu Rožnika a na digitálnu tabuľu s dátumom na streche *„Cankarjeva domu“,* ktorá mi pripomínala môj približujúci sa návrat domov. Do môjho ljubljanského mikrokozmu patrí aj biela káva v *Le Petit Café* na Trgu Francoske revolucije, nočné posedávanie s priateľmi na strome v parku spojené s rozhovormi v zmiešanom slovensko-poľsko-českom jazyku s prvkami slovinčiny a plno balkánskej hudby. Vo fiktívnom ljubjanskom denníku mám zapísanú aj obrovskú dlhosrstú mačku, ktorá občas vysedávala v okne mojej izby, baklavu od babičky macedónskeho priateľa Vojdana, jódlovanie opitých slovinských študentov a môj posledný pohár *Laška* na brehu Ljubjanice večer pred odchodom, ktorý si stále nedokážem vymazať z pamäti.

Zoznam autorov

Mgr. Attila Agócs
etnológ, Novohradské múzeum a galéria
Lučenec
e-mail: agocs@pobox.sk

Monika Bajčanová
študentka 5. ročníka Katedry psychológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava
e-mail: bajcanova@hotmail.com

PhDr. Dušan Belko, PhD.
odborný asistent na Katedre etnológie a etnomuzikológie
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa
Nitra
e-mail: dbelko@ukf.sk

PhDr. Zuzana Beňušková, CSc.
vedecká pracovníčka Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: zuzana.benuskova@savba.sk

PhDr. Mojmír Benža, PhD.
vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: mojmir.benza@savba.sk

PhDr. Martina Bocánová
odborný asistent na Katedre etnológie a etnomuzikológie
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa
Nitra
e-mail:martina_bocanova@yahoo.com

Mgr. Zuzana Bošeľová
interná doktorandka Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: motovidlo@hotmail.com

PhDr. Klaudia Buganová
muzeológ-etnológ, Východoslovenské múzeum
Košice
e-mail: buganova@zoznam.sk

Mgr. Gabriela Čižmariková
kurátor-etnograf, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: gabik_c@hotmail.com

PhDr. Zuzana Drugová
riaditeľka Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici
e-mail: smbb@stonline.sk

Mgr. Michaela Ferencová
interná doktorandka Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: misaferencova@hotmail.com

PhDr. Daša Ferklová
kurátor – etnograf, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: ferklova@snm-em.sk

Mgr. Katarina Harmadyová
archeologička, Mestské múzeum v Bratislave
pracovisko Národná kultúrna pamiatka Devín
e-mail: harmadyova@muzeumbratislava.sk

Mgr. Ľubica Herzánová
interná doktorandka Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: herzicka@hotmail.com

PhDr. Katarína Holbová
etnografka, Tekovské múzeum
Levice
predsedkyňa národopisnej komisie ZMS
e-mail: tmlevice@nextra.sk

Doc. PhDr. Kornélia Jakubíkova, CSc.
docentka na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava
e-mail: keka@fphil.uniba.sk

Doc. Martin Kanovský, PhD.
sociálny antropológ, Fakulta sociálnych vied
Univerzita Komenského
Bratislava
e-mail: kanovsky@fphil.uniba.sk

PhDr. Eva Krekovičová, DrSc.
vedecká pracovníčka Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: eva.krekovicova@savba.sk

PhDr. Zuzana Kusá, CSc.
vedecká pracovníčka Sociologického ústavu SAV
Bratislava
e-mail: zuza.kusa@savba.sk

PhDr. Ladislav Mlynka, CSc.
odborný asistent na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava
e-mail: ladislav.mlynka@fphil.uniba.sk

Lucia Országhová
študentka 5. ročníka Katedry etnológia a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislave
e-mail: luckaorsza@hotmail.com

PhDr. Eva Pančuhová
kurátor – etnograf, Slovenské národné múzeum v Martine
e-mail: pancuhova@szm.sk

PhDr. Marta Pastieriková, CSc.
kurátor – etnograf, Slovenského národného múzea v Martine
e-mail: pastierikova@snm-em.sk

PhDr. Katarína Popelková, CSc.
vedecká pracovníčka Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: katarina.popelkova@savba.sk

Vladimír Potančok
študent 3. ročníka Katedry etnológie a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava
e-mail: potkan35@pobox.sk

PhDr. Peter Salner, DrSc.
vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: peter.salner@savba.sk

PhDr. Peter Slavkovský, DrSc.
vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: peter.slavkovsky@savba.sk

Mgr. Michal Šípoš
interný doktorand na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava
e-mail: siposmichal@yahoo.com

Mgr. Helena Tužinská
odborný asistent na Katedre etnológie a kultúrnej antropológie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Bratislava
e-mail: helena.tuzinska@fphil.uniba.sk

PhDr. Juraj Zajonc, CSc.
vedecký pracovník Ústavu etnológie SAV
Bratislava
e-mail: juraj.zajonc@savba.sk

Etnologické rozpravy

Vydáva Ústav etnológie SAV, Slovenské národné múzeum v Martine,
Národopisná spoločnosť Slovenska

Časopis kontinuitne nadväzuje na časopis Národopisné informácie (1967–1993)

Ročník XI, 2004, číslo 2

Vychádza dvakrát ročne

Redakcia: Katarína Popelková – zodpovedná redaktorka
Juraj Zajonc – výkonný redaktor
Ingrid Kostovská – jazyková redaktorka

Preklad: Tatiana Bužeková
Ľubica Herzánová

Redakčná rada: Martina Bocánová, Zuzana Drugová, Ingrid Kostovská, Marta Pastieriková, Katarína Popelková, Helena Tužinská, Juraj Zajonc

Adresa redakcie:
Redakcia Etnologické rozpravy
Ústav etnológie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava 1
e-mail: katarina.popelkova@savba.sk; juraj.zajonc@savba.sk

Náklad: 350 ks

Tlač: ZING PRINT

Registračné číslo MK SR: 924/94

ISSN 1335-5074